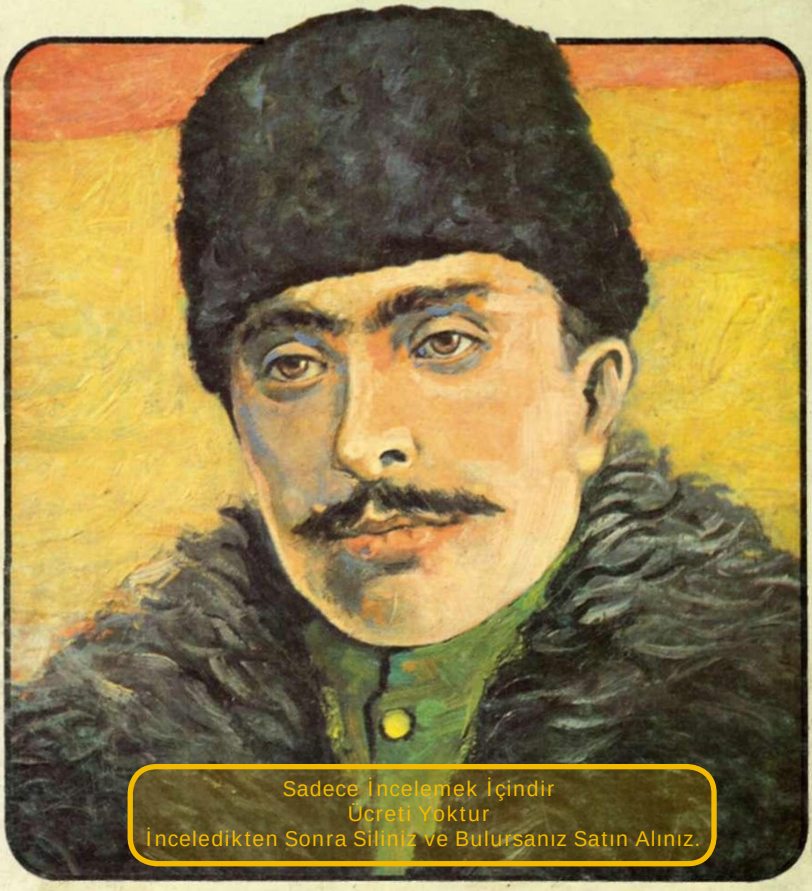
İlhan Selçuk

Yüzbaşı Selahattin'in Romanı

.kitap

Sadece İncelemek İçindir
Ücreti Yoktur
İnceledikten Sonra Siliniz ve Bulursanız Satın Alınız.

REMZİ KİTABEVİ

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

İLHAN SELÇUK

Yüzbaşı Selahattin'in Romanı

İNCİ KİTAP

REMZİ KİTABEVİ
ANKARA CADDESİ, 93 - İSTANBUL

Levent Şahverdi Arşivi

Kitap Düzeni, Dizgi, Baskı ve Cilt: **Yükselen Matbaacılık Ltd. Şti.**
Istanbul 1976

Levent Şahverdi Arşivi

ÖNSÖZ

1

Kemal Tahir'in Yorgun Savaşçı'sı 1968 Yunus Nadi Armağanı'nı kazanınca yeniden ilgi toplamıştı. O günlerden birinde evde çalışıyordum. Telefon çaldı. Dostum Dr. Cengiz Yurtoğlu:

- Yorgun Savaşçı'yı yeniden okudum, Kemal Tahir, babamı yazmış, dedi.

Cengiz'in babasının kim olduğunu bilmiyordum. Cengiz'in Selâhattin'in oğlu ve Selâhattin'in Yorgun Savaşçı'daki Cehennem topçu Cemil'in arkadaşı olduğunu böylece öğrendim. Yalnız bunu öğrenmekle kalmadım. Cengiz telefonda babasının anılarından söz açıyordu. Merak ettim:

- Belki yakın tarihimiz açısından ilgi çekicidir.

Yüzbaşı Selâhattin'in oğlu, dileğimi olumlu karşıladı, anıları getirdi.

On beş cilt tutuyordu anılar. Dokuzu kırmızı ciltliydi ve "Aile Tarihi" adını taşıyordu, geriye kalan altı cilt siyah kaplı "Mektuplar"dan meydana geliyordu. Birinci cildin ilk sayfasının sağ üst yanında "Urfa, 22.6.1936" yazılıydı. Yüzbaşı, anılarına Urfa'da görevliyken başlamıştı. Ciltlerde sayfa numarası yoktu. Sekiz on sayfalık bölümler içinde yazılan anıların her bir bölümünün başına numara ve tarih konmuştu.

"25.10.1940 Edirne" başlığını taşıyan son bölümün numarası 128'di ve 4 Nisan 1921 yılına dek olayları kapsıyordu. Demek ki Selâhattin Yurtoğlu, 1894-1921 arasındaki yaşayışını dört yılda kaleme almıştı.

Levent Şahverdi Arşivi

Ne var ki, bunlara salt anılar diyemezdik; duygular, düşünceler, öğütler, şiirler, kesilmiş gazete ve dergi parçaları, fıkralar, hikâyeler; ekonomi, politika, tarih, ahlâk derslerine de sayfalar arasında sık sık rastlamak olanağı vardı. Zaten Selâhattin Yurtoğlu, anılarını yayımlamak amacıyla yazmamıştı.

Peki bunca büyük çabaya neden girişmişti.

Birinci cildin ilk sayfalarında bu nedeni çocuklarına şöyle anlatıyordu:

"Babanız sıfatıyla hayatta en güzel başarılara götürecek yolları size göstermek görevimdir. Bunu yapmakla hem babalık ödevimi, hem de benden sonraki kuşaklara bugünkü kuşağın bilgilerini vermekle Türklük görevimi yapmış bulunuyorum. Yakın tarihi okuduğunuz zaman anlayacaksınız ki, yüz yıl önce sonu felâketle bitmiş bir tutum, yüz yıl sonra bilinmediği için aynı biçimde tekrar edilmiş ve gene aynı felâketi doğurmuştur. Kafasını yormamış, dünü aramamış insanlar, bu zahmete katlanamadıklarından, bazen hayatlarını kaybetmişlerdir. Geçmiş tecrübeleri bilen ve her gün geçirilen hayattan ders alarak yaşayışlarını buna göre düzenleyebilenler, en güçlü adamlardır."

Görüldüğü gibi, **"Aile Tarihi"**ni önce çocukları için yazmıştır Selâhattin Yüzbaşı; ne var ki, bu alçakgönüllü amaç içinde, "gelecek Türk kuşaklarına eski kuşağın bilgilerini duyurmak" dileği de yatmaktadır.

Bu dileği yerine getirmek, anıları yayımlamakla mümkündü.

Ama nasıl?..

2

On beş cilt olduğu gibi yayımlanamazdı. Okurken ve incelerken gördüm ki, Yüzbaşı'nın hayatı bir roman. Gerçi her insanın hayatı bir

Levent Şahverdi Arşivi

romandır. Ama, Yüzbaşı'nın hayatı, yakın tarihimizin ün kazanmış kişileriyle ve yakın tarihimizin birinci derecede önemli olayları içinde yaşanmış bir roman. Ciltler boyunca uzayan ayrıntılarından, fazlalıklarından sıyrılır; dikkatli bir düzenleme yapılırsa, anılar bir roman bütünlüğü ve yapısına kavuşurdu. Son yıllarda okuduğum nice edebiyat yapıtı, büyük tarih olayları kesiminde insanın dramını dile getirmiyor muydu?

Yüzbaşı Selâhattin, koskoca bir İmparatorluğun yıkılışını ve yerine yeni bir devletin kuruluşunu yaşamıştı. Ateş çemberinde geçirmişti yıllarını. Önemli kişilerin yamacında görev almıştı. İtalyan Harbi, Balkan Harbi, Birinci Dünya Savaşı, Millî Kurtuluş Savaşı'nı kapsayan dönemde iç ve dış çatışmaların, devrimlerin, isyanların, kahramanlıkların, cinayetlerin tanığı olmuştu. Turancılık özlemine kapılıp Asya'nın eşiğini zorlayan kuşağın ateşli örneklerinden biriydi.

"Vatan ne Türkiye'dir Türklere, ne Türkistan,
Vatan, büyük ve müebbet bir ülkedir Turan"

dedikten sonra, Mütareke'nin karanlığında yenilginin çukuruna düşmek ve yıkıntının üstesinden Anadolu'ya geçerek Millî Kurtuluş Savaşı'nı sürdürecek gücü yüreğinde duyabilmek, bir insanın yaşamını alabildiğine değerlendiren büyüklüklerdi.

Yüzbaşı bir kuşağın dramını kişiliğinde yansıtan subaydı. Romanının gerçekliği, değerine katkıydı.

Yıkılan Osmanlılığın yerine Türklüğü koymak isteyen kuşağın, eski tragedyalara benzer ikilemini yüreğinde taşıyordu Yüzbaşı.

Neydi bu ikilem?

Osmanlı İmparatorluğu Osmanlılık kavramı üstüne kurulmuştu. Devletin temeli sayılan ve sorumunu taşıyan Türkler de Osmanlıydı; Rumlar, Araplar, Yahudiler, Arnavutlar, Ermeniler... vb. da Osmanlıydı. Meclis-i Mebusan'da kürsüye çıkan Rum mebus:

- Biz sadık Osmanlıyız, dedikten sonra başlıyordu muhalefeti-

Levent Şahverdi Arşivi

ne. Ve İmparatorluğun parçalanmasına yönelişleri taşıyan ulusçuluk akımları bu ortamda gelişiyordu. Osmanlılık çağ dışıydı. Devletin topraklarında yaşayan çeşitli ulusları birbirine bağlayacak ve bağdaştıracak bir kavram olmak niteliğini çoktan yitirmişti. Napoleon ordularının Avrupa'ya serptikleri tohumlar, Balkanlar'dan başlayarak Osmanlı topraklarında boy veriyordu.

Osmanlı devletinde ulusçuluk akımına kapılan Türkler, mantık açısından Osmanlılığa karşı olmak zorundaydılar. Türkçülük akımı; devlet için tehlikeli, aşırı, bölücü, yıkıcı bir akım sayılmaktaydı. Ne var ki, ulusçuluk akımları dışında kalamazdı Türkler. Çünkü, İmparatorluğun yapısında barınan ulusların ulusçuluk akımlarıyla karşı karşıya ve iç içe yaşıyordu. Balkanlar'dan Basra'ya dek her yerde kaynama, komitacılık, isyan, anarşi. Bir yandan sömürgecilik süreci içine girmiş Osmanlı Devleti. Düvel-i Muazzama Babıâli'de etkin. Fransızı, Almanı, İngilizi Osmanlı devlet adamlarıyla kedinin fareyle oynadığı gibi oynuyor. Yabancı kumpanyalar imtiyazlı. Kapitülasyonlar geçerli. Bu karmaşık ortamda Türkçülükle birlikte Turancılık da oluştu. Bir İmparatorluğun sorumunu yüklenen kuşak, o İmparatorluk batarken bir başka İmparatorluğun hayalinde düş kurmaya yöneldi. Balkanlar'dan Basra'ya uzanan bir ufukta güneş batarken Orta Asya'yı kapsayan tasarılar çekici geldi. 1911'de Trablus'a savaşmak için gidenlerin 1914'ten sonra İran ve Kafkasya içlerine dalması olağan görülmelidir.

Ne var ki hayaller ne denli büyük olursa, yıkılış da o denli büyük oluyor. Birinci Dünya Savaşı'nın kahraman kuşağına savaşın sonunda uzatılan fatura çok ağırdı. Değer yargıları yıkılıyor, ahlâk kuralları değişiyor, hukuk kuralları yetersiz kalıyor, sosyal kavramlar etkilerini yitiriyor, yer ayakların altından kayıyordu. Uygarlığın ancak tek dişi görünüyordu Anadolu'dan... Mehmet Akif'in,

"Medeniyet dediğin tek dişi kalmış canavar"

dizesindeki gibi.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu korkunç zelzele ortamında, kahramanlık âdeta bir tutkudur Selâhattin'de. Öksüz büyümüştür, "vatan, benim anamdır" diye diye... Vatan için ölmek bir ülküdür. Savaş sırasında bir görevini iyi yaptığı için Selâhattin'i takdir eder Halil Paşa:

- Bence, en cesur adam, ölen adamdır, vatan için öldüğünü görmek isterim, diyerek.

Ama, neresidir vatan?

Trablus mu, Kafkasya mı, İran mı, Irak mı, Orta Asya mı, Anadolu mu?

"Vatan, büyük ve müebbet bir ülkedir..."

İşte bu dönemin acılı kuşağının romanıdır Yüzbaşı'nın yaşamı.

Yüzbaşı Selâhattin'in romanının rakamla özeti şudur:

1910 yılında Harbiye birinci sınıfında 16 askerî idadî'den öğrenciler toplanır. Bu sınıf, orduya 422 piyade, 41 süvari subayı vermiştir. 1930 yılında, yani yirmi yıl sonra sınıf arkadaşları Dolmabahçe'de yıldönümü töreni düzenlerler.

Ama hayatta 54 kişi kalmıştır.

3

Yarı sömürge durumuna düşmüş bir İmparatorluğun paylaşılması üstüne savaşların uçsuz bucaksız cephelerinde bir o yana bir bu yana koşuşan subayların dramı.

Yüzbaşı'nın bu eksen üstüne romanlaşacaktı anıları.

Anıları, özüne ve sözüne ilişmeden, bütünlüğünü sağlayarak elden geçirmek yöntemini benimsedim. Yüzbaşı Selâhattin'in yazdıklarını bazı tarih kitapları ve harp tarihi dergileriyle karşılaştırarak denetlediğim zaman, gerçeklere titizlikle bağlı kalındığını gördüm. Bu konuda ilgilerini esirgemeyen Emekli General Sayın Hakkı Kurtböke ve Sayın Sabahattin Selek de anılarla tarih gerçekleri arasındaki doğruluğu onayladılar. On beş cilt tutan anılardan bugünkü ortamda tepkiler yaratacak bazı sayfaları da çıkarmak zorunda kaldım.

Levent Şahverdi Arşivi

Ve **Yüzbaşı Selâhattin'in Romanı**, Cumhuriyet gazetesinde yayımlandı.

Yayım sırasında bazı eleştiriler oldu. Bunlardan en önemlisi şuydu:

- Yüzbaşı Selâhattin genç bir subaydır, diyorlardı, oysa anlattığına göre, savaş kesiminde kumandanlarına derin etkiler yapabilmiş, kararlar aldırabilmiş, yerli yersiz çıkışları olmuş. Bu tür davranışlara askerlikte olanak bulunmadığı gibi, anıların inandırıcılığı da yaralanmaktadır.

Başlangıçta bu eleştiri bana haklı geldi, ilgili sayfaları kitap halinde baskıya geçildiğinde çıkarmak istedim.

Ancak, daha sonra Selâhattin'in kişiliği ortaya çıktıkça düşüncemi değiştirdim.

Zaten, Yüzbaşı'nın her yazdığının gerçek olması da gerekmiyordu. Bir ünlü yabancı düşünür: "Anılarım söylemek istediklerimdir, itiraflarım söyleyebildiklerimdir" demiş. Bir insanın anılarında gerçekleri olduğu gibi ve bütünüyle yansıtmasını istemek geçersizdir. Her insanın gizlemek istediği olaylar vardır. Ya da böyle bir isteği bulunmasa da, kişi, yaşadığı olayları çeşitli nedenlerle çarpıtabilir, olduğundan başka biçimde anlatabilir. Bu konuda çok hikâye, roman, oyun yazılmıştır. Bir trafik kazasını gören dört kişi bile, olayı başka başka biçimlerde dile getirirken, bir koskoca savaşa katılmış kişilerden nasıl tarihsel objektivite bekleyebiliriz? Hiç kuşkusuz, Selâhattin Yüzbaşı'nın anıları iddialarını taşıyabilir ya da kendi çapının ölçülerini yansıtabilir.

Ne var ki, okunduğunda Yüzbaşı'nın kişiliğiyle anıları arasında çocukluğundan beri değişmez bir bağıntı sezilecektir. Daha başka bir deyişle, çocukluğundan başlayarak Selâhattin Yüzbaşı'yla anlattığı olaylar doğal biçimde birbirlerini tamamlamaktadır. Ayrıca, bugünkü ortamda yadırganacak bazı olayların o dönemde yaşandığını tarih bize söylemektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

O günlerin niteliğini kavramak için bir başka kaynağa başvurabilir, hatta Selâhattin Yüzbaşı'yı bu kaynaktan yararlanarak irdeleyebiliriz. Yüzbaşı Selâhattin, yalnız Kemal Tahir'in **Yorgun Savaşçı**'sına konu olmuş değildir. Celâl Bayar'ın **Ben de Yazdım** adlı eserinin altıncı cildinde çeşitli yerlerde Selâhattin Yurtoğlu'nun adı geçer. Hasan İzzettin'in **Kutsal İsyan**'ında (cilt 6, sayfa 314-318), General Ali Fuat Cebesoy'un **Millî Mücadele Hâtıraları**'ndan (sayfa 346-349) aktarılarak Yüzbaşı'nın ilginç bir hikâyesi anlatılır:

"Millî Kurtuluş Savaşı'nın ilk kaygılı döneminde, Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa, İstanbul ile Ankara arasında bir seçim yapamamış durumda ve tereddütler içindedir. Kıdemli Kolordu Kumandanı olduğundan, vereceği karar önemli etkiler yaratacak, birçok birliği etkileyebilecektir. O sırada Bursa'da 56'ncı Tümen Kumandanı Bekir Sami'nin yaveri olan Yüzbaşı Selâhattin, hiçbir yetkisi bulunmadığı halde kendiliğinden telgraf başına giderek, Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa'yı arar:

- Paşa Hazretleri, 56'ncı Tümen Yaveri Yüzbaşı Selâhattin karşınızdadır.

- Ben, Mustafa Kemal Paşa'yım.

- Paşam, Yusuf İzzet Paşa, Bursa'ya geldi. Yolda 172'nci Alay Kumandanı Osman Bey'in ellerine kelepçe vurarak Bursa'ya getirdi. Kurşuna dizdirmek istedi. Bekir Sami Bey'in çalışmalarını engelliyor. Ulusal örgütlerin ve subayların morallerini kırıyor. Bu olumsuz davranışları hepimizi isyan ettirdi. Emriniz ne olacaktır.

Mustafa Kemal:

- Şimdi bazı emirler yazdıracağım, bundan sonra seninle telgraf başında görüşmek zorunda kalırsak, sana öbür adını soracağım. "Gök" diyeceksin. Seni sanarak başkasıyla görüşmek gafletine düşmeyelim.

Ve sonra Mustafa Kemal Paşa, Yusuf İzzet Paşa'ya şöyle bir telgraf yazdırır:

"... siyasî ve askerî en önemli kararların verilmesi günlerinde-

Levent Şahverdi Arşivi

yiz. Sizin de görüşmelerde hazır bulunmanız yararlı olacaktır. Ankara'ya teşriflerinizi rica eder, saygılarımı sunarım." Mustafa Kemal Paşa, 56'ncı Tümen Kumandanı Bekir Sami Bey'e de şöyle bir telgraf çeker: "Yusuf İzzet Paşa'ya yazdığımız şifreyi okuyunuz. Kendisine bir şey duyurmadan ve kırmadan Ankara'ya gelmesini söyleyiniz. Gelmemekte direnirse, kendisini tutuklu olarak Ankara'ya göndermenizi dilerim."

Mustafa Kemal bundan sonra Selâhattin'e şu emri verir:

- Bekir Sami Bey'e gösterdikten sonra Yusuf İzzet Paşa'nın şifresini kendisine veriniz. Onun çok ivedi olarak Ankara'ya yollanmasını sağlamak üzere Bekir Sami katında gücünüzün son haddini kullanınız. Yusuf İzzet Paşa, Ankara'ya gelmemek için diretirse, tutuklayarak Ankara'ya gönderiniz. Bu davranışınıza Bekir Sami Bey engel olmaya kalkarsa, onu da tutuklayarak Ankara'ya gönderiniz."

Bundan sonra "Kutsal İsyan" şöyle devam ediyor:

"Mustafa Kemal ile Ali Fuat Paşa, telgrafhaneden çıktıktan sonra Selâhattin'i tanıyıp tanımadıklarını düşündülerse de, bellekleri onlara bu adda hiçbir subay bildirmedi. Karargâha vardıklarında Selâhattin Bey üzerine epeyce bilgi aldılar. Bu yürekli yüzbaşı, Kafkasya ve Irak cephesinde iri kıyım kumandanların yanında başarılı görevler yürütmüştü.

Mustafa Kemal:

- İnşallah yarın Selâhattin'den hayırlı haberler alırız, dedi, beıi bu subayın vermiş olduğum emirleri yerine getireceğini umuyorum."

Gerçekten Selâhattin Yüzbaşı, emirleri yerine getirmiş, Yusuf İzzet Paşa'yı -tutuklamaya gerek kalmaksızın- Ankara'ya yollamıştır. Sonra da telgrafhaneye giderek:

"- Başka emriniz var mı Paşa Hazretleri? diye sormuştur."

Olay, Yüzbaşı'nın karakterini apaçık ortaya koymaktadır. Tümen Yaveri, hem Tümen Kumandanını, hem Kolordu Kumandanını tutuklamak için Mustafa Kemal Paşa'dan emir almaktadır.

O dönemin koşulları içinde bu tür olayları doğal karşılamak gerekir. Yakın tarihimizin benzer olaylarla dolu olduğunu unutmayalım.

Levent Şahverdi Arşivi

4

Yüzbaşı Selâhattin'in anılarının birinci bölümü bu kitapta toplanmıştır. Mütareke'ye dek gelen bu bölümden sonra, Millî Kurtuluş Savaşı bölümü kalıyor.

Koşullar elverirse, önümüzdeki aylarda ikinci bölümü de yayımlamak istiyoruz.

Böylece, Yüzbaşı'nın gelecek kuşaklara duyurmak istediklerine iletken oluyoruz. Bu görevi yaparken, Selâhattin Yurtoğlu'nun anılarda kullandığı dile mümkün olduğunca dokunmak istemedim. Ne var ki, aradan geçen sürede, hem kelimeler eskimiş, hem cümle yapılarında değişiklikler olmuş. Bu nedenle zorluklara boyun eğdim. Anıların yaşandığı dönemlerin havasını günümüze aktarabilmek için bazı sözleri ve terimleri bazı yerlerde olduğu gibi bıraktım. Sözgelişi bazı yerlerde; "mülâzım", bazı yerde "teğmen", bazı yerde "miralay", bazı yerde "albay" sözcüklerinin kullanılması, bir dalgınlık değildir, bilerek yapılmıştır.

Sözlerimi bitirirken Yüzbaşı Selâhattin'in anılarının yayımlanmasında gösterdikleri anlayış için çocuklarına ve başta dostum Dr. Cengiz Yurtoğlu'na teşekkürlerimi bildirmek isterim. Bu anlayış sayesinde Yüzbaşı'nın anıları kamuya mal edilmiş, yeni kuşaklara sunulmuştur.

İlhan SELÇUK
23 Nisan 1973

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ÇOCUKLUK

Hayatımın hatırlayabildiğim ilk olayı, 1898'de sünnet olduğum zamandır. Giydiğim elbise o vaktin modasıydı. Bana da Arnavut elbisesi diye yaptırmışlardı. Evde bir sürü kalabalık, çalgılar, Karagöz, yatak, komşu hanımlar... Akrabamızdan Emine Hanım'ı ben çok severdim. Emine Hanım beni giydirmiş, kucağında gezdiriyor, bana birçok hediye oyuncak gelmiş olduğunu söylüyordu. Ağabeyimi kurdele bağlamak için götürdüler. Tam bu sırada kıyamet koptu. Hokkabazlar bağırıyor, çalgılar çalıyordu. Ağabeyim kucakta çıktı. Ağlıyordu. Bunu görünce Emine Hanım'ın elinden kurtuldum, doğru bahçeye kaçtım. Bahçemiz büyüktü. Bir köşesinde bir eşek ahırı ve ahırda bir eşek vardı. Koştum, ahıra girdim, eşeğin çulları altına saklandım. Beni epey aramışlar, sonunda buldular. Üst tarafını hatırlamıyorum. Korkudan bayılmış olacağım. Gözümü açtığım zaman, yatağın öteki ucunda ağabeyim ağlıyordu. Babam da başucumdaydı. Elinde ufak kırmızı bir tül kese vardı. Bana birçok para verdi. Ağabeyime de:

- Bak Selâhattin gülüyor, sen ağabeysin, sana ayıp değil mi! dedi.

Annem eğildi, beni öptü.

PARÇA PARÇA

Bu satırları yazarken tam otuz sekiz yıl önce alnıma değen annemin sıcak dudaklarını hissettim. İnsan hayatı bu kadar hiç ve bu kadar kısadır. Otuz sekiz yıl önce büyük bir ailenin en küçük çocuğu bendim; şimdi bir ailenin başında yaşlanmışım. O büyüklerin hepsi toprak olmuş. Sizler de bu yazıları okurken bizler toprak olacağız.

Çocukluğumun ilk yıllarına ait bir şeyi daha hatırlıyorum. Biri okula başladığım tarih -ki sünnet olmadan az önceydi-. O vaktin usulünce, gideceğim okulun çocukları geldiler, beni törenle evden aldılar. Babamla beraber kafilenin ardında yürüyordum. Bana da kitap

Levent Şahverdi Arşivi

çantası gibi kullanılan bir sırmalı kese dikmişlerdi. İlk gittiğim okul, Edirne'de Sultan Selim civarında Darülirfan mektebiydi. Müdürümüz sarıklı Köse Yusuf Hoca'ydı.

Babam doktor yüzbaşıydı. Babam ve arkadaşları evlerde toplanır, kumar oynarlardı. Oyun bitinceye kadar yanlarından ayrılmazdım. Ağabeyimle ben, oyunculara hizmet ederdik. Kim kazanırsa bize para verirdi. Bunu beklerdik. Sonra oyun süresince bir sürü yemişler, şuruplar gelir, biz de uyanık olursak hakkımızı alırdık.

Ben aldığım paraları harcardım. Ağabeyim, hem benden daha çok para alır, hem de biriktirirdi. Ben de kolayını bulmuştum. Ağabeyimin sakladığı yerden parayı çalardım. Azar azar aldığım için kimse farkına varmazdı. Nihayet fark etmiş olacaklar ki, o vakit on paraya satılan toprak kumbaralardan birini aldılar. Ağabeyim parasını kumbaraya atıyordu. Ben de kumbaradan para çıkarmak için uğraştım, uğraştım...

Bir türlü başaramadım.

Bir gün evde kimse yokken kumbaranın durduğu sandık odasına girdim. Güya kedi veya fare yapmış gibi elimle itince kumbara raftan yere düştü. Parça parça oldu. Paralar dağıldı. Ben gene içinden aldım. Sandık odasının kapısını kapadım. Aşağı indim.

Halamın bir gergefi vardı. Aldığım paraları ararlar diye gergefin bir tarafına sakladım. Buldular mı, hatırlamıyorum. Ama kumbara ortadan kalktı. Bir daha para çalmak olanağını bulamadım.

PERİLER

Bir anım daha var ki, iki kuşak öncesinin yaşayışını göstermesi bakımından önemlidir. Geceleyin evlerde roman okumak, o günün uygar ya da bilgili sayılan ailelerinde âdetti. *Ekmekçi Kadın, La Dam O Kamelya, Kızılköprü Cinayeti, Seksen Günde Devriâlem, Monte Kristo* gibi daha çok Fransız yazarlarının ve en başta Ksaviye dö Monte-

Levent Şahverdi Arşivi

pen'in çeviri kitaplarını okumak geçerliydi. O zaman saatler [illegible] diki gibi alafranga değil, alaturkaydı. Alaturka saat on ikide gün batardı. Akşam yemeği gün kararmadan bitmiş ve sofradan kalkılmış olurdu. Yemekten sonra, ortada yanan bir petrol lambasının başına, ya annem veya büyük ablam ve nadiren babam oturur, bu romanlardan birini okurdu. Büyükbabam, büyükannem ve dört kardeş bir köşede oturur, dinlenirdik.

Gene böyle bir gün, roman okunurken, oturduğumuz odanın tavanı vuruldu. Herkes bu sese kulak verdi. Ses kesildi. Okuma tekrar başladı. Ses tekrar başladı. Okuma kesildi. Ses kesildi.

Babam derhal fırladı. Annem çok cesurdu. O da fırladı. Evi aradılar. Bir şey bulamadılar. Nihayet karar verildi. Periler kitap okunmasından hoşlanmıyor.

İnsanın çocukluğundan kalan anıları, parça parça, bölük pörçük oluyor. Bir de evimizin yanında oturan Süvari Feriki Akil Paşa'yı nedense hatırlıyorum. Bu paşanın bir kızı ve bir oğlu vardı. Evinde birçok kadın ve erkek hizmetkârları bulunur, dostları otururdu. Akil Paşa'nın babası da Selim Paşa'ymış. Çok zengindiler. Ben beş yaşındaydım. Akil Paşa o tarihte sakallıydı. Muhteşem bir arabası ve atları vardı. Konağın kapısından arabayla çıkar, arabanın önünde ve arkasında dört beş süvari giderdi. Bu görkemle geçtiği yerlerde halk ayağa kalkar, tabii bütün asker ve zabit selam dururdu. Ben okula emir berin elinden tutarak gelir giderdim. Paşa, beni gördüğü zaman arabasını durdurur, beni çağırır, sever, bazen de okul civarına götürür ya da eve bırakırdı. Ben de bu sakallı paşayı çok severdim.

1900 yılında babam Tekirdağ'a tayin oldu.

Biz, Edirne'den Tekirdağ'a gidiyorduk. Sabaha karşı evden çıkarken taşlığa yanar bir mum bırakıldı. Biri öğretmiş olacak, yanar bir şey bırakılırsa yangın olur diye bellemişim. Mumu görmediler sandım. Anneme seslendim.

Annem:

- Bırak söndürme, o sönmezse, içimizden kimse ölmeden tekrar Edirne'ye geliriz!.. dedi.

Levent Şahverdi Arşivi

Gerçekten kimse ölmeden Edirne'ye tekrar döndük.

Ben hâlâ bir mum söndürürken birinin öleceğini düşünür ve titrerim.

SOPALAR

Evden arabayla istasyona, trenle Muratlı'ya ve oradan arabayla Tekirdağ'a geldik. Tekirdağ'daki evimiz "Pazar Tekkesi" denen tekkenin harem tarafındaydı. Bir yıldan fazla Tekirdağ'da kaldık. 1901'de İstanbul'a geldik. Babam, Edirne'ye döndü. Biz de dört beş ay sonra Edirne'ye döndük. Bu suretle Edirne'den ayrılışla Edirne'ye dönüş 16-17 ay kadar sürdü.

Tekirdağ'da iki ilkokula gittim. Ben henüz altı yaşındaydım. Bizimle birlikte 18-19 yaşında sarıklı hocalar da ders okuyorlardı. Hepimiz evden getirdiğimiz minderleri yere sererek oturuyorduk. Şimdiki öğretmen kürsüsü gibi, ama daha alçakca bir yerde sarıklı bir hoca oturur, yanında 20-30 tane kısalı uzunlu, inceli kalınlı sopa dururdu. Oturduğu yerden sopayla bize vurabilirdi. Okuduğumuz şey, Elifbe, Tebareke kitaplarıyla Kur'an'dı.

Çoğu çocuk gibi ben de çok yaramazdım. O vakit kadınlar yalnız olarak gezmeye giderlerdi. Ben de ablalarım ve annemle bir gün deniz kenarına gitmiştim. Kıyıda bir lağım bataklığı varmış. Oynarken içine düştüm. Ve batmaya başladım. Herkes koşuştu. Bir türlü kurtaramıyorlardı. Ablam on altı yaşındaydı. Atıldı. Beni kurtardı.

Bir gün de babam ve ağabeyimle bir kayık gezintisine çıkmıştık. Büyük tehlikeler atlattık. Ben çok korktum. Bugün bile kayığa kolay binemem.

Çocukluk hayatım çocukluk yaramazlıkları içinde geçti. Çok defa kafamı taşla yardılar. Ben de çok kafa yardım. Bu kavga dövüşlerde arkadaşlarımın evlerine gider, camlarını taşla kırardım. Bu kabahatler yüzünden babamdan çok dayak yedim. Fazla dayak yiyince de soyunup elbiselerimi atar:

Levent Şahverdi Arşivi

- Ben sizin çocuğunuz değilim!.. diye kaçardım.

Tabii beni yakalayıp bir daha döver, bu sefer susardım. Akrabamızdan Tevfik Ağabey bu sıralarda İstanbul'dan Tekirdağ'a geldi. Şen ve şakraktı. Mükemmel Karagöz oynatır, şarkı söylerdi. Babam ney çalar, Tevfik Ağabey de söylerdi. Babamın en çok sevdiği şarkılar, *"Şebabet gitti de elden, muhabbet gitmiyor hâlâ"* ile *"Na ümidi aşka doktor var mı tıbbın çaresi"*ydi.

Annemin "Felek bana neler etti" şarkısını söylediğini hayal meyal hatırlıyorum.

Tekirdağ'da bir süre kaldık. Sonra bir gün toplanıp vapura bindik ve İstanbul'a doğru yola çıktık. O vakit hiç Türk vapuru yoktu. Hep yabancı vapurları işlerdi. Biz de bir Yunan vapuruna binmiştik. Babamdan başka hepimiz vardık. Yolda çok müthiş bir fırtınaya tutulmuşuz. Ben pek hatırlamıyorum, ama ağabeyimden çok dinlemişimdir. O tarihte sanırım ağabeyim 10-11 yaşlarındaydı.

İstanbul'da üç evde oturduk. Birini pek hatırlamıyorum. Birisi Aksaray Tramvay Caddesi'ndedir. Hâlâ duruyor. Öteki Şehzadebaşı'nda yanmış, arsası boş duruyor. Beni önce Kumkapı civarında bir İngiliz okuluna vermişlerdi. Okul cuma günü açıktı. Cumartesi öğleden sonra ve pazar günü tatildi. Ben:

- Gâvur olmam!.. diye direttim ve okula gitmedim. Dövdüler, dinlemedim. En sonunda beni alıp Aksaray Tramvay Caddesi'nde Darültalim ve İlim Mektebi'ne verdiler.

KIRK GÜN

İstanbul'da unutamadığım bir de acı olay geçti başımdan...

Karagöz Sokağı'nda oturduğumuz günlerden birinde misafirler gelmiş, yemekler pişmişti. Ben mutfakta yemek istedim, vermediler. Mutfak bahçeye bakıyordu. Kendi kendime:

- Şimdi mutfağın penceresini açarım, kediler içeri girer, yemekleri yer, bunlar da bana yemek vermemenin cezasını çekerler!.. dedim.

Levent Şahverdi Arşivi

Pencereyi açarken cam kırıldı. Sol bileğimi kesti. Korkudan bayılmışım. Herkes koşuşmuş. Tevfik Ağabey de bizdeymiş. O vakit henüz ortaokul öğrencisiydi. Beni alıp eczaneye götürdü. Sanırım kırk gün kadar yara kapanmadı. Hâlâ yeri duruyor.

Ama kediler de yemekleri yemişlerdi.

İstanbul'daki hatıralarım kırık dökük bu kadar...

1901 yılının sonlarına doğru olacak, trenle tekrar Edirne'ye geldik. Edirne'ye gelirken, yolda, fakir bir ihtiyar kadının ağladığını gördüm. Ben bunu görünce ağlamaya başlamışım. Büyükannem:

- Ne oluyor? diye sordu.

Ben:

- Ya sen de böyle bir gün dilenirsen?

Büyükannem boynuma sarılıp beni öptü:

- Sizler varsınız ya oğlum, kazanır bana bakarsınız... dedi.

Edirne'de beni, Edirne Belediyesi'nin karşı tarafındaki bir okula verdiler. Kadirhane civarında bir eve yerleşmiştik.

Ev hayatımız eskisi gibi devam ediyordu. Ben, annem ve babamla yatardım. Karşımızdaki odada büyük annem ve büyükbabam yatardı. Ablalarımla ağabeyim başka bir odada yatarlardı.

ÖLÜM

Bir gece bir sesle uyandım. Baktım, büyükannem bağırıyor. Onun çarpıntısı vardı. Bu çarpıntı gelince kuş gibi bağırırdı. Evin içinde herkes kalkmış, koşuşuyordu. Ben de yetiştim. Büyükannem kısık kısık nefes alıyor ve yatakta yatıyordu. Babam, annesinin nabzını tutmuş bakıyor. Annem bir ilaç vermekle meşgul. Büyükbabam ve kardeşlerim hepsi orada. Biraz sonra büyükannemin sesi kesildi.

Babam sararmıştı. Büyükbabama:

- Baba, annem öldü... dedi.

Annem beni yatak odasına getirdiği zaman gözleri yaşlıydı. Ona sordum:

Levent Şahverdi Arşivi

- Ben bir daha büyükannemi göremeyecek miyim?

Annem:

- Göremeyeceksin artık, öldü o... dedi.

Hayatın ilk tokadını yemiştim.

Sonra biz bu evden çıktık. Edirne'de Tahtalıhamam Sokağı'nda bir eve geldik. Ben okula gidiyordum. Büyükannemin ölümünden bir buçuk yıl geçmişti. Babam geçici görevle bir yere gitmişti. Annem hastalanmıştı. Doktorlar boyuna gelip gidiyorlar, annemi tedaviye çalışıyorlardı. Bir salı günü (1 Eylül 1903) öğleden sonra okuldan geliyordum. Sokağın başında komşumuzun hizmetçisi Ümmü'yü gördüm. Beni görünce kaçtı. Eve geldim. Sokak kapısı açık. Merdivenin altında bir sürü ayakkabı. Ben bunu görünce bir şeyler sezinlemiş olacağım ki:

- Annem öldü!.. diye bağırarak yukarı fırladım. Beni tutmak istediler. Odaya girdim. Annem bir yatakta yatıyor. Komşular etrafını çevirmişlerdi. Ben annemin boynuna sarılmışım. Beni aldılar götürdüler.

Dokuz yaşındaydım.

* * *

Artık annesiz kalmıştım.

Ve biz; ihtiyar bir büyükbaba, en büyüğü 19, en küçüğü 9 yaşında dört kardeş bir evde kalıvermiştik.

Herhalde annemin öldüğünü babama yazdılar. Babam, üç dört ay sonra vazifeden dönebildi. Yalnız, daha dönmeden, annemin İstanbul'daki ortanca ablasından bir mektup geldi. Bu mektupta teyzem diyordu ki:

"Doktor (teyzem babama doktor derdi) *bana uğramadı. Hürmüz halanızla konuşmuş. Anneniz ölmüşmüş. Babanız da burada bir paşanın kızıyla nikâhlanmış. Bu haberi duyunca şaşırdım. Bana doğrusunu yazın."*

Mektup hepimizi şaşırttı. Biz her gün annemizi anar ve ağlarken; babamız gelince ne yapıp da babamızı üzmeyelim diye düşünürken,

Levent Şahverdi Arşivi

babamın annemin mezarını görmeden evlenmiş olması hepimizin boynunu büktü.

* * *

Bir sabah babamı karşılamak üzere ağabeyimle istasyona gittik. Babamı aldık. Ağabeyim, teyzemin mektubundan söz açarak babama çattı. Ne cevap verildiğini bilemiyorum. Aradan bir ay geçince de üvey annemizin eşyaları geldi. Bunlar o günlere kadar bizim ve Edirne'nin görmediği lüks şeylerdi. Adı Edibe olan bu hanım, Sadrazam Ferit Paşa'nın torunu ve bilmem ne valisi, bilmem ne paşanın kızıymış. Kocasından ayrılmış ve benim kadar bir oğlu varmış. Oğlan o sırada Kadıköy'de Frerler mektebinde okuyormuş.

ÜVEY ANNE

Nihayet bir gün üvey annem geldi.

Hepimiz istasyonda karşıladık. O zamana göre düşünülmesi bile mümkün olmayacak biçimde süslü ve açık giyinmiş bir hanım. Edirne istasyonunda trenden indiği zaman herkes şaşırdı. Kısa bir zaman sonra bütün Edirne halkı babamı ayıpladı; bize acıdı. Ayrıldığı kocasını ve İstanbul'da kalan çocuğunu çok seven ve bizim evi ahır gibi gören bu hanım, en küçük ben olduğum için beni sever gibi görünürdü. Bir gece beni yanına almıştı. Babam nöbetçi olduğundan, evde yoktu. Üvey annem bir sırasını getirerek bana sordu:

- Annen mi güzeldi, ben mi güzelim?

- Annem senden çok güzeldi, mavi gözlü, sarı saçlı, uzun boyluydu... dedim.

- Ama benim de saçlarım sarı, gözlerim mavi; benim de boyum uzun...

- Sen boyanıyorsun ve ondan güzel olmaya çalışıyorsun, annem boyanmadan da güzeldi.

İki gün sonra bir sabah okula gitmek için çantamı yerleştirirken

Levent Şahverdi Arşivi

babam yatak odasından çıktı. Bir büyük sopayla belime vurdu. Bayılmışım. Ablam koşmuş, beni kurtarmış. Babam diyormuş ki:

- Annenizi bu gece rüyamda gördüm, ölmesinin sebebi bunun yaramazlığıymış onu öldüreceğim!..

Dayak yememe sebep, şüphesiz yaramazlığını değildi. Annemin daha güzel olduğunu söylediğim için Edibe Hanım beni dövdürüyordu.

Üvey annem altı ay sonra bizden ayrıldı.

O gitmeden önce, bir sabah büyük babam da öldü.

1904 yılındaydık.

Biz dört kardeş kimsesiz kalmıştık.

Üvey annem İstanbul'dan mektup yazmış, çocuklarını terk ederse, babama döneceğini bildirmiş. Babam teklifi kabul etmedi. Sonunda ayrıldılar.

Babam bekâr kalınca tekrar evlenmek yollarını aramaya başladı. Bu sefer büyük ablam, vaktiyle komşu bir evde tanıştığı Huriye Hanım'ı babama söylemiş, konuşulmuş. 1905'te evlendiler. Annemin ölüm döşeğinin serildiği oda bu ikinci kadına da gelin odası oldu. Bundan sonra, önce büyük ablam, sonra küçük ablam Emine evlenerek aile ocağından ayrıldılar. Ağabeyim henüz 18 yaşındayken babama darılarak evi bıraktı. Ağabeyim zayıf yapılıydı. Verem olmuş, ölümden zorlukla kurtulmuştu. Orta tahsilini bitirdikten sonra memur olarak ekmek parası derdine düştü.

Yıl 1906'ydı.

Ve ben, Edirne'de koca evde on iki yaşında yapayalnız kalmıştım.

PİS VE PERİŞAN

Sonradan şehrin bir başka semtindeki yeni bir eve taşındık. Üvey annemin annesi Hayriye Hanım ve kocası Reşat Bey ile benim yaşımda olan oğlu Fuat, yeni doğmuş bulunan Nihat ve kızkardeşi 17-18

Levent Şahverdi Arşivi

yaşındaki Zehra yeni eve geldiler. Böylece hayli kalabalık olmuştuk. Ve yeni bir hayat başladı. Bu evde bir buçuk yıl kadar oturduk.

Ben mektebe gidip geliyordum. O zamanlar okullar çok pisti. Bitlenirdim. Ama bana kimse bakmadığından emir erimiz bitlerimi temizlerdi. Saçlarım perişan ve yırtık bir elbiseyle okula gider gelirdim. Kışın paltom olmadığı için yollarda titreye titreye koşardım. Bu durumdan utanırdım. Bizi tanıyanlar, bu halime acırlar, babamı da ayıplarlardı. Üzerimde bit bulunduğu için arkadaşlarımın bana, "Bitli!" dediklerini, yanıma gelmediklerini, bu yüzden okul bahçesinin bir kenarına çekilerek ağladığımı hatırlarım. Ağladıkça annemin de gökten bana bakarak ağladığını sanırdım. Ve başımı yukarı kaldırarak:

- Annem, sen ağlama, ben çalışacağım, büyük adam olacağım ve bu çektiğim acıları unutacağım!.. derdim.

Bir gün babam kışlada nöbetçiydi. Ben evin öksüz çocuğuydum. O gece Nihat ile Fuat üzerime atılıp benimle itişip kakışmak istediler. Ben herhalde hepsinden kuvvetliydim ki, Fuat'ı itince kafası duvara çarptı. Ağlamaya başladı. Büyükler odaya koştular. Üvey annem Huriye Hanım bana:

- Eşek, dedi.

Cevap verdim:

- Sensin eşek!

Hayriye Hanım:

- Öyle ananın böyle çocuğu olur.

TEHDİT

Anneme dil uzatan bu kadın karşısında susamazdım. Derhal ağzımı açtım. Neler söyledim bilmiyorum. Fakat çok şey söyledim. Kadınlar benim söylediklerim karşısında ürktüler. Bana bir şey yapamadılar. Üvey annem:

- Baban yarın gelsin, ben sana gösteririm!..

Levent Şahverdi Arşivi

Ve ilave etti:

- Ben seni sokağa attırayım, aç kal, evimizin kapısına gel, ekmek dilen de aklın başına gelsin!

Ben gene dikildim:

- Babam değil mi, bana bakmaya mecburdur. Bakmazsa gider Müşir Paşa'ya söyler ve kendime eşek gibi baktırırım!..

Laf burada bitti. Ben yatağıma yattım. Fakat uyumadım. Hep bu kadınların bana hücum edip, döveceklerinden korkuyordum. Evin başka odaları vardı. Ama başka bir odaya giderek yalnız yatmaktan da korkuyordum. Sabaha kadar hep kendi kendime ağladım. Bugünkü gibi hatırlıyorum:

- Allahım, annemi ne diye aldın, madem ki annemi alacaktın, bunları çekmek için beni niye dünyaya getirdin?

Sabah olur olmaz herkesten önce kalktım. Kitaplarımı aldım. Okula değil, büyük ablam Feyziyap'ın evine gittim. Ağabeyim de ablamla birlikte oturuyordu. Hem ağladım, hem anlattım.

Ağabeyim ve ablam dediler ki:

- Ne ağlıyorsun? İşte burası senin evin. Niçin sokakta ve niye aç kalacaksın? Burada otursun ve biz sana bakarız.

Ablamın kocası Tevfik Bey de geldi. O tarihte teğmendi. Durumu ona anlattılar. Bunun üzerine dedi ki:

- Ağlama! Ağlamak erkek olana yakışmaz. Burası senin evindir. Ablan zaten annendir. Sen de benim evladımsın.

Hayata umutla bakmaya başladım.

Akşamüstü okuldan geliyormuş gibi döndüm. Evin bir de neferlerin girip çıktığı arka kapısı vardı. Bu kapı babamın yatak odasının altındaydı. Babamın odasında ne konuşuluyorsa aşağıda duyuluyordu. Emirber Konyalı Mehmet, tam sekiz yıldan beri yanımızdaydı. Ve annemin ölümüyle başlayan bütün felâketlerimizi biliyordu. Bana dedi ki:

- Bugün öğleyin baban nöbetten geldi. O vakitten beri analığın-

Levent Şahverdi Arşivi

la kavga ediyorlar. Baban birkaç defa bayıldı. Beni öteki çocuklarımdan ettiniz, bundan da mı edeceksiniz! diyordu.

Ben, neferin odasından evin alt kömürlüğüne ve oradan mutfağa geldim. Mutfakta büyük bir et bıçağı vardı. Onu aldım, nefere dedim ki:

- Eğer babam seni çağırırsa ve gelirsen, seni doğrarım!

Eve girdim.

BABA-OĞUL

Ev sokak kapısından sonra büyük bir taşlıkla ikiye ayrılmıştı. Girince, solda merdivenle çıkılır tarafında babamın yatak odası, yemek odası, kiler ve hamam vardı. Sağ tarafta bir oda bulunuyordu. Odanın yanından merdivenle çıkılır. Orada da Zehra ile ben yatardık. Zehra o vakit 17-18 yaşındaydı. Benimle dertleşir, bana acır ve ablası Huriye Hanım'a kızardı. Onu görüp durumu anlatacaktım. Odada kimse yoktu. Kitaplarımı bıraktım. Aşağıda, taşlıkta yüzümü yıkamak istedim. Merdivene geldiğimde babam odasından çıktı. Aramızda taşlık ve karşılıklı iki merdivende babayla oğul karşılaştık. O kırk beş, ben de on üç yaşındaydık.

Babam dedi ki:

- Sen beni Müşir'e şikâyet edecek ve kendine eşek gibi baktıracakmışsın, öyle mi?

Cevap verdim:

- Evet, seni Müşir'e şikâyet edeceğim ve kendime baktıracağım!..

Bunun üzerine babam merdivenlerden taşlığa koştu. Ben de bulunduğum merdivenlerden taşlığa atlayıp babamın üstüne koştum. Ben çocuk olduğumdan tabii daha hızlı indim ve babama çarpar çarpmaz, adamcağız arka üstü çöktü. Bu arada Huriye Hanım, annesi

Levent Şahverdi Arşivi

Hayriye Hanım, Zehra hepsi çıkmışlar, baba-oğul mücadelesini seyrediyorlardı. Hepsinin birden üstüme saldıracaklarını sanıp korktum. Koltuğumun altında sakladığım bıçağı çıkararak:

- Gelirseniz karışmam!.. diye bağırdım.

Hepsi yatak odasına kaçtılar. Huriye Hanım pencereye koştu; açıp bağırmaya başladı:

- Yetişin komşular, Selâhattin babasını öldürüyor!..

Babam şaşırmış hiç yerinden kımıldamıyordu.

Tekrar mutfağa koştum. Bıçağı yerine bıraktım. Nefer odasından çıkarak, büyük ablamın evine geldim. Durumu anlattım.

Ertesi sabah doğrüca Edirne Şer'iye Reisi Abdurrahman Efendi'ye gönderdiler. Vaktin sarıklı kadısı zaten beni tanıdığı için oturttu. Hikâyemi baştan sona anlattım. Zaten küçük bir kasaba olan Edirne'de herkes vaziyeti biliyordu. Kadı beni dinledikten sonra:

- Haydi sen git, ben babanla görüşeyim, dedi.

Ben tekrar eve geldim.

O gün ağabeyime Kadı'dan resmi bir kâğıt geliyor ve ertesi günü saat 10'da (alaturka saat 4'te) kadı, bizi makamına çağırtıyordu. Ağabeyim o sıra yüz elli kuruş maaşla Maliye Dairesi'nde memurdu. İkimiz huzura çıktığımız zaman babam Kadı'nın yanında oturuyordu. Abdurrahman Bey bize uzun boylu nasihat vererek babaya itaat gerektiğini anlattı. Babam da ayrı ayrı dört çocuğuna nasıl fedakârlık yaptığını hikâye etti. Bunun üzerine ağabeyim dedi ki:

- Babam üç çocuğu ile dargındır ki, bugün zaten bunlara bakmak zorunda değildir. Yalnız, bu küçük kardeşime bakması gerekir. Ona da yapmadığı zulüm kalmamış ve sonunda o da canını kurtarmak için kaçmış, büyük kardeşlerinin evine iltica etmiştir. Biz canını kurtarıp bize gelen kardeşimize bakmaya mecburuz. İşte babası ve işte oğlu. Eğer babasının lafına inanıyorsa onunla gider, isterse bizim eve gelir. Biz kardeşimize gitme demiyoruz, gelirse kovamayız.

Ve ağabeyim ayağa kalktı, ben de beraber kalktım, Kadı'nın odasını terk ettik.

Levent Şahverdi Arşivi

KORKA KORKA

O gece enişte m Tevfik Bey eve gelince anlattı. Ben o sırada Edirne Askerî Rüştiyesi üçüncü sınıftaydım. Babam okula gitmiş, kendisine karşı geldiğim için okuldan kovulmamı istemiş. Bizim sınıfa bakan Mülâzım (Teğmen) Mustafa Efendi vardı. O da enişte mi görerek, benim muhakkak yarın okula gelmemi, gelmezsem hakkında kanunî muamele yapılacağını söylemiş.

Ertesi gün okula gittim.

Beni müdüre çıkardılar. Müdür, babama niçin karşı geldiğimi sordu. Üvey ana hikâyesini anlattım. O da müteessir oldu. Bana nasihat etti. O akşam eve gitmemi söyledi.

Karanlık basınca korka korka eve geldim. Yavaşça kapıyı çaldım.

Kapıyı aşağıdaki odada oturan Reşat Bey açtı. Beni görünce:

- Gel bakalım küçük aslan... dedi.

Ben:

- Korkuyorum, dedim, dövecekler beni.

- Sana el kaldıranın elini kırarım! Gel bakayım benim mert yavrum.

Beni öptü. Babama seslendi. Babam aşağı indi. Elini öptüm. Babam ağlayarak boynuma sarıldı. Beni taşlıktaki bir minderin üstüne götürdü. Hem sevdi, hem ağladı.

Huriye Hanım yukardan olanca sesiyle bağırıyordu:

- Rifat Bey, Rifat Bey, bu eve Selâhattin girerse ben çıkarım. O, şimdi bu evden çıkacaktır!..

Babam dayanamadı bağırdı:

- İstersen, haydi sen git!..

YOLCULUK

Bir zaman sonra Hayriye Hanım ve Zehra başka eve taşındılar. Benzer olaylar devam etti. Ama babam artık beni dövmüyordu. Ben,

Levent Şahverdi Arşivi

yalnız bir odada yatmaktan korkuyordum. Bize bir Arap kadın geldi. Ben onunla yatardım. Fakat o Arap kadından da korkardım. Çoğu geceler başımı yorganın içine sokarak ağladığımı bilirim. Nihayet o Arap kadın da gitti. Babam Huriye Hanım'ın zoruyla Medine'ye gitmek için müracaat etti. Beni Edirne Harbiyesi'nin orta kısmına yatılı olarak yazdırdılar. Hazırlık yapıldı. Eşyalar satıldı. Bu eşyalar satılırken babamın bana para vermeyeceğini düşünerek eşyaların parasından 150 kuruş kadar çaldım. Bir sabah Huriye Hanım, annesi, babam Edirne'den trene bindiler. Tam tren hareket edeceği sırada babam bana bir mecidiye verdi:

- Sana oradan para yollarım, dedi.

Ekim-kasım aylarındaydık. Medine'ye ancak bir ayda gidilirdi. Oraya gidecek, bana üç mecidiye maaş bağlayacak ve ben aylarca sonra para alacaktım. Önümüz Ramazan ve okul tatildi. Ben aylarca ne yapacaktım? Babam bunları düşünmüyordu.

Eve geldim. Boş evde bıraktığım yırtık bir bohçanın içindeki eski çamaşırlarımı alıp büyük ablamın evine geldim. Ağabeyim başka bir yere tayin edilip gitmişti. Küçük ablam Gelibolu'dan mektup yazıp beni istemişti. Gelibolu'dan bir asker arabası Edirne'ye hasta getirmiş geri dönecekmiş. Küçük ablam Emine'nin kocası Ahmet Bey subaydı. Bu arabayla Gelibolu'ya gitmem isteniyordu. Edirne'den bir sabah üç neferle bu arabaya bindik. İlk akşam Uzunköprü'ye, ertesi akşam Keşan'a, üçüncü akşam da Gelibolu'ya vardık. Emine Ablamın kocası Ahmet Bey'in babası Binbaşı Osman Bey, Gelibolu Garnizon Kumandanı'ydı. Bir yıldan beri görmediğim Emine Ablamla karşılaşmamız çok hazin oldu. O on yedi yaşındaydı. Kucağında bir yaşında Bedia adlı bebeği vardı. Ben on dört yaşındaydım. Bir ay kadar orada kaldım. Geceleri Emine Ablamla dertleşirdik. Ahmet Bey, tutumlu bir mülâzımdı (teğmen). Bana hep iktisadın yararlarından söz açardı.

Gelibolu'da tatilim çabuk geçti, Edirne'ye döndüm.

Okul hayatım zorluklar içinde devam ediyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

ON KURUŞ

Babamdan para gelmiyordu. Büyük eniştem Piyade Mülâzımı Tevfik de İstanbul'a gitmişti. Herkes izinli çıkarken ben oturur, okulda ağlardım. Çamaşırım yoktu. Sabun alacak param olmadığı için okul hamamına gidemiyordum. Okulun berberlerine parasız tıraş oluyordum. Ama onlar da ara sıra bahşiş isterler, veremediğim için beni kötü tıraş ederlerdi. Edirne'nin soğukları başlamıştı. Benim iç çamaşırlarım olmadığı için, elbisemin içine giydiğim incecik bezle titrerdim. Gece abdesthaneye giderek petrol lambasının ışığı altında kimse görmeden bitlerimi ayıklardım. Ayakkabımı çorapsız giyer, herkesten bucak bucak kaçardım. Defter kalem alamazdım. Mevsimler geçer; üzüm, kiraz okulun bakkalında satılır, boynumu büker, bunlara hazin hazin bakardım.

İşte böyle günlerin bir perşembesinde herkes izinli çıkarken ben dershanede oturuyordum. Subay odasından çağırdılar. Büyük enişte-min arkadaşlarından Teğmen İbrahim Efendi beni görmek istiyormuş. Gittim. Bana dedi ki:

- Selâhattin Efendi, İstanbul'dan Tevfik Bey'den mektup aldım. Size her hafta on kuruş haftalık vermemi yazıyor. Şimdi size on kuruş vereceğim. Fazla bir ihtiyacınız olursa bana yazın.

Ben yeniden dünyaya gelmiş gibi oldum. 13 Temmuz 1908 inkılâbına kadar her hafta on kuruş harçlık aldım.

1908 İNKILÂBI

Bir gün dershanede oturuyorduk. Dışarıdan bir davul gürültüsü işittik. Pencereden baktık: Bayraklar asılmıştı. Biraz sonra teneffüse çıktığımızda herkes olağanüstü durumu anlamaya çalışıyordu. Ağızdan ağıza, "Bayram olmuş, okul tatil edilecekmiş" şayiaları dolaşıyordu. Oysa o güne kadar, yalnız Ramazan ve Kurban Bayramları var-

Levent Şahverdi Arşivi

dı, bir de Abdülhamit'in tahta çıktığı tarih "Donanma Günü" ilan edilmişti. Biz başka bayram bilmiyorduk.

Ben o vakit Edirne Harbiyesi dördüncü sınıftaydım. Az sonra derse girdik. Birdenbire paydos borusu ve ardından toplan borusu çaldı. Toplandık. Yatma ve yeme yerimiz olan Harbiye Mektebi'ne geldik. Gelirken yollara bayraklar asılıyor, mızıkalar çalıyordu. Her yanda olağanüstü bir hava esiyordu. Okulun bahçesinde toplanan öğrenci beş yüz kişi kadar vardı. O zamanın deyimiyle üç sınıf Rüştiye, üç sınıf İdadiye, üç sınıf Harbiye olmak üzere dokuz sınıftık.

Bir kurmay yüzbaşı, bir topçu yüzbaşısı, bir teğmen ortaya çıktılar. Okulun bütün subayları arkalarındaydı. Topçu Yüzbaşısı İhsan Bey'di (*). Bir nutuk söyledi. Ordu başkaldırmış. Padişahtan hürriyeti almış, artık memlekette herkes hürmüş. Bundan sonra fenalık olmayacakmış, memleket dünyanın en uygar ülkesi olacakmış. Yüzbaşı İhsan, bizim hürriyet uğruna ölmemiz gerektiğini anlatıyordu.

ÜÇ GÜN ÜÇ GECE

Kurmay Yüzbaşı Kasımpaşalı Alâeddin Bey'di. Ona aynı şeyleri tekrar etti. Ve sonunda yanında duran 23-24 yaşlarındaki teğmeni göstererek:

- Efendiler, Mülâzım Atıf Efendi Abdülhamit'in en güvendiği Şemsi Paşa'yı öldürdü. Ve bugün bizi hürriyete kavuşturdu. Hepiniz bu Atıf'a benzeyiniz ve hep bir ağızdan bağırınız: Yaşasın Mülâzım Atıf!..

Erkânıharp Kolağası İsmet, Erkânıharp Kolağası Kâzım Karabekir de okula gelip bizlere hürriyet ve istibdatı anlattılar. Artık memleketin kurtulduğunu, hür ve mutlu olduğunu söylediler. İşte biz 1908 Devrimi'ni böyle gördük. Üç gün üç gece çılgınca inkılâbı kutladık.

(*) Cumhuriyet devrinde Bahriye Vekili olan İhsan Bey.

Levent Şahverdi Arşivi

Kollarımıza birer kurdele bağlandı. Üstünde, *"Hürriyet, müsavat, adalet, uhuvvet"* yazılıydı. Her yerde konferans meraklıları bir kürsünün üstüne çıkıyor, avaz avaz bu kelimelerin manasını halka anlatmaya uğraşıyordu. Biz de şunu anlıyorduk:

- Bağıracağız, çağıracağız, çalışmayacağız, fakat kimse biz bir şey yapmayacak. Yemeklerimiz, elbiselerimiz eskisi gibi fena olmayacak.

Bize bu hürriyeti Enver Bey'le Niyazi Bey'in kazandırdığını söylüyorlardı.

Hep birden bağırıyorduk:

- Yaşasın Enver Bey, yaşasın Niyazi Bey!..

Çılgınca geçen üç günden sonra okul tekrar başladı.

1908 yılının sonunda tatil zamanı Gelibolu'ya tekrar Emine Ablamın yanına ve sonra annemin ortanca ablası olan büyük teyzemi görmek için İstanbul'a gittim. O zaman İstanbul'da atlı tramvaylar çalışıyordu. Elektrik yoktu. 1908 inkılâbına kadar vapurlarda projektör olmadığından, şehir hatları gece çalışmazmış.

31 MART

1908 kışı başında Edirne'ye tekrar geldim. İdadî ikinci sınıf olmuştum. Sıkıntılarım kalmamıştı. Büyük ablam, eniştem, ağabeyim tekrar Edirne'de toplanmışlardı. Ben de babamdan her ay üç mecidiye olan maaşımı alıyordum.

Bir gün dershanede gene bir haber yayıldı: İstanbul'da isyan olmuş, Padişah hürriyeti geri alıyormuş. Mektepli zabitler öldürülüyormuş. O zaman ordunun yarısından çoğu neferlikten yetişmişti ve bunlara alaylı denirdi. Pek azı okuma yazma bilirdi. Alaydan yetişmiş paşalar da vardı. Alaylılar mektepten çıkmış zabitlere, "Gâvur!" derler ve onları dinsizlikle itham ederlerdi. Fransızca hocamız olan Hüseyin Rahmi Bey, sırtında bir jandarma nefer elbisesi, bize veda etti:

Levent Şahverdi Arşivi

- Biz ölmeye gidiyoruz. Eğer padişah tarafı bizi öldürürse, siz intikamımızı alın ve hürriyetsiz bir memlekette mazlum ve uşak olarak yaşamayın, Allaha ısmarladık.

Bütün sınıf ağlıyorduk.

31 Mart 1909 İsyanı'nı böyle yaşadık.

AŞK

O yılın tatilini İstanbul'da babamın yanında geçirdim. Babam Fatih'te Çarşamba Karakolu karşısında Ziver Bey'in evinde oturuyordu. Sonra Kadıköy'e taşındık. Bu tatilin bende bıraktığı en önemli hatıra, Safinaz'a âşık oluşumdur. Babamın süt kardeşi Kâmil Efendi'nin kızıydı Safinaz... Benimle yaşıttı. Yavaş yavaş bu kıza büyük bir ilgi duymaya başladım. Öyle bir an geldi ki, Safinaz'ı görmeden bir gün geçiremez oldum. Bazen gece yattıktan sonra gizlice kalkar, Safinaz'ın evini gören çayıra gider, şimdi Gazhane tramvay yolunun altından geçtiği tren köprüsünün yanında oturur, Safinaz'ın evinin lambalarını seyrederim.

Gün açılırken eve dönerdim.

Herkesten sakladığımı sandığım bu olay aile arasına yayıldı.

Babam:

- Selâhattin Safinaz'ı seviyor ve almak istiyorsan, nikâh yapalım, onu evime alayım, zabit çıkınca sizi evlendiririm, dedi.

- Seviyorum, fakat subay çıkıp ekmeğimi kazanmadan bu konuda kesin bir anlaşmaya giremem.

On altı yaşındaydım. Bir gün aile dostumuz Doktor Fehmi, bana Safinaz hakkında fikirlerimi sordu. Ben de açıldım:

- Seviyorum, onu alamazsam intihar ederim, dedim.

Doktor Fehmi düşündü ve ağır ağır:

- Sevmek, bir kadın sevmek... Bu senin 16'ncı yaşında anlayacağın şey değildir. Ben de senin gibi bu yaşlarda başladım. Doktor çı-

Levent Şahverdi Arşivi

kıncaya kadar birçok kızı sevdim. Onları alamazsam öleceğim sandım. Fakat bir hafta görmeyince unuttum. Bunun için senin yaşındaki bir çocukta aşk, gerçek aşk olamaz. Sen bu memleketin çocuğusun. Öleceksin ama memleket için. Bir kadın veya bir aşk için ölene kahpe derler. Sen bu hale düşmeyeceksin, düşemezsin. Henüz okuma ve istikbal yapma devresindesin. Metin, şerefli olmanı ve unutmanı dilerim. Ama unutmazsan bana yaz, ben seni kendi elimle evlendiririm.

BİR MEKTUP

Bu konuşma karşısında irkildim. Ağlayarak eve geldim. Tatil bitmişti. İstanbul'dan acıyla ayrıldım. Edirne'de üç ayım zindan oldu. Bir gün Doktor Fehmi'den bir mektup aldım:

"Safinaz'ı istiyorlar, almak kararında mısın, yoksa vaz mı geçtin? Bildir, ona göre hareket edeceğim."

Cevap verdim:

"İsteyen adamı Safinaz'a söyleyin, istiyorsa varsın."

Yirmi gün sonra Doktor Fehmi'den gelen mektup Safinaz'ın düğününün yapıldığını bildiriyordu. Safinaz bu adamla bir hafta evli kaldı. Sonra boşandı. Uzun zaman dul kaldı. Ama almadım. Zaten Edirne'ye geldikten sonra yazdığı mektuplara da cevap vermemiştim.

Edirne'deki idadî son sınıf hayatımız, 1909 senesi sonbaharında 1910 senesi Eylülün 12'nci günü akşamına kadar devam etmişti. Fransızca, tarih ve hatta bazen müzik derslerine Hüseyin Rahmi Bey geliyordu. Hüseyin Rahmi Bey bu dersleri bize okutmakla beraber, memleket, devlet, hürriyet konularında konuşuyor, görevlerimizi bize anlatıyor, bizi her bakımdan yetiştirmeye çalışıyordu. Hocalarımız hepimize vatan, millet aşkı aşılamaya çalışıyordu. Hele edebiyat hocamız Vahyi Efendi, bize durmadan vatanperverlik telkinleri yapıyordu. Harbiye sınıfları İstanbul'a nakledilmişlerdi. Biz okulun en yukarı sınıfı olarak Edirne'de bulunuyorduk.

Levent Şahverdi Arşivi

Babam, Huriye Hanım'ın ısrarıyla gene Medine'ye gitmişti. Enişte-
tem Tevfik Bey, yüzbaşılığa terfi edip Bağdat'ta görev aldı. Ağabe-
yim Gelibolu'da altıyüz kuruş maaşlı Maliye tahsil memurluğuna
atanmıştı.

GÂVUR İCADI

İdadînin son senesinden bazı hatıralarım var:

Edirne'ye ilk telefon bu yıl (1910) geldi. Daireler arasına kondu. Şehirde herkes bu gâvur icadının harikuladeliğinden söz ediyor, kimse bu işin sırrına akıl erdiremiyordu. Ordu, üç adet zırhlı otomobil getirtmişti. Bütün şehir halkı arkasına takılır, hayretle seyrederdi. Aynı yıl sinemayı da gördü Edirne... Perdede yürüyen bir eşek, insanların yüzdüğü bir havuz veya bir trenin gelişini gösteren sinema şaşkınlıkla karşılandı.

Bulgar eşkiyası da Edirne dolaylarına sokularak, Müslüman köylerini yakıyor ve şehre her gün köylerden yaralı ve yanık muhacir kafileleri geliyordu. O güne kadar hiç muharebe talimi yapmamış orduda büyük bir faaliyet vardı. Ablam Emine'nin eşi Ahmet Bey, Havran isyanından dönmüştü. Bir perşembe günü izinli çıkacağım zaman onu okulun zabitan odasında gördüm. Beni almaya gelmiş. Sokağa çıktık. Gezdik. Beni askerle beraber yerleştiği bir caminin odasına götürdü. Orada neferin pişirdiği yemeği yedik. Ahmet Bey o tarihte henüz otuz yaşında, birinci mülâzımdı. Yakışıklı bir adamdı. İçki, sigara içmez, oyun oynamaz, yalnız ailesini düşünür, onlara fayda vermeyecek yere bir kuruş sarf etmezdi. Hatırımda kaldığına göre bu cami odasında bana her türlü masrafının ayda elli kuruşu geçmediğini söylemişti.

Nihayet sınavlara girdik, sınıf geçtik.

Levent Şahverdi Arşivi

HARBİYE

12-13 Eylül 1910 gecesi geldi. Saat sekizde kalkan trenle 40-50 kadar öğrenci İstanbul'a hareket ettik.

13 Eylül 1910 sabahı Sirkeci İstasyonu'na indik.

Başımızda bir zabit vardı. Hepimizi beşer beşer ayırdı. Her postada İstanbul'u bilen biri vardı. Bizim postada İstanbul'u bilen bendim. Harbiye'ye geldik. Kurmay Binbaşı Vehip Bey, okul kumandanıydı.

Geldiğimiz günden itibaren muazzam bir faaliyet başladı. Önce sınıflara ayrıldık. Ben piyadeye geçtim. Bizim bölükte Edirne'den gelen ancak üç dört kişi vardık. 16 idadîden öğrenci Harbiye'de toplanıyordu. Bizim sınıf 422 piyade, 41 süvari çıkardı (*).

OLAYLAR

Benim Harbiye'ye gelmemle beraber, ağabeyim İstanbul Maliyesi'ne tayin olundu. Beşiktaş Dereiçi'nde bir ev tuttu. Feyziyap da onun yanına geldi. Gene bir zaman sonra Ahmet Bey yüzbaşılığa terfian İstanbul'a atandı. Onlar da Beşiktaş'ta bir ev tuttular. Çünkü Ahmet Bey'in alayı Yıldız'daydı. Edirne'de okul arkadaşım olan Hüseyin Rahmi de Harbiye öğrencisi olarak İstanbul'a gelmişti. Onun babası da Kılıçali'de oturuyordu. Doktor Fehmi, Beşiktaş'ta küçük zabit mektebindeydi. Böylece hepimiz toplandık. Yalnız babam Medine'de, enişterm Tevfik Bey Bağdat'taydı.

Ama o zaman olaylar olayları kovalıyordu. Çok geçmeden Ahmet Bey bölüğüyle birlikte Yemen'e gönderildi. Araplar Yemen'de is-

(*) 1930'da, yani *yirmi yıl sonra*, bizim sınıf arkadaşları Dolmabahçe'de bir yıldönümü töreni yaptılar. Hayatta 54 kişi kaldığımız tespit edilmişti.

Levent Şahverdi Arşivi

yan etmişlerdi. Sonradan sadrazam olan İzzet Paşa'nın emrinde bir ordu, isyanı bastırmaya gidiyordu. İzzet Paşa'nın Kurmay Başkanı Binbaşı İsmet Bey (İnönü), karargâhı da Mülâzım (Teğmen) Saffet (Arıkan) ve Mülâzım Salih (Omurtak) idi. Ahmet Bey'i vapurla uğurladık. Böylece eniştem, önce Midilli'ye Rum isyanını, şimdi de Yemen'e Arap isyanını bastırmaya gidiyordu. Henüz altı yıllık evliydi. Belki altı ay ailesiyle oturmamıştı. Bu iş yalnız Ahmet Bey'in başına gelmiyordu. Bütün Türk subaylarının başındaydı. Her subay ve her nefer, isyandan isyana koşuyor, sürekli ölümler birbirini kovalıyor, evler harap ve perişan oluyor, Osmanlı İmparatorluğu çöküyordu.

"TÜRKSÜN!"

Ahmet Bey gidince, küçük ablam Emine kardeşlerinin yanına geçti.

Ben de her hafta izinli çıkıyor, kardeşlerimin yanına geliyordum. Cuma günleri de Rahmi'yle buluşuyorduk. Beşiktaş tramvay garajının karşısına düşen büyük iki katlı bir Selânik kahvesi vardı. Bu kahve Harbiye talebesinin toplandığı yer gibi olmuştu. O tarihte Rahmi Bey'in arkadaşlarından bazılarıyla ben de arkadaş olmuştum.

Bir gece Rahmi, Selânik kahvesinde bana sordu:

- Sen nesin?
- Harbiye talebesiyim.
- Başka?
- Bilmem.
- Düşün bakalım!
- Osmanlıyım.
- Başka?
- Müslümanım.

Sonunda Rahmi bana:

- Hayır, sen her şeyden önce Türksün! dedi.

Levent Şahverdi Arşivi

O vakte kadar biz yalnız köylülere "Türk" derdik. Rahmi'nin sözü üzerine ben:

- Bilmem... Şimdilik Osmanlıyım, dedim.

Rahmi bana bir saat süren bir konferans verdi. Biz çok büyük milletmişiz, biz Asya'nın ortalarından gelmişiz, biz bir zamanlar dünyayı zaptetmişiz; sonra işi tembelliğe vurmuş, her şeyi unutmuşuz. Şimdi Türklüğe sarılarak çalışmamız lazımmış...

GÖK-BAYRAK

Ben, Rahmi'nin konferansına bayıldım. Eve geldim. Bir hafta bu sözlerin etkisi altında kaldım. Ertesi cuma, Rahmi'yle buluştuk. Fındıklı'da bir eve götürdü. Kazanlı bir Türk olduğunu söyleyen bizden çok yaşlı bir zata beni takdim etti:

- Size bir Türk daha getirdim, dedi.

Oturduk.

Adam bir Fransızca kitap çıkardı. Önce Fransızcasını okudu. Sonra Türkçeye çevirdi. Ne güzel ve saf bir Türkçeyle konuşuyordu. Okuduğu kitabın adı, Gök-Bayrak'mış. Cengiz'in muharebelerine ait kahramanlıkları yazıyormuş.

- Günler böyle devam etti. Yavaş yavaş Türk olmaya başladık. Ben de bir yandan Türk oluyordum, bir yandan Türkçü... Fakat kime bundan bahsetsem gülüyor, kafasını çeviriyor:

- Güle güle, sen Türk ol! Benim aptal ve sersem olmaya niyetim yok!.. diyordu.

Tam bu sıralarda, yani 1911 ilkbaharında gazeteler İtalyanlar'ın Trablusgarp vilayetimize asker çıkararak bize harp ilan ettiklerini yazdılar.

Levent Şahverdi Arşivi

AYAKLANMA

Bütün memleket ayaklandı. İtalyanlara ve mallarına boykot kararları alındı. Hürriyet kahramanı Enver Bey'in Trablus'a giderek İtalyanlar'la savaşa başladığını gene gazetelerden okuduk. Haber alıyorduk ki, birçok subay, kıyafet değiştirerek Suriye, Mısır veya Fransa yoluyla Trablus'a gidiyor ve yerli Araplardan bir ordu vücuda getirerek çarpışıyorlardı. Muharebe gittikçe kızışıyordu. Bu gidenler arasında Binbaşı Mustafa Kemal, Kolağası Halil de vardı. Topoğrafya hocamız Yüzbaşı Bekir Sami Bey bir gün derste bize çok hazin bir vedayla Binbaşı olarak Bağdat'a gitti. Bu sırada Arnavutluk illerimizde Arnavutlar da isyan etmişlerdi.

Demek ki 1911 yılında Arnavutluk'ta isyan, Yemen'de isyan, Bağdat'ta isyan, Trablus'ta muharebe vardı. Erzurum ve Van illerinde Ermeniler ayaklanıyor. Kürtler'le birlikte, hükümet kuvvetlerine karşı koyuyorlardı. Eşkıyalık ve çete muharebeleri devam ediyordu. Edirne, Serez, Selânik, Kosova, Üsküp'te Bulgarlar her tarafı ateş içinde bırakıyorlardı...

Osmanlı İmparatorluğu göçüyordu.

BABAMIN ÖZLEMİ

Aynı yılın haziran ayında biz, tatbikat için ordugâha çıktık. Ben ordugâhtayken Doktor Fehmi'nin Kadıköy Altıyol'da ayağı kayarak düştüğünü ve beyin kanamasından öldüğünü haber aldım. Temmuz sonu okul tatil oldu. Harbiye ikinci sınıfa geçtim. Eniştem Tevfik Bey, Bağdat'tan gelmişti. Feyziyap ve Emine ablalarım Değirmendere'ye gitmişlerdi. Ben de yazı orada geçirdim.

13 Eylül 1911'de tekrar derslerimize başladık. Alabildiğine çalışıyor, subay olmaya gayret ediyorduk. İtalyan muharebesi devam ediyor, isyanlar sürüyordu. 1911 kışı içinde, 30 Kasım günü Kadıköy'den bir telgraf aldım:

Levent Şahverdi Arşivi

"İzinli çıkınca doğru Kadıköy'e gelesin
Rifat"

Şaşırdım. Demek babam İstanbul'a gelmişti...

Cumayı iple çektim. Harbiye ikinci sınıfta biz cuma sabahları izinli çıkar, akşam okula dönerdik. Harp durumu dolayısıyla gece evlerimizde yatamazdık.

Kadıköy'e geçtim. Babamı hasta buldum. Babamı Hicaz'dan Yemen'e tayin etmişler, Yemen'de dizanteriye tutulmuş. Tedavi için Beyrut'a gelmiş. Üvey annem Huriye Hanım'ın annesi de Medine'de ölmüş. Babam çok zayıftı. Kuşdili'ne giden cadde üzerinde bir ev tuttu. Bazen iyi oluyor, bazen halsiz düşüyordu. 15 Mart 1912 günü eve gelmiştim. Baktım, yataktan kalkmış beni bekliyor. Dedi ki:

-Bütün emelim seni zabit olarak görmekti. Belki göremeyeceğim. Kendimde bir iyilik hissettim. Gel seninle sokağa çıkalım. Ve herkes Harbiyeli oğlumu benimle görsün.

Sokağa çıktık. Babam yürüyemiyordu. Koluna girdim. Çok zorlukla Altıyol ağzına getirdim. Oradan bir arabaya bindik. Kadıköy iskelesinde indik. Arabada babam mütemadiyen bana bakıyor, gözlerinden yaşlar akıyordu:

- Selâhattin, seni subay üniformasıyla görsem, ondan sonra ölsem, razıyım.

Ben de:

- Yalnız subaylığımı değil, paşalığımı da göreceksin, neden üzülüyorsun? diyordum.

İskeleye geldik. Vapura binmek istedi. Vapura bindik. Köprüye indik. Köprünün başına kadar yürüdük. Yürüyemedi. Döndük, eve geldik.

BABAMIN ÖLÜMÜ

Ertesi hafta babam beni cuma günü okula göndermedi. Halbuki nizam çok sıkıydı. İki defa okula gelmeyen, alaya çıkarılıyordu. Be-

Levent Şahverdi Arşivi

nim subay çıkmama çok az kalmıştı. Bunu babama anlatamıyordum. Onu üzmemek için eve gitmeye karar verdim. 19 ve 26 Nisan cuma günleri eve gitmedim. *"İzinsizim"* diye telgraf çektim. 29 Nisan 1912 Pazartesi, bizim bölüğün hamam günüydü. Öğle yemeğinden sonra hamama gider, akşama kadar hamamda kalırdık. Bu bizim için büyük eğlence günü olurdu. Oysa o hafta benim içime derin sıkıntı geldi. Arkadaşlardan ayrıldım. İçim yanıyordu. Yemekten sonra gece müzakeresine girdik. Çıkınca nöbetçi subayı beni çağırdı. Okul kumandanının beni istediğini söyledi. Okul kumandanının çağırması büyük olaydı. Ben mektepte Türkçülük akımının başıydım. Harbiye'de Türklük, Araplık, Arnavutluk, Kürtlük almış yürümüştü. Öğrenciler millî gruplara ayrılmışlardı. Ben, Türk grubunun önderiydim. Okul kumandanlığı bu grupları ayırıyor ve akımları yürütenleri ezmek istiyordu. Çünkü Osmanlılık anlayışının istediği buydu. Birkaç yoklamada benden Türkçülük kitapları çıkmış ve dikkat çekerek mimlenmiştim. Bu korkuyla Okul Kumandanı Binbaşı Vehbi Bey'in karşısına çıktım. Bana adımı, babamın adını, babamın nerede oturduğunu sordu. Söyledim.

Dedi ki:

- Baban çok hastaymış, seni istiyorlar, şimdi mi gidersin, yarın sabah mı?

Ben derhal anladım:

- Babam hastaydı. Şu halde öldü. Doğru söyleyin, ölmüş mü?

Vehbi Bey:

- Herkes ölecek, dedi, subay olacak bir Harbiyeli'de böyle bir teessürü görmek bana acı gelir. Baba ölür, ana ölür, hepsi ölecek. Yalnız vatan yaşayacak. Hayır, baban ölmüş değil.

Ben:

- Şimdi giderim.

- Nasıl gidersin?

- Buradan Beşiktaş'a inerim, oradan kayıkla Üsküdar'a geçer, Kadıköy'e giderim.

Levent Şahverdi Arşivi

O tarihe kadar Üsküdar'a geçmiş değildim; haritadan ve karşıdan görerek biliyordum.

Kumandan:

- Kayık bulamazsan, Beşiktaş polis karakolundan bana telefon et, temin ederim.

Hafif çiseleyen yağmur altında Harbiye-Maçka'dan inerek Ortaçeşme'de oturan ağabeyimin evine geldim. Kapıyı çaldım. Ağabeyim açtı.

- Babam öldü mü?

- Evet, diye cevap verdi.

- Ne vakit?

- Bugün üçte.

İçeri girmemi, yarın sabah gideceğimizi, kendisinin oradan geldiğini, bu gece yapılacak bir şey olmadığını söyledi. Dinlemedim. Beşiktaş iskelesine geldim. Bir kayığa atlayıp Üsküdar'a geçtim. Kadıköy istikâmetine yürümeye başladım. Bir karakola rastgeldim. Yolu sordum. Tarif etti. O tarihlerde Karacaahmet Mezarlığı'ndan yol ve in cin geçmezdi. Mezarlığın içinde ilerlerken bir ağacın dibinde ufak bir ateşin karşısında ihtiyar bir adam gördüm. İrkildim. Fakat sonra kendi kendime dedim ki:

- Yürü, baban ölmüştür.

İhtiyarın yanına geldim. Bir mezarcıydı. Bana yol gösterdi. Nöbet bekliyormuş.

Eve geldim. Kapıyı çaldım. Ablam açtı. Şaşırmıştı.

- Babam nerede? diye sordum.

- Yukarıda.

Odaya girdim.

Ölüm döşeğinde yaşıyordu. Boynuna sarıldım. Ağladım. Sabaha kadar yanında kaldım.

29 Nisan 1912 günü babamı da kaybetmiştim.

18 yaşındaydım.

Babamın hataları yüzünden çocukluğum ıstırap içinde geçmişti; fakat babam yaşasaydı, daha çok şey yapsaydı.

Levent Şahverdi Arşivi

Böylece babam elli yaşında ve annemden dokuz yıl sonra gözlerini hayata kapamıştı. Yoğurtçu'daki Mahmut Baba Dergâhı'nda yatmaktadır.

SINAVLAR

Okula çok üzüntülü döndüm. Bizim zamanımızda askerlikle ilgili olmayan derslerin sınavları mayıs başında yapılırdı. Biz haziran başında kampa giderdik. Temmuz sonunda askerî derslerin sınavları başlardı.

İlk sınav edebiyattandı. Ben bir tuhaftım. Ne yemek yiyebiliyor, ne de uyuyabiliyordum. Aklımda babamın:

- Seni bir defa subay olarak görmüş olsaydım... sözü vardı.

Edebiyat sınavına girdik. İki soru verdiler. Aceleyle cevapları yazdım, henüz bir çeyrek olmamıştı ki bitirdim, tekrar okumaya lüzum görmeden görevli subaya verdim. Sınava davetli edebiyatçılar kurulu içinde Hüseyin Cahit, Süleyman Nazif, Abdülhak Hamit, Ahmet Rasim, Tevfik Fikret, Cenap Şehabettin, Yusuf Akçora, Hamdullah Suphi vardı.

Bahçeye indim. Biraz sonra bir arkadaşım geldi. Birbirimize neler yazdığımızı sorduk. Sınavda, Harbiye Nezareti'ne Çanakkale Kumandanı'ndan bir telgraf ve bir de Padişaha Trablus kumandanından bir yazı istemişti. Ben telgrafın imzasını *"Çanakkale Kumandanı Aktaş"* ve mektubun imzasını *"Trablus Kumandanı Timurtaş"* diye atmıştım. Bunu söyleyince arkadaşım:

- Ne yaptın? Okul kumandanlığının Türkçüleri aradığını bilmiyor musun? Şimdi kâğıtların dikkati çekecek ve sen takip edileceksin!.. dedi.

Söyledikleri beni korkutmuştu.

Öğle yemeğine gittiğimiz zaman Bölüm Mülâzımı Feridun Bey'i gördüm. Feridun Bey'in sınıfta edebiyata meraklı olanlara ilgisi var-

Levent Şahverdi Arşivi

dı. Sınıfı birkaç defa yazılı sınava çekmiş, iyi yazanları ayırmıştı. Ama bunların arasında ben yoktum.

Yemekte Feridun Bey bizim masaya gelince:

- Söyle bakalım Selâhattin Efendi, nasıl yazdın? diye sordu.

- Bilemiyorum efendim, babam öldüğü için kafam çok dağınık...

Feridun Bey, bunun üzerine dört yüz kişinin yemek yediği salonda şöyle konuştu:

"Efendiler, bugün memleketin üstün ve seçkin edebi heyeti mektebimize gelmiş, imtihanlarda bulunmuş ve bazı kâğıtları da okumuştur. Bu meyanda Selâhattin Efendi'nin sınav kâğıdını okuyan edebî heyet, Mektep Müdürlüğü'ne müştereken imzalı bir tezkere yazmış ve Mekteb-î Harbiye'nin bu kadar şuurlu ve güzel yazı yazan bir talebe yetiştirmesinden iftihar duyduklarını ve mekteb müdürüne teşekkür ettiklerini bildirmişlerdir. Mektep müdürü bu durumu alay emriyle tamim etti. Sizler de okuyacaksınız. Ben de Selâhattin Efendi'ye şahsen mektep namına teşekkür ediyorum" dedi.

Korkum dağılıvermiş, yerini sevince bırakmıştı. Ben ne bekliyordum, ne olmuştu.

Hayat böyle beklenmeyen şeylerle doluydu.

Ordugâha çıktık. Döndük. Sınavlarımızı bitirdik.

İLK GÖREV

Ben, merkezi Çanakkale'de bulunan ve İtalyanların deniz hücumlarına karşı sahillerimizi savunan İkinci Kolordu'ya kur'a çekmiştim.

10 Ağustos 1912'de Padişah V. Sultan Mehmet Reşat geldi, bize Harbiye'de subay diplomalarımızı verdi.

1894 yılında doğmuştum. 15 Ağustos 1912 günü akşamı 18 yaşında bir subay olarak birliğime katılmak için yola çıktım.

Çanakkale İkinci Kolordu Beşinci Fırka (Tümen) On Beşinci Alay Üçüncü Taburu'na tayin edilmiştim.

Levent Şahverdi Arşivi

İstanbul'dan o vakit Nemse vapurları denen Loyd Triyestino vapurlarından birine bindim. Aynı akşam Çanakkale'ye giden bir de Yunan vapuru vardı. Yunan vapuru yirmi kuruşa, Nemse vapuru birinci mevki yemekli altmış kuruşa gidiyordu. Ben Nemse vapurunu tercih ettim. 1908 Devrimi'nden sonra alınmış iki üç vapurumuz vardı. Türk kıyılarındaki insan, hayvan ve yük nakliyatını hep yabancılar yapardı.

Gün batarken vapurumuz Sirkeci rıhtımından kalktı.

Ablalarımı, eniştem Tevfik Bey'i ve ağabeyimi vapurdan selamlıyordum. Gemi ayrıldıkça bilmediğim koşullara doğru uzaklaşmanın heyecanı beni sardı. Marmara'ya açıldık. İstanbul bir gölge gibi kaldı. O sabah babamın mezarına gitmiş ve ona Allaha ısmarladık derken:

- Baba, beni subay göremediğin için yaslı gittin. Ben senin bu yasını çabuk söndüreceğim. Çanakkale'ye gidiyorum. Nasibim şehit olmak ve en kısa zamanda sana ve anneme kavuşmaktır... diye söz vermiştim.

Bunları düşünürken yemek çanı çaldı. Birinci mevki salona girdim. Kalabalıktı. Kaptan beni sağ tarafına oturttu. Yemeğe başladık. Kaptan bana Fransızca bir şeyler söylüyordu. Şüphesiz ben anlamıyordum. Kadın ve erkek yabancılardan meydana gelmiş sofra halkının gözleri Türk subayı üstüne dikilmişti. Sonunda Türkçe bilen biri tercümanlık yaptı. Birçok şey konuşuldu. Bira ve şarap içiliyordu. İçmedim. Yemekten sonra dans başladı. Bana da teklif ettiler.

- Bilmiyorum, dedim.

Ve az sonra güverteye çıktım.

O gece bu sofrada ne kadar pot kırmış olduğumu ve yabancı bir çevrede ne kadar kötü etki yaptığımı bilemiyorum. Yalnız başımda kalpak olduğunu, lisan bilmediğimi ve dans edenlere iğrenç nazarlarla baktığımı biliyorum.

Sabah olurken vapur Çanakkale'de demirledi.

Vapurun çevresini kayıklar sardı. Birisine atlayıp sahile çıktım. O tarihte Çanakkale'de iki kolordu vardı. Yüz bin kişiye yakın kuvvet o civarda bulunduğundan her tarafta asker kaynaşıyordu. Doğu

Levent Şahverdi Arşivi

Merkez Kumandanlığı'na gittim. İkinci Kolordu Karargâhı'nın Çanakkale'nin karşı sahilindeki Maydos kasabasında olduğunu öğrendim. Oradan başka bir kayığa atlayarak Maydos'a geldim. Kasaba harap ve halk perişan.

Karargâha vardım. Kumandan gelmemiş. Kurmay Başkanı Yakup Şevki Bey'in yanına çıktım. Yakup Şevki, Harbiye'de bizim tabiye hocasıydı. Biz onunla otururken bizim sınıftan benimle birlikte Kolordu'ya tayin edilmiş arkadaşlardan ikisi daha geldi.

Yakup Şevki, bize Çanakkale'de oturan Şevket Turgut Paşa'yı görmemizi söyledi. Biz Çanakkale'ye tekrar geçip kumandanın evine ulaştık. Haber verdik. Bizi içeri aldılar. Biraz sonra çok kibar giyinmiş kır saçlı bir hanım salona girdi, hepimizin elini teker teker sıkarak bizi tebrik etti. Bu, Şevket Turgut Paşa'nın, Romanya'da ataşemiliterken orada aldığı Romanyalı hanımıydı. Bize güzel şeyler söyledi:

- Siz bu ordunun en yeni bilgilerle bezenmiş subaylarısınız. Memleketiniz çok geri, halkınız ve subaylarınız çok cahildir. Dünya çok ileri gitmiştir. Eğer milletinizi, vatanınızı seviyor, yabancı ellere esir olmasını istemiyorsanız çok çalışınız. Ben Romanyalıyım, fakat vatanım Türkiye'dir.

Sonra mavi gözlü, sarı bıyıklı, sevimli ve vakarlı haliyle Kumandan Şevket Turgut Paşa gelerek hepimizin gözlerinden öptü. Bizi oturttu. Hepimize ayrı ayrı babamızı, anamızı, memleketimizi sorduktan sonra havadan sudan konuştu. Ve bir süre sonra esasa geçerek dedi ki:

- Çocuklarım, şu anda çok kavi bir düşman karşısındayız. Her gece büyük düşman donanması karşımızda dolaşıyor, karaya asker çıkararak Boğazları elimizden almak için fırsat bekliyor. Şüphesiz bu düşmana bir fırsat vermeyeceğiz. Ve şayet karaya çıkarlarsa Çanakkale'yi İtalyanlara mezar yapacağız. Bu askerî görevinizi benden öğrenmeyecek kadar iyi bilerek büyük bir memleket aşkıyla buraya geldiğinizi gözlerinizden okuyorum. Biz çok geri ve cahil kalmış durumdayız. Dünya ile aramızdaki fark o kadar büyük ki, biz bu farkın dehşetini de anlayacak durumda değiliz. Her Türk, kudretinin yettiği ka-

Levent Şahverdi Arşivi

dar çalışmaz ve kanının son damlasına kadar fedakârlık yapmazsa, bu vatanı kurtaramayız.

Kalktık. Paşanın elini öptük. Tekrar kayıkla karşıya geçtik. Tümende herkesin alayları ayrıldı. Ben. o civarda bir dağ başında duran alayıma geldim. Alay Kumandanı Kaymakam Arap Mahmut Bey'di. Beni Çanakkale'de bulunan Üçüncü Tabura yolladılar. Oradan tekrar Maydos'a, Maydos'tan Çanakkale'ye ve Çanakkale'de Hastane Bayırı denilen yerin altında, sahil kenarında ordugâhta bulunan tabura geldim.

Vardığım zaman top atılmış, herkes yemeğe başlamıştı.

16/17Ağustos'ta bir Ramazan gecesiydi...

Baktım, çadırların önünde bir petrol lambasının altında üç subay... Yaklaştım. Alaydan telefon etmişler. Tabur Kumandanı beni beklemiş, sonra eve gitmiş. İbrahim Şükrü Bey adında bir kolağasıymış.

Haber gönderdiler.

- Gelsin... demiş.

Beni misafir odasına aldılar. Kumandan, kim olduğumu sordu. Söyleyince şaşırdı. Kalktı, beni öptü ve bağırdı:

- Hanım, bak kim gelmiş; Rifat'ın küçük Selâhattin'i subay olmuş da benim tabura gelmiş!..

Kırklık bir hanım odaya girdi. Beni görünce:

- Aaa ayol üstüme iyilik sağlık, sen de mi adam oldun, maşallah...

Sonradan anladım ki İbrahim Şükrü Bey, biz Edirne'deyken Müşir'in yaveri ve babamın çok yakın dostuymuş. Ben bu adamın ve bu hanımın eline doğmuşum. Annemin öldüğünü biliyorlar, ama babamınkini bilmiyorlarmış.

İLK GÜN

Sonra gene deniz kenarına geldim. Boğaz'ın serin sularını seyrettim. Çadır önünde sahura kadar oturduk. Sahur zamanı güzel bir sahur yemeği yiyerek yattık.

Levent Şahverdi Arşivi

Hayata atıldıktan sonra ilk gecemdi.

Sabahleyin kalktık. Bölüğün Kumandan Vekili olan Mülâzımevvel (Üsteğmen) Bingazili ve benden on yıl önce subay olmuş Hüseyin Efendi şunları söyledi:

- Seni bölüğe takdim edeceğim. Bölük buraya yarım saat mesafedeki araziye talime gider. Sen de beraber gidersin. Bizim Başçavuş talim yaptırır. Sen seyredersin. Birkaç gün böyle seyrettikten sonra, sen de işe karışırsın. Bölük Kumandanı Kurmay Yüzbaşı Cemal Bey İstanbul'dadır. Akşam sabaha gelecektir. Ben, sizin ve eratın iaşesine bakarım, talimle malimle alâkam yoktur.

Hüseyin Efendi'yle bölüğe geldik. Bölük muharebe mevcutlu olduğu için 285 neferdi. Seferberlik dolayısıyla 1873-1891 doğumlu erat silah altındaydı. Şu halde en yaşlı nefer 39, en genci 21 yaşındaydı. Bölüğün hemen hemen 250 mevcudu sakallıydı. 1908 inkılâbından önce sakal bırakmak sevap ve sakallı adam şayanı hürmetti. Askerlikte binbaşı olanlarla sivil hayatta belirli mevkiye yükselmiş bulunanlar, yaşları ne olursa olsun sakal bırakırlardı. Muharebeye gidenler de mübarek bir yüzle ahrete kavuşmak için sakal bırakırlardı. Hüseyin Efendi beni bölüğe takdim ederken duyduğum heyecanı tarif edemem. Demek ki şu andan itibaren bu 285 adam benim emrimdeydiler ve benim emrimle öleceklerdi.

Talime çıktık.

MASKARALIK

Bölük talime başladı. Ben de incelemeye başladım. Maalesef talim namına yapılan şey, bir maskaralıktı. Okuması yazması olmayan Çavuşun yapacağı şey de bu maskaralıktan başka bir şey olamazdı. Derhal neferlerle teker teker meşgul olmaya başladım. Bölüğün hemen yarısından fazlası tüfeğe fişek sürmesini, süngü takmasını bil-

Levent Şahverdi Arşivi

miyordu. Birçoğu daha silah atmamıştı. Oysa düşman karşımızda ve bize saldırmak üzereydi.

Baktım ki neferlerin bir kısmı Arapça, bir kısmı Kürtçe, bir kısmı Arnavutça konuşuyor... Bölükte üç dört Ermeni, iki üç Rum, birkaç Bulgar var. Ayakkabılar parçalanmış, çamaşır yok, hepsi takatsiz, bitli, yorgun...

İlk gördüklerimin acısıyla döndüm ve gördüklerimi derhal Hüseyin Efendi'ye söyledim. Hüseyin Efendi bana dedi ki:

- Bu asker kahramandır. Sen daha beşikte yatarken bunlar dağda kavga ediyorlardı. Yarın silah patlarsa görürsün. Hem sen böyle şeylere karışma...

O akşam yemekten sonra koğuşa gittim. Başçavuş ders veriyordu. Dinledim. Bazı askerlere ben de sual sordum.

S- Kaç Allah vardır?

C- Sekiz tane...

S- Neredeler?

C- Biri koğuşta Başçavuş, diğeri Bölükte Hüseyin Efendi, vesaire...

S- Senin peygamberin kim?

C- ...

S- Kaç yaşındasın?

C- Bilmiyorum.

S- Bana birden ona kadar say!

C- Okuma yazma bilmem.

S- Bulunduğumuz yer neresi?

C- Kale-i Sultaniye...

S- Burada ne bekliyorsun?

C- Gâvur gelecekmiş...

S- Hangi gâvur?

C- Gâvur işte...

Levent Şahverdi Arşivi

Şüphesiz bu nefer ne tarih biliyordu, ne coğrafya, ne millet, ne vatan... Gel demişler gelmiş, dur demişler durmuştu. Dersten çıkıp çadırıma geldiğim zaman Çanakkale surları önüne sandalyemi alıp oturdum. Durumu görüyordum: Feciydi. Ama çok azımız bu fecaatin farkındaydık. Çoğumuz kahramanlık teraneleri içindeydik. Gecem, büyük bir hüzün içinde geçti. Ben o tarihte beş vakit namaz kılardım. Namazımı kıldım, Allahıma dua ettim, yattım...

Hayatımız tabiî olarak sabah akşam talime çıkmak, gece derse girmek, sonra arkadaşlarla sohbet etmekle geçiyordu. Fakat her gün, içinde bulunduğumuz çıkmazı daha iyi kavradığımdan ıstırabım artıyordu. Ben her gece iki üç saat askerlik, tarih, felsefe üstüne kitaplar okumayı âdet edinmiştim. Hüseyin Efendi ve arkadaşları benimle alay ediyorlardı:

- Subay okur mu? Sen okumanı bitirmemiştin de neden subay oldun? Böyle okuduğunu gören nefer, bu cahil subay nereden çıktı, gece okuyup öğreniyor, sabah bizlere söylüyor demez mi?

Koca İtalyan donanması gelmiş Boğazları kapamış, Trablus elden gitmiş. İzmir'den Antalya'ya kadar On İki Ada elinde... Bizimkiler:

- İtalya da kim oluyormuş? Çanakkale'deki kayıklara adam bindirsek İtalyan donanmasını havaya uçururuz!..

Haddiniz varsa, olmaz deyin, hemen size vurdukları damga:

- Korkak ve cahil!

Günlerden birinde atış meydanında yeni usullerle atış vaziyeti aldırıyor ve çalıştırıyordum. Bizim Hüseyin Efendi geldi. Olanları görünce fena halde kızdı. Eratın işiteceği bir sesle:

- Selâhattin Efendi, bunlar iş değil! İş, silah atmaktır. Gel bakalım şu atış yerine!

Bu hitap tarzı üzerine çok fena oldum. Atış yerine geldim. Bana dedi ki:

Levent Şahverdi Arşivi

- Al bakalım şu tüfeği, at bakalım!

Dedim ki:

- Elimizdeki talimname, bölük subaylarının da nefer gibi bu atışları yapmasını emrediyor. Bölük Kumandanı sıfatıyla sizden başlayalım.

- Peki, dedi, eline bir silah aldı.

Yüz elli metreden ders atışı hedefine atıyorduk. Yatarak destekli atış yapıyordu Hüseyin efendi... En rahat ve kolay pozisyon buydu. Birinci mermiyi attı. İşaret verdiler:

- Boş!..

İkinciyi attı: İsabet! Yani numaralı daireler dışında hedefi vurabilmişti. Üçüncü atışta dördü tutturabildi. Bu, rezilane bir atıştı. Ama Hüseyin Efendi, benim gibi bir toy kişinin silah atacağını ummadığı için, kendi yaptığı atışı başarı sayıyordu.

- Haydi bakalım Selâhattin Efendi, sıra sende... dedi.

Ben bir tüfek aldım, ayakta birinci mermiyi attım.

İşaret verdiler: 11... İkinci ve üçüncü 12, 12... Hüseyin Efendi çok şaşırdı:

- Aferin mülâzım, sen silâh atmasını da biliyormuşsun? dedi.

Cevap verdim:

- Bildiğim için subay yaptılar.

GELİŞME

O günden sonra durum benim lehime gelişti. Bu işlere başladığımızın onuncu günü bölüğün gerçek kumandanı Kurmay Yüzbaşı Cemal Bey geldi. Henüz otuz yaşına girmemiş levent yapılı, aydın bir delikanlıydı. İki üç gün içinde o kadar kaynaştık ki, o bana "Selâhattin" dedikçe ve ben "yüzbaşım" diye seslendikçe kardeş gibiydik. Bölük hızını almış, şaşırtıcı bir çalışmaya girmişti. Bölüğümüz Çanakkale inzibatına memur oldu. Ve bütün karakolları teslim aldı. Bölük merkezi Çanakkale içinde Çınarlık denen ağaçlık bir yere nakledildi.

Levent Şahverdi Arşivi

Çanakkale'de o tarihte iki kolordu vardı. Biri, Nizamiye Kolordusu, yani bizimkiydi. Rumeli yakasındaydık. Redif Kolordusu Anadolu yakasında bulunuyordu. Her iki kolordunun dayandığı şehir, Çanakkale, bir asker meşheri gibiydi?

OLAY

Bir gece çadırda okuyordum. Bir nefer geldi:

- Yüzbaşı seni iskelede bekliyor, silâhlı bir manga alıp gelsin, dedi...

- Ne var? diye sordum.

- Bizim Hüseyin Efendiyi dövmüşler...

Güvendiğim yirmi nefer aldım. İskeleye indim. Cemal Bey'de renk atmış asabiyetten titriyor. Hüseyin Efendinin yüzü gözü sarılı, elbiseleri parça parça... Birçok subay toplanmış... Cemal Bey bana şu emri verdi:

- İleride Rum mahallesinde bir meyhane var. Orada yirmi kadar asker ve jandarma oturmuş, içiyorlarmış. Hüseyin Efendi üç neferle gitmiş, onları kaldırmak istemiş, meyhanedekilerle birlik olan askerler Hüseyin Efendiyle inzibat neferlerini dövmüşler, bir neferimizi de bıçaklamışlar. Neferi hastaneye gönderdim. Şimdi git, meyhanedeki neferleri al, ordugâha götür. Meyhaneci Rum'e gereken dersi ver!..

Benim için ilk sınav başlamıştı.

Başarmak zorundaydım.

Meyhanenin önüne geldim.

İçerde vur patlasın çal oynasın.

Meyhaneyi sardım. Küçük birliğime:

- İçerden bizden başka kim çıkarsa vurun! emrini verdim.

Üç neferle içeri girdim. Tezgâh başında duran Rum beni görünce güldü. Şüphesiz içinden, "Dayak yiyecek biri daha geldi" diye düşündü. Ama istifini bozmadan:

Levent Şahverdi Arşivi

- Buyurun paşam, ne emredersiniz? dedi.

Yüksek sesle bağırdım:

- Meyhane sarılmıştır. Kim dışarı çıkarsa vurulacaktır. Kimse yerinden kıpırdamasın!

Herkes sustu. Latarna durdu.

Meyhaneciye sordum:

- Neferler nerede?

- Yoktur paşam.

Döndüm arkadaki ere emir verdim:

- Bunu al ordugâha götür. Kaçarsa vur!

Rum şaşırdı. Palikaryalar şaşırdı. Meyhaneci yalvarmaya başladı. Ama nefer yakasına yapışıp götürdü.

Ben, ileride bir kapıya doğru yürüdüm. Kapıyı açtım. On, onbeş nefer içiyorlar. Yanlarında birkaç pespaye Rum kadını!... Beni görünce korkacaklarına:

- Buyurun efendim içelim, dediler.

Dedim ki:

- Kalkın, ordugâha gideceğiz!

Cevap verdiler:

- Keyfimizi bozamayız.

- Birer birer hepinize kalk emri vereceğim, kim kalkmazsa vuracağım!..

Baştaki nefere:

- Kalk! dedim.

Yüzüme baktı, sırıttı:

Ben de kurşunu koluna gömdüm. Yıkıldı.

Ötekiler bunu görünce kuzu gibi kalktılar, teslim oldular. Onları ordugâha sevk ettim. Yaralanan neferi de beraber gönderdim. İçeri geçtiğim zaman bütün Rumlar titriyor ve herkes olduğu yerde duruyordu.

Emir verdim:

- Herkes, önünde bulunan tabakları, sürahileri kıracak; kim kırmazsa vuracağım!..

Levent Şahverdi Arşivi

Beş dakika sonra meyhanede sağlam tabak ve sürahi kalmamıştı. Son ihtarı da yaptım:

- Bir daha bu meyhanede kimi görürsem kafasını kıracağım. Şimdi haydi evlerinize!..

Döndüğüm zaman Cemal Bey ordugâhtaydı. Gönderdiğim neferleri dövmüş ellerine kelepçe vurmuş, çadırlara tıkmış. Beni görünce alnımdan öptü. Yanında duran Hüseyin Efendi'ye:

- Bak, dedi, bacağın kadar çocuk! Ama subay böyle olur.

Bu olay Çanakkale'de epey gürültü yarattı. Beni Divan-ı Harbe vermek istediler. Meyhaneyi allak bullak ettiğim için tahkikat başlayacağı sırada bir başka olay hepsini unutturdu...

İSYAN

5.9.1912 günü Yüzbaşı beni çağırdı ve dedi ki:

- Erenköyü'nde (Çanakkale'nin yirmi beş kilometre güneyinde) bulunan Bursa'nın Redif Fırkası isyan etmiştir. Alayımız tedibe memurdur. Alay karşı kıyıdan şimdi Çanakkale'ye nakle başlayacaktır. Taburumuz ise hemen isyan bölgesine girecektir. Bölük derhal harekete hazırlansın.

Biz hazırlığa başladık, akşam iftar için hazırladığımız yemekleri oruçlarımızı bozarak yedik. Bölük iki saat sonra bütün eşyasıyla hazırdı.

Bursa Redif Fırkasının (Tümeninin) isyan sebebi: Terhis istiyorlarmış, muharebe istemiyorlarmış.

Taburumuzla yola çıkmak üzere Çanakkale'nin dışına vardık. Mülâzım Hüseyin Efendi yanıma geldi:

- Sen yürümeye alışmamışsındır. Ben ve bu asker Arnavutluk harekâtına katıldık. Hepimiz piştik. İstersen Yüzbaşıya söyleyeyim, sana bir hayvan kiralasınlar.

Askerlikte böyle bir olayı hiç düşünmediğim için;

Levent Şahverdi Arşivi

- Yorulduğum zaman düşünürüm, dedim.

Üç saat kadar yürüdük, hava kararmaya yüz tutmuştu.

Hakikaten bizim bölüğün bir kısmı ve taburun bazı subayları yollarda kalmıştı. 285 mevcutlu bölük 150'ye düşmüştü. Geride kalan erleri toplamak üzere Hüseyin Efendi de geride kalımştı. Yüzbaşı atta, ben yayaydık. Nihayet Erenköyü'ne geldik. Geceyi orada geçirdik. Sabah olduğu zaman bizim taburun görünüşü çok feciydi. Bir Acem ordusu gibiydik. Herkes gelip bir yerde kalmış, ne subay var, ne bölük, ne tabur... Nihayet öğleye doğru, arabalı, eşekli, subay, nefer; tabur Erenköyü'nde toplanabildi.

Öğleden bir saat sonra, Tabur Kumandanı, yüzbaşıları topladı. İki saat kadar görüştüler. Biz dışarıda arkadaşlarla laf atıyoruk. İki saat sonra bir nefer gelip:

- Sizi Tabur Kumandanı istiyor, dedi.

Gittim. Tabur Kumandanı beni bir tepeye çıkardı:

- Şu gördüğün ordugâh; isyan eden; subaylarını hapseden Bursa Redif Fırkası Ordugâhıdır. Şimdi takımınla (60 nefer) oraya gideceksin. Ordugâhı teslim alacaksın. Onlara yarın sabah Çanakkale'ye hareket etmelerini, Kolordu Kumandanının emri olarak söyleyeceksin. Şayet sana saldırırlarsa silâhla mukabele edeceksin. Biz de senin arkandan hareket edecek ve yarın sabah geleceğiz.

Takımı aldım. Yürüyüşe geçtim. Yolda düşünüyordum: Biz altmış kişi, onlar altı yedi bin kişi. Eğer bana silahla karşı koyarlarsa hepimizi bir anda yerler.

- Talih!.. dedim ve yürüdüm. Tam gurup zamanı ordugâha geldim. Tüfekler dolu, süngü takmış durumda marş söyleyerek muntazam adım ordugâha girdik. Asi asker çadırlardan fırlamış bakıyor, benim böyle kollarımı sallayarak ordugâhlarının göbeğine kadar girişimi şaşkınlıkla seyrediyor, bir şey yapmıyordu. Tümen Kumandanının çadırına girdim. Tümen Kumandanı Vekili alaylı ve Çerkes Kaymakam Mehmet Bey'di. Yaşlıydı. Bir sedirin üzerine oturmuş, başında takke, önünde mangal, kahve pişiriyordu. Beni güzel kabul etti.

Levent Şahverdi Arşivi

Kendisine aldığım emri söyledim. Derhal asi çavuşları topladı. Emri tebliğ etti. İsyan bitti. Subaylar hapisten kurtuldu. Tümen ertesi sabah toplandı. Çanakkale'ye hareket etti. İki saat sonra da bizim tabur, tümenin bıraktığı yere geldi. Tümen Kumandanı aynı zamanda sahilleri bana tarifle, İtalyanların sahile çıkmak için yaptığı hazırlıkları anlatmıştı. Dinlediklerimi bizim Tabur Kumandanına naklettim.

BAYRAM

Yalnız, tümen giderken bana erzakını teslim etmişti. Ben de almıştım. Sonradan bu erzakın 150 altın lira kadar eksiği çıktı. Bana ödeteceklerdi. Fakat Tümen Kumandanı Balkan Harbinde şehit oldu diye işi örttüler. Redif Fırkasının levazım subayları da böyle çıkmışlardı.

Geldiğimiz yer Kumkale'nin (Çanakkale Boğazı Anadolu yakasının ucu) üst tarafında Çıplak köyüydü. O akşam çadırlarımızı kurduk, yerleştik.

Ve taburun verdiği emirle öğrendik ki, yarın bayramdır.

1912 Şeker Bayramı, Çıplak köyü ve benim subaylığımda ilk bayramım.

Sabahleyin kalktım, giyindim, namaza gittim. Köylüler mescidin çevresine oturmuşlar, bayram namazı vaktini bekliyorlardı. Mescide girdim. Karanlık ve ışık yok. Sabah namazını kıldım. Ve oturdum. Kendi kendimi ve memleketimi düşünüyordum. Bir el omzuma dokundu. Baktım, imam.

- Bayram namazına daha vakit var, çıkın da konuşalım, dedi.

Çıktık. Köylüler etrafımı sarmışlar, hayretle bakıyorlar. Genç subay namaz kılıyor. Onların nazarında subay, hele mektepli subay, dinsiz ve gâvurdur. Konuştuk, sohbet ettik. Sonra beraberce bayram namazını kıldık. Mescitten ordugâha yürüdüm. Arkamda yeni elbiselerim vardı. On sekiz yaşında, sırtımda üniforma. Bayram sabahı,

Levent Şahverdi Arşivi

Çanakkale Çıplak köyünde düşman donanması karşısında düşünüyordum: Benim ve memleketimin durumu ne feciydi. Yüz bin adam, şu anda ve şu bölgede silah başındaydı. Hepsinin evi vardı, çocukları vardı, ama hepsinin bugün boynu büküktü. Kahrolsun düşman!..

HAŞIR-NEŞİR

Taburca, bayramlaştık. Oyunlar oynadık. Günümüz böyle geçti. Tabur Kumandanı Binbaşı İbrahim Şükrü Bey neferlere güzel sözler söyledi.

Artık hayatım, Bölük ve Çıplak köyü arasında geçiyordu. Yanımda bir sürü kitap vardı. Öncelikle o günün en güzel mecmuası olan *Türk Yurdu*.. Bu dergi benim millî duygularımı yoğunlaştırıyor, Türklük ve Türk vatanı hakkında bende bir bilinç yaratıyordu. Türk köyü ekonomisi üzerine yazılar yazan *"Parvus"* vardı, köylerimizin iktisadî bakımdan ölüm halinde olduğunu da çok açık bir dille anlatıyordu. Şair Mehmet Emin'in Türk'e ait ıstırapları dile getiren şiirlerini kendimden geçerek okuyordum. Bir yandan da eski Yunan tarihini ve din tarihlerini okuyordum. O tarihte İstanbul'da çıkan bütün gazeteleri (günlük, haftalık, aylık) aldırıyordum. Özetle hummalı bir çalışma içindeydim. Yüzbaşım bana haftada iki defa Fransızca ders veriyordu. Askerle çok haşır-neşir olmuştum. Her gün öğle ve akşam yemeklerini onlarla yiyordum. Köyden gelen mektuplarını okuyor, memleketlerine yazacakları mektupları ben yazıyordum. Akşamları çadırımın önüne bazen yirmi otuz neferin mektup yazdırmak için gelişini gören alay, bana hayretle bakıyordu. Neferlerime köyden gelen mektuplar, o kadar acı ve eziyet vericiydi ki, çoğunu okurken ağladım. Vergi memurunun zulmü, eşkıya zulmü, köy ağasının zulmü...

Hele hiç unutmuyorum, bir köy kızından nişanlısına gelen bir mektup vardı. Kız yalvarmış, bu mektubu gizlice köy hocasına yazdırmış, özü şuydu:

Levent Şahverdi Arşivi

"Beni ağanın oğluna alacaklar. Vermezse öldüreceklerini babama söylemişler. Seni bulabileceğimi bilsem, köyden kaçıp yanına geleceğim, ne yapayım, bana bir akıl öğret."

Nefer titreyerek:

- Kumandanım, yavuklumu alacaklarmış, bana bir çare bul... diyordu.

Er mektupları bana memleketimin içinde bulunduğu sefaleti, açlığı, cehaleti ve zulmü öğretiyordu. Ben yavaş yavaş memleketimi daha iyi tanıyordum. Her dakikamı beraber geçirdiğim asker, bana milletimin ne halde olduğunu gösteriyordu. Bu zavallı ne kadar cahildi. Hayat namına hiçbir şey bilmiyordu. Dünyayı bilmiyordu. Vatanını bilmiyordu. Köyünde doğmuş, ne bulduysa yemiş, ne bulduysa giymiş ve işte o kadar.

Çıplak köyü benim için bir örnek olmuştu. Hemen her gece yatsı namazı için mescide giderdim. Oradan köy kahvesine geçeriz. Köylülere gazete okurum. Onlarla konuşurum. Hepsi beni candan severlerdi. Çadırıma her gün yoğurt, yumurta, meyve kurusu dolardı. Ben, küçük köy çocuklarına da ders veriyordum.

Kitabını alan çadırıma gelirdi. Zavallı köylü... Yediği erdi arpa ekmeği ve yağı alınmış sütün yoğurdundan ibaretti. Bulgur ve yumurta büyük günlerde ortaya çıkardı. Evlerinde yatak yoktu. Pencerelerinde cam yoktu. Cam yerine yağlı kâğıt koyuyorlardı. Lambaları yoktu (*).

(*) 1931 yılının sonunda Karaman'a gitmiştim. Orada Konya'nın Hadım ilçesinin Ekeret köyünde gördüğüm: Bütün bir evin tek odası var. Bu odada her iş bittikten sonra yatıyorlar. Yatan bütün bir ailedir. Yere kendi dokudukları kilimleri seriyorlar. Bir ağacı oymuşlar, yastık olarak o ağacı kullanıyorlar, oyuğa başlarını uydurup uyuyorlar. 1935 yılının Kasım ayında Malatya ilinin Adıyaman ilçesinin Koçali bucağının Rezip köyüne uğramıştım. 1931'de Ekeret'de gördüğümü aynen orada da gördüm.

Levent Şahverdi Arşivi

Günlerden bir gün Çıplak köyü muhtarı koşarak talimhaneye geldi. Ben erlere talim yaptırıyordum. Beni bularak dedi ki:

- Aman efendi, imdadımıza gel, köyde can çıkacak!

- Ne var?

- Efendi! Köye tahsilâta gelen jandarma, çeşme başında köy kızlarından birini görmüş... İlle o kızı bana verin, kasabaya götüreceğim, diyor. O kız nişanlıdır. Nişanlısı gayet yiğit bir delikanlıdır. Nişanlısına söyledik. İkisini de öldürürüm, diye diretiyor. Jandarmaya da laf anlatmaya imkân yok. Jandarma: Kızı vermezseniz hepinizi eşek sudan gelinceye kadar döver, toplayıp Çanakkale'ye götürürüm, diyor. Şaşırdım, sana koştum.

Muhtarın söylediklerini masal gibi dinledim.

Böyle bir şey olabilir miydi?

Devletin bir kuvveti olan jandarma böyle bir şey yapabilir miydi?

Hemen yanıma birkaç er alarak köye girdim.

Jandarmalar muhtarın odasında soyunmuş, yan gelmiş oturuyorlar. Odaya girdim. Benim subay olduğumu görmelerine rağmen vaziyetlerini bozmadılar. Yalnız içlerinden biri, lütfen:

- Buyur otur, dedi. Ve köy muhtarının odasında kendilerinin yanında oturmama izin verdi.

Sordum:

- Siz kimsiniz?

Biri cevap verdi:

- Jandarma!

- Ben neyim?

- Subay.

- Size bir subay görünce ne yapacağımızı öğretmediler mi?

Cevap yok.

- Kalkın!

Kalktılar.

Levent Şahverdi Arşivi

Hepsini aldım. Köyün ortasına getirdim.

- Kızı isteyen hangisi?

İçlerinden birini gösterdiler.

Ona sordum:

- Ne istiyorsun?

Cevap verdi:

- Sana ne!

Ötekilere sordum:

- Bir arkadaşınız böyle yaparsa, siz ne yaparsınız?

Cevap yok.

Üzerlerinden silahlarını, kasaturalarını aldım. Hepsini köy meydanında yere yatırdım. Epey sopa attım. Ellerini iple bağladım. Ordugâha getirdim. Alaya teslim ettim.

Bizim taburun bir bölüğü de bize 10-12 kilometre uzakta deniz kenarında Yeniköy'de sahili bekliyordu. Her akşam İtalyan donanması bu sahillere projektör tutarak ve bazen birkaç top atarak gösteri yapardı. Zaten Anadolu kıyılarındaki Rodos, İstanköy ve On İki Ada'yı zaptetmişlerdi. Ekim sonlarına doğru bir gün şiddetlice bir top sesiyle uyandık. Ve karşıdan sahilin dövüldüğünü gördük. Bunun ardından İtalyanlar'ın kıyıya asker çıkarma ihtimali vardı. Emir verdiler. Ben bölüğümle sahildeki bölüğün yanına gidecektim. Bölük Kumandanı Cemal Bey, Tabur Kumandanı hasta olduğundan ona vekâlet ediyordu. Mülâzım Hüseyin Efendi de taburda iaşe subaylığına atandığından bölük benim kumandam altındaydı.

Ben sahile varıncaya kadar top ateşi kesildi ve uzaktan görünen İtalyan filosu kayboldu. Esasen zamanı da gelmişti. Sahildeki bölükle yer değiştirmemiz için emir verildi. Eski Bölük Kumandanı, bana sahilleri ve durumu izah ederek görevi devretti. Bulunduğumuz yer, Kumkale'nin güneyinde sahil boyunca Yeniköy adlı bir Rum köyünün civarındaydı. Köyün gece ışık yakmaması için verilen talimat da vardı. Ama eski Bölük Kumandanı bana:

- Böyle diyorlar ama, aldırma... diye bir de kendi aklınca yol gösterdi.

Levent Şahverdi Arşivi

Görevi aldım.

Gece bastırınca devriyeler haber verdiler. Rum köyü baştan aşağıya ışıklıydı.

Derhal muhtarı çağırttım. Işıkların sönmesi için emir verdim. Muhtar dedi ki:

- Efendi bu gecelik müsaade ediniz, düğünümüz var.

- Kumandanlığın emridir. Ben müsaade edemem. Pencereleri kapayın, evlerin içinde ışık yakın.

Muhtar, peki deyip gitti. Bir saat geçti. Devriyeler ışıkların aynen yanmakta devam ettiğini haber verdiler. Bunun üzerine muhtarı tekrar getirmelerini söyledim. Muhtar geldi, ışıkların niçin söndürülmediğini sorduğum zaman, dedi ki:

- Efendim ben laf anlatamadım, bir fenalık olur diye korktum, onun için fazla bir şey söyleyemedim.

Muhtarı bir çadıra hapsettim. Emir verdim:

- Köyü sarın. Evlerinde ışık olanları alıp getirin. Gelmeyen olursa vurun!

Bir saat sonra köyün ışıkları sönmüş. 20-30 Rum ordugâha toplanmıştı. Yalnız biri erlerden birine bıçak çekmiş, nefer de süngüyü bacağına batırıvermişti. O inleyip duruyordu.

Sabaha kadar bunları ordugâhın çevresinde açıkta beklettim. Sabah oldu. Köy, çoluk çocukla ordugâha geldi. Bir daha yapmayacaklarına dair söz verdiler, gittiler.

Akşam üzeri de köye ben girdim. Köy, Çıplak köyünün yanında bir kasabaya benziyor. 300-400 hane var. Hamam, küçük hastane, okul, kilise, meyhane, kahve... şaşırdım kaldım. Benim tek başıma köyde gezdiğimi gören Rum delikanlıları, fazlaca iltifat ediyorlardı. Tam ayrılacağım sırada muhtar yanaşarak şarap içmeyi teklif etti. İçki içmediğimi söyleyince çay ikram etmek istedi.

- Peki, dedim.

Beni bir eve götürdüler. İstanbul'un herhangi bir evinde bulunabilecek koşullarda pastalı bir çay sundular.

Levent Şahverdi Arşivi

Sonunda muhtar dedi ki:

- Havalar soğuk oluyor, çadırda üşüyorsunuz, size bir ev verelim, hizmetinize bakalım, rahat edin!

Ben evde rahat edecektim. Onlar da İtalyan donanmasıyla mükemmel temas kuracaklardı. Benden önceki Bölük Kumandanı bu köyde pansiyonda kalıyormuş ve şüphesiz her türlü görevini unutmuş.

Rum köyü benim için güzel bir inceleme konusuydu. Bizim köylerin tersine, burası temiz bir şehir manzarası taşıyordu. Kilise çok düzenli çalışıyordu. Papaz, Atina'dan gelmiş üniversite mezunu bir Rum. Akşamları âdeta bir Beyoğlu hayatı vardı. Saz, eğlence, dans... Neşe ve refah... Aralarında iki saat mesafe bulunan Türk köyüyle Rum köyü... Bizimki batıyor, onlarınki çıkıyor.

Ben on sekiz yaşında bir Türk subayı, çadırımdan denize baktığım geceler, acı içinde düşünüyordum. Vatansız, bayraksız, milletsiz kalacağımız günlerin uzak olmadığını hissediyordum.

Bir gün yüzbaşımdan bir yazı aldım, özetle diyordu ki:

"İtalyanlarla barış görüşmeleri kesinleşmiş gibidir. Terhis emri aldık. Bölükle tabur merkezine gelin."

Geldik.

Her yanda barış sevinci. Biz İtalyanlara Trablusgarp'ı veriyoruz. İtalyanlar buna karşılık bize para veriyor ve Anadolu kıyılarındaki On İki Ada'yı boşaltıp bize teslim edecekler.

Terhise başladık. Sanırım ekimin son günleriydi. Birden dört sınıf terhis ettik. Askerlikte her doğum bir sınıf sayılır. Ertesi günü bir emir... Dört sınıf daha... Ve nihayet dördüncü günü gelen emre göre, yalnız 89, 90, 91 doğumlular kalacak, diğer 15 sınıf terhis edilecek...

Asker sevinç içinde... Biz boyuna terhis muamelesi yapıyoruz. Bir anda bizim bölük 285'ten 28 nefere düştü. Tabur ve alay bir kadavra gibi kaldı. Bu işleri bitirdiğimizin ertesi günü taburda ne bize, ne hayvanlara, ne de terhis ettiğimiz askerlerin silahına bakacak er kalmamıştı.

Biz böyle apışmış durumda, yeni askerin geleceğini ve ancak iş-

Levent Şahverdi Arşivi

leri o zaman yoluna koyacağımızı hesap eder ve buna hazırlanırken, kasım ayında bir emir daha:

- Balkan devletleri devletimize verdikleri bir notayla bazı isteklerde bulunmuşlar ve aynı zamanda seferberliğe başlamışlardır. Devletimiz bu istekleri ret ile karşı seferberliğe karar vermiştir. Bugünden başlayarak yirmi altı sınıf silaha alınacaktır.

Hepimiz şaşırdık. Hazır yetişmiş asker henüz köy yollarına düşmüştü. Aklı başından olanların çenesini bıçak açmıyordu. Aldığımız emir gereğince köylerden topladığımız araba ve hayvanlarla, bir yığın halinde, Çanakkale'ye seferberlik yapmak üzere hareket ettik. Şehre vardığımızda gördük ki, terhis olmuş yüzbine yakın asker sokaklarda dolaşıyor. Ne vapur var, ne başka bir araç... Rezalet ve açlık almış yürümüş. Esasen bütün dükkânlar Musevî ve Hıristiyanlar elinde bulunduğundan bunlar da kepazeliği büsbütün arttırarak ordunun maneviyatını kırmak için ellerinden geleni yapıyorlar, mal kalmadı diye dükkânları açmıyorlar. Tam bu halde Harbiye Nezaretinden bir emir aldık:

"Cenabı Hakkın irade-i ilâhiyesine dayanarak ordumuz en kısa zamanda düşmana taarruz edecek ve düşman ülkelerini istilâ edecektir. Bunun için zabıtanın büyük üniformalarını ve bütün nişanlarını almaları tamim olunur."

Zamanın Başkumandanı Nâzım Paşa da kayıkta İtalyan Ordusuna saldırıp batıracağını söyleyen bizim alaylı Mülâzım Hüseyin Efendi gibi düşünüyordu.

İçinde bulunduğumuz kepazelik üstüne yukardan gelen bu emir herkesi çileden çıkarmıştı.

Harbiye'de bize tabiye dersini Yakup Şevki Bey okutuyordu. Muavinleri Kurmay Yüzbaşı Basri ve Kurmay Yüzbaşı Kemalettin Sami'ydiler. Basri Bey bize son dersinde şunu söylemişti:

- Efendiler, Bulgar ordusu bizden âlim, Sırp ordusu bizden âlim... Eğer biz bu orduların ilmine yetişemezsek çok yakın zamanda vatanımızın parçalandığını görürüz. Çalışın efendiler, dünya çalışıyor.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu sözler üzerinden beş ay geçmemişti ki, bu orduların karşısına gidiyorduk.

BALKAN HARBİ

Beni bölüğümden alıp taburun birinci bölüğüne verdiler. Yüzbaşım çok iyi bir adamdı. Eniştem Ahmet Bey'in sınıfından Bandırmalı Çerkes Yüzbaşı Mustafa Efendiydi. Bir hafta kadar boyuna asker aldık. Bölüğün mevcudu 170 kadar oldu. Fakat bu askerin yarısından fazlası hiç talim görmemişti ve silahı tanımıyordu. Erler yarı çıplaktı. Trakya'ya geçecektik. Vapura bineceksiniz, dediler. Hamidiye tabyası önünde duran bir vapura bindik. Marmara'da yakalanmış bir Yunan vapuruymuş... Kaptanı ve bütün mürettebatı Yunan... Herifler tam üç gün su yok, yağ yok, kömür yok diye hareket etmediler. Nihayet askerin perişan düştüğü üçüncü günü akşamı Çanakkale'den Tekirdağ'a demir aldık. İki gün üç gecede (ki bu yol üç saatlik bir mesafedir) Tekirdağ'a geldik. Vapura bir alay bindiğinden, kıpırdamaya imkân yoktu. Tuvalete gitmek ve su içmek bile ayrı bir işti. Uykusuz, aç sefil, titreyerek Tekirdağ'ın önüne geldiğimizde Tekirdağ'ın kayıkçıları Rum olduğundan, binbir bahaneyle işi savsaklayarak bizi iki gün ve iki gecede karaya çıkardılar. Kısa deyişle, sekiz on gün içinde Çanakkale ve Tekirdağ arasında asker harap oldu. Vapurun boşaltılması işini bana vermişlerdi, bir gece daha vapurda kaldıktan sonra bir sabah namazı son kayıkla ayrıldım. Ben de kendimi tanıyamaz olmuştum. Çocukluğumu yaşadığım bu sahilde titreyerek bir çay içerken eski günlerin artık çok uzakta bir hatıra olduğunu düşündüm.

İki gün kadar Tekirdağ dışında ordugâhta kaldık. Ve bir sabah Babaeski'ye hareket ettik. Mevsim kasımdı... Yağmur yağıyordu. Cenabı Hak da o yıl yağmuru haddinden fazla vermişti. Tekirdağ-Hayrabolu yoluyla üç günde Babaeski istasyonuna bir akşam karanlığında vardık.

Levent Şahverdi Arşivi

Kimsede hal kalmamıştı.

Üç gün yaya yürümüştük.

Üç gün başımızdan yağmur eksilmemişti.

Babaeski istasyonuna vardığımızda, beni oranın sevk memuru buldu. Büyük ablamın kocası eniştem Tevfik Bey'in bir mektubunu verdi. Tevfik Bey diyor ki:

"Ben Kırklareli'ndeki bir makineli tüfek bölüğüne tayin oldum. Senin buraya geleceğini haber aldım. İki gün bekledim, gelemediniz. Fazla bekleyemedim. Kırklareli'ne gidiyorum. Kardeşlerinin hepsi iyidir. Üvey annen Huriye Hanım, bir doktor albayla evlendi."

Babam, annem öldükten üç ay sonra evlenmişti.

Üvey annem de babamın ölümünden üç ay sonra evleniyordu.

Muharebe ortamında böyle şeyleri düşünmek bir garip oluyor. Babaeski'den bir sabah bardaktan boşanırcasına yağan yağmur altında çıktık. İki gün iki gece yağmuru yedikten sonra Kırklareli'nin on kilometre güneyinde Kavaklı istasyonuna geldik. Eşyalarımız geride kalmış ve iaşe nakli için hayvan bulunamamıştı. Biz yağmurda ve açıkta yatıyorduk. Su içindeydik. Ordu, bir sürü haline gelmişti. O geceyi Kavaklı'da geçirdik. Ertesi sabah tümenimiz Geredeli'ye hareket etti. Geredeli, Edirne-Kırklareli şosesinin ortasında bir köydü. Akşama göründü. Üç gündür subay ve er, tarlalarda bulduğumuz mısır veya arpaları ateşte ısıtarak yiyorduk. Su ve matara yoktu. Eşyalarımız da geride kalmıştı. Ne yüz yıkamak, ne el yıkamak... Hiçbir şey kalmamıştı. Ordu savaşa girmeden takatsiz kalmıştı. Geceyi Geredeli'de geçirdik.

Edirne yönünden top sesleri duyuluyordu.

Sabah olunca tekrar bir emir:

- Kavaklı'ya dönün:

Akşama kadar tekrar Kavaklı'ya döndük.

- Fakat Kavaklı'ya döndüğümüz zaman alaydan yalnız seksen nefer ve bir tek yaya subay olarak ben vardım. Üst tarafı yollarda kalmış; yetişmeye çabalıyordu. Benim ayağımda iyi yürümek için yemeni vardı. Ama o da iki gün su yiyince kâğıt parçasına dönmüştü.

Levent Şahverdi Arşivi

Geceyi yağmur altında, aç ve açıkta, yaktığımız ateşin çevresinde geçirmek zorundaydık. Kurumaya çalıştık, uykusuzduk.

Sabahleyin sisli bir hava...

Ortada bir karışıklık var. Herkes askerini toplamaya ve toparlamaya çalışıyor. Alay Kumandanı, yüzbaşıları çağırdı. Bir şeyler söyledi. Eski Bölük Kumandanım Yüzbaşı Cemal yanıma geldi; hafif bir sesle:

- Mahvolduk, ordu mağlup olmuş, geri çekiliyoruz!. dedi.

Tam bu sırada Alay Kumandanı yanıma geldi. Bana uzakta görünen bir tepeyi işaret etti:

- Haydi süratle yetiş ve şu tepeyi tut! dedi.

Ben takımı aldım. O yöne doğru yürümeye başladım.

Binbir zorlukla ilerliyorduk.

Arkadan Alay Kumandanı atla yetişti.

- Erler arka çantalarını çıkarsınlar, sen de pelerinini çıkar, marş marşla tepeyi tutun! dedi.

Öyle yaptık.

TOPÇU ATEŞİ

Fakat ayağımdaki ince çoraplarla bir buçuk kilometreden fazla yürümek ve koşmak suretiyle vardığım bu tepeye çıktığım zaman ayaklarımdan kan akmaya başlamış, ben de yürüyemez hale gelmiştim. Tepenin yanında bir de eskiden kalma taş kale vardı. Sonradan buranın Kırklareli civarındaki "Taş Tabya" olduğunu öğrendim. Hemen sipere yattık. Önümüzdeki araziye bakıyor, ama bir şey göremiyorduk. Bir zaman sonra karşıdan süvari kolları gözüktü.

Bize doğru gelmeye başladılar.

Dost muydular, düşman mı, belli değil.

Sekiz yüz metre yaklaşınca üniformaların biçiminden Bulgar süvarisi olduklarını anladık. Derhal ateş açtık. Birkaç süvari attan düş-

Levent Şahverdi Arşivi

tü. Ama bir anda başımıza önemli bir topçu ateşi yağmaya başladı. Bu duruma girince bölük ve taburun arkama gelmiş olmaları hesabıyla geriye baktım. Bir de ne göreyim! Arkamda kimse yok. İn cin top oynuyor. Dürbünle baktım. Uzaklardan orman kenarında yüzbaşım eliyle birtakım işaretler yapıyor. Bu da ne demek? diye düşünürken erlerden biri bağırdı:

- Kumandanım, Bulgarlar sağ cenahımızı çeviriyorlar!..

Derhal:

- Geriye marş marş! kumandasını verdim.

Biz tepeyi 150 metre kadar uzakta bıraktığımız zaman, arkamızdan bir "Hurraa!" sesi yükseldi. Bulgarlar tepeyi işgal etmişlerdi. Bundan sonra müthiş bir tüfek ateşi yedik. Ama kaçmaya devam ettik. Bölüğümüzü bir saat sonra bulduk. Birlikler geri gidiyorlar. Ben yalınayaktım. O gün akşama kadar yürüdük. Ayaklarım şişmiş kanıyordu. Gece yarısı durduk. Yüzbaşının bir çizmesi varmış, bana onu verdiler. Giydim, uzun ve bol geliyordu. Ama yalınayak olmaktan yeğdi. Ertesi sabah tekrar yürümeye başladık.

KATLİAM

Arabalar ve atlarla bir sürü muhacir, kadın, erkek, çoluk çocuk kaçıyorlardı. Çünkü Bulgarlar girdikleri köyleri yakıyorlar, halkını bir yere toplayıp öldürüyorlardı. Yollarda anasını kaybetmiş küçük çocuklar askerlere yapışıp:

- Beni bırakma! diye ağlıyorlardı. Arkamızda kalan köylerin ateşlerini, dumanlarını görüyorduk. Bir köyün önünden geçerken ihtiyar bir adam, elinde balta avaz avaz bağırıyordu:

- Hey asker! İçerde hasta ve lohusa kadınlar var. Bunları bırakıp nereye gidiyorsunuz? Ben baltamla Bulgar bekliyorum, siz silahınızla kaçmaya utanmıyor musunuz? Namus gayreti, din gayreti kalmadı mı?

Levent Şahverdi Arşivi

Asker yorgunluktan, susuzluktan, yağmurdan, açlıktan, tam bir sürü haline gelmişti. Artık biz ordu değildik. Bataryalar yollarda kalmış, çamura batmış, kurtarmaya imkân yok. Topçu subayları bataryaları tahrip ediyorlar. Kısacası bir mahşer.

BASKIN

Gece yarısı Lüleburgaz'ın yirmi kilometre kuzeyindeki Karaağaç köyüne geldik. Karaağaç köyünde ne bulduysak yedik. Köylüler kaçarken ekmekle pekmez bırakmışlar. Geceyi orada geçirdik. Yattığım odada bir okul çocuğunun kitaplarını ve çantasını görmüş, uzun uzun ağlamıştım. Acıyla doluydum. Sabah köyün arkasındaki sırtlara çıktık. Gene yağmur başladı. Tam öğle üzereydi ki acı acı silah başına boruları ötmeye başladı. Tam bir keşmekeş içindeydik. Fırka Kumandanı atını ordugâhın içine sürmüş:

- Düşman bastı, ne duruyorsunuz? diye bağırıyordu. Haydi ileri yürüyüş!.. Yürüdük. Muharebe düzenleri aldık. Bir hendek kenarına geldiğimiz zaman hendeğin sağlam ve yaralı askerlerle dolu olduğunu gördük. Bunlarla uğraşırken yanımdaki takımın kumandanı Teğmen Şükrü vuruldu:

- Selâhattin ben vuruldum, takıma sen bak! diye bağırdı.

Başımıza şiddetli bir topçu ateşi yağıyordu.

Bir saat bu durumda çivilendik kaldık. Arkadan yüzbaşım bağırdı:

- Takımını al, buraya gel!

Gittim. Sağ yana doğru cephe alarak mevziye girdik. Karşıdan düşman piyadeleri geliyordu. Hava sisliydi, akşam da oluyordu. Düşman hem silah atıyor, hem de, "Padişahım çok yaşa!" diye bağırıyordu. Bir yanlışlık olmasın diye biz ateşi kestik. Zaten doğru dürüst göremiyorduk. Az sonra 150 metre yaklaşan karşı birliklerin Bulgar olduğunu anladık. Yüzbaşım yanıma gelmişti:

- Ne yapalım? diye sordu.

Levent Şahverdi Arşivi

- Yapacak bir şey kalmadı yüzbaşım, son kurşunu atacağız.

Şiddetli ateş emrini verdik. Ama erler birer birer sıyrılıp kaçıyorlardı. Bunun üzerine bölüğe bakarak ateş ettiriyorduk.

İLK DEFA

Tam o sırada sakallı ve mavi gözlü bir nefer ayağa kalktı. Tüfeğini bana çevirerek:

- Sizi gidi mektepli gâvur zabitleri! Bizi gâvura sattınız, şimdi de kırdırıyorsunuz!.. diye bağırdı.

Bölük eratını tanımıyordum. Bu adamı da tanımadım.

- Dön, düşmana ateş et! dedim.

Ama beni vurmak üzere nişan alıyordu. Elimde duran tabancayı beynine sıktım.

Bir anda yere yuvarlandı.

Hayatımda ilk kez adam öldürmüştüm.

28 Kasım 1912'ydi.

Tam bu sırada bağırdılar:

- Düşman solumuzu çeviriyor!

Bir de bakayım ki, Bulgarlar gerçekten 200-300 metre solumuza ve arkamıza dolanıyorlar. Bağırdım:

- Kimse yerinden kıpırdamayacak. Süngü tak! Son kurşunu atın!..

Ben bu emri verdikten sonra, beş on dakika geçmemişti ki karnıma bir tekme yemiş gibi yuvarlandım.

Yüzbaşım, vuruldum!.. diye bağırdığımı hatırlıyorum.

Yüzbaşım koştu, boynuma sarıldı:

- Kahraman çocuk, sıramı aldın, şehitlik senden önce benim hakkımdı.

Ve emir verdi:

- Çabuk biriniz teğmeni sırtlasın, geriye marş!

Erlerden biri beni sırtına vurup geriye doğru koşmaya başladı. Yüzbaşım yanımdaydı. Ama ben bu acıya dayanamıyordum:

Levent Şahverdi Arşivi

- Yüzbaşım beni bırak, dayanamıyorum, nasıl olsa öleceğim.

Yüzbaşı kendinden geçmiş bağırıyordu:

- Ölüsünü de bırakmam, yürüyün!

Rüya gibi bir şey...

BOHÇA GİBİ

Neferler beni bohça gibi arkadan arkaya değiştiriyorlardı. Biraz sonra yere yatırdılar. Biri kaputunu sedye gibi yere serdi. İçine koydular. Taşıdılar. Biraz sonra bir yerde durduk. Bir baktım, tanıdık bir sima... Yüzbaşı Salim Bey...

Beni gördü:

- Selâhattin, vurulduğunu haber aldık, erler seni götüremez, sana bir hayvan hazırladım, buna bin!

Neferler beni neredeyse bırakacak ve götürmeyeceklerdi. Hayvana bindirdiler. Istırabım müthişti. Epey yürüdükten sonra bir ateşin başına geldik. Bizim taburun subayları oradaydılar. Doktor beni hemen yatırdı. Sardı.

- Su... dedim.

- Olmaz... dedi.

Beni bir öküz arabasına koydular. Yanıma bir er verdiler. Yürüyüş devam ediyordu. Ama yanıyordum. Ere:

- Su... diyordum.

Vermiyordu. Ama sonunda:

- Hakkımı helâl etmem! deyince, arabadan inip yağmur birikintilerinden meydana gelmiş çamurlu sudan matarayı doldurup verdi, ben suyu içince çıkarıyor, ama yandığım için içmekten geçemiyordum.

Levent Şahverdi Arşivi

Sabahleyin bir kasabaya geldik. Lüleburgaz'mış. Bir okulun derslhanelerini hastane yapmışlar, yerlere ot minderler atmışlar. Beni bu minderlerden birine uzattılar, doktorlar gelip baktılar. Bir şey yapmadan gittiler.

O vakte kadar sormamıştım:

- Neremden yaralıyım?

Yanımdaki er:

- Kurşun göbeğinden girmiş, arkandan çıkmış kumandanım... dedi.

Bir zaman geçince uzaktan derin derin top sesleri gelmeye başladı. Bir mermi hastanenin damına düştü, telaş başladı. Beni aldılar, bir arabaya koydular.

- İstasyona... dediler.

Araba sallandıkça ben avaz avaz bağırıyor:

- Yavaş diyordum.

Ama arabadaki neferler:

- Aman efendim, Bulgar geliyor, çabuk olalım... diye acele ediyorlardı.

İstasyona geldik. Beni sedyeyle istasyon meydanına koydular. Tren bekliyordu. Korkum kalmamıştı. Ama çok geçmemişti ki istasyon, düşmanın topçu ateşi altına düştü. Benim kıpırdamama imkân yoktu. Yanımdaki nefer:

- Vuruldum!.. diye yere kapaklandı. Bir şarapnel parçası bacağını kırmıştı. Yeniden koyu bir umutsuzluğa düşmüştüm ki, birtakım subaylar geldiler. Beni görünce sedyeyi trene attılar. Bu subaylardan biri Tümen Kurmayı Halit Bey'di ve kolundan yaralanmıştı. Ateş devam ediyordu. Tam o sırada birileri bağırdılar:

- O vagon gitmiyor, buraya gelin!

Bizim vagon boşaldı, bizim yaralı nefer de inebildi. Zaten onu ben gönderdim. Bana hayrı kalmamış, bir bacağı sallanıyordu. Her-

Levent Şahverdi Arşivi

kes gitti. Bana bakan yok. Bir polis gördüm. Kalkamayacak durumda olduğumu söyledim.

- Korkma, burası Fransız himayesindedir. Hat Fransızlarındır. Sana bir şey yapamazlar... deyip savuştu.

SON UMUT

İstasyonda çığlıklar kopuyor, tren hâlâ kalkmıyordu. Bütün memurlar Rum ve Ermeni olduğundan treni düşmana bırakmaya çalışıyorlardı. Baktım ki benim için hiç umut yok. Kapkara bir dünya... O ana kadar belimde duran tabancayı kafama dayayıp tetiği çektim. Patlamadı. Bir de baktım ki tabancada fişek yok, bomboş. Öyleyse son umut da kayboldu. Istıraba büsbütün gömüldüm. Sonra birden çıldırmış gibi sedyeyi salladım. Sedye yuvarlandı. Ben de yük vagonunun kapısından aşağı yuvarlandım. Oradan sürüne sürüne öteki vagonlara kadar gidebildim. Trenin kapısını tuttum. Koluma bir yumruk vurdular. Ama düşüremediler. Birisi üniformamı görmüş olacak, bir ses:

- Bir subay!.. dedi.

Beni tutup çektiler, içeri aldılar, kırk kişilik yük vagonlarından biriydi bu... Bir köşeye çuval koydular. Tren hareket etti.

Ara sıra kendime geliyorum:

- Su...

Veriyorlardı.

Vagonun içi mahşer gibiydi. Ben tabiî kan ve sidik içinde leş gibiydim. Ne kadar gittiğimizi bilemiyorum. Bir sarsıntıyla uyandım. Baktım sedye içindeyim. Gene bayıldım.

Tekrar kendime geldiğim zaman bir odada iki doktor konuşuyordu. Biri:

- Umut yok, burada bırakalım!

Bunu duyunca:

- Ailem İstanbul'dadır, dedim, beni oraya gönderin, bari ölümü görsünler!

- Peki!..

Levent Şahverdi Arşivi

HASTANE

Bir sarsıntıyla kendime geldim. Bir vagonda yalnızım. Yanımda bir semaver, bisküvi ve bir nefer var. Er, bana birkaç kere çay verdi. Gene bir gürültüyle gözlerimi açıp ere sordum. Sirkeci'ye gelmişiz. Gara girdik. İlk yaralı treniymiş. Gençler ve kadınlar bizlere kahraman saygısı gösteriyorlardı. Gene dalmış kendimden geçmiştim. Bir can acısıyla sıçradığım zaman sanki ayaklarımı yakıyorlardı. Sonra bir hastane koğuşunda gözlerimi açtım.

Aradan zaman geçtikten sonra öğrendim ki, ben 28 Kasım 1912'de Lüleburgaz Karaağacı'nda yaralanmışım. Trenden ilk indirildiğim yer Hadımköy hastanesiymiş. 1 Aralık 1912'de İstanbul'a gelmişiz. Tren bizi iki buçuk günde getirmiş, yatırdıkları zaman elimde tabanca varmış, onu almaya uğraşıyorlarmış, ben vermiyormuşum. Elimden tabancayı alan Gülhane Hastanesi'nde uzun süre operatörlük yapan Dr. Murat Bey'miş. Kurşun barsaklarımı delmiş ve peritonu yırtmış. Ben peritonit olmuşum. Umut kalmadığı için ameliyata lüzum görmemişler ve beni umutsuz hastalara mahsus on dördüncü koğuşa koymuşlar.

Yattığım koğuşta ara sıra kendime geldiğimi hatırlıyorum. Her tarafıma buz koymuşlar, bir hademe; su, ayran, süt, ne istersem veriyor.

Gene böyle gözümü açtığım bir sırada bizden üç sınıf sonra İsmail adlı bir çocuğu gördüm. Seslendim. Yanıma geldi.

- Ne var? diye sordum.

Bizim Yüzbaşı Mustafa Efendi ölmüş.

İsmail:

- Cenazesine geldik, dedi.

Yüzbaşı Mustafa benden bir sonraki yatakta yatıyormuş.

- Neresinden vurulmuş?

- Kurşun göbeğinden girmiş, arkasından çıkmış.

- Eh, ben de sıramı bekliyorum.

Kendimi kaybetmişim.

Levent Şahverdi Arşivi

Yavaş yavaş iyileştiğimi anlamaya başladım. Bir gün geldiler. Beni sedyeyle ameliyathaneye götürdüler, oradan bir aydınlık koğuşa getirdiler. Sonradan öğrendiğime göre ben 14'üncü koğuşta iki hafta kaldıktan sonra, ölmeyip iyiliğe yüz tutmuşum, bunun üzerine Birinci Zabitan Koğuşuna geçirmişler.

Sonra bir sürü hanım geldi. Her hastaya bir şey isteyip istemediğini sordular. Ben, evin adresine bir kart yazılmasını rica ettim ki burada bulunduğumu öğrensinler. Neyse, bu arada bizim mahalleden ve henüz idadîde okuyan Nihat adlı bir çocuğu gördüm. Ona da eve haber göndermesini ve yaramın hafif olduğunu söylemesini tenbih ettim.

Bu arada, Padişah Sultan Mehmet Reşat hastaneyi ziyaret etti. Hepimizin hatırını sordu. Hepimize birer paket saray sigarası dağıttılar. Yanımda hiç param yoktu. Son maaşımızı almıştık, bu maaştan kalan 19 altın lirayı da Lüleburgaz'da kendimden umudum kalmayınca yanımdaki nefere vermiştim. O da yolda vurulmuştu ve zaten ne olduğunu bilmediğimden isteyemezdim. Oysa, hastabakıcılar soruyor, isteklerine göre herkese portakal, yoğurt gibi şeyler alıyorlardı.

Hastane neferlerinden birine sordum:

- Sultanahmet buraya uzak mı?

- Evet, oldukça...

- Şu sigara paketini al, senin olsun. Sultanahmet'e git, ağabeyime benim burada olduğumu söyle!

Ağabeyimin adresini de verdim. Ağabeyim haberi alınca koşarak hastaneye gelmiş. Hastane karmakarışık. Bir an gözümü açınca ağabeyimi gördüm. Koğuşta beni arıyor, birkaç defa başıma gelmiş bakmış, heyecandan tanıyamamış, veya ne hale girmişim ki benzetememiş. Boyuna yataklara bakıyormuş. Ben seslenince şaşırdı, koştu. kendisini tutmak istemesine rağmen, gözlerinden yaşlar akmaya başladı. Yanıma oturdu. Alnıma elini koydu:

- İnşallah bir şeyin kalmaz Selâhattin, artık gazi oldun, kahraman oldun, ailemiz seninle iftihar edecek... dedi.

Levent Şahverdi Arşivi

Konuştuk, çok şey anlattı. Giderken param olmadığını söyledim. Bir mecidiye bıraktı. Ertesi gün eniştem Tevfik Beyle ablam geldiler.

Ağabeyim İhsan eve gidip haber vermiş. Eniştem Tevfik Bey de yaralı ve evdeymiş. Gerçi ilk yaralı treniyle gelenlerin adlarını gazete yazmış ve benim adımı okumuşlar. Ama hangi hastaneye gittiğimi bilmedikleri için arıyorlarmış.

Tevfik Bey, İhsan'a neremden yaralı olduğumu sormuş. İhsan, kolundan demiş, ama eliyle karnını işaret etmiş. Durumun kritik olduğunu anladıkları için küçük ablam Emine'yi getirmemişler. Emine de bir gün sonra geldi.

Günler böyle geçiyordu. Fakat ben bir türlü tam anlamıyla iyi olamıyordum. Hararetim 39,5-40'tan aşağı düşmüyordu. Sabahlara kadar uyuyamıyordum.

Hastane Baştabibi Alman Generali Viting'di. Bir de Alman başhemşire vardı ki herkese çok haşin ve fena muamele ederdi. Subaylara hakaret eder, erleri döver, doktorları azarlar, herkes bu kadından titrerdi.

Bir gün kendisine bir şey sordum.

Bana gayet ters ve hakaretamiz bir cevap verdi.

Komodinin üstünde duran sürahiyi kaldırınca kafasına attım.

Korktu, kaçtı.

VATAN GÖREVİ

O tarihte İstanbul'un kibar ailelerine mensup ve genç Türk kadınları Kızılay emrine girmişler, hastanelere gelip yaralılara bakıyorladı. Bizim koğuşa bakanlar arasında zamanın Evkaf Nazırı Hayri Efendi'nin elli ellibeş yaşında ak saçlı hanımıyla, Hüseyin Cahit'in kolejde okuyan on yedi on sekiz yaşında kız kardeşi Eymen vardı. Bu

Levent Şahverdi Arşivi

kadınlar ömürlerinde görmedikleri ağır hizmeti vatan görevi diye yapıyorlardı. Ben her gün büyük ve küçük abdestimi altıma bırakıyordum. Aynaya baktıkça beni kendimden iğrendirecek tuhaf yeşilimsi bir yüzüm vardı. Bana ve benim gibi hastalara büyük fedâkarlıklarla bakan Türk hanımlarına Alman başhemşire en ağır hakaretleri reva görüyor; onlar da sırf hizmet uğruna buna katlanıyorlardı. Bu sürahi olayı üstüne ak saçlı ve altın gözlüklü bir hanımefendi, yanıma gelip bana dedi ki:

- Oğlum, ben okumuş bir kadınım. Sör'ler okulundan mezun oldum. Medenî Avrupa gâvuru ile medenî olmayan Osmanlı gâvuru elbirliğiyle bize düşman. Bu gerçeği belle!.. Bulgarlara nasıl göğüs gerdinse; buradaki Alman hemşirenin hakaretine öyle göğüs gerdin. Bizim millî haysiyetimize burada yapılan her hakaretin hazmedilmesi beni çok müteessir ediyordu... dedi ve alnımdan öptü.

Alman başhemşire artık koğuşa giremiyordu. Koğuşun kapısına kadar gelir:

- Küçük bey, içeri gireyim mi? diye sorardı.

Ben de kovardım.

Bir gün kapıya geldi:

- Küçük! Sana iyi bir şey söyleyeceğim... dedi.

- Gel, dedim.

- Sana meşhur bir Alman doktoru getirdim, şimdi sana bakacak ve sen çok iyi olacaksın...

ÖZEL HEKİM

Başhemşirenin söylediği Alman doktor, Sultan Abdülhamit'in özel hekimi bir profesörmüş. Adam beni muayeneye başladı. Baştabip Viting Paşa'yla Dr. Murat Bey de geldiler. Adam karnımı muayene etti. Bir noktaya vurunca ben zıpladım. Aynı şeyi üç defa daha yaptı.

- Evet, dedi.

Levent Şahverdi Arşivi

Sonra yanağımı okşadı:

- Geçmiş olsun küçük!

Ve gitti.

Yarım saat sonra bana sıcak su dolu bir lastik torba getirdiler. Karnıma koydular. Uyumuşum. Bir de gözümü açtım ki sabah olmuş, herkes kahvaltısını ediyor. Oysa ben her gece beş altı kez uyanır, doktor isterdim. Benim uyandığımı gören koğuş arkadaşlarım beni kutladılar. Doktor Murat Bey bana müshil verdi. Müshil etkisini gösterdi. O akşam hararet 37,5 ve ertesi sabah 36'ya düştü.

Hastanede altmış gün kadar kalmıştım. Bir akşam taburcu edildim. Bizim koğuşun altı, cenazelerin durduğu yerdi. Her gün hastanede yüzlerce insan ölür, imam iki üç saat süren cenaze namazlarını bizim koğuşun altında kılar, ben de uykusuz ve uyanık olduğum için bunları her sabah dinlerdim. İlk ayağa kalktığım gün balkona çıkıp musalla taşına bakmıştım. Hayat ne garipti. Ölmemiştim.

Hastaneden bir arabayla Kadıköy iskelesine hareket ettim. Beş ay önce ne umutlarla baktığım İstanbul'da Galata köprüsünü ezik bir ruhla, yenik bir ordunun subayı ve tepelenmiş bir ulusun evladı olarak geçiyordum. Beni götüren erin koluna dayanmış, büyük bir hüzün içinde köprüye ve denize bakıyordum. Nefer koluma girip beni Kadıköy vapuruna götürürken yanımdan geçen Rum palikaryalar eğlenerek bana bakıyorlar, alay ediyorlardı.

Tam vapura bineceğim sırada bir palikarya (Rum külhanbeyi) koluma çarptı. Zaten maddî ve manevî ıstırabım çoktu.

- Hayvan!. diye bağırdım.

Neye yarardı, Rum gülüyordu:

- Zararı yok paşam, bak maşallak siz yaralısınız, kahramansınız, böyle şeylere aldırmazsınız.

Vatanda garip olmuştuk.

Emine'nin oturduğu eve geldim. Kapıyı çaldım. Hepsi şaşırdılar.

Evde çoluk çocuk kalabalıktı. Ablalarımın çocukları büyümüştü. İlhami'yle Bedia beşer yaşında, Fadıla iki yaşında, Meliha bir ya-

Levent Şahverdi Arşivi

şında... Ablam Emine, büyük ablam Feyziyap, eniştem Tevfik Bey'le kucaklaştık. Yukarda sokak üstündeki odayı bana verdiler.

Haftada bir gün Gülhane Hastanesi'ne gidiyordum. Bir gün Viting Paşa beni görmek istemiş. Yanında zamanın Harbiye Nezareti Sıhhiye Reisi Hayrettin Paşa vardı. Viting, beni gösterdi:

- İşte bu!

Yatırdılar, muayene ettiler, kurşunun girdiği ve çıktığı yere baktılar. Hayretin Paşa, bana:

- Oğlum, sen namaz kılar mısın?

- Evet.

- Yat kalk Allahına dua et! Seni fen değil, Allah kurtarmıştır.

Ve devam etti:

- Almanya, savaşan ordulardan birer yaralı subayı Visbaden kaplıcaları için istemişti. Bu subayı seçme hakkını biz Viting Paşa'ya verdik. Viting Paşa mucize kabilinden kurtulmuş olan seni tavsiye etmiş. Hazır ol, seni göndereceğiz.

BABIÂLİ BASKINI

Düşman orduları Rumeli'yi tamamen zaptetmişlerdi. Yalnız Edirne, Yanya ve İşkodra kaleleri dayanıyordu. Bulgar ordusu Çatalca'daydı. Yunanlılar Anadolu sahillerindeki adaları işgal etmişlerdi. Çanakkale Boğazı'nı zorluyorlardı. Ben henüz topallıyordum. Nekahat devresindeydim. İstanbul, bir öncelikle Kadıköy Rumluğu gemi azıya almıştı.

Her gün olaylar çıkıyordu.

Bir gün, hiç unutmam, şöyle bir olay başımdan geçti:

Muharrir Ahmet Rasim, Hüseyin Rahmi ve arkadaşları, Kadıköy iskelesine giderken polis karakolunun altındaki bir kahvede prafa oynuyorlar, ben de seyrediyordum. Dışarıda bir çığlık koptu: Bütün Kadıköy Rumları elinde Yunan bayraklarıyla iskeleye koşuyor ve "Zito

Levent Şahverdi Arşivi

Venizelos!.." diye bağırıyorlardı. Yunan donanmasını Çanakkale'den girmiş İstanbul'a geliyormuş, diye bir söylenti çıkmış, bunun için kıyamet kopuyordu. Sırtımdaki üniformayla hiç bir şey yapamayacak kadar âciz olduğumu hissederek, sinirden titriyordum. Ahmet Rasim:

- Dur bakayım oğlum, deyip bir araba çağırttı. Beni arabaya bindirerek eve kadar getirdi.

Fakat bu çeşit rezaletler her gün devam ediyordu. Ben hastaneye gittiğim günlerden birinde, dönerken Babıâli'ye uğrayıp kitap almak istemiştim. Tam Babıâli'nin önünde büyük bir kalabalık vardı ve gösteri yapılıyordu. Bizim sınıftan Zeki adında bir teğmen nutuk söylüyordu. Sözünü bitirince yanına sokuldum:

- Ne var?

Sen hastasın, buradan uzaklaş, hükümeti deviriyoruz, belki kan akacak.

Ben kenardan kenardan yürüyerek Sirkeci'ye indim. Oradan bir arabaya atlayarak vapura bindim. Akşam gazeteleri şu havadisi verdiler:

"Kahraman-ı Hürriyet Kaymakam Enver Bey, Babıâli'yi basmış, hükümeti devirmiş. Mahmut Şevket Paşa hem Sadrazam, hem Harbiye Nazırı olmuş, bu sırada Başkumandan Vekili Nazım Paşa aldığı kurşun yaralarına dayanamayarak ölmüştür. (Tarih: 23 Kasım 1913).

FACİALAR

İstanbul sokakları facialarla doluydu. Her gün Bulgar Zulmünden kaçan Rumeli halkı vapurlarla İstanbul'a doluyor, kolera, tifüs gibi hastalıklar kol geziyordu. Hastanelerde yatacak yatak ve verilecek ilaç kalmamıştı. Rumeli'de katliam devam ediyordu. Yanya, İşkodra. Edirne kaleleri de düşmüştü. İstanbul'da Türk subayı gören Rum ve Ermeni çocukları bağırıyorlardı:

- Zabit zabit, Bulgar geliyor, kaç!..

Levent Şahverdi Arşivi

Şubat 1913'te biraz iyileşmiştim. Birliğimi ziyaret edip, arkadaşlarımı görmek istedim. Bir sabah Sirkeci'den trene atlayıp Hadımköy'e geldim. Acaba ben yaralandıktan sonra ne olmuştu? Yağmurlu ve çamurlu bir gündü. İstasyonda alayımın bulunduğu yeri öğrendim. Çatalca Müstahkem Mevkii Baştabyasındaymış. Yol batak, hava ıslak ve soğuk. Üç saat yürüyerek alaya geldim.

Yollarda görülen manzara havsalaya sığmayacak kadar feciydi. Bir sürü ölü, olduğu gibi kalmış, kokmuş, bir kısmını köpekler yemişti. Suratlarına bakınca mezardan fırlamış sanılacak insanlar sopalarına dayanarak yürümeye çabalıyorlardı. Osmanlı İmparatorluğunun payitahtına 45 kilometre mesafede bulunan yüz bin kişilik ordu; aç, sefil, bakımsızdı. Tifüs, kolera, dizanteri, askeri kırıp geçiriyordu. Ne ilaç yeterliydi, ne doktor, ne hastane...

Hele köyler, köylüler, muhacir kafileleri, yürekler acısıydı. Yolda giderken üç dört kişilik bir kafileye rastladım. Başlarında seksenlik bir ihtiyar... Kırık bir kağnı arabasında eşya namı altında yırtık pırtık şeyler... Birkaç koyun... Bir köpek... Arabanın yanında genç bir kadın... Kucağında bir çocuk... Hem ağlıyor, hem yürüyor.

İhtiyar, benim kendileriyle ilgilendiğimi görünce:

- Efendi, dedi, biz Çorlu muhaciriyiz. Ordu kaçarken biz de katıldık. Ama onlar çabuk gtiti. Biz geri kaldık. Bulgar bize yetişti. Damadım genç bir delikanlıydı. Onu gözümüzün önünde öldürdüler. Kızıma tecavüz ettiler. Kız aklını kaçırdı. Ne söylesek anlamıyor, dinlemiyor. Üç gün önce kucağındaki çocuğu dondu. Şimdi ölüdür. Ama mütemadiyen bebeğe meme vermeye çalışıyor. Sen söylesen belki işe yarar.

Kadına yaklaştım:

- Kızım çocuğun ölmüş, onu bırak... dedim.

Kız bana bir süre vahşi bir hayvan görmüş gibi baktı. Sonra çocuğunu fırlattı attı.

Yürüdüm.

Tabura geldiğim zaman çadırlara yerleşmiş olan arkadaşlar be

Levent Şahverdi Arşivi

ni sıcak bir yere götürdüler. Fena halde üşümüştüm. Her yanım zangır zangır titriyordu. Esasen iyileşmemiştim. Çok zayıftım. Geceyi arkadaşlarla geçirdim. Benden sonraki muharebeleri ve düşmanın Rumeli'deki zulmünü anlattılar. Dinlediklerimin en hazini, Bölük Kumandanının 1900 nasıplı Yüzbaşı Bandırmalı Mustafa Efendi'nin şehadetiydi.

Yaralandığımın ertesi günü Bulgarlar tekrar Karaağaç'a mevzilerimize saldırıyorlar. Yüzbaşım kolundan vuruluyor. Arkadaşlar hemen yarasını sardırarak geri gitmesini söylüyorlar. Yüzbaşı diyor ki:

- Dün on sekiz yaşında bir çocuk kahramanca şehit oldu. (Çünkü doktor, benim birkaç saatlik ömrüm kaldığını söylemiş). Ben bu yaşta, kolumdan aldığım yara için cepheyi terk edersem, yarın ahrette bu çocuk yüzüme tükürmez mi? Ben ölünceye kadar vuruşmak, dövüşmek zorundayım.

Hakikaten o gün akşam üzeri karnından yediği bir kurşunla Yüzbaşım rahmeti rahmana kavuşmuş, şehit olmuş. Hikâyeyi dinlediğim zaman ağladım. Kendi kendime:

- Ben Yüzbaşımı aldatmış gibiyim. Bugün yaşamak benim için yalancılık değil mi? diye düşündüm.

O gece hastalandım. Hiç uyumadım. Titriyordum. Sabah olunca doktorlar beni arabayla Çatalca'ya gönderdiler.

BAHAR BAYRAMI

Tedaviye devam ettim. Biraz iyileşmiştim. Fakat cepheye gidecek durumda değildim. Nihayet Mart 1913'te Kâğıthane'de Çağlayan Köşkü'nde teşkil edilen Sekizinci Depo Taburu'na tayin oldum. Depo Taburları acemi eratı yetiştirme birlikleridir. Tabur Kumandanımız Binbaşı Hüsnü Bey'di. 13 Mart 1913'te göreve başladım. Bulgarlar Çatalca'ya taarruz ediyorlardı. Hedefleri İstanbul'du.

Kâğıthane'de erleri yetiştirmeye başladık. 6 Mayıs 1913 günü Hı-

Levent Şahverdi Arşivi

zır İlyas'tı. İran'ın ve Doğu'nun Bahar Bayramı... Öteden beri Osmanlı İmparatorluğu kentlerinde Hızır İlyas günü kırlara çıkmak, kuzu ve helva götürüp eğlenmek âdetti. O tarihlerde de İstanbul'un yoksul ve zengin halkının eğlence yeri Kâğıthane'ydi. Bunu bilirdim. Harbiye'de öğrenciyken, hemen bütün talimlerimiz de bu civarda olurdu. Üç aya yakın bir zamandan beri de Kâğıthane Çağlayan Köşkü'nde subaydım. Ama o güne kadar Hızır İlyas günü görmemiştim.

Akşamdan emir verdiler. Ertesi günü Kâğıthane inzibatını bizim tabur sağlayacaktı. Tabur Kumandanı Binbaşı Hüsnü Bey, taburun aldığı bu görevin yürütülmesini bana verdi ve dedi ki:

- Gün doğarken işinize başlayacaksınız!.

İBRET LEVHASI

Kağıthane'deki Çağlayan Köşkü 1722'de Nevşehirli İbrahim Paşa tarafından altmış günde yaptırılmış; Haliç ve Kâğıthane boyu dünyanın sayılı eğlence yerlerinden biri haline getirilmişti. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküntü devirlerinde Kâğıthane'de zevk ve sefa âlemleri yapılırdı. Şimdi 1913'te düşman İstanbul'a seksen kilometre mesafedeydi. 1722'den bu yana Tuna'dan Çatalca'ya kadar geri çekilmiştik. Ama âlem devam ediyordu. Sabahleyin yanıma aldığım askerlerle saraydan çıkıp çevreyi dolaşmaya başladığım zaman şaşmıştım. Ortalık yavaş yavaş mahşer gibi kalabalıklaşıyordu. Binlerce insan çayırlara yayılmıştı. Hakikaten görülecek şeydi. Davul, araba, eşek, at, özetle mahşeri andıran bir hay ü huy sürer giderken Çatalca'daki Bulgar topları da bu eğlenceyi kutluyormuş gibi patlıyordu.

Bir ibret levhasıydı.

Avrupa kıtasındaki bütün topraklarını kaybetmiş ve üç milyonluk Türk kitlesini düşman elinde bırakmış bir halk, düşmanın top sesleri altında eğleniyordu. Kalabalık o dereceyi bulmuştu ki, bir şey almak için satıcıların yanına gitmek bile mümkün değildi.

Levent Şahverdi Arşivi

Öğleden sonra ben kışladaydım. Haber verdiler, kapıya geldim. Ağabeyim ve arkadaşları Kâğıthane'ye gelmişler, ekmek alamamışlar, aç kalmışlar, ekmek ve su için bana başvuruyorlardı.

HAZIRLIK

Haziran veya Temmuz 1913'te Gülhane Hastanesi'nden haber verdiler. Evvelce yazdığım gibi, ben tedavi için Almanya'ya Visbaden'e gidecektim. Benim gibi olanlardan meydana gelecek kurul on kişiyi bulmuştu. Başlarına Kurmay Yarbay ve kolundan yaralı Hüseyin Selâhattin Bey tayin olunmuş. Gittim, onu gördüm. Bana bir senet karşılığında yirmi altın verdiler. Avrupa için elbise, çamaşır, bavul tedarik etmemi söylediler. Bunun üzerine ağabeyimin terzisine gittik. Üç altın liraya bir pardösü ısmarladık. Frenk gömleği, çamaşır ve bavul aldık.

Bir hafta sonra Kurul Başkanına tekrar uğradım ve hazır olduğumu söyledim. Çarşamba günü saat ikide Galata'dan Köstence'ye hareket edecek Romanya vapuruyla gideceğimizi bildirdi. Vaktinde vapurda bulunmamı tembih etti. İlâve etti:

- Şapka almayı unutmayınız, vapura bindiğimiz andan itibaren şapka giyeceğiz. Fes ve kalpak yasaktır.

Ben şaşırdım.

Doğru eve geldim. Tabura "Allaha ısmarladık" demiş, eşyalarımı almış ve evime gelmiştim. Tekrar eşyalarımı alıp tabura geldim. Tabur Kumandanı Hüsnü Bey'i gördüm. Şapka hikâyesini anlatarak Avrupa'ya gitmekten vazgeçtiğimi söyledim.

Tabur Kumandanı bu davranışımdan çok memnun oldu. Dinine bu kadar bağlı bir subay olduğumu öğrendiği için sevindiğini açıkladı. Ve telefonla Beyoğlu Kumandanı Kâzım Bey'e (*) durumu bildirdi.

(*) Sonradan Trakya Genel Müfettişi Kâzım Bey.

Levent Şahverdi Arşivi

Ben de Almanya'ya gitmedim, taburda kaldım.

O zamanki dünya görüşümüz bu kadar darlaşabiliyordu.

Balkan Harbi bitmiş, beni Yıldız'a gelen Birinci Nişancı Alayı'na vermişlerdi. 1 Ekim 1913'te ben, Birinci Nişancı Alayı, Birinci Tabur Dördüncü Bölüğü'ne katıldım. Hükümet bize maaş vermiyordu. Üç dört ay çok sıkıntı çektik. Yalnız peynir ekmek yediğimiz çok oluyordu. Bu iş için yirmi para yeterdi. Bir gün bölükte üç mülâzım (teğmen) idik. Üçümüz 30 para bulup denkleştiremediğimiz için öğle yemeği yiyemedik, talime aç çıktık.

Ben yaralandıktan sonra fıtık olmuştum ve yürümekte zorluk çekiyordum. En sonunda Haydarpaşa Hastanesine yattım. O zamanın en meşhur doktoru olan Orhan Abdi Bey, beni ameliyat edecekti. Fakat hastaneyi çok pis buldum. Bana su içmek için getirdikleri bardağın tükürük hokkası olduğunu gördüm. Ameliyat olmadan çıktım.

O sıralarda Yıldız'da Kurmay Akademisi'ne dinleyici olarak devam ediyordum. Benim gibi devam eden bir subayla arkadaş olmuştum. Benden iki yaş büyük bu çocuk, beş ay sonra -1914 baharında- uçarken düştü. Ve bir Tayyare Marşı'na konu oldu:

"Sadık'la Fethi düştüler toprak üstüne...
Tarihte bir altın yaprak üstüne."

Arkadaşım, Topçu Mülâzimisanisi (Teğmen) Sadık (*) idi.

Bir sabah ameliyat olmak üzere Gümüşsuyu Hastanesi'ne yatmak için Yıldız'dan yola çıkmıştım. Beşiktaş'a doğru inerken Sadık'la karşılaştım. O da Akademi'ye derse gidiyordu. Bana dedi ki:

- Bugün Hürriyet kahramanı Enver Bey hem Miralay, hem Paşa ve Harbiye Nazırı olacak, ben de Yaver oluyorum, bak neler neler olacak!..

Hastaneye geldim. Henüz operatörlüğe başlamış bulunan M. Ke-

(*) Fatih'teki "Tayyare Abidesi" onlar adına dikilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

mal, beni ameliyat etti. On beş gün kadar hastanede yattım. Bu süre içinde Enver Bey iki derece terfi ederek Enver Paşa ve Harbiye Nazırı oldu. O tarihte 35 yaşındaydı. Makamına geçer geçmez, ne kadar ihtiyar paşa ve yaşlı subay varsa, emekliye sevk etti.

Orduda önemli bir faaliyet başlamıştı.

BAŞKA BÖLÜĞE

1.3.1914 günü taburların dördüncü bölüklerini kaldırdılar ve beni aynı alaya başka bölüğe naklettiler. Odam Yıldız'da Orhaniye Kışlası yanındaydı ve Çamlıca'ya bakıyordu. Her sabah gün doğarken talime çıkıyorduk. Çok çalışıyorduk. Bu durum büyük seferberliğin ilan tarihi olan 4 Ağustos 1914 gününe kadar devam etti.

Beşiktaş'ta Akaretler'den yukarı çıkarken tam karşınıza gelen binada o zaman İttihat ve Terakki Okulu vardı. Buraya yalnız Türk çocukları alınır ve Türklük bu çocuklara aşılanırdı. Beni de buraya öğretmen yaptılar. Askerlik dersine gidiyordum. Çocukları bazen alır, talim yapan askerin arasına sokar ve muharebe talimleri yaptırırdım. Bir gün Fırka (Tümen) Kumandanı (Albay) Miralay Fevzi Bey (*), birdenbire geldi ve böyle çocukla karışık bir birlik görünce şaşırdı. Kendisine durumu açıkladım. Çok memnun oldu. Tümen Kurmay Başkanı Yüzbaşı Kemal (Çanakkale'de şehit oldu), bana o günden sonra bir kardeş sevgisi gösterdi.

Ben kendimi bölüğüme ve derslerime vermiştim. Tabur Kumandanım Binbaşı Cemil'di (Çanakkale'de şehit oldu). Kurmay Okulu'na da devam ediyordum. O sırada okulun üçüncü sınıfında bulunan Birinci Mülâzım Hüseyin Rahmi'den Fransızca ders alıyordum.

İstanbul karışıktı. Azınlıklar rezaleti ayyuka çıkarıyorlardı. Özellikle azınlıkların meclisteki mebusları tahammül edilemez bir hal almışlardı.

(*) Fevzi Çakmak.

Levent Şahverdi Arşivi

Tabur Kumandanım Cemil, Batumlu vatanperver bir İttihatçıydı. Bir gün beni çağırdı:

- Yarın seninle beraber Meclise gideceğiz, sivil elbiseni giy, cebine birkaç bomba koy, yanında iki tabanca olacak...

GÜVENOYU

Ertesi gün öğle üzeri Meclis binasına (şimdiki Fındıklı'da Güzel Sanatlar Akademisi) geldik. Kapıda padişahın Maiyet Bölük Kumandanı Yüzbaşı Veysi Bey vardı. Binbaşım onunla görüştü. Meclise girdik. Lokanta salonuna geçtik. Bir köşeye çekilip yemeğe başladık. Biraz sonra Sadrazam Said Halim Paşa, İçişleri Bakanı Talât Paşa, Harbiye Nazırı Enver Paşa lokantaya girdiler. Enver Paşa, bizim binbaşıyı görünce yanımıza geldi. Biz ayağa kalktık.

Enver Paşa, binbaşıma dedi ki:

- Cemil Bey, bugün Meclisten güvenoyu isteyeceğiz, oysa çeşitli gürültüler çıkacaktır. Biz güven istiyoruz. İşi edepsizliğe vururlarsa, tanıdığımız malum mebuslar bir anda yok edilmelidir...

Sözün burasında beni göstererek:

- Bu subay çok genç...

Cemil binbaşı:

- Görevini yapacaktır efendim.

Yemekten sonra dışarı çıktık. Koridorda üç Ermeni mebusu gizli gizli konuşuyorlardı. Dahiliye Nazırı (İçişleri Bakanı) Talât Bey bunların yanına yavaşça yaklaştı. Birinin cebini eline soktu. Bir bomba çıkardı. Mebusun eline bombayı vererek yürüdü.

Zil çaldı. Meclise girdik. Binbaşının yanındaydım. Dikkat kesilmiştim. Elim ayağım buz gibiydi. Bana çok güvenmişlerdi. Beceremezsem, diye korkuyordum. Zamanın Maliye Nazırı Cavit Bey, hükümet adına Meclisten güven istedi. İzmir mebusu Ubeydullah Efendi kürsüye çıktı:

Levent Şahverdi Arşivi

- Efendiler, bundan önceki hükümet zamanında Rumeli elden çıktı. Bu hükümet zamanında Rumlar elden çıkıyor. Hangisi işinize gelirse ona rey verin.

O sırada İzmir ve Ayvalık dolaylarından birçok Rum Yunanistan'a gidiyordu.

Ubeydullah Efendi'nin sözleri üzerine, zaten hazır olan Hıristiyan mebuslar kıyameti koparmaya başladılar. Özellikle Rumlar bağırıyorlardı:

- Rumlar sadık Osmanlılar; hükümet onlara zulmediyor, kahrolsun hükümet!.. Kahrolsun İttihad-ı Terakki!..

Tam o sırada bir sivli yanımıza yaklaşarak Binbaşıya bir şeyler söyledi. Bunun üzerine Binbaşı, bana oturan mebusanlardan birini gösterdi:

- Git, yavaşça kulağına söyle: Kalkmazsan vuracağım de!.. Kalkmazsa vur! Kalkarsa dışarı çıkar, Beyoğlu'na bir kahveye götür, gün batıncaya kadar salıverme!..

Yavaşça doğruldum, titreyerek yürüdüm tanımadığım bu mebus efendiye, Binbaşının söylediklerini aynen ve yavaşça tekrar ettim. Herif bocaladı, sarardı, ayağa kalktı. Beraber çıktık. Galiba adamın adı Urfanidis idi. Bana sordu:

- Nereye gidiyoruz?

- Tokatlıyan'a...

Dedi ki:

- Kabilse eve uğrayalım, bizim kızı ve madamı alayım.

Dedim ki:

- Kaçmaya kalkarsan vuracağım.

Söz verdi...

Bir evden ailesini alıp Tokatlıyan'a geldik. Adam bana büyük saygı gösterdi ve nasihat etti:

- Subay politikaya karışmaz. Sen namuslu bir subaya benziyorsun. Bu İttihatçılar haindir, onlarla beraber olma!..

Hava kararmaya başlayınca kendilerinden müsaade aldım ve ayrıldım. Kışlaya geldiğimde Cemil Binbaşı bana beş altın verdi:

Levent Şahverdi Arşivi

- Haydi şimdi git gez... dedi.

İşte o devirde Osmanlı Mebusan Meclisi böyleydi.

İstanbul da keşmekeş içindeydi.

Bir cuma gecesi kız kardeşim Emine'nin evindeydim. Gece yarısı kapı çalındı. Bir inzibat neferi bir kâğıt getirdi. Nöbetçi subayı derhal kışlaya gelmemi bildiriyordu. Kalktım. Bir kayığa atlayıp Beşiktaş'a geçtim. Bütün subaylar kışlada toplanmışlardı.

Emir:

"Yarın İstanbul'un Türkler tarafından zaptedildiği gündür. İstanbul Rumları büyük gösteriler için hazırlanmışlar. Ordu, kan ile de olsa, bu taşkınlıkları bastıracaktır. Birinci Alay Ortaköy ve Bebek bölgesini işgal ve Rumların oradan İstanbul'a geçmesine engel olacaktır."

Bir başka olay:

Bir sabah Tabur Kumandanı çağırdı:

- Git merkez Kumandanlığı'nda Yüzbaşı Nevzat'ı gör, sana ne emrederse yap!..

Gittim.

Babıâli'de bir Bulgar helvacı dükkânın camına Bulgarca yazıyormuş... Kendisine çok uyarmalar yapılmış, dinlememiş... Karar verilmiş: Sivil giyinmiş subaylar bu camı kıracaklar. Herif inat ederse, cam sürekli olarak kırılacak. Bu görev için Alaydan bir subay istemişler, ben gönderilmişim.

Ertesi akşam karanlık basınca camı kırdık. Bu kırma olayı birkaç kere tekrarlandı.

Herif başa çıkamadı.

Bir gün bir emir daha:

"Bütün sinemalarda film yazıları Fransızca yazılıyor, Türkçe yazılmıyor. Subaylar sivil giyerek sinemalara gidecek ve Fransızca yazılar başlayınca perdeler yırtılacak... Eğer Rumlar müdahale ederse, silah kullanılacaktır."

Bu eylem haftalarca devam etti. Sonunda Rum sinemacıları -O zaman Türk sinemacı yoktu- ister istemez filmlerde Fransızca ve Türkçe yazı yazmaya başladılar.

Levent Şahverdi Arşivi

Bir akşam gün batarken bir emir:

"Bölüğünüzle Bursa'ya hareket edeceksiniz. Bursa Rumları isyan etmiş, Bursa-Mudanya yolunu kesmiştir. Derhal bu yolu açacaksınız."

Vapura bindik, bir gece kaldık, isyan bastırılmış, bizi tekrar geri gönderdiler.

O günlerde buna benzer nice eyleme girdik. Bunlar yalnız benim yaptığım işler değildi. İnanılan her Türk subayı bu biçimde emirler almakta ve yapmaktaydı. Balkan Harbiyle Birinci Dünya Savaşı arasında, yani 10.11.1913'le 4.8.1914 arasında işbaşında bulunan İttihat ve Terakki hükümeti, memleketin her yanında millî doğrultuda mücadele vermekteydi.

Osmanlı Devletinin her yanında bir kazan kaynıyordu.

FİKİRLER

Balkan Harbinin ve koca Rumeli'yi kaybetmemizin sebepleri aranıyor, herkes anladığınca ve bildiğince konuşuyor, fikirlerini açıklıyordu.

Enver Paşa Harbiye Nazırı olduktan sonra üç bin kadar subay savaşta iyi çalıştılar diye nişan, kıdem zammı ve terfiyle taltif edildiler. Bu terfi defterinin çıktığı günlerde Haydarpaşa Tıp Fakültesi'nde gözünden hasta olarak yatan hocamız Yakup Şevki Bey'i ziyarete gitmiştim.

Bana şunu anlattı:

"- Enver Paşa ziyaretime gelince kendisine dedim ki, üç bin kadar zabit Balkan Harbindeki hizmetlerinden dolayı taltif edildi. (Bunların arasında Yakup Şevki Bey (*) de vardı). Üç bin adamın fevkalâde iş gördüğü yerde hiç olmazsa üç bin subay da normal görevini

(*) Yakup Şevki, sonradan Orgeneral olmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

yapar... Balkan Harbine esasen yedi bin subay katılmıştı. Şu halde orduyu böylesine kepaze duruma düşürenler kimlerdir?"

Ve ilâve etti:

"- Subaylarımız kavga ilmini bilmediklerinden, ordumuz yenilmiştir."

O sırada orduda bulunan Alman hocalardan birçoğunun düşüncesi de buna yakındı.

Askerlerin dışında kalan çevreler de çeşitli fikirler öne sürüyorlardı. İslâmcılar, İslâmiyeti bıraktığımızdan ötürü başımıza bu felâketin geldiğini söylüyorlardı. Bunların başında Sebilür-Reşad dergisi vardı. Türkçüler, Türk Ocaklarını açmışlar, haftalık Türk Yurdu'nu çıkararak Türkleri uyanışa çağırıyorlardı. Şair Mehmet Emin, Hamdullah Suphi, Aka Gündüz, Halide Edip bu akımın başındaydılar. Bunlara göre, Türklüğümüzü bilmediğimiz için Balkan Harbinde mağlup olmuştuk. O halde Türklüğümüzü öğrenmek gerekti, Mehmet Emin, Türk halkının ıstıraplarını dile getiriyordu.

"Vatan ne Türkiye'dir Türklere ne Türkistan...
Vatan büyük ve müebbet bir ülkedir, Turan..."

diyordu.

BİLEN YOK

Ama Turan'ın yerini pek bilen yoktu. Ahmet Ağaoğlu Şarkta aydın ve zengin milyonlarca Türk'ün yaşadığını ve onları Rus boyunduruğundan kurtarıp büyük bir Türk İmparatorluğu kurmak gerektiğini söylüyordu. Aka Gündüz, Rumeli'deki Türk halkının çilesini anlatarak ve yarına ait büyük günleri hikâye ederek ümit ve ateş dağıtıyordu.

Türkçülüğün yanı sıra Osmanlılık cereyanı da vardı. Birçok Türk;

Levent Şahverdi Arşivi

Rum, Arap ve Ermeniyle birlikte, "Ne din, ne milliyet; biz Osmanlıyız!" diye tutturmuşlardı. Birtakım aydınlar, yenilginin nedenleri dinî taassubumuza, ekonomik yetersizliğimize ve bilimsizliğimize veriyorlar, "Avrupa'ya benzeyelim!" diye bağırıyorlardı. Bunların başında Celâl Nuri vardı. Tevfik Fikret, şiirleriyle yeriyor, bu şiirler elden ele dolaşıyordu:

"Hâlâ o vesâvis, hâlâ o desais
Hâlâ düşünen başlara bir lâtma-i tenkil
Hâlâ sırıtan dişlere bir lokma-i en'am."

Öte yanda Araplar, "Elmühtedi", Kürtler "Kürt Teali Cemiyeti", Ermeniler, "Taşnak" ve Rumlar "Etniki Eterya" cemiyetlerini kurmuşlar, habire Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkmaya ve yıkılan İmapratorluktan mümkün olduğu kadar fazla miras koparmaya uğraşıyorlardı. Bu uğraşta dışardan destekleri ve yardımcıları vardı.

Ne var ki toplumda birtakım hareketler de başlamıştı. Alman Generali Liman von Sanders kumandasında gelen bir Alman askerî kurulu orduyu yetiştirmeye çalışıyordu. İki milyon sermayeyle İtibâr-ı Millî adlı bir Türk bankası kuruluyordu. Rumeli'den gelen muhacirler İstanbul'da yavaş yavaş birtakım sanatlara giriyorlardı. Balkan Harbi sonuna kadar Kadıköy'de Türk berberi yokken, savaştan sonra ilk defa Altıyol ağzında bir muhacir Türk berber dükkânı açıyor, bu açılış Türkten de berber olabilirmiş fikrini veriyordu. O vakte kadar bakkallık, kunduracılık, terzilik, özetle memurluktan başka iş ayıp sayılırken yavaş yavaş bu inanç yıkılıyordu. Memuriyet dışında iş yapıp para kazanmanın şerefsizlik olmadığı fikri yayılıyordu. Selânikli muhacirler İstanbul'da önemli etkiler yaratıyorlar, para kazanmaya yönelme başlıyordu.

Orduda "Kabalak" veya "Enveriyye" adı altında bir serpuş kabul ediliyor. Avrupa'ya öğrenci yollanıyordu. İlk defa İzmir'de demiryolcu yetiştirmek için okul ve İstanbul'da bir Ticaret-i Bahriye mek-

Levent Şahverdi Arşivi

tebi açılmıştı. Ordu gerçekten çalışıyordu. Canımızı dişimize takmış, çabalıyorduk. Bir gece benim bölük odasında Hüseyin Rahmi ile oturuyorduk. Vakit gece yarısını bulmuştu. Rahmi ile ders çalışmıştık ve sohbete geçmiştik. Arkadaşım dedi ki;

- Alman kışlalarında Alman bölükleri on beş dakikada yataktan kalkıp silah başı yapıyorlarmış... Biz de o günleri görebilsek...

Ben iddia ettim:

- Bu işi bizim bölük de yapar!..

Rahmi inanmadı. Beraber koğuşa gittik. Herkes mışıl mışıl uyuyordu. Yalnız bir nöbetçi geziyordu. Ben yüksek sesle bağırdım:

- Silahbaşı!..

Saat tuttuk, 13 dakika sonra bölük harekete hazır duruma bütün teçhizatıyla girmiş, toplantı yerinde toplanmıştı.

Özetle bir kaynaşma vardı. İttihad-ı Terakki, Dahiliye Nazırı Talât Bey'le Osmanlılığı, Harbiye Nazırı ve artık Damad-ı Hazret-i Şehriyarî Enver Paşa'yla Müslümanlığı, Bahriye Nazırı Cemal Paşası'yla Türklüğü temsil ediyordu. Ben Türkçüydüm, ama İslâmlığın da fena olmayacağına inanıyordum. Oysa çeşitli kesimlerden gelmiş subayların buluştuğu bir yer olan orduda Osmanlılık ön alıyordu.

SEFERBERLİK

1914 yılına bu biçimde girdik.

O yılın haziranında Kurmay sınavlarına girdim, başaramadım. Başarısızlığımın nedeni, tabya tatbikat meselesini yanlış çözümlemem oldu. Aynı ay büyük ablam çocuklarıyla Bursa'ya gelmişti. Küçük ablam Emine eşiyle Kayseri'ye nakletti. Ben de Yıldız'daki görevime devam ediyordum. Temmuz ayında Avusturya Veliahtı, o tarihte Avusturya İmparatorluğu'nun bir vilâyeti olan Bosna-Hersek'i ziyaret ederken Prençib adlı bir Sırp tarafından öldürüldü. Bu durumda Avusturya, Sırp hükümetine bir ultimatom verdi. Ve aldığı olumsuz cevap

Levent Şahverdi Arşivi

üzerine seferberlik ilan etti. Bu seferberliğe Rusya seferberlik ilan ederek cevap verdi. Ardından Alman, Fransız ve İngilizler seferberlik ilan ettiler.

4 Ağustos 1914 günü bizim seferberliğe başladığımızın birinci günüydü.

Avrupa devletleri sınırlarında birdenbire silahlar patladı ve kan gövdeyi götürmeye başladı.

16 Ağustos 1914'te önce bizim Kolordu (Birinci Kolordu) seferberliğini tamamladı. Ekim 1914'te İstanbul civarına sekiz kolordu gelmiş ve böylece dört yüz bin adam İstanbul bölgesinde toplanmıştı. Bu toplanış Karadeniz'den gelecek Rus baskınına, Akdeniz'den gelecek İngiliz- Fransız baskınına karşıydı.

Evvelce İngiliz fabrikalarına ısmarladığımız Yavuz, Reşadiye, Fatih dritnotlarına İngiliz hükümeti el koymuştu. Akdeniz'de İngilizlerce kovalanan Globen ve Breslav adındaki Alman harp gemileri Çanakkale'ye sığındılar. Bu olaylar gösteriyordu ki, Türkler Almanların tarafını tutacak. Nitekim 29 Ekim 1914'te Alman Goben ve Breslav gemileri kumandanı Amiral Şoşon, Harbiye Nazırı ve Başkumandan vekili Enver Paşa ile mutabık kalarak Karadeniz'deki Sivastopol'u bonbardıman etti.

Savaş başladı.

11.11.1914'te Rus, Fransız, İngiliz, Belçika ve Sırp devletlerine harp ilan ettik. 15.11.1914'te dünya Müslümanlarının halifesi olan Osmanlı Padişahı Cihad-ı Mukaddes'e İslâm âlemini çağırdı.

BÜYÜK HARP

Ben, 1. Kolordu, 2. Tümen, 1. Alay, 2 Tabur Yaveri olmuştum. Yedikule'de bir evdeydim. Her bölük bir binada kalıyordu. Biz de Tabur Kumandanlığı binasında kalıyorduk.

Hüseyin Rahmi, şimdi İstanbul Üniversitesi olan o zamanki Har-

Levent Şahverdi Arşivi

biye Nezaretinde ve büyük kapıdan girerken solda bulunan (*) Birinci Ordu Karargâhında mülazimevvel (üsteğmen) idi. Kurmay stajı yapıyordu.

1 Aralık 1914 gününü 2 Aralığa bağlayan gece, yemeğimi yemiş, bizim kıtaya verilmiş subay adaylarına ders vermeye gidiyordum. Ders 21'de başlayacaktı. Oturduğumuz evden çıktım. Tam öğrencilerin bulunduğu yere gelirken Hüseyin Rahmi ile karşılaştım. O tarihte Hüseyin Rahmi, Kılıçali'de otururdu. Haftanın iki üç gecesi bana gelirdi. Hem çalışır, hem sohbet ederdik. Bu gece de bende kalacağını söyledi. Kendisine:

- Peki, sen git, ben dersten 10'da çıkacağım, sonra doğru Birinci Tabura gideceğim. Orada bu gece bir çay ziyafeti var. Tümen kumandanı da davetlidir. Saat on bir buçuğa kadar geleceğini sanırım. Dairede yemek vardır. Nefere söyle versin, dedim.

Ayrıldık.

Ayrıldıktan sonra düşündüm ki, olabilir, nefer, Rahmi'nin istediklerini veremez, o da kızar... Bunun üzerine döndüm. Rahmi'ye yetiştim:

- Ben seni yerleştireyim, sonra derse giderim, dedim.

Rahmi:

- Çok iyi yaptın, seninle önemli şeyler konuşacağım.

Hem yürüyorduk, hem anlatıyordu. İlgi çekiciydi söyledikleri...

Bulundukları daireye Harbiye'de tabya hocamız olan Kurmay Yüzbaşı Basri Bey gelmiş, orada bulunan on kadar kurmay stajyerine:

- Merkez Kumandanı Halil Bey İran'a gidecek bir kuvvetin kumandanlığına tayin olundu. Ben de onun kurmayı oldum. İçinizden bizim karargâha yakında kurmay olacak bir subay almak istiyorum. İsteyen var mı?

Basri Bey'in sorusu cevapsız kalınca, Rahmi:

- Ben giderim, demiş.

Bunun üzerine Basri Bey:

(*) Sonradan Üniversite Rektörlüğü binası.

Levent Şahverdi Arşivi

- Tanıdığın çalışkan bir teğmen var mı? Onu da karargâha alalım, demiş.

Hüseyin Rahmi düşünmeye lüzum görmeden:

- 1. Alay, 2. Tabur Yaveri Teğmen Selâhattin!..

Basri Bey:

- Bu adam gitmeye razı mı, bir kere kendisine sorun!..

Rahmi:

- Sormaya lüzum yok. O Türktür, Türk'ü kurtaracak her şeye girmek zorundadır.

Basri bey:

- Peki... diye ayrılmış.

Hüseyin Rahmi, bu hikâyeyi anlattıktan sonra;

- Hazır ol!.. dedi.

Bu habere çok üzüldüm. Birliğimi çok seviyordum. Muharebeye beraberce girmek isterdim. Ama Rahmi, benim haberim olmadan, benim hesabıma söz vermişti.

O gece ne ders verdiğimi bilemiyorum. Oradan ayrılıp Birinci Tabura geldiğim zaman bütün subaylar toplanmıştı. Mızıka çalıyor ve Tümen Kumandanı Albay Fevzi (Çakmak), Alay Kumandanı Yarbay Kâzım, Tabur Kumandanı Binbaşı Cemil (*) ve yüz kadar da subay vardı. Ben çok dalgındım. Arkadaşlarımın neşesine katılamıyordum. Bu durgunluğumun sebebini soruyorlardı. Çok seviştiğim Teğmen Mümtaz'a durumu anlattım. Tam biz konuşurken Alay Kumandanı:

- Binbaşı Cemil Bey! diye seslendi.

Ve ona bir şeyler söyledi.

Biraz sonra binbaşım beni yanına çağırdı:

- Merkez Kumandanı Halil Bey, Tümen Kumandanı olarak İran'a gidiyormuş, seni yanına istemiş, Harbiye Nezareti senin derhal gönderilmeni istiyor. Bizim Tümen Kumandanı diyor ki, isterse gider, is-

(*) Çanakkale'de şehit oldu.

Levent Şahverdi Arşivi

temiyorsa vermem; birliğinde kalır. Tabiî senin bundan haberin yok. Ben, "olmaz, Selâhattin gidemez!" diyecektim, ama bir kere de sana haber vereyim, dedim.

Tabur Kumandanımızı babam gibi severdim. Şimdi durumu ona nasıl söylerdim. O, kendisine sorulmadan bir şey yapamayacağıma inanıyordu.

- Evet, haberim var, Rahmi Bey de berabermiş... diyebildim ve ağlamaya başladım.

Binbaşım hazin yüzle bana baktı ve Namık Kemal'in:

- İnsana her feyiz vatandan gelir.. sözünü söyleyip yürüdü.

İki saat kadar sokaklarda avare dolaştıktan sonra tekrar geldim. Tümen Kumandanı beni çağırdı. Selâmet ve başarılar diledi. Birkaç gün içinde bütün arkadaşlarımla vedalaşarak Erenköy'deki yeni karargâhıma katıldım.

Bu hareketime enişte Ahmet Bey çok kızdı, durup dururken başımı niye derde soktum diye... Binbaşım sonradan durumu anlamış. Benim bu işte hiçbir günahım olmadığını öğrenmişti. Son defa elini öperek ayrıldığım zaman dedi ki:

- Başlangıçta çok eza duymuştum. Senin büyük adamlara yaklaşmak istediğini sanmıştım. Şimdi anlıyorum ki, seni ve Rahmi'yi bu maceraya vatan sevgisi sürüklüyor. Her ikinize de başarılar dilerim... Yalnız, Namık Kemal'in dediğini unutmayın: *"Kimsenin lûfuna olma talip, bedeli cevheri hürriyettir..."*

17 Aralık 1914 günü Erenköy'deki karargâha geldim. Bir paşa konağıydı. Orada, Tümen Kurmayı Yüzbaşı Basri Bey'i gördüm. Beni öteki arkadaşların yanına gönderdi. Birlikte çalışacağımız arkadaşlar Topçu Üsteğmen Cemal, Piyade Teğmen Emin Ali'ydi. Çalışmaya başladık. Bize, bağlı olduğumuz Tümenin aldığı şu emri verdiler. İlk işim bu emri "Harp Ceridesi" denen deftere yazmak oldu.

Levent Şahverdi Arşivi

Köprüköy
13.12.1914

İSTANBUL'DA MERKEZ KUMANDANI
KAYMAKAM HALİL BEY'E,

1) Vazifeniz, fırkanızla İran'da Tebriz üzerinden Dağıstan'a yürüyerek orada umumî bir isyana esas olmak, yürüyüş esnasında Rus şimendifer ve telgraf hatlarını hassaten (Bakû-Tiflis) hattını tahrip eylemek, Rusları garbından sürmek, yoldaki aşariyi (aşiretleri) Ruslar aleyhine muharebeye teşvik ve sevk eylemektir.

2) Tebriz'e hareket için Rumiye gölünün şimal (kuzey) ve cenubundan (güneyinden) yürümek hususunu Van Valisi ve oradaki Kuvvetler Kumandanı ile muhabere ederek bizzat tayinde serbestsiniz.

3) Harekâtınız hakkında Üçüncü Ordu Kumandanlığına malûmat veriniz.

4) Sizin fırkanızın nakliyatı hitamında, Kaymakam (Yarbay) Kâzım Karabekir kumandasında mürettep bir fırka, Bağdat üzerinden İran'a hareket etmek üzere nakle başlanacaktır. Bu fırkaya verilen vazife Tahran'a yürüyerek orasını Ruslardan tahir ve işgal eylemektir. Bu fırka (tümen) ile daima irtibatta bulununuz. Tahran Sefirimizle de muhabere edebilirsiniz.

5) Fırkanın iaşesini, yollar üzerindeki mevakıa (mevkilere) vusulünüzden evvel, valilere malûmat vererek müstakilen temin etmeniz lâzımdır. İaşenin teshili için tekmil fırkanın toplu bulunmayarak ve müteaddit ve küçük aksamı halinde yürümesi ve ancak düşmana yaklaşıldığı zaman toplanılması tavsiye olunur.

6) İran'a hâkim sıfatı ile değil, ancak İran'ı Rus boyunduruğundan kurtarmak vazifesiyle geldiğinizi ve Rusların Avrupa'da ve her taraftaki muharebelerde hiç muvaffak olmadıklarını söylersiniz.

BAŞKUMANDAN VEKİLİ
ENVER

Levent Şahverdi Arşivi

Nihayet karargâhın, 20.12.1914 günü öğleden sonra saat 14'te Haydarpaşa'dan kalkacak özel trenle hareketi kararlaştırıldı. Ben, 19 Aralığı 20'ye bağlayan geceyi Erenköy'de küçük ablam Emine'nin evinde geçirdim. Emine'nin eşi AhmetBey, bölüğüne gitti. Emine'nin kızı Bedia'yı on gün önce Erenköy'de ilkokula vermiştim. Okul tren yolundaydı. Bedia tren geçerken beni selâmlayacaktı. Emine o tarihte yirmi üç yaşındaydı, ben yirmi... İki kardeş tekrar ayrılıyorduk. Emine son olarak:

- Sağ ve sıhhatle yakında dönersin... diyordu.

O tarihte çıkarıp ablama verdiğim fotoğrafın altında:

"Esir kardeşleri kurtarmaya gidiyorum, kurtarır gelirsem bu resim bir hatıra, kurtarırken orada kalırsam yadigâr olur" diye yazılıdır.

20.12.1914 öğleye doğru Haydarpaşa garı kalabalıklaşıyordu. Hüseyin Rahmi'yle öğle yemeğini garın büfesinde yemiştik. Saat 14'te trenimiz tantanalı bir uğurlama töreniyle Haydarpaşa'yı terk etti.

Tren Bedia'nın okulunun önünden geçerken Bedia çıkmış mendil sallıyordu (*).

BEŞİNCİ KUVVE-İ SEFERİYE

"Beşinci Kuvve-i Seferiye" karargâhını taşıyan trende herkes kendine bir yer sağlamak için çalışıyordu. Dört subay, Hüseyin Rahmi'yle beraber çalışacağımız için bir kompartımana yerleşmiştik. Bu subaylardan biri Cemal, biri Emin Ali, biri Vahdettin adında bir yedek subay ve biri de bendim. Öteki arkadaşlarla ancak birkaç gün karargâhta çalışmıştık.

(*) Ben, bu ayrılıştan sonra ilk defa 13 Nisan 1918'de İstanbul'u tekrar görebildim.

Levent Şahverdi Arşivi

Tren Göztepe, Erenköy, Bostancı'dan geçerken, oralara serpilmiş Beşinci Kolordu birlikleri tarafından selâmlandık, alkışlandık.

Kompartımanda Topçu Üsteğmen Cemal, yağız çehreli, palabıyıklı, mağrur bir kır serdarı gibi pencere kenarına kurulmuştu. Emin Ali kibar bir tip olarak oturuyor. Rahmi yarı ciddi, yarı alaylı bir şeyler anlatıyordu.

Biraz sonra Kumandanımız Kaymakam (Yarbay) Halil Bey (henüz 32 yaşındaydı) şık ve zarif haliyle kompartımanların kapısında görünüp herkesin hal ve hatırını, rahat olup olmadığını sormaya başladı. Yanında Kurmay Başkanı Yüzbaşı Basri (henüz 28 yaşında) vardı. Basri Bey, subayları birer birer takdimle Kumandana tanıtıyordu. Her ikisinin de arkasında güzel ve yakışıklı bir piyade üsteğmeni vardı ki, adı Fuat'tı. Bir de posbıyıklı, sert yüzlü piyade yüzbaşısı bir yaver daha bulunuyordu: Erzincanlı Halis (*).

Tren yola devam ederken herkes birbirini tanımaya başlamıştı.

Bizim Fırka Karargâhında belirli kadro dışında adamlar bulunduğunu da bu arada öğrendim. Bunlar, İttihat ve Terakki'nin sivil komitacılarıydı.

Enver Paşa'nın kardeşi ve Halil Bey'in yeğeni Nuri de karargâhtaydı. Bizlere tepeden bakıyor, o üslupla konuşuyor. Trablusgarp'taki kahramanlıklarını anlatıyordu. Herkes âdeta birbiriyle yarışa çıkmıştı. Kumandan Halil Bey'in Makedonya'da, Balkan Savaşında, Trablus'taki hikâyeleri nakledliliyordu. Birisi dedi ki:

- Bu adamın yanında çalışmak, ölmek demektir. İnsanları su gibi harcar!..

Lafa, Bakûlu Akif adında bir de adam karıştı. Bu da komitacıymış. Kafkasya'ya geçer geçmez oradaki bütün Türklükleri ayaklandıracak, bütün gâvurlukları kesecek, neler de neler yapacak...

Ben, Rahmi ve Emin Ali bu bitmez tükenmez kahramanlık iddialarını dinliyorduk.

(*) Birinci İnönü Savaşı'nda binbaşıyken şehit olmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

Tren de bu kahramanlardan ve kahramanlıklarından habersiz koşuyordu.

İzmit ve Bilecik'i geçmiştik. Gece olmuş ve uyku zamanı gelmişti. Fakat bütün istasyonlarda halk, trenle geçen askere sevgi gösterileri yapıyor, büyük istasyonlarda, o bölgenin mülkî amirleri ve eşrafı gelerek Kumandanı "teşci ve teşyi" ediyorlardı.

Yalnız trenin hareketinden biraz sonra Basri Bey yanımıza geldi. Tren memurlarının tümüyle Ermeni ve Rum olduğunu, vagon başlarına konan nöbetçilerle bunların koridorlarda gezmelerinin yasaklandığını, buna rağmen görev bakımından trende dolaşmalarının da hesaba katılması gerektiğini söyledi. Basri Bey'in uyarmasına göre memurlar casusluk edebilirlerdi, görüşmelerimizde dikkatli olmalıydık.

Osmanlı devletinde hal böyleydi.

Tren sarsıntıları ve gürültüsü arasında düşünmeye çabalıyordum. Kafama bir sürü düşünce yığılmıştı. Bende kuşku uyandıran ve çözümleyemediğim noktalar şunlardı:

- Balkan Harbine girmiştim. Muharebe yapmış ve yaralanmıştım. Bütün bunlar olurken korkmadım değil, korkaklık göstermedim. Görevimi arkadaşlarımın takdirine değer şekilde yapmıştım. Ama ben cesur muydum, korkak mı?..

Bu konuda kendim için, kendi içimde bir karar yoktu.

Dinlediğim hikâyeler genç kafamda yansıyor, çevremdekilerin kahraman olduğunu gösteriyordu. Acaba ben de bu kahramanlar arasında görevimi yapabilecek miydim?..

Hep içimi dolduran kaygı buydu.

Ve ben bu kaygıyla anlatılanları dinliyor, bir insan nasıl hareket ederse, ona kahraman denildiğini anlamaya çabalıyor, kahraman olmak için bir adamın nasıl yetişmesi gerektiğini düşünüyordum.

Tren sabaha karşı Eskişehir'e, akşama doğru Afyon'a ve ertesi sabah Konya'ya geldi. Biz ilk defa gördüğümüz Anadolu'yu istasyonlarda izliyorduk. Yalınayak çocuklar, sefil ve pejmürde giysili Türk kadınları... Her iki istasyonda ne bulursak alıyorduk. Fakat bulduğumuz şeyler ya yemiş, veya yoğurttu.

Levent Şahverdi Arşivi

Gece yarısına doğru tren Toroslar'da Pozantı'ya geldi. Demiryolu burada bitiyordu. Vagonlardan indik. Hava müthiş soğuk, dağlar karlıydı. Portatif karyolalarımızı açtık, açık havaya kurduk ve elbiselerimizle yattık. Üç gün üç gecedir trende sersem olmuştuk. Benim karyolamla Hüseyin Rahmi'ninki yan yanaydı. Biraz ileride Emin Ali yatıyordu. Cemal, Basri Bey'in yanına gitmişti. Yolda Cemal'in, Kurmay başkanı Yüzbaşı Basri'nin karısıyla kardeş çocuğu olduğunu öğrenmiştik. Cemal, hem Trablus kahramanı, hem de Tümen Kurmay başkanının akrabası olunca kendisini bizden üstün görüyor, bizimle konuşurken büyük adam tutumunu benimsiyordu.

Sabah, gün açılırken uyandığımız zaman gece yağan kırağı nedeniyle battaniyelerimizin üzerinin buz tuttuğunu gördük. Kalktık. Yakında bulunan bir işçi kahvesinde çay içtik. Birkaç saat içinde bize binek hayvanı verdiler. Eşyalarımızı toplattık. Yola çıktık.

Kumandan Halil Bey'in otomobili varmış. Halil Bey, kurmayı ve yaverleri otomobille Tarsus'a gittiler.

Biz de atlara kurulduk. Yürüyüşe çıktık. Öğle üstü bir yerde mola verdik. Herkes bir şeyler yiyordu. Rahmi'yle bende yiyecek bir şey yoktu. Tanıdığımız da olmadığı için o gün aç kalmıştık. Akşam bir hana geldik. Ekmek ve yoğurt arıyorduk. Üsteğmen Cemal heybesinden çaydanlık çıkardı. Çay pişirtti. Bisküvi çıkardı. Yemeye başladı. Her halde havanın soğukluğu ve açlık nedeniyle içi ezilen ben, böyle karşımda şapır şupur yemek yendiğini görünce bakakalmış olacağım ki, Cemal bunun farkına varmış:

- Mülâzım Efendi, demişti, galiba canın bisküvi istiyor, olmadığı için yiyemiyorsun. Her halde çay da içmek istersin? Bana bakıp içini çekiyor ve belki de kızıyorsun. İstersen bir bardak çay vereyim, sağlığıma dua et!.

Bu başlangıç, aramızda bir arkadaşlık bağı kurdu.

Levent Şahverdi Arşivi

Üçüncü gündü. Atlı karargâh üyeleri, Torosları aşmış, Tarsus'a gelmiştik. Bir hana indik. O tarihte elektrikli bir kasabacık; lokantası, berberi ve oteliyle bize bulunmaz bir nimet gibi geldi. Postabaşı Rahmi'yle beraber berbere gittik, lokantaya gittik. Üç günden beri yoksun bulunduğumuz bir sıcak yemeğe kavuştuk. Akşam hamamdan sonra geceyi Tarsus'un bir otelinde geçirdik. İki üç gün orada kaldık. Bizim Tümene mensup birlikleri bekliyorduk.

O tarihte Mersin-Adana treni, Adana'dan sonra Antitoros (Gâvur) dağlarının eteğindeki Mamure'ye kadar işliyordu. Biz de Adana ovasını bu trenle geçecektik. Nihayet 26-27 Aralık 1914'te Adana'ya hareket ettik. Kumandan Halil Bey Adana'daydı. Oradan trene binecekti. Biz Toprakkale istasyonundan İskenderun'a ve İskenderun'dan atla Halep'e giderek, Halep'te tekrar trene binecektik.

Adana'ya vardığımız zaman trene binen Kumandan ve kurmayından şu haberi aldık:

Fransız donanması İskenderun'u bombardıman ederek karaya asker çıkarmak istemiş. Bizim önden giden alaylarımız tesadüfen bu muharebeye karışmış, birkaç nefer şehit vermişiz, ama Fransızlar da karaya asker çıkarmadan çekilmişler. Bunun için, biz İskenderun'a değil, Mamure'ye giderek, oradan atla Gâvur dağlarını geçecekmişiz.

Mamure'ye akşam üstü vardık.

Gene trenden iniş ve gene açık havada toprağa kurulan karyolada uyku...

Bereket versin burası soğuk değil, ılıktı. Ve herkes birbirini tanıyordu. Samimiyet ve arkadaşlık ilerlemeye yüz tutmuştu.

Ertesi sabah hareket saatinde müthiş bir yağmur başladı. Ciğerimize kadar işleyen bir yağmur altında, on saat kadar atla giderek gün batmasına yakın Gâvur dağlarının içine girdik ve bir derenin iki yamacına dağılmış bağlık, bahçelik bir Ermeni köyüne vardık. Bu köyün adı Hasanbeyli'ydi. Derhal yerleşecek bir yer arıyorduk. Köy

Levent Şahverdi Arşivi

muhtarı, bizim grubu karargâhın en kuvvetli grubu olarak gördüğü için müsaade istedi. Bizi bir yerde oturttu. Kendi evinde bize bir oda hazırlattı.

Odaya girdik. Boş, fakat köy odalarına benzemeyecek kadar temizdi. Bu durum Rahmi'nin dikkatini çekti. Ne olduğunu muhtara sordu.

Muhtarın cevabından anladık ki, 17 yaşındaki kızı Amerika'da tahsildeymiş, tatil zamanını geçirmek üzere Türkiye'ye gelmiş, savaş ilanı üzerine Amerika'ya dönememiş, şimdi bu odada köy çocuklarını topluyor, onları okutuyor ve İngilizce ders veriyormuş.

Rahmi Bey, kızı çağırdı. Kız mükemmel Fransızca ve İngilizce biliyordu. Gâvur dağlarında bir köy... Ve köyün kızı Amerika'da öğretim görüyor...

Hasanbeyli'den bir sabah tekrar atlara bindik. Gâvur dağlarını aşarak İslâhiye'ye geldik. Biz geçerken Gâvur dağları tamamıyla bulutlara gömülmüştü. Biz bulutlara daldıkça Üsteğmen Cemal:

- Hazreti İsa gibi göğe çıktık! Ya melekler neredesiniz?!.. diye bağırıyor, hepimiz gülüşüyorduk.

İslâhiye'ye üç gün tren, beş gün at yürüyüşü, beş gün istirahat ederek on üç günde gelmiştik.

Akşam olmak üzereydi.

İslâhiye'de iki gün istirahat ettik.

Sonra İslâhiye'nin kırk kilometre güneyinde bulunan Raco'ya geldik. Bu uzunca mesafeyi bir günde almak için sabah erken yola çıkmıştık. Ve ikinci defa olarak bu yol üzerinde portakal ağaçlarını görüyorduk.

Portakal ağaçlarını ilk defa Tarsus'ta görmüştük. O gün akşama kadar ellisi, altmışı bir kuruşa alınan ve yollarda yığılı duran portakalları yemekten bıkmıştık. Biz o gün çok ucuza aldığımız portakalları âdeta yağma etmekten memnunduk. Ama düşünemiyorduk ki, bütün yaşama koşullarını portakallara bağlamış köylü mahvolmaktaydı.

Yürüyüş uzun, yollar çamurdu. Hayvanlar ve biz yorulmuş, yağan yağmurla ıslanmıştık. Akşam hava kararıktan sonra Raco'ya gel-

Levent Şahverdi Arşivi

dik. İstasyonda işçi binaları ve Arap çadırlarından başka bir şey yoktu. Biz, Cemal'le bir işçi odasına gittik. Cemal bir teneke kutu çıkardı ve bana dedi ki:

- Sana ne versem beğenirsin?

BİR SÜRPRİZ

Ömrümde görmediğim bu teneke kutunun içinden ne çıkacağını tahmin edemiyordum. Cemal nihayet teneke kutuyu açtı içinden zeytinyağlı enginarlı bakla çıkardı. Ben hayretle olan biteni izliyordum. Çünkü pişmemiş konserveyi biliyordum, ama pişmiş yemek konservesini duymamış, görmemiştim. Bunu bana ilk öğreten Cemal olmuştu.

Ertesi sabah Raco'dan trenle hareket ettik. Halep'in 10 kilometre kuzeyinde Müslimiyye istasyonunda Kumandan Halil Bey de trene bindi. Ertesi sabah, o tarihte trenin son vardığı yer olan Tellülebyaz'a geldik. Şimdi bu istasyon Akçakale adını almıştır. Orada öğrendik ki, Kumandan Halil Bey bizden ayrılıyor ve başka yere gidiyor. Bize de kumandan olarak Tümenimizin 43. Alay Kumandanı Binbaşı Bekir Sami geliyor.

Birkaç saat Tellülebyaz'da kaldıktan sonra Urfa yolunu tuttuk. Tam bir çöl olan bu bölgeyi hepimiz ilk defa görüyorduk, külâh biçiminde çamurdan yapılmış evleri hayretle seyrediyorduk. O gece bir yerde ordugâh kurarak kaldık. Ertesi günü öğleden sonra Urfa'ya girdiğimiz zaman Karacaahmet'e benzeyen mezarlıklara dolmuş Urga halkı bizi, "Lu, lu, lu!.." diye haykırmalarla selâmlıyordu.

Bize bir handa odalar gösterildi. Birkaç gün burada kaldık. Halil Bey, kumandanlığı Bekir Sami Bey'e teslim etti.

Biz de bir sabah Urfa'dan Diyarbakır'a atlarla hareket ettik: hareketten önce eski ve yeni kumandanlar Halil ve Bekir Sami Beylerin önünde geçit resmi yaparak...

Levent Şahverdi Arşivi

1914 yılının ocak sonlarına doğru Urfa'dan Siverek yoluyla hareket etmiştik. Tümenimiz "Birinci Kuvve-i Seferiye" adındaydı. On altı bin kişiydi. Kısım kısım yoluna devam ediyordu. En son parça bizdik. Halil Bey yalnız iki yaveriyle bizden ayrılmıştı. Biz gene eski karargâhtık.

Yeni Kumandan Bekir Sami Bey henüz 35 yaşındaydı. Levent yapılı bu genç adam on altı bin kişinin başına geçmişti. Hareket günü yarbaylığı gelmişti.

Dört gün yürüyerek Siverek kasabasına geldik. Siverek'e geldiğimiz akşam, yeni Kumandan, karargâhı topladı. Kurmay Başkanı Basri, bizleri birer birer Bekir Sami Bey'e tanıttı. Ben o tarihte ikinci mülâzımdım (teğmen). Rahmi Bey birinci mülâzımdı (üsteğmen). Yan yana duruyorduk.

Kumandan birer birer hepimizi tanıdıktan sonra dedi ki:

"- Arkadaşlar! Kavgaya gidiyoruz. Namus ve vazifenin bizden isteyeceği en yukarı işi yapmaya gidiyoruz. Ölüme ve öldürmeye gidiyoruz!..

Bu işi yaparken içimizden şehit olacak arkadaşları hürmetle anacak, kahramanca dövüşerek hasbelkader sağ kalacak arkadaşları yüreğime basacak, sayacağım.

Korkak ve tembel olanlar için bir tek muamelem olacaktır: Beynine bir kurşun sıkarak köpek gibi öldürmek!..

İsteyen istediği yolu tutabilir."

KONAK SUBAYI

Bağlık bahçelik olan Siverek'te üç gün mola verdik. Kumandan hastalanmıştı. Attan indi. Yanına Kurmaybaşkanı Basri'yi aldı, arabayla gittiler.

Biz de atlarla yola çıktık.

Siverek'ten hareketimizle birlikte yağmurlar da başladı. Karar-

Levent Şahverdi Arşivi

gâhtaki subaylardan her gün biri önden gider ve o akşam varılacak yere birlikten önce gelerek çadır kurulacak veya yatılacak yerleri hazırlardı. Buna askerlikte konak subayı derler. Ben Siverek'ten hareket ettiğimiz gün konak subayıydım. Öğle üzeri Karacadağ bucak merkezine geldim. Bucak Müdürü ve memleketin eşrafı kazanları kurmuşlar, gelecek asker ve subaya yemek hazırlıyorlardı.

Bucak Müdürü beni karşıladı. Hazırlığı gösterdi. Baktım, hepsi tamam. Müdür beni istirahat için çağırdı. Uzun boylu konuştuk. Zeki ve efendiden bir adamdı. Bir sırasını getirip dedi ki:

- Efendim, ben askere daha neler hazırlayacaktım. Fakat bir Bucak Jandarma Kumandanı var; bu çavuş, eşrafın adamıdır. Beni dinlemiyor, eşrafa dayanıyor, bunun için istediğimi yapamadım.

Zeki, çalışkan ve görevini gerçekten yerine getiren Bucak Müdürünün sözleri bana çok doğru geldi. Çok genç ve tecrübesizdim. Hemen karakol kumandanını çağırarak:

- Sen Müdürü dinlemiyormuşsun, dedim. Ben tekrar buradan geçeceğim. Bir defa daha bunu duyarsam, kurşunla beynini patlatırım!..

Çavuş fena halde korktu ve gitti. Akşam bizim karargâh yerli yerine yerleşti. Sabahleyin Hüseyin Rahmi beni çağırmış. Gittim baktım. Bir köylü evinde, bucağın ağalarıyla oturmuş laf atıyor.

Bana:

- Yahu, dün sen buranın Jandarma kumandanına ne yaptın? diye sordu.

- Bucak Müdürünü dinlemiyormuş, eşrafın adamıymış... "Dikkat et, beynini patlatırım!" dedim.

Rahmi Bey:

- Sen Müdürü tanıyor musun?

- Hayır.

Rahmi:

- Yahu, bu Müdür Ermeniymiş ve Posta Telgraf Nazırı Oskan'ın odacısıymış. Herifi buraya müdür yapmışlar, şimdi milletin başına belâ olmuş. Yalnız Jandarma Kumandanı bu adama diş geçiriyormuş ve

Levent Şahverdi Arşivi

halkı zulümden koruyormuş. Eşraf şimdi diyor ki: "Bundan sonra çavuş da bizi koruyamaz, bizim halimiz ne olur?"

Hüseyin Rahmi'nin verdiği bilgiler karşısında donakalmıştım; fena halde bozulmuştum. O gün akşama kadar şaşkın dolaştım. Yağmur gene başlamıştı. Gece Tümenin Süvari Bölüğü geldi. Ben konak subayı olduğum için süvarileri köy evlerine yerleştirmeye çalışıyordum. Her taraf çamur ve zifiri karanlıktı. Yağmur bardaktan boşanırcasına yağıyordu. Ben bir eve süvariyi yerleştirmeye çalışırken Bucak Müdürü karşıma çıktı. Bu görevin kendisine verilmiş olduğunu, benim karışmamamı söyledi. Karanlıkta hiç kuşkusuz beni tanımamıştı. O, süvarilerin Ermeni evlerine yerleşmesini engellemeye çalışıyordu. Kapısında durduğumuz ev de bir Ermeni eviydi. Kadın, çoluk çocuk kapının önünde:

- Yer yok!.. diye feryat ediyorlardı.

Bucak Müdürüne:

- Sen karışma! deyince, bana:

- Defol kerata!.. diye karşılık verdi.

Bunun üzerine ben herifi ayağımın altına aldım, dövdüm. Adamın ne suratı kaldı, ne kafası... Kapıyı kırıp askeri eve soktum.

DUALAR

Sabahleyin hareket ediyorduk. Rahmi beni çağırdı. Aynı adamlarla aynı yerde oturuyordu. Eşraf beni görünce ayağa kalkıp, elime sarıldı. Dayak yiyen Müdür gece korkusundan kaçıp Diyarbakır'a gitmiş... Eşraf bana dua ediyordu.

Kafilemiz yola düzüldü. Üçüncü günün akşamı Diyarbakır'a yirmi kilometre mesafede konak mahalli olan bir hana geldik. Hepimiz perişandık. Handa kalmayarak Diyarbakır'a gitmeyi kararlaştırdık. Bizden önce Diyarbakır'a gitmiş olan Diyarbakırlı arkadaşımız Teğmen Ali Cenap'ı bulduk, geleceğimizi söyledik, bize yer hazırlayacaktı, yola düştük.

Levent Şahverdi Arşivi

Hüseyin Rahmi, Celal Emin, Ali, Vahdettin, ben ve yanımızda on kadar süvari vardı. Gece yarısı, yağmurda, çamurda birer heykel halinde Diyarbakır'ın sur kapısına geldik. Kapı açıktı ve Ali Cenap bekliyordu. Bizi aldı. Dar sokaklardan geçirdi, büyük bir kapının önüne getirdi. Atlardan indik ve içeriye girdiğimiz zaman şaşırdık. O gün, hatta bugün için bile mükemmel denecek möbleli bir ev... Soyunduk, içeri girdik. Bitli ve çamurlu halimizle bu temiz evde oturmaya utanıyorduk.

ALAFRANGA

Ev sahibi geldi. Bu ellilik adam, Behram Paşazade Arif Bey'miş. Bizi oturttu. Biraz sonra hepimizi mükemmel bir alafranga sofraya aldılar. Diyarbakır'da bu sofra hayret uyandırıyordu. Yemekten sonra hepimiz için ayrı ayrı yapılmış ve sırmalı çarşaflarla bezenmiş yataklara uzanarak kemalî istirahatle o geceyi geçirdik.

İstanbul'dan yola çıktıktan aşağı yukarı kırk beş gün sonra, sefalet ve ıstırap çekerek Diyarbakır'a varabilmiştik. Biz atlıydık. Yaya yürüyen subay ve asker büsbütün perişandı. Behram Paşazade Arif'in evi cennet gibi geldi bize...

Diyarbakır'da on beş gün kalmıştık.

Evinde misafir olduğumuz Arif Bey'in babası Behram Paşa, Urfa Mutasarrıflığı, Sivas Valiliği yapmış ve birçok köyün sahibiydi. Arif Bey de devlet hizmetinde bulunmuştu. Okumuş bir adamdı. Kendisiyle tatlı tatlı konuşuyorduk. Havalar yağmurluydu. Dışarıda oturacak yer olmadığı için günlerimizin çoğunu evde geçiriyorduk. Gece gündüz altmışaltı ve altıkol iskambille vakit öldürüyorduk. Bir gün Arif Bey, bana dedi ki:

- Geçen sene (1913) hükümetin müsaadesiyle buralarda gezmek ve inceleme yapmak üzere iki Japon subayı gelmişti. Bu adamlar benim evimde misafir edildi. Şimdi sizin yattığınız odada aşağı yukarı

Levent Şahverdi Arşivi

bir buçuk aydan fazla kaldılar. Ben bu adamların bir gün boş durduğunu görmedim. Biraz Türkçe ve Kürtçe de öğrendiler. Diyarbakır'ın hemen bütün köylerini ezberlediler. Memleketin nüfusu, ekonomisi, coğrafyası ve her şeyini incelediler. Halbuki sizlerin bir şeyle ilgilendiğinizi görmüyorum. Diyarbakır asker dolmuş, sokakta aç, perişan, hasta yüzlerce adam... Bunları görmek, bunları düzeltmek lazım değil mi?..

Arif Bey'in söylediği bu acı ve sert lafların karşısında çok bozuldum. Neye yarar ki! Memleket, perişan ve acınacak durumdaydı.

Diyarbakır'a geldiğimizin üçüncü günüydü. Tümen Kumandanı Yarbay Bekir Sami'nin beni çağırdığını ve Valinin yanında bulunduğunu söylediler.

Gittim. İçeri girdim. O tarihte Diyarbakır Valisi olan meşhur Deli Hamit, Bekir Sami, Kurmay Başkanı Basri oturuyorlardı.

Kumandan sordu:

- Karacadağ Bucak Müdürü bir subay tarafından dövülmüş, bu subayı tanıyor musun?

- Ben dövdüm.

- Niçin?

Anlattım.

Bunun üzerine eşraftan birçok kişiye ve hayli jandarma subayına dayak atmakla meşhur Vali Deli Hamit yerinden fırladı ve:

- Sen kim oluyorsun, bir Bucak Müdürüne nasıl el kaldırıyorsun? diye dövecek gibi üstüme yürüdü. Ses çıkarmasam daha da ileri gidecekti. Ben derhal Kumandan Bekir Sami'ye sordum:

- Bu adam kim?

- Vali.

Ben zaten Vali'yi tanıyordum ve suali kasten sormuştum. Devam ettim:

- Ben sizin sorularınıza cevap veriyorum. Bu adam bir laf daha söylerse, laf söyleyemez hale getiririm!..

Bu beklenmedik çıkışım üzerine Vali yerine oturdu.

Levent Şahverdi Arşivi

Bekir Sami bana:

- Haydi git! dedi:

Olay akşamı, Yüzbaşı Basri beni çağırdı:

- Bekir Sami ve ben, senin davranışından çok memnun olduk; karakter ve ahlâkına bayıldık. Vali, senin derhal tutuklanarak adliye-ye verilmende ısrar etti. Ve durumu Dahiliye Nezaretine (İçişleri Bakanlığı) ve Başkumandanlığa yazacağını söyledi. Vali, "Böyle her subay bir memur dövmeye kalkarsa, hükümet idare etmeye imkân kalmaz. Bu subay örnek olsun diye cezalandırılmalı!" diyordu. Bekir Sami, "Milliyetine bu kadar sahip olan ve ben Tümen Kumandanı sen Valiyken ikimize birden haysiyet ve şerefine bir tecavüz olursa her şeyi yapacağını pervasız söyleyen bir subaya yalnız saygı duyarım, kendisine böyle bir şey yapmak elimden gelmez!" diye diretti.

ŞARK CEPHESİ

Bizi İran yolundan Erzurum'a döndüren sebep neydi?

Çarlık Rusyası'nın kuvvetleri 1 Kasım 1914 günü Doğu sınırımızı geçmişti. Hasankale civarında başlayan muharebelerde (10 Ocak 1915). Üçüncü Ordumuz hemen tümüyle mahvolmuştu.

O tarihte Enver Paşa otuz beş yaşındaydı. Rus ordularına kara kışın en güçlü günlerinde yaptığı taarruz sonunda, yüz on iki bin kişilik Türk ordusundan elli üç bin kişi soğuktan donmuş ve ölmüş, yedi bin kişi esir olmuş ve otuz bin kişi hastaneye düşerek savaşamaz hale gelmişti. Biz bu boşluğu doldurmak için İran yolından dönmüştük. Şark Cephesine, adeta Sibirya kadar soğuk bir âleme gidiyorduk.

Ruslardan ise bu savaşta on bin kişi donmuş, yirmi bin kişi ölmüş ve hastalanmış; iki bin esir alınmıştı. Başkumandan Enver Paşa muharebe sonucunu 10 Ocak 1915'te Sadarete (Başvekâlete) şu telgrafla bildiriyordu:

Levent Şahverdi Arşivi

"Sadarete-İstanbul

Rus ordusu tamamıyla mağlup edilmemiş ise de, huduttan dışarı atılmıştır. Yorulmuş olan ordu, ileri harekete hazırlanmaktadır. Ben, Hafiz Hakkı Paşa'ya kumandanlığı vererek İstanbul'a geliyorum. Bunun mahrem tutulmasını rica ederim.

Enver."

Hafız Hakkı da Enver'in sınıf arkadaşı ve 35 yaşındaydı.

Şark Cephesinde durum buyken, biz 1915 yılı Şubat ortalarına doğru, yağmurlu bir havada atla Diyarbakır'dan yola çıktık.

Birinci günü on.beş kilometre yürüyerek Deveboynu'na ikinci günü Osmaniye'ye ve üçüncü günü dağda bir köy civarında kalarak dördüncü günü Ergani madenine geldik. Bir gün orada kaldıktan sonra iki gün atlı yürüyüşle Palu'ya vardık.

Yollarda Sarıkamış Muharebesi'ne girmiş, yaralanmış ve hastalanmış, Konyalı, Sıvaslı, Eskişehirli özetle Anadolulu Türk çocuklarına rastlıyorduk. Ordu, bunları boş bırakmıştı.

Akın akın muhacir kafileleri önümüze çıkıyor, tüyler ürpertici olaylar anlatıyorlardı. Zaten anlatmalarına gerek yoktu. Durumları her şeyi anlatıyordu. Palu'ya böylece varabilmiştik.

Palu'da, Rahmi, Cemal, Emin Ali, Vahdettin bir evde yatıyorduk. Bir akşam -ki ertesi sabah Kiği yoluyla Erzurum'a hareket edecektik- Basri Bey geldi:

- Ben emir aldım, Tümenden ayrılıyorum. Halil Bey tekrar Şark'a ve İran'a gidiyormuş. Ben Halil Bey'e iltihak edeceğim. Benim yerime buraya bir kurmay subay tayin etmişler, fakat Bekir Sami Bey'den başka kurmay subay almamasını, yakında kurmay olacak olan Hüseyin Rahmi'yi Tümen Kurmayı yapmasını rica ettim. O da kabul etti. Bunun için üzülmeyin.

Çok sevdiğimiz Basri'nin başımızdan ayrılmasına müteessir olmuştuk. Aramızda tartışmalar oldu. Hepimiz Basri'yle gitmek istiyorduk. Bunun üzerine Basri, Kumandana gitti ve rica ederek dört su-

Levent Şahverdi Arşivi

bayın (Celal, Emin, Ali, Vahdettin, ben) kendisiyle beraber gitmesine müsaade aldı.

AYRILIK

Bekir Sami'den ayrılıyorduk.

Bekir Sami, cesur ve kararlı bir insandı. Kumandası kuvvetliydi. Bir gün yolda karargâha giderken benim atım ürkmüştü; hayvanı tutamadım. Kumandana çarparak ileri geçtim; epey uğraştıktan sonra ata hâkim oldum. Bekir Sami bana dedi ki:

- Ata cesur biniyorsun, ama ata binemiyorsun. Bundan onra uzun zaman attan inmeyeceğiz, öğrenirsin.

Henüz kurmay olmamış ve rütbesi üsteğmen olan Hüseyin Rahmi'yi Tümen Kurmaylığına kabul etmesi ve başkasını almayacağına söz vermesi kumandanı gözümüzde büyütmüştü. Ertesi sabah veda için gittiğimizde:

- Çocuklar, dedi, vatan hizmetinin yeri olmaz. Sizin bu hizmeti başka bir karargâhta yapmak istediğinizi Basri Bey söyledi. Ben de muvafakat ettim. Gidiniz, müsterih çalışınız. Yalnız bir şeyi unutmayınız: Vatan, çok hizmete, cesur hizmete, bilgili hizmete muhtaçtır. Bunu ondan esirgemeyiniz. Hepinizin başarılarınızı duyarak sevinmek isterim.

Başta Yüzbaşı Basri olmak üzere hepimiz kumandanın elini öperek ayrıldık. Çok sevdiğim ve bağlı olduğum Rahmi'den ayrılmak da bana hazin geldi. Birbirimizi unutmamaya söz verdik.

TURANCI

Palu, Muratsuyu'nun dik bir yamacında, bütün Doğu kasabaları gibi Ortaçağ ilkelliğini yaşıyordu. Sabah beş subay, on kadar er ve yirmi hayvandan mürekkep kafilemiz hareket etti.

Levent Şahverdi Arşivi

Musul'a çabuk yetişmek için, geldiğimiz şose yolunu bırakıp, dağ yollarını izleyecektik. Ancak bu yollar vahşî Kürtlerle doluymuş. Mahallî Hükümet memurları çok dikkatli olmamızı tavsiye ettiler. Biz de kendi ülkemizde düşman toprağında hareket eder gibi tertibat alarak yürümeye başladık. 1299'da kurulan Osmanlı İmparatorluğu 1915'te, yani 616 yıl sonra bir hükümet kuramamıştı. Bu topraklarda hâlâ kiracı gibi oturuyorduk.

O gün akşama kadar taşlık ve dar patikalardan geçerek bir dağın tam tepesinde, su başında, ağaçlık bir köye geldik. Palu'nun elli kilometre güneyinde Kerdo köyüydü bu... Köy halkı Türkçe anlamıyordu ve bu insanlar ömürlerinde bizim kıyafetimizde kişiler görmemişlerdi. Yalnız üstümüzde taşıdığımız silahları tanıyorlardı. Gece orada kaldık. Bir subay ve üç neferle nöbet tutarak, bir baskına karşı dikkatli bulunarak sabahı ettik. Gün doğduğunda dağın Ergani-Diyarbakır şosesine inen yamacını izleyerek yürüdük. Akşama kadar hemen hemen taştan taşa atlayarak ve yaya olarak yola devam ettik. Gün batarken bir dere kenarına gelmiştik. Adı, Maden Suyu idi. Su başında konakladık. Karyolalarımızı açıp yattık. Tabiî nöbet ve dikkat hali devam ediyordu.

Sabah Maden Suyu'nu geçmek gerekiyordu. Geçit arıyorduk. Etraftan bizi gören dağlı Kürtler toplandılar. Nenin nesi olduğumuzu anlamaya çabalıyorlardı. Subayı, eri, üniformayı tanımıyorlardı. Daha önce de söylediğim gibi yalnız silahlarımızı tanıyorlardı. Yanımızda on sandık içinde on bin altın lira vardı. Bunları Kumandan Halil Bey'e götürüyorduk. Eğer, Kürtler bunun farkına varsalar, bizi çiğ çiğ yemeye kalkışırlardı. Kürtlerden biri sandıkların çevresinde dolaşıyordu. Cemal bunu görünce derhal yerinden fırladı. Yarım yamalak bir Kürtçeyle:

- Sandıklarda dinamit var, sokulmayın!.. diye ihtar etti.

Adamlar kaçıştılar.

Nihayet geçit bulup suyu geçtik. Üçüncü günü güneş batarken Ergani-Diyarbakır şosesi üzerinde metruk bir hana geldik.

Hanın bir odasına karyolaları kurmuş, yatmıştık. Bir bağırışla uyandık. İçimizden birinin suratına kedi kadar bir fare gelmiş. Uyku

Levent Şahverdi Arşivi

sersemi arkadaş heyecanla haykırınca hepimiz ayağa fırlamıştık. Bir de ne görelim!... Odanın içinde otuz kırk kadar kedi ve kediden büyük dağ faresi dolaşıyor, bavullara, ayakkabılara, her şeye saldırıyor. Fareleri kovduk. Sabaha kadar fare nöbeti tuttuk. O gece Basri Bey demişti ki:

- Çocuklar! Vatanda güven ve rahat sağlayamamış milletin savaşması cinayet değil, cinnettir. Kader bu milleti bir sürü cahil ve deliye teslim etti. Bakalım ne olacağız? Türkistan'ı ve İran'ı kurtaracağız ama, ilk ödevimiz bunlardan önce Türkiye'yi kurtarmaktır. Bunun kimse farkında değil.

O sırada Basri Bey 29 yaşında bir yüzbaşıydı.

Bu çetin yolculuk sonunda dördüncü günü akşamı tekrar Diyarbakır'a gelmiş. Arif Bey'in evine inmiştik. Buna mecburduk... 1915'te Diyarbakır'da otel yoktu.

İki gün sonra keleklerle hareket ettik. Atlarımız karayoluyla Musul'a gelecekti. Eşyalarımızı keleklere yüklemiş, Valinin bizi uğurlamaya gelmesini bekliyorduk.

Basri Bey bana dedi ki:

- Söyle bakalım Turancı!.. Üç aydır memleketi geziyorsun. Hangi yüzle Türkistan'a gidecek ve oradaki Türkleri kurtarmaya uğraşacaksın? Sen ki hâlâ keleğe muhtaçsın!..

Yüzbaşının bu çok yerinde sözüne, gençliğin ve bilgisizliğin verdiği küstahlıkla şu cevabı verdim:

- Turanı kurtarmaya giden askerin başındasınız! Bu işin olacağına inanınız yoksa, dönünüz. Askerin başına imansız geçmeyiniz!..

Basri Bey benim sözüme cevap vermedi (*). Kelek, şişirilmiş yüz

(*) Not: Basri Bey, 49 yaşında hayata gözlerini kapayan General Basri'dir. 18 Mayıs 1919 günü Genelkurmay Başkanlığı Birinci Şube Müdürü ve Yarbayken Harbiye Nezaretinde (şimdiki Beyazıt'ta Üniversite binası) en üst katta bir odada oturuyordu. Ben de Yüzbaşıydım Bekir Sami Bey'le Anadolu'ya geçiyordum. Veda saatinde Basri Bey, bana dedi ki:

"- Ben Turan'a bilgiden doğan imansızlıkla gittim. Sen çocuktun bilgisiz ve imanlıydın. Turan'ı alalım derken Osmanlı İmparatorluğunu verdik. Ve bugün payitahtımız düşman işgali altında, milletçe ve hükümetçe esir vaziyetteyiz. Şimdi sen bir isyana gene imanla gidiyorsun. Bu iş de olmayacak, fakat bu işin zararı yok, çünkü zaten batmışız."

Levent Şahverdi Arşivi

iki yüz kadar koyun tulumunun üstüne tahtaların dizilmesiyle meydana getirilen ilkel bir su taşıtıdır. Üstünde çardak kurulur. Suyun akışına bırakırsanız gider. O tarihte Güneye inildikçe Dicle üstündeki kelekler büyürdü. Bağdat'tan Basra'ya işleyen 1500 tulumluk kelekler yaparlardı. Bunlar yalnız gündüzleri yola devam eder, geceleri nehir kıyısına yanaşırlardı. Suyun akışına uyarak hareket eden keleklerin fonksiyonu seyahat sonunda bitmiş olurdu. Varılan yerde keleğin üstündeki ağaçlar satılır, tulumlar hayvana yüklenerek geriye dönülürdü. Böylece ormanı bulunmayan Irak'a odun nakliyatı, insan ve eşya nakliyle birlikte mümkün olur, para kazanılırdı.

Diyarbakır'dan Musul'a su yolu dört yüz kilometre kadardı. Seyahat sekiz on gün kadar sürüyordu. Ancak karların eridiği ve suların kabardığı mevsimde bu zaman üç dört güne iniyordu.

Dicle üstünde böyle gezi gerçekten güzel ve rahattı. Hayvan üstündeki yolculuk bizi yormuştu. Dermansız düştüğümüz için bu yeni biçim geziden zevk alıyorduk. Kimimiz uyuyor, kimimiz iskambil oynuyorduk. İlk günü akşamı vardığımız kıyıda bir köye misafir edildik. Köy uzaktaymış. Bir saat kadar yürüdük. Bu sefer karşımıza Yezidîler çıktı. Yemek yedikten sonra yattık. Ben bir saat sonra sol kolumda müthiş bir sancı ile uyandım. İki üç saat kadar kıvrandım. Sancının ne olduğunu ve ne yapmak gerektiğini bir türlü bulamıyordum. Yanımda aspirin vardı. Aldım. Biraz sonra uyumuştum. Ertesi sabah yolda bu durumu anlatırken Yüzbaşı Basri:

- Evet, senin kıvrandığını ve ofladığını duydum. Ama yapacak bir şey yoktu. Sana, "Neyin var?" diye sorsam, büsbütün şımaracak sesini yükselteceksin. Hastaya yüz verilmez diye sustum, dedi.

Üçüncü veya dördüncü günü Ceziret ül Ömer'e varmıştık. Çok ilkel bir Arap kasabasıydı burası... Kaymakamın odasına gittik. Kaymakam bize:

- Yemek ne istersiniz? diye sordu:

Her halde hepimiz özlemiş olacağız ki, beyaz peynir ve kaşar peyniri istedik.

Levent Şahverdi Arşivi

Adam gülerek:

- Ben beş senedir Cezayir'de kaymakamım, bunları unuttum. İnşallah İstanbul'da yeriz, dedi.

İnsan alışıp bulamadığı şeye özlem duyuyor. Beyaz peynir o saatte bizim için ulaşılamaz bir değer kazanmıştı. Yediğimiz hep yoğurt, tavuk, et, yumurta, bulgurdu. O tarihte Cezire'de kırk yumurta bir gümüş kuruştu. Benim maaşım, yani ikinci mülâzımın maaşı 496 kuruştu.

Ertesi günü Cezire'den yola devam ettik, Diyarbakır'dan hareketimizin yedinci günü akşamı Musul'a geldik. O tarihte Musul'da kumandan olan Albay Cevdet Bey (*), bize süvari kışlalarında yer hazırlatmıştı. Eşyalarımızla oraya gittik. Cevdet Bey bizi akşam yemeğine davet etti. Güzel bir sofranın çevresine oturduk. Fakat asıl, o güne kadar görmediğimiz beyaz bir su içtik. Bütün yollarda ve özellikle Diyarbakır'dan beri Dicle'nin toprak rengindeki çamurlu suyunu içtiğimiz için, o gece İstanbul sularına benzeyen bu suya hepimiz bayıldık. Basri Bey'e rica ettik ki, kumandana söylesin ve bize her gün bu sudan hiç olmazsa bir bardak verilsin.

Basri Bey, bu kadar değerli bir şeyi istemeye cesaret edemedi. Ama ertesi günü içtiğimiz suyun filtreden geçmiş Dicle suyu olduğunu öğrendik. Musul'da küpten yapılan bir çeşit filtreden geçen Dicle suyu içiliyordu.

Biz de bir filtre satın alarak bu değerli suya kavuştuk.

MUSUL

Musul'a gelmemizle birlikte faaliyet başlamıştı. Kaymakam Kâzım Karabekir'in kumandasında Halep'e varmış bulunan 7. ve 9. Piyade Alaylarından meydana gelen Birinci Kuvve-i Seferiye bekleniyordu. Birinci Kuvve-i Seferiye, Halep'ten Akçakale'ye (Tellülebyaz) ka-

(*) Albay Cevdet, sonradan Irak ordusuna geçmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

dar trenle, oradan Resülayın-Derbisiyye-Nusaybin-Musul olmak üzere çölden yaya gelecekti. Bu yol tam yirmi iki konakta ve bir ayda alınacaktı. Biz, beklenen birliklere Musul'da yakacak ve yiyecek hazırlamakla meşguldük. Aynı zamanda Musul'dan sonra Erbil-Revandiz-Rayat (Rayat o tarihte İran-Türk sınırında bir köydü) üzerinden İran'a geçeceğimizden bu yollarda konak ve iaşe hazırlığına geçmiştik.

Biz İstanbul'dan hareket ederken bazı seferî eşyalar almak zorundaydık. Paramız yoktu. Mensup olduğumuz Tümen maaşımızdan kesmek üzere ödünç para vermişti. Biz ihtiyacımızı tamamladık. Tümen, ödünç verdiği parayı maaşımızdan yavaş yavaş kesecekti. Ama biz birdenbire ayrılınca hepsini birden kesti.

Sözün kısası, Musul'a geldiğimiz zaman parasız kalmıştık. Bize para verebilecek karargâh da gelmediği için kötü durumdaydık. Arkadaşlarla konuştuk. Basri Bey'le en yakın ilişkisi olan Cemal'i yüzbaşıya gönderdik ve dedik ki:

- Bize yanımızda taşıdığımız on bin altından ikişer üçer lira borç versin, sonra maaşımızdan kesilsin.

Bunun üzerine Basri Bey bizi topladı:

- Benim yanımda beş altın lira var. Sizlere verebilirim. Hepimiz tümen karargâhı gelinceye kadar idare ederiz. Ama ben, bana emanet edilen bu on bin liradan bir kuruş alıp size veremem. Gerçi bunun için beni kimse muaheze edemez. Hatta sizi parasız bırakmadığım için Halil Bey memnun bile olur. Zaten bu para Halil Bey'in şahsına verilmiş bir paradır. Olabilir ki size vereceğim bu parayı Kumandan geri bile almaz. Fakat ben emanete el süremem...

Bu durum üzerine ben Emine'ye telgraf çektim, bana 10 altın lira gönderdi.

Musul'a geldiğimizin onuncu günü, ilk birlik, Binbaşı İzzet kumandasında gelen bir taburdu. Bir taburda çok sevdiğim Yüzbaşı Nazmi ile karşılaştım (*). On beşinci günde ise Musul epey kalaba-

(*) Sonradan korgeneral ve milli savunma müsteşarı.

Levent Şahverdi Arşivi

lıklaşmıştı. Yarbay Halil Bey, Fuat ve Halis adındaki yaverleri, süvariler gelmişlerdi. 7. ve 9. Piyade Alaylarından başka bir alayın daha İstanbul'dan yola çıktığını biliyor, fakat numarasını bilmiyorduk. Halis'e sordum:

- 44. Alay, dedi.

44. Alay Ahmet Bey'in alayıydı. Demek enişte Ahmet Bey de geliyordu. Sordum.

- Evet, dedi. Halis, ismini bilemiyorum ama, dediğiniz gibi, mayi gözlü, sarı saçlı bir makineli tüfek yüzbaşısı bu alayda bulunuyor. Hatta bana seni sordu. Ben de, "Onlar Bekir Sami'yle Erzurum'a gittiler" demiştim. Demek ki enişte kayınbirader burada karşılaşacaksınız.

Artık günleri iple çekiyordum.

Nihayet son konaktan telgraf aldık:

"44. Alayın bir piyade taburuyla bir makineli tüfek bölüğü yarın Musul'a vâsıl olacaktır."

O gün konak subaylığı görevini ben aldım ve Emin Ali'yle beraber birliği karşılamaya çıktım. Çok sevdiğim ve çok saydığım Ahmet Bey'le savaş yolunda buluşmak, yeniden hayata kavuşmak kadar şenlik ve mutluluk veriyordu bana...

Öğleden sonra Musul'un 10 kilometre batısında birliği karşıladık. Emin Ali önden gitti kendisini takdim etti, döndü, yanıma geldi. Ahmet Bey onunla beraber beni de gördü, fakat tanımadı. 1915 yılının mart sonlarındaydık, belki nisana da girmiştik. Müthiş sıcaklar başlamıştı. Çöl her yanıyla kavruluyordu. Bir, üç ve yedi yaşlarında üç çocuğundan ayrılarak bilinmeyen bir sona doğru giden zavallı Ahmet Bey'in kafasında kimbilir neler dönüyordu!.. Uzun bir yürüyüşün yorgunluğu üstüne çökmüştü. Yanına yaklaştım.

- Ahmet Bey, hoş geldiniz, dedim.

Bir rüya görür gibi baktı. Kucaklaşarak öpüştük. İkimiz de bir-

Levent Şahverdi Arşivi

birimizi bu bilinmeyen yolun ortasında gözlerimizden akan yaşlarla bizi acı ve tatlı olarak teselli ediyorduk. Otuz dört yaşında yüzbaşı enişte, yirmi bir yaşında teğmen kayınbirader, konuşa konuşa gurup vaktinde Musul'un ortaçağ görüntüsünde surlarına gelmiştik.

GÖREV VE UYARI

Musul'da toplanma işi bitince ve ileriye gidişin koşulları sağlanınca 1915 Nisanı'nın birinci haftasında hareket emri verildi. Birlikler gene parça parça Erbil'e doğru yola çıktı. Yürüyüş cetveli şuydu: Dört günde Erbil'e gidilecek. Erbil'de bir gün istirahat. Oradan üç günde Revandiz'e varılacak. Bir gün istirahatten sonra Rayat'a üç günde ulaşılacak. Sonra bir alay sınırı geçerek Savuşbulak-Şino hattını tutacak. Süvari bölüğümüz Rumiye'ye giderek orasını işgal edecek. Bölükler Savuşbulak ve Şino'da toplandıktan sonra hep beraber Rumiye'ye doğru yola çıkılacak.

Hareketten önce tüm birlikleri toplayan Halil Bey, özeti şu olan bir söylev verdi:

"- Asker! Bizi dünya yüzünden kaldırmak isteyen düşmanlarımız bütün sınırlarımızdan saldırdılar. Cezayir'den Süveyş'e, Kafkas dağlarından Erzurum'a, Viyana'dan Meriç'e kadar ülkelerimizi ellerimizden alanlar, son yurdumuza gözlerini diktiler.

Ana Türk yurdunu Türkistan'ı esir ve birlikleri yok etmeye çalışan; Ural ve Volga boylarını Türk'e zindan yapan, güzel Kafkasları kana bulayan Moskof (*) Erzurum'a hücum etti.

Müslümanların Halifesi sıfatıyla bütün İslâmları, Türklerin Padişahı sıfatıyla bütün Türkleri korumak görevinde bulunan Halifemiz ve Padişahımız, düşmanlara harp ilan etti ve bütün dünya Müs-

(*) Türkiye'de o tarihte Moskof, yani Moskovalı deyimi Rus yerine kullanılırdı.

Levent Şahverdi Arşivi

lümanlarına, silaha sarılarak başlarındaki devletlere isyan etmelerini emretti (*).

Bize de İran'ı ve Kafkas'ı Ruslardan kurtarmak ödevini verdi. Savaşa gidiyoruz. Halifenin ve Padişahın emrini yerine getirmeye gidiyoruz. Allah Milletimize ve Padişahımıza karşı bizim yüzümüzü kara çıkarmasın. Hepimiz yurdumuza ak yüzle dönelim veya Müslümanın ve askerin son rütbesi olan şehadet rütbesine erelim.

Haydi hep beraber Peygamberler şehrine (**) yemin edelim:

"Allah'a, Padişah'a, Vatana karşı vazifemizi yapacağımıza vallahi billâhi..."

Halil Bey'in gür sesine on altı bin adam tek ağızdan cevap verince hepimiz gözlerimizden akan yaşları tutamamış bir an önce düşmana kavuşmak için hasret duymuştuk.

Ertesi sabah birlikler Musul'dan Erbil'e doğru yola çıktı. Sanırım 1915 Nisanı'nın 7 veya 8'inci günüydü.

KARTAL YUVASI

Erbil, Musul'un yüz kilometre doğusunda bir ilçe merkeziydi. Asker, yaya olarak dört günde buraya varacaktı Karargâh atlı olduğu için ve kumandan Halil Bey Erbil'e otomobille gittiğinden biz iki günde Erbil'e gidecektik.

Öyle de yaptık.

Kasaba, büyük bir ovanın kenarındaki bir dağın tepesinde ve bir sur içinde kartal yuvası gibiydi. Öteki ilçelerde rastladığımız usul üzre, burada da halk, er ve subaylara ziyafetler veriyordu.

(*) Birinci Dünya Savaşı'nın ilanı ile beraber 15 Kasım 1914'te Osmanlı Hükümeti Cihad-ı Mukaddes ilan etmişti. Ve Hindistan, Mısır, Cezayir Müslümanlarının kendilerini yöneten Hıristiyan devletlere baş kaldıracaklarını zan ve hesap etmişti.

(**) Musul'da Kuran'da adları yazılı yirmi iki peygamberin mezarı ve bu mezarların başında bu adlarla yapılmış camiler vardır.

Levent Şahverdi Arşivi

Biz de bu ziyafetlerden birine davetliydik.

Ordugâhımızı orada bir su başında kurmuştuk. Akşam üzeri beş on arkadaş davete gitmek üzere dağa tırmandık. Surun yarı açık kapısından zifirî karanlık sokaklara girdik. Sokakların genişliği ancak bir, bir buçuk metreydi. Sokaklar boyunca evlerin kale gibi yüksek ve kalın duvarları yükseliyordu. Ancak bir kişinin yürüyebileceği kadar dar iki kaldırımın ortasındaki oyuktan lağım akıyor, evlerin kirli suları buralardan taşıyordu. Müthiş bir koku her yanı sarmıştı. Çok dikkatli yürümemize rağmen bir iki arkadaşın ayağı kaydı, dizkapaklarına kadar bu çukurlara girdiler.

Nihayet bir evin kapısına vardık. Bir kale kapısı kadar sağlam küçük ve demir kapıdan bir dehlize geçtik, zifirî karanlık bir meydana çıktık. Bizi bir merdivenden çıkardılar. Merdivenden sonra karşılaştığımız manzara hepimizi şaşırttı. Pis ve mendebur bir yer beklerken, bir İstanbul evinin möblesini ve görüntüsünü taşıyan bir salondaydık. Salonun yanındaki odada tabak ve çatallarıyla mükemmel bir sofra vardı ki, bunu Erbil'de görmek değil, düşünmek bile mümkün değildi.

Salondaki masanın üstünde o zamanın en güzel aydınlık ve haftalık dergileri olan Sebilürreşat, Türk Yurdu, Resimli Ay, Şehbal bulunuyordu. Büsbütün şaşırdık. Hele saçları itinayla taralı ve bir İstanmbullu gibi giyinmiş otuzluk bir zat bizi:

Hoş geldiniz... diye temiz bir İstanbul şivesiyle karşıladığı zaman hayretimiz yoğunlaştı. Sofraya oturduk. Temiz İstanbul yemekleri keyfimizi yerine getirmişti. Ev sahibi, kendisini ve Erbil'i kısaca anlattı.

Hikâyesi şuydu:

Kendisi Erbilli çok zengin bir ailenin oğluydu. Vefa Lisesini bitirmişti. Mülkiye Mektebine girmişti. Babasını bir gece evde öldürdükleri için okulu bırakarak emlâk ve arazisinin başına geçmek zorunda kalmıştı. On beş yıla yakın ömrü İstanbul'da geçmişti.

Erbil pek az Kürt bulunan bir Türk şehridir. Ama çevresindeki

Levent Şahverdi Arşivi

Arap, Yezidî, Kürt aşiretleri mütemadiyen kasaba ve kasabanın ova, bağ ve tarlalarına saldırır. Bağları, tarlaları yağma eder ve şehri soyarlar, insanları öldürürler, zenginlere musallat olurlar. Hükümet bunlarla başa çıkamaz. Halk gece olunca dar suların içine çekilir, kapılar kapanır, can ve mal güvenliği ancak böylece sağlanabilir. Ova zengindir. Ama şehirden uzakta tarla ekmeye, bağ yapmaya imkân yoktur.

Erbil'de (*) geçirdik geceyi.

Biz kendi ülkemizde kiracı gibi otururken dünyanın en güçlü devletlerine harp ilan etmiş "esir, kan ve din kardeşlerimizi" kurtarmaya koşuyorduk.

BİR KÖYLÜ

Geceyi çadırlarda geçirmiştik, sabah olmuştu. Çadırların önünde dolaşıyordum ki, bir ihtiyar köylü karşıma dikildi:

- Oğul, böyle nereye gidiyorsunuz?

Casuslardan çekindiğimiz ve bu yolda epey emir ve talimat almış olduğumuz için, gittiğimiz yönü köylüye söyleyemezdim.

- Ne bileyim baba! dedim. Götürüyorlar, gidiyoruz. Ben buraların acemisiyim. Tanımıyorum ki...

İhtiyar, müstehzi bakışıyla:

- Oğul! diye seslendi. Bu yol Revandiz'e gider, Revandiz'den de İran'a gider. Ben bu yoldan İran'a çok gidip gelmişim. Duyuyoruz ki, düşman Basra'yı almış, düşman Erzurum'a yaklaşmış... Memleket düşmanın ayakları altındayken bizim askerin İran'da ne işi var?

Ses çıkarmadım.

Yalnız bu kadar güzel bir fikir ileri süren adamın kişiliğini inceledim. Nasırlı eli, çatlak derisi, güneş ve toprakta kavrulmuş bedeniyle bu sakallı ihtiyar bir Türk köylüsüydü.

(*) Erbil şimdi sınırlarımızdan yüz kilometre ötede, Irak topraklarında kalmışır.

Levent Şahverdi Arşivi

Söylediği şeylerden o saatte bizim haberimiz yoktu. Oysa sonradan öğrendik ki:

1. 6 Kasım 1914'te (yani biz daha İstanbul'dayken) İngilizler Basra Körfezi'nde Şattülarab'ın ağzında bulunan Fav kasabasına hücum etmişler ve bu bölgenin şeyhi olan Muhammere Şeyhi Hazal, İngilizler tarafına geçmiş, biz yenilmişiz, asker, subay, esir vererek, toprakları bırakarak geri çekilmişiz.

2. Kuzeye doğru yürüyen İngiliz birlikleri 23 Kasım 1914'te (yani bizler henüz İstanbul'dayken) Basra'ya girmişler. Basra'ya İngiliz bayrağı çekilmiş.

3. 20 Ocak 1915'te İngilizler Basra'nın yüz kilometre kuzeyindeki Korna'yı işgal etmişler ve orada durmuşlar.

4. Biz Musul'dayken İngilizler Bağdat'a 400 kilometre yanaşmışlar. Trakya büyüklüğünde toprağımız elimizden gitmiş.

Demek ki biz "İran'ı kurtarmaya" giderken Irak'ın büyük bir parçası düşman işgali altında kalmış.

Gene sonradan öğrendik ki, Bağdat'ta bulunan kolordumuz seferberliğin ilanıyla beraber Erzurum'a getirilmiş, Irak tamamen boş bırakılmış, İngilizlerin Irak'a hücum edecekleri düşünülmemiş.. İngilizler'le birleşerek bize silah çeken Arapların bizimle birlikte İngilizler'e hücum edeceği düşünülmüş.

REVANDİZ

Birlikler parça parça Revandiz'e gidiyordu. Revandiz-Erbil arasında, yalnız dağ yolları, patikalar vardı. Arazi sarptı. Yetmiş kilometre tutan bu mesafeyi birlikler yaya üç günde, karargâh atla iki günde alacaktı.

Biz iki günde ve devamlı yağmur altında yol katederek Revandiz'e vardık. Bir dağ yamacında taş kovuklardan meydana gelen bu ilçe, ilkel insanların yaşamından bir örnek veriyordu. Hayvanlarımı-

Levent Şahverdi Arşivi

zı koymak için bize ahır göstermişlerdi. En önce Cemal, arkasında sırayla bizler, hayvanlarımızı yerleştirmek için binaya girerken, baba yiğit Cemal söyleniyordu.

- Yahu burada hayvan durur mu? Yer toprak, dam akıyor!..

Cemal'in söylene söylene girdiği odadan bir ses yükseldi:

- Ne yapıyorsun arkadaş? Burası, Makam-i Kaymakami!..

Meğer Cemal'in hayvanına lâyık görmediği yerde, kazanın kaymakamı otururmuş...

İşte Revandiz böyleydi. Kaldığımız hafta durmadan yağmur boşanıyor, gece çadırlarda su içinde yatmışa dönüyorduk. Askere gelince...

Zaten bir battaniyeyle yerde yatan asker, sabahlara dek çömelmiş, başından aşağı inen yağmurun altında tavuk gibi pinekliyordu. Revandiz'e gelirken bir olay, Üsteğmen Cemal'e savaş süresince ıstırap verdi. Bu ıstıraba da ben devamlı ortak oldum.

Kumandan Halil Bey'in yanında on kadar inzibat neferi bulunuyordu. Bunlar İstanbul'dan geliyorlardı, tanınmış adamları oğulları ve salt Kumandanın şahsını korumak için alınmış çete efradıydılar. Karargâh içinde kimseyi tanımazlar, yalnız Halil Beyi tanırlardı. Subay olduğumuz için bu durum bizlere ağır geliyor, fakat yarbaydan çekindiğimiz için ses çıkaramıyorduk.

Revandiz'e gelirken bu neferlerden biri, yolda öne geçmek isterken Cemal'e çarpmış, Cemal de ağzına gelen küfürü savurarak geri döndürmüştü. Bir yerde mola vermiş yemek yiyordum. Bu nefer tam Kumandanın karşısında ağlıyordu. Amacı Cemal'i şikâyet etmekti.

Cemal bunu görünce yerinden ok gibi fırladı. Başta Kumandan olmak üzere hepimizin önünde, pestilini çıkarıncaya kadar herifi dövdü. Ve döverken bağırıyordu:

- Ulan köpoğlu, ben subayım, ya bana itaat edeceksin, ya beynini patlatırım! Beni efendiden korkar mı sandın?..

Ağza alınmaz küfürlerle atılan bu dayak nefereydi ama, Halil Bey'e de dokunuyordu. Askerî terbiyeye göre, büyüğün yanında küçüğe böyle muamele edilemez.

Levent Şahverdi Arşivi

Halil Bey ses çıkarmadı. Ata bindi, yürüdü. Fakat ilk fırsatta Cemal'i karargâhtan çıkardı, bir daha almadı ve affetmedi.

Hiç kuşkusuz Cemal'in yaptığı ters bir davranıştı. Dayak yiyen er, Cemal'i karargâhtan attırdıktan sonra daha mağrur, daha edepsiz oldu, birçok subaya kötülük yaptı.

Cemal, kırık gururuyla bütün büyük savaşı ıstırap çekerek yaşadı, sonunda esir düştü.

Revandiz'de günlerimizi yağmur altında geçiriyorduk. Sınıra kadar olan yol üstüne erzak yığmak gerektiğinden hareket edemiyorduk.

Günler boş olduğu ve kumandan her akşam rakı içip poker oynadığı için, akşamları bizim karargâh âdeta bir kumarhane ve sazhane halini alıyordu. Karargâhta, İsviçre, Fransa, Belçika'nın çeşitli üniversitelerinde okumaktayken seferberliğin ilanıyla yurda dönüp orduya katılmış on kadar süvari eri ve zabit namzeti vardı. Bunlardan biri Hamdi Emin'di (*). Gençler, şen hareketlerle karargâhı eğlence yerine çevirmişlerdi. Bu çocuklardan Hayri'nin (**) güzel ve davudi bir sesi vardı. Ben millî şarkılardan hoşlandığım için onun:

"Rumeli'nin dağları var
Ne güzeldi... Şimdi ağlar
Ağlama sen garip vatan,
Biz geliriz sana inan..."

diye başlayan şarkısını dinledikçe en büyük zevki duyardım.

BİR ŞARKI

Millî şair Mehmet Emin Bey'in oğlu Halim de karargâhtaydı. Babasının bir şarkısını söylerdi:

(*) Sonradan Futbol Federasyonu Reisi olan Hamdi Emin.

(**) Edirne Valisi Halil Bey'in oğlu. Ankara İş Bankası eski müdürü.

Levent Şahverdi Arşivi

"Yüz sene var ki, Moskof'un derdi
Türk'ün bağrını deldi."

Şarkılar sazlar arasında poker de almış yürümüştü. Özellikle Emin Ali kumara çok düşkündü. Kasabanın yerlileriyle de oyuna başlamıştı. Bir akşam Belediye Reisine gitmiştik. Herif bir ara kızdı, gidip bir mendil dolusu altın getirdi. Ben o tarihte oyun bilmezdim, oyunları seyrederdim, sokakta görsen eline on para vereceğin adamın mendil dolusu altın getirmesine çok şaşırmıştık. Oysa o tarihte Revandiz birkaç ağanın elindeydi. Yani bütün toprak ve köyler ağaların malı.. Köylüler, köy evlerinde ve köy topraklarında bu ağaların kiracısı... Köylünün bütün emeğini bu ağalar almakla kalmaz, halkın bütün hayatına da ağa sahip... İstediğini yapar, asar keser, istediği kadını kocasından, babasından alıp istediğine verir... Osmanlı Devleti de ağaları korur... Bu durum hemen bütün Doğu illerinde geçerli... Köy ağaları, şehir eşrafı, tam ortaçağın feodal reisleri...

En sonra Revandiz'den yola çıkabildik ve 15 Nisan 1915 gününde İran sınırına müthiş bir kar fırtınasıyla vardık. Kumandan, yarın hududu geçerek İran'ı kurtarmaya başlayacağımızı bütün birliklere yayımladığı bir emirle bildirdi.

RUMİYE

İran'a geçtik ve Savuçbulak-Şino üzerinden 20 Nisan 1915'te Rumiye kasabasına vardık.

Şehre girerken büyük bir bulvardan yeşil bağ ve bahçelerden geçiyorduk. Halk bizi törenlerle karşılıyordu. Karşılayıcılar arasında beş on İran askerinin başına geçmiş birkaç İran mareşalı da vardı. Acınacak mareşal karikatürleriydiler. Rumiyeliler biz kasabaya girmeden Rus konsoloshanesini basmış, konsolosun başını kesip bir mızrağa takarak şehirde gezdirmiş, Rus taraftarı sanılan kimseleri ya öldürmüş,

Levent Şahverdi Arşivi

ya asmışlardı. Bu karışıklıktan korkan Ermeniler de Rumiye'deki konsolosluklara sığınmışlardı. O tarihte İran'ın kuzey bölgesini Ruslar, güneyini İngilizler işgal etmişlerdi. Bu üç ayrı kesimde üç devlet egemendi. Bizim girdiğimiz çevrelerde Ruslar vardı ve yerli halka yapmadıkları zulmü bırakmamışlardı. Osmanlı İmparatorluğunun iddiası, üç devlet arasında bölünmüş İran'ı düşmanlardan kurtarmaktı.

DİLMAN SAVAŞI

Birliklerimiz üç dört günde Rumiye'de toplandılar. 25 Nisan 1915'te kasabanın altmış kilometre kuzeyinde Dilman'da toplanmış düşman birlikleri üzerine taarruz hareketine geçtik. Halil Bey kumandasındaki kuvvetin mevcudu on üç bin kişi, sekiz top, bir süvari bölüğüydü. Karşımızdaki kuvvet Nazar Bekof'un kumandasında on bin piyade, sekiz top, on iki süvari bölüğüydü.

28/29 Nisan 1915 gecesi bütün hazırlıklar bitmiş, Dilman'a on bir kilometre mesafede yüksek dağların arkasında yer almıştık. Gün doğarken dağ yamaçlarından süzülen Türk piyade alayları Dilman ovasına dalmışlardı. Musul'dan karargâhımıza katılmış ve bana şef olarak verilmiş olan Yüzbaşı İsmail Hakkı (Berkuk), bizimle birlikte savaşacak İran Azerbaycan Kürtlerinden Kireni Ağa'nın dört bin kişilik süvari kuvvetine kurmaylık yapmak üzere görevlendirilmişti.

Rumiye gölünün deniz hissini veren görünümü sabah ışınlarıyla parlıyordu. Birliklerimiz yeşil tarlaların arasında hedefe doğru ilerliyorlardı. Karargâhımızın bulunduğu tepeden bakıyor, hayatımda ilk defa, sinema seyreder gibi bir muharebe seyrediyordum. Hepimiz heyecan içindeydik. Biraz sonra düşman topçu ateşi piyade alaylarımızın çevresinde patlamaya ve insan kitleleri üstünde bir çelik bulut yaratmaya başladı. Buna rağmen Türk askeri bu çelik yağmurunun altında yürüyüş hızını azaltmadan, titremeden, ölenleri, yaralananları bırakarak amaca gidiyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

Dilman'a üç dört kilometre kalmıştı ki, müthiş bir piyade ateşi başladı. Birlikler bölüm bölüm piyade muharebesine giriştiler. Göl kenarında emir bekleyen Kürt süvarileri henüz oldukları yerde duruyorlardı. Kumandan Halil Bey Kurmay Binbaşı Kâzım Bey (*), Kuvvei Seferiye Kurmay Başkanı Yüzbaşı Basri, başbaşa vermişler, konuşuyorlardı. Bizler de bir yanda Cemal, Emin Ali, ben ve bazı arkadaşlar bulunuyorduk. Dilman ovası top, tüfek, makineli tüfek ateşleriyle bir cehenneme dönmüştü. Yüzbaşı Basri bağırdı:

- Selâhattin Efendi!

Yanına gittim Bana harita üzerinde göstererek emir verdi:

- Son süratle göl kenarında bekleyen Kireni Ağa'ya git! Ve Yüzbaşı İsmail Hakkı'ya anlat: Şimdi olanca güçleriyle düşmanın gerisine doğru saldırsınlar ve Dilman'dan geri çekilmesine imkân bırakmasınlar.

Büyük bir savaşın bana düşen ilk görevi! Henüz yirmi bir yaşındayım. Atıma atladım. Bulunduğumuz yüksek tepeden atımı son hızla ovaya sürdüm. Rumiye Gölü kenarında bekleşen süvarilerin yanına gittim. Emri tebliğ ettim. Kürtler büyük bir sevinç içinde, muazzam bir heyecan ve şamatayla ovaya dağıldılar. Ben de aynı hızla karargâha geldim.

Kumandan beni izlemişti:

- Memnun oldum, aferin! dedi.

Süvarilerin ovaya akın etmesinden doğacak parlak sonucu beklerken düşman topçusu beş on mermiyi o tarafa doğru savurdu. Üç beş Kürt yere yıkılınca meşhur Kireni Ağa'nın süvarileri çil yavrusu gibi dağıldılar, kaçtılar.

İş bu kadarla da kalmadı...

(*) Milli Savunma Bakanı Orgeneral Kâzım Özalp.

Levent Şahverdi Arşivi

Dört beş düşman süvari bölüğü bizim birliklere doğru kılıç çekerek hücuma geçti.

Bulunduğumuz tepenin altında Tümen Süvari Bölüğü, Yüzbaşı Erenköylü Salih kumandasında ihtiyatta bekliyordu. Süvari birliğini harekete geçirmek zorundaydık. Basri Bey seslendi:

- Süvari bölüğüne git! Sağımızdan gelen düşman süvarisini önlesin ve bizim birliklere hücum etmesine imkân bırakmasın! 9. Alayın 1. Taburu tümen ihtiyatı olarak şu karşıki ağaçlık altındadır. Süvari bölüğü hareket ettikten sonra oraya git, tabur kumandanına söyle, sağ cenahtan gelen düşman süvarisini tard etsin ve süvari bölüğümüze yardım etsin.

Süvari bölüğüne gittim, emri ilettim. Oradan taburun gizlendiği ağaçlık altına gelirken başımda patlayan bir şarapnel atımı ürküttü. Hayvan altımdan fırlayınca ben tepe aşağı yuvarlandım.

Ve önümdeki sulu bir hendeğe tepe aşağı gittim. Sudan çıktığım zaman iyice hırpalanmıştım. Üç askerin atımı bana getirdiklerini gördüm. Beni vurulmuş zanneden Tabur Kumandanı Hüsnü, erleri yardıma göndermişti.

Tabur Kumandanına emri tebliğ ettim. Tekrar ata binerek karargâha döndüğümde Yüzbaşı Basri bana güler yüzle:

- Düştüğünü, kalktığını ve tabura yetiştiğini gördük. Aferin Selâhattin, vatan hizmeti böyle görülür, dedi.

Süvarilerimiz düşman topçu ateşi altında, düşmanı püskürttü. Kılıç çekmiş yüz askerdi... Düşman, Dilman'dan geriye dağlara çekilmeye başladı. Ne yazık ki çekilmeyi başardı.

19 Nisan 1915 akşamı gün batarken Türk birlikleri Dilman kasabasını işgal etmiş, düşmandan temizlemiş, kuzeye geçerek emniyet altına almıştı. Kayıplarımız ölü ve yaralı yüzü buluyordu. Bir Rus zabitiyle dört Rus eri yaralı olarak esir edilmişti.

1683'ten beri Türk ordusu ilk defa kendi sınırları dışına çıkabilmiş ve üç yüzyıllık hasmı olan Rus ordusunu bir muharebede yenmişti.

Levent Şahverdi Arşivi

Hepimiz zafer neşesi içinde o günkü yorgunluğumuzu unutmaya çalışıyorduk. Geceyi biraz aşağıda bir su başında kurulan çadırlarımızda geçirecektik. Esirleri sorguya çekmek görevi Emin Ali'yle bana düştü. Rusça bilen bir tercüman aracılığıyla sorguyu yaptık. Rus subayı beş ay önce Enver Paşa'nın amcası Yarbay Halil kumandasında bir Türk kuvvetinin İstanbul'dan hareket ettiğini biliyordu. Rus kurmayı bu bilgiyi subaylara bir genelgeyle iletmiş, Rus kuvveti Tiflis'ten trenle Culfa'ya ve oradan üç günlük bir yürüyüşle dört ay önce Dilman'a gelmiş. Demek ki düşman bizim bütün amaç ve davranışlarımızı zamanında haber alıyordu.

Biz İstanbul'dan 22 Aralık 1914'te yola çıkmış. 29 Nisan 1915'te Dilman'da savaşa girmiştik, yani hareketimizden 137 gün (4,5 ay) sonra... Oysa düşman bizim 4,5 ayda geldiğimiz yere 4 günde varmıştır. Bu, onların avantajıydı.

23 NİSAN 1915'TE DİLMAN

Sabah hepimiz neşeyle ve dinlenmiş olarak muharebe yerine geldik. Kumandanlar görüşüyorlar, incelemeler, tartışmalar, hazırlıklar yapıyorlar ve bu işler arasında herkese görev veriyorlardı. Bana da şu ödev düştü:

Hemen Dilman'a gideceğim. Dün Dilman'a muzaffer giren Yedinci Alay Kumandanı Kurmay Binbaşı Müfit ve Piyade Yarbayı Vacit ile görüşüp, düşmana taarruz konusunda görüşlerini alıp, not edeceğim.

Atıma atladım, bulunduğumuz tepenin altından geçen Rumiye-Dilman şosesine indim. Geniş ve iki tarafı ağaçlı bu yolda, henüz görmediğim bir Türk kasabası olan Dilman'a atımı sürdüm. Genç ve ateşli bir Türk subayı olarak neler düşünüyordum? Demek ki biz, Rus ordusunu yenilgiye uğratabiliriz, kafalara yerleşmiş olan büyük Rus devleti heyulası bir vehimdir. demek biz Turan'a gidebileceğiz. İslâm ve

Levent Şahverdi Arşivi

Türk birliğinde dünyanın en büyük imparatorluğunu kurabileceğiz. Şimdi karşımda bir sur içinde görünen şu kasaba benim kasabam, içinde yaşayanlar benim ırkım, milletim. Türk çocuklarına kavuşacağım. Ve ben, şu anda üç yüz senedir yenilen, yenilgiye alışmış bulunan, İtalya ve Balkan harplerinde iki defa mağlup olmuş ve halen topal durumda ben, şimdi artık muzaffer Türk ordusunun mağrur subayıyım.

Yirmi bir yaşın beslediği heyecanlı bir neşe içinde atımı dörtnala sürerken bunları düşünüyordum. Kasabaya girdim. Bir sur içinde, dar sokaklı, sinemalarda gördüğümüz gibi geri Şark kasabalarından biri... Güzel bahçeli evleri, tek tük temiz giyinmiş insanları... Ve genellikle çarşaflı kadınları... Hiç unutmam, bir ayrancı dükkânından ayran içmiştim; para verirken, adam bana:

- Siz bize hayat verdiniz, biz sizden para almaya utanmaz mıyız?.. demişti.

Bu laf beni tekrar kamçılamış, büyük Turan'ı ve Cengiz'i imparatorluğunu gözümün önüne getirmişti.

Dilman'ın öteki kapısından çıktım. Önce Yedinci Alay Kumandanı Kurmay Binbaşı Müfit Bey'i gördüm. Emri söyledim. Cevap olarak:

- Kumandan deli mi? dedi. Düşman sarp dağların içine girdi. Beş altı aydır burasını tanzim ve tahkimle meşgüldür. Arkasında seksen kilometrede demiryolu istasyonu var (*). Topu bol, malzemesi bol; taarruz demek mahvolmak demektir, Rusların ekmeğine yağ sürmek demektir. Bundan sonra Dokuzuncu Alay Kumandanı Yarbay Vacit'e gittim. O da dedi ki:

- Durduğumuz kabahat! Rusları bu tepelerden atmak gün işi değil, saat işidir. Kumandana söyleyin bir an önce işe başlayalım.

Geri döndüm. Saat henüz öğleden önce on, on buçuktu.

Durumu kumandana anlattım.

- Aferin Vacit, korkak Müfit!.. Ben bu herifin ne korkak olduğunu bilirim.

(*) Aras üzerinde Türk-İran sınırında Culfa istasyonu.

Levent Şahverdi Arşivi

Müfit Bey, Halil Bey'in sınıf arkadaşıydı.

Yemek yedik ve bu sefer bütün karargâh Dilman'a hareket ettik. Önde Halil Bey kasabaya girdiğimiz zaman halk şenlik yapıyor, kıyameti koparıyordu. Hep bir ağızdan:

- Yaşasın Halil Paşa (*)!.. diye bağırıyordu halk.

Kumandanlar Halil Bey'e ayrılan evde toplandılar, konuştular, incelediler, karar verdiler:

- 30 Nisan'ı 1 Mayıs'a bağlayan gece, birlikler sabaha kadar hazırlık mevzilerine (**) girecekler ve gün ışırken düşman siperlerine süngüyle atılacaklardır. Yani gece baskını yapılacaktır.

Bu karar üzerine herkese emirler ve görevler verildi. Cemal, Topçu bataryasıyla mevziye girecekti. Ben dün savaşı yönettiğimiz yerde duran Tümen İstihkâm Bölüğü'nü gece karanlığında Dilman'a göndereceğim ve süvari bölüğünü şafakla beraber şimdi durduğumuz yere getireceğim.

Emri aldığım zaman 30 Nisan 1915 gününün güneşi batıyor, her yer kararıyordu. Oradaki Ermeni köylerinden gelen tektük saldırılarla erlerimiz vurulmaya başlamıştı. Bunun için yarın düşman tepelendikten sonra Ermeni köylerinin "tedibine" karar verilmişti.

SABAHA KARŞI

Atıma atladım, yola düştüm. Bir de baktım, birisi bir arabadan:

- Arkadaş!.. diye sesleniyor.

Bizim sınıftan Teğmen Reşa (*), bacağından yaralanmış, hastane arıyormuş. Onu aldım, bizim tümenin sıhhiye bölüğüne götürdüm. Sıhhiye Bölük Kumandanı Doktor Yüzbaşı Raif'e teslim ettim. Son-

(*) Şark'ta halk arasında büyük sayılan insanlara "Paşa" derler.

(**) Düşmana en yakın saldırma durak yerleri.

(***) 1937'de İstanbul'da Liman İşleri Teftiş Heyeti Reisi Reşat Yılmaz. Reşat, bu olaydan sonra topal oldu.

Levent Şahverdi Arşivi

ra istihkâm bölüğüne emri bildirdim. Çok acıkmıştım. Gece yarısına gelmiştik. İstihkâm bölüğü hareket etti Bir süvari bölüğüyle sabaha karşı hareket edecektik. Yüzbaşının çadırına girdim, karyolasına uzandım, süvariler hazırlanmaya başlamışlardı. Gece yarısından üç saat sonra beni uyandırdılar. Herkes hazırdı. Atlara atladık. Ağır ağır Dilman'a doğru yürümeye başladık. Biz önde subaylarla konuşurken arkadan bir gürültü koptu, durduk. Bir de baktık, iki adamı ellerinde büyük kamalarla yakalamışlar, getiriyorlar. Bunlar Ermeniymişler. Bir yerde saklanmışlar, tam bizim bölüğün arkasını alınca fırlayıp en arkadaki erin arka küreğine bıçağı saplamış biri... Öteki de bir erin atını yaralamış. Bıçağı yiyen er hayata gözlerini kapamış...

Ölen neferi iki arkadaşla geri gönderdik. Bölüğün ateşli bir çocuğu,bizim önümüzdeki sınıftan İshakpaşalı Kemal, yüzbaşıdan izin istedi. Güzel bir kılıcı vardı. İki düşmanın kafalarını bir solukta portakal gibi uçurdu.

Biz yolumuza devam ederken ufukta yavaş yavaş gün aydınlanmaya başladı. Şafakla birlikte müthiş bir piyade ateşi de başladı. Ateşi duyunca bölük dörtnala kalktı. Az sonra Dilman'a girmiştik. Dörtnala sokaklardan geçerken halk pencerelerden ürkek ürkek bize bakıyordu. Sokaklarda kimseler yoktu. Tam saat 5'te karargâha geldiğimiz zaman kumandan ve kurmayı, savaşı yönetecekleri bir damın üstündeydiler. Ben, süvari bölüğünü tam beşte burada bulundurmak üzere emir alınıştım.

Yüzbaşı Basri Bey saatine baktı, güldü, kumandana döndü:

- Efendim, ben Harbiye'den böyle öğrenci çıkardım. Saat tam 5'tir.

Muharebe devam ediyor, saatler yavaş yavaş ilerliyordu. Dilmanlılar da evlerinin damlarına çıkmış, savaşı seyrediyorlardı.

Saat sekiz... Basri Bey bana emir verdi:

- Sağ cenaha git! Yedinci Alay Kumandanını gör, muharebe durumunu öğren!

Atıma atladım, Rus kışlası olan büyük bir binayı geçiyordum.

Levent Şahverdi Arşivi

- Selâhattin!.. diye bir ses işittim.

Baktım, Yüzbaşı Ahmet Bey bölüğüyle orada.

Bana durumun ne olduğunu ve nereye gittiğimi sordu. Söyledim.

İlerde bir noktayı eliyle göstererek, orada attan inmemi, yaya gitmemi ve kendime dikkat etmemi söyledi. Enişte Ahmet Bey, küçük kayınbiraderinin ölmesini veya yaralanmasını istemiyordu.

Biraz sonra topçu ateşi bölgesine girdim; girince atımı daha hızlı sürdüm. Solumdan:

- Selâhattin!..

Baktım, Cemal, bağırıyordu:

- İn attan, vurulacaksın!..

Attan indim, ere atı verdim, geride bir yer göstererek orada beni beklemesini söyledim ve derhal Cemal'in yanına sipere atladım. Atlamamla beraber müthiş bir topçu ateşi altında kaldık. Gayet cesur ve şen olan Cemal bağırıyordu:

- Köpoğlu Ruslar! Bir atlının buraya geldiğini gördüler, bir şey sanıyorlar. Ulan pezevenkler durun be! Biraz laf atacağız.

Ve emir verdi:

- Selâhattin'e bir kahve pişirin!..

Ben, Cemal'in yanında bir kahve içtim. Batarya dürbünüyle göstererek düşman siperlerini, bizi, askerî durumu güzelce anlattı.

Bizim topların atış menzilleri kısa geliyor, biz düşmana bir şey yapamıyorduk, fakat onun sahra topları uzun mesafeli olduğu için her yeri allak bullak ediyordu. Cemal, ateşi kestirdiğini, gece bastıktan sonra topları ileri çekmek gerektiğini topları ileri almayınca topçu ateşinden bir fayda olmayacağını söylüyordu.

DÜŞMAN

Ben siperden fırladım, bazen sürünerek, bazen koşarak sağnak gibi yağan düşman kurşunları altında ilerleyerek Yedinci Alay Kumandanını buldum. Heyecan ve hareket beni öylesine yormuştu ki.

Levent Şahverdi Arşivi

Alay Kumandanı Müfit Bey'e durumu sordum:

- Düşman kazılmış siperler içinde... dedi ve bize hâkim sırtlarda. Biz ovadayız. Başımızı kaldırsak kurşunu yiyoruz. Onun topçusu kuvvetli, bizim topçunun attığı mermiler düşmana gitmiyor, bize geliyor. Bu durumda daha ileri gitmenin imkânı yoktur.

Müfit Bey bunları bana söylerken müthiş bir makineli tüfek ateşi altındaydık. İkimiz de yüzümüzü toprağa yapıştırmış öyle konuşuyorduk. Ara sıra ben başımı kaldırıp ileri bakmak istedikçe Müfit Bey'in sert ihtarıyla tekrar başımı toprağa yapıştırıyordum. Tam o sırada on adım açığımıza düşen bir düşman topçu mermisi birkaç eri birden paramparça etti. Ben durumu anlamış olduğum için, sürünerek geri çekildim, geldiğim biçimde geriye giderek ata atladım. Karargâha varıp durumu kumandana anlattım. Fakat dört saat devam eden bu heyecanlı gidiş gelişten fena halde yorulmuştum. Biraz ekmek ve peynir yedim, olduğum yere uzanmış, uyuyakalmıştım.

Bir süre sonra beni uyandırdılar. Öğleden sonra üç olmuştu. Hemen elime bir kâğıt verdiler ve bu emri sabahleyin konuştuğum alay kumandanına götürmemi söylediler. Tekrar ata bindim. Yol üzerinde bizim sınıftan ve tümen süvari bölüğünden Teğmen Hakkı'yı gördüm. Konuştuk. Hakkı sağ cenahta bulunan Yedinci Alay Birinci Taburdaymış... Düşman süvarisi tarafından çevriliyorlarmış, alay kumandanını arıyormuş ki bu raporu verip emir alsın. Tam üç saattir kumandanı bulamıyormuş. Bunun üzerine:

- Sen taburuna git, ben alay kumandanını göreceğim, bu raporu veririm... dedim.

Yola devam ettim. Üsteğmen Cemal'in yanına geldim. O da alay kumandanına rapor yazdıklarını, ama bir türlü bulamadıklarını söyledi.

Alay kumandanımızla sabah konuştuğumuz yere geldiğim zaman, bizim İstihkâm Bölüğü Kumandanı Yüzbaşı Hüseyin Rahmi'nin yaralanmış olduğunu gördüm. Yüzbaşı bir hendekte yatıyordu. Konuştum. O da alaydan emir almış, bölüğüyle buraya gelirken vurul-

Levent Şahverdi Arşivi

muş, fakat alay kumandanını bulamamış. Bölüğünü gösterdi. Fırladım. Bölüğün kumandasını bizim sınıftan İstihkâm Teğmeni Cemil almış, 176 mevcutlu bölük, 30 şehit, 50 kadar yaralı vermiş ve henüz düşmanı da bulamamış, ortalıkta duruyor.

Manzara çok acıydı. Zavallı Türk çocukları yerde upuzun yatıyorlardı. Yaralılar inliyorlardı. Biz, Teğmen Cemil ile durumu tartışırken sağ cenahtaki tabur kumandanının yazdığı bir raporu alay kumandanına götüren fakat kumandanı bulamayan iki eri gördüm. Raporu okudum. Saat 11'de yazılmış, tabur kumandanı düşmanla sıkı bir muharebeye girdiğini, Ermeni köylülerin de balta, sapan ve tüfekle taburuna hücum ettiğini, büyük bir düşman süvari kolunun kendi gerilerine düşmek üzere olduğunu, derhal takviye edilmezse mahvolacaklarını yazıyordu. Bu raporu yazan binbaşı, Kumandan Halil Bey'in sınıf arkadaşı 1901'de subay çıkmış, subay çıktıktan sonra Fransa'da eğitim görmüş, Trablus savaşında bir bölükle bir İtalyan tümenine karşı durmuş, kahramanlığı nedeniyle Binbaşı olmuş, Lâlelili İsmail Hakkı'ydı (*).

Raporları aldım. Erleri yerlerine gönderdim. Taburun bulunduğu yere dürbünle baktım. Gerçekten mahşerî bir boğuşma vardı. Ne yapayım diye düşünürken birden üç yüz adım ileride hendeklerin içinde bir sürü asker gürdüm. Fırladım, yanlarına gittim. Öğrendim ki bunlar, Bacirge hudut taburuymuşlar, alayın emriyle buraya gelmişler.

Tabur Kumandanını buldum. Durumu kendisine anlattım, Alay Kumandanını bulamadığımı söyledim ve ilâve ettim:

- Vaziyet emir beklemeye müsait değildir. Derhal taburunuzla buradaki taburun emrine girmeniz ve ona yetişmeniz gereklidir. Bu sizin görevinizdir. Eğer bu görevi yapmaktan çekiniyorsanız, ben size yazılı bir emir veririm, sorumluluk bana ait olur.

Biraz yaşlıca olan Tabur Kumandanı düşündü:

- Bir emir yaz, ver gideyim.

(*) İsmail Hakkı Bey 1923 yılında Çatalca'da albayken ölmüştür.

Levent Şahverdi Arşivi

Yazdım. Kumandan taburunu düşmanın etkili topçu ateşi altında sevke başladı. Onların iki kilometre kadar ötede sağ cenah taburuna yaklaştıklarını görünce, ben Alay Kumandanını bulmak üzere ileriye yöneldim. En sonunda bu alayın Üçüncü Tabur Kumandanını buldum. Onlar da Alay Kumandanını bulamadıklarını söylediler. Kapalı emri verdim. Açtılar.

- Guruba kadar düşman siperlerine giriniz!

Buna imkân olmadığını Tabur Kumandanı söyledi.

Ben ters yüzüne karargâha döndüm. Vardığım zaman Bacirge Hudut Taburu Kumandanını bir sedye içinde Tümen kumandanının yanına getirmişlerdi. Bir bacağını bir top mermisi götürmüştü. Tabur Kumandanı benden aldığı yazılı emri anlattı. Ben de olan bitenleri özetledim. Tam bu sırada Tabur Kumandanı Binbaşı İsmail Hakkı'dan doğruca Tümen Kumandanlığı'na bir rapor geldi:

- Tümenden aldığı emirle imdadımıza koşan Becirge Hudut Taburu tam vaktinde yetişti ve bizi mahvolmaktan kurtardı.

Halil Bey beni çağırdı:

- Selâhattin, dedi, seni çok sevdim, bugün bana çok hizmet ettin. Allah seni vatana bağışlasın, elbet mükâfatını görürsün.

Yüzbaşı Basri de yanaklarımı okşadı:

- Çalış... dedi.

Saat 6.30 olmuştu.

Kurmay Başkanı hepimizi topladı, şu emri yazdırdı:

"Birlikler, gece karanlığı basınca düşmana sezdirmeksizin oldukları yerden çekilecekler ve Dilman boşaltılacak, taarruza ilk başladığımız sırtlara kadar çekileceğiz. Bu hareket 2 Mayıs 1915 günü güneş doğmadan bitmiş olmalıdır."

YENİLGİ

Özeti bu olan emir, bize anlattı ki, bugünkü muharebede yenilgiye uğramıştık.

Levent Şahverdi Arşivi

Herkes emirleri aldı.

Yüzbaşı Basri, Emin Ali'yle beni, arkamızdaki Ermeni köylerinin çetelerini takiple görevlendiren Binbaşı Kâzım Bey'i (*) bulup emri bildirmekle görevlendirdi.

Gece yarısına doğru Binbaşıyı bulduk.

Ve birliklerin çekileceği yere, sabaha karşı bitkin vaziyette yetiştik. Ovadaki bütün Ermeni köyleri ateşler yakmışlar, düşmana bizim kaçtığımızı haber veriyorlar ve çekilen Türk birliklerine saldırıyorlardı. Ova, mahşeri andırıyordu.

Ve bizim Turan emellerimiz yıkılıyordu.

Karargâhta bir saat kadar uyudum.

Uyandırdılar Basri Bey beni tepelere memur etti. Gelen birlikleri yerleştirecek ve düşmanı gözleyecektim.

Tepeye çıktığım zaman gün ışımamıştı.

Biraz sonra ufuk aydınlanmaya başladı.

2 Mayıs *1915 güneşi acı bir manzaraya* doğuyordu.

Öğleye kadar ben nöbet tuttum. Öğleden sonra Emin Ali geldi.

Düşman tekrar Dilman kasabasını işgal etmişti.

Birkaç gün sonra Halil Bey'in yaveri Fuat Bey bana Kumandanın Binbaşı Müfit Bey'e yüklendiğini anlattı.

Halil Bey, benim için:

- Büyük bir kepazelikten hepimizi kurtardı!.. demiş.

Dilman muharebesi böylece sonuçlandı (*).

(*) Sonradan Milli Savunma Bakanı Kâzım Özalp.

(*) Mareşal Fevzi Çakmak'ın 1935'te Harp Akademisi'nde verdiği konferansı yayınlayan kitabın 95'inci sayfasında özetle şöyle denmektedir:

1) Halil Bey, Birinci Kuvve-i Seferiye 13.000 kişiyle Rumiye'den Hoy üzerine yürüyerek Nazar Mehof kumandasındaki iki avcı tümenini atmak ve Azerbaycan'ı Ruslardan tahliye etmek istiyordu. Dilman'da bulunan Rus kuvvetleri 9,5 piyade taburu, 2 süvari bölüğü ve 12 top idi.

2) 20 Nisan 1915'te Halil Bey, Dilman'a taarruzla Rusları geriye attı. Nazar Behof altı kilometre kuzeyde Mohancık sırtlarını tahkim ve savunmaya karar verdi.

1 Mayıs 1915'te yapılan taarruzla *Halil* Bey kazanamadı. 450 şehit olmak üzere iki bin kayıp verildi. 1/2 Mayıs 1915 gecesi Halil Bey Rumiye istikametine çekildi.

Levent Şahverdi Arşivi

Ruslar, Dilman'ı tekrar işgal ettikten sonra üç dört gün karşı karşıya oturduk. Her iki taraf da muharebenin verdiği sakatlıkları gidermeye uğraşıyordu.

Biz ağır yaralılarımızı Rumiye'ye, hafif yaralıları Van'a doğru memleket içine yolluyorduk.

6-7 Mayıs 1915 günlerinde Van Valisinden -o tarihte Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın eniştesi Cevdet Bey'den- telgraflar gelmeye başladı. Van'da Ermeniler isyan etmiş. Van kentinde Ermeni ve Türkler arasında kan gövdeyi götürmeye başlamış, Rus birlikleri Van'a yaklaşıyormuş.

Cevdet Bey bizi yardıma çağırıyordu.

Birinci Kuvve-i Seferiye 12/13 Mayıs 1915 gecesi İran'ı boşaltarak Bacirge-Gevar-Başkale yoluyla Van'a hareket etti.

Gece yola çıktık. 13 Mayıs 1915 akşamı Türk sınırı olan Bacirge'ye gelmiştik. Geceyi ve 14 Mayıs gününü Bacirge'de geçirerek ayın 15'inde Gevar'a (*) doğru yola çıktık. 16 Mayıs'ta akşama doğru Gevar ilçe merkezine geldik. Orada Van'ın Ermeniler eline düştüğünü. Valinin memurlar ve jandarmayla birlikte bize katılmak üzere Başkale'ye gelmekte olduklarını haber aldık.

Dört gün Gevar'da kalarak 20 Mayıs 1915'te Başkele'ye hareket ettik.

Durum hiç de parlak değildi.

1 Kasım 1914'te Ruslar doğudan sınırımızı geçmişlerdi. O tarihte başlayan savaş, 10 Ocak 1915 gününe kadar sürdü. 2,5 ay süregelen muharebeler içinde gerek yerli, gerek Rusya Ermenilerinden meydana getirilen çeteler de bize saldırmaya ve silahsız buldukları Türk köylerine saldırıp akla gelebilecek her şeyi yapmaya başlamışlardı. İş şirazesinden çıkmıştı. Biz Bacirge'ye geldiğimiz zaman haber al-

(*) Şimdi Irak sınırının 50 kilometre kuzeyinde Hakkari ilinin bir ilçesi.

Levent Şahverdi Arşivi

dık ki, Rumiye'de hastanelere hücum ederek Türk yaralılarını iplere bağlayıp sokaklarda sürümüşler ve parça parça ederek öldürmüşlerdi. Demek ki bizim doğu illerimizdeki Ermeniler tamamen aleyhimize dönerek düşmanlarımıza katılmışlardı (*).

Bu ortam içinde Başkale'den Gevar'a geçtik ve Gevar-Mervane-Şatak-Pervari-Şirvan üzerinden 250 kilometrelik bir yürüyüşle 20 Haziran 1915 günü Bitlis'e vardık.

Bir ay süren yürüyüş kolay olmadı.

Ruslar ve gönüllü Ermeni taburları bizi 1 Haziran 1915'te vardığımız Mervane'ye kadar takip ettiler. Biz savaşa savaşa yürüdük. Yürüyüşün on günü muharebelerle, yirmi günü yolda geçti. Geçtiğimiz yol, yol değil, tamamen dağ sırtlarından ibaretti, 4168 rakımlı Cilo gibi dağlarla 3000 metreden aşağı düşmeyen bir silsileyi izledik. Köy namına ara sıra rast gelinen, dağ kovuklarındaki toprak oyuklarıydı. Halk, aşiret halindeydi. Ermeniler de çekilmişler, dağ tepelerinde saklanmışlardı.

(*) Halil Paşanın bana anlattığına göre:

4 Ağustos 1914 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu Büyük Seferberlik ilan edince, o tarihte Meclis-i Mebusan Reisi ve Menteşe Mebusu Halil Bey'in başkanlığı altında İstanbul Merkez Kumandanı Binbaşı Halil'in (Halil Paşa) bulunduğu bir kurul, Hükümet adına Ermeni Patrikliğine giderek şunu söylemişlerdir:

"Osmanlı İmparatorluğu bir Cihan Savaşına girmek üzeredir. Bu, devletimiz için, olmak ya da olmamak sorunudur. Bunun içindir ki, imparatorluk her tedbire başvuracaktır. Ermenilerin yüzyıldan beri bir hükümet kurmak için çalıştıkları ve bu yolda Rus ve İngilizlerce desteklendiklerini biliyoruz. Bu durum karşısında teklifimiz:

1. Biz savaşta ya galip geleceğiz, ya yenileceğiz. Eğer bu dönemde siz bize kötülük yapmazsanız ve biz de galip gelirsek, merkezi Erivan olmak üzere bir Ermenistan kurulmasını (Türk-İran-Rus topraklarında) kabul ederiz. Yok, yenilirsek zaten galip devletler bunu yapacaklardır.

2. Ermeniler düşmanlarımıza yardım ederlerse, o vakit Türkiye'deki bütün Ermenileri mahvederiz. Galip gelir ve Kafkasya'ya geçersek orada aynı davranışı devam ettiririz. Yenilsek dahi Ermeniler için kazanç yoktur.

Bu teklif karşısında Patrikhane Ermenilerin savaş süresinde tamamen tarafsız kalacaklarını vaadetmiş ve "tarihin mukadderatına intizar edeceklerini" söylemiştir. Buna rağmen olaylar Ermenilerin verdikleri sözde durmadıklarını ve ihtilal yoluna baş vurduklarını gösteriyor.

Levent Şahverdi Arşivi

Yolda yiyecek bitti. Ötede beride bulduğumuz ve tarlalardan topladığımız buğday ve arpaları kavurarak yiyorduk. Çoğu zaman yalnız dağlarda biten bir çeşit otla beslenerek yaşadık. Yirmi gün ot ve kavurga (buğday ve arpa kavurması) yemiştik.

Dilman muharebesine girerken 13 bin kişi olan tümen on bir bine inmişti. 20 Haziran 1915'te Bitlis'e girerken de mevcudumuz 7500'dü.

İstanbul'dan 16 bin kişiyle yola çıkan Kuvve-i Seferiye, altı ay sonra yarıdan çoğunu kaybetmiş. 8500 Türk çocuğu, şehit, yaralı, hasta ve kayıptı. Geriye kalanlar, büyük bir yorgunluk ve moral bozukluğu içinde yürüyordu.

Yol boyunca başımıza gelenler saymakla bitmez...

Gevar'dan yola çıktığımızda yerler -haziran olmasına rağmen- yarım metre karla kaplıydı. Bir gece sabaha karşı müthiş bir vaveylâ ile uyandık. Ordugâhta yoğun bir silah patırtısı vardı, çevremizde kurşunlar vızır vızır işliyordu. Düşman baskınına uğradığımız sanısıyla fırladık. Zaten elbiseyle yatıyorduk. Çadırdan çıkınca hepimiz donakaldık. Bir ayı sürüsü ordugâhı basmış, birkaç eri ve hayvanı parçalamıştı. Ayıların bir kısmını vurarak kaçırdık.

Bundan sonraki bir gün, tümeni uzaktan bir düşman kolunun sardığını gördük. O sırada bulunduğumuz tepenin önünden giden birlikler, düşmanın kucağına düşmek üzereydi.

Basri bu feci durumu görünce:

- Şimdi aşağıya yetiş, birlikler köprüye doğru değil, yandaki dereye vurarak, düşmana yönelen tepelere tırmansınlar!.. dedi.

Durum heyecanlıydı. Ben atımı tepe aşağı sürerken atın ayağı kaydı. Hayvanla birlikte yuvarlandık. Ben altında kaldım. Biraz sonra kendime gelmişim. Sol kolum tutmaz haldeydi. At yanımda duruyordu. Tekrar bindim. Ovaya indim. Sol kolum kütük gibi şişmişti. Ovaya inince ilk rastladığım birlik kumandanı Ahmet Bey oldu. Tehlikeyi haber verdim. Kolumun incindiğini gördü. Beni orada bıraktı. Baytar pansuman yaparak kolumu sardı. Ahmet Bey atını sürerek be-

Levent Şahverdi Arşivi

nim yerime emirleri tebliğ etti. Derenin kenarına geldik. Su, dar ve derindi, şiddetle akıyordu. Birkaç deneme, birkaç erin boğulmasından başka sonuç vermedi. Birlikler geçit yeri aramaya, önden gidenler hızla köprüye koşmaya, atlılar dereyi atlayarak düşman tarafına gitmeye başladılar.

Bin zahmetle karargâha döndüğüm zaman, beni hemen o gün ağırlıkları taşıyan Cemal'e gönderdiler. Onu da gittiği yoldan çevirerek başka bir yol göstermemi istediler.

Cemal'in yanına vardığım zaman, onu karlara batmış ve bir adım daha atamayacak halde buldum. Kolum çok sancıyordu. Cemal daima yanında bulundurduğu ilaçlarla beni tedavi etti, kuru peksimet verip çay içirdi. Karargâha bitkin dönebildim.

Yüzbaşı Basri:

- Şimdi karargâhta bulunan Süvari Teğmeni Hakkı'yla birlikte karşıki tepeler üzerinden bize doğru gelen düşman yönüne gidecek ve keşif yapacaksın!..

Ben, subay arkadaşım ve yirmi süvariyle tepeleri indim, dereyi geçtim, karşıki tepeye tırmadığımız zaman düşmanla aramızda üç kilometre kalmıştı. Ancak bir atlı grup olarak gelen düşmanın halinde bir düşman niteliği de sezilmiyordu. Bizim birlikler ise bu atlı grubun peşinden gelecek uzun bir yürüyüş koluna karşı muharebe düzeni alıyordu.

Vakit akşam oluyordu.

Demek ki, bu gece verilecek kanlı bir muharebenin arifesindeydik. Yanımdaki arkadaşa şunu teklif ettim: Karşıdan gelen atlılar sekiz on kişiden meydana gelen bir süvari öncüsü olabilir. Biz hücum edelim ve bunları yakalayalım. Tam bilgi alır ve gece bastırmadan doğru bir haber verebiliriz.

Bu kararla atları dörtnala sürdük.

Arazi biçimi bakımından karşı taraf bizi görmüyordu.

Yedi yüz metreye yaklaştığımız zaman bunların Türk olduklarını gördük. Daha yanaşınca tanıdık, karşıdan gelenler, Dilman'da bi-

Levent Şahverdi Arşivi

zimle beraber olan ve sonradan başka bir görevle ayrılan jandarma birliğindendiler.

Derhal birliklere bir yazı yolladım. Karşımızda düşman olmadığını ve birliklerimizin akşam varacakları ordugâha düzenli gitmeleri gerektiğini bildirdim.

Gün battıktan bir saat sora ordugâha geldiğimizde Basri Bey dedi ki:

- Biz tepeye çıktığınızı ve kılıç çekerek bu süvari koluna hücum ettiğinizi, fakat sonra durarak hep beraber geldiğinizi görünce bunun dost bir kuvvet olduğunu anladık. Ama savaş düzenine geçen birliklerimiz öndeydi ve hava kararıyordu. Mukadder bir felâkete nasıl engel olacağımızı düşünürken yanımızdaki süvarilerin dörtnalla birliklere gittiklerini ve birliklerimizin savaş düzeninden yürüyüş koluna geçtiklerini görünce çok sevindik. Kumandan Halil Bey senin için, "Çok değerli, çok cesur bir çocukmuş" dedi.

Kurmay Başkanı bunları anlattıktan sonra elimden tuttu ve beni Halil Bey'in yanına götürdü:

- Selâhattin'e takdirlerinizi söyledim, çok sevindi teşekkürlerini arzediyor...

Halil Bey:

- Bence en cesur adam, ölen adamdır. Öldüğünü görmek isterim Selâhattin...

Bu sözlerin damarlarıma kadar işlediğini hissettim.

Yola devam ettik.

Bir akşam üzeri büyük bir suyu geçiyorduk. Yıkılmak üzere olan bir köprüyü asker tutmuş, birliklerden başkasının geçmesine müsaade etmiyordu. Oysa düşmandan kaçan onbinlerce erkek ve kadın suyun başında toplanmış, bağırışıyorlardı:

- Bizi bırakıp nereye gidiyorsunuz?

Tabiî kimse bu feryatlara önem vermiyordu.

Biz, Cemal, Emin ve bazı arkadaşlar, köprüden geçmenin mümkün olmadığını görünce, Kürtlerden bir kılavuz aldık, suyu atla geç-

Levent Şahverdi Arşivi

meye karar verdik. Zaten birçok araba ve at sudan geçiyor, halk kendini suyun öte yanına atarak kurtarmak istiyordu.

Tam hayvanı suya süreceğim sırada, bir kadın, dört beş yaşlarında çocuğunu arkama koydu. Ben de ses çıkarmadım. Ortalara doğru su atın üzerinde oturduğum yere kadar çıkıyordu. Çocuğun ayakları su içindeydi. Küçük korkusundan belime sarılmıştı. Nihayet dereyi geçtik. Benim de aklım başıma geldi.

- Bu çocuğu ne yapacaktım?

Derken, çocuğu veren kadının birdenbire yanımda belirdiğini gördüm, dua ederek yavrusunu aldı.

Demek ki anne benim arkamdan kendini suya atmış ve beni izlemiş.

Yola devam ettik.

Pervari dolaylarında Şerhenis deresine geldiğimiz zaman artık açlık canımıza tak demişti. Fakat bu suyu geçmek için mutlaka köprü yapmak gerekti.

İstihkâm bölüğümüz üç gün uğraştı.

Köprüyü kuramadı.

AÇLIK VE SU

Birkaç kez karşıya süvari geçirip Pervari ilçesine haber göndererek asker için erzak getirmek istedik.

Süvariler geçemediler ve boğuldular.

Açlık ve su!..

İki düşman arasında koca tümen perişandı.

Bir sabah Kurmay Başkanı beni ve Cemal'i çağırıp dedi ki:

- Tümen burada ölüme mahkûmdur. Ben kumandana söyledim. Yanıma iki subay beş er alarak bu suyu geçeceğim. Ya geçer tümeni kurtarırım, ya boğulur tümenin ölümünü görmem. Kumandan beni onayladı. Ben de sizi münasip gördüm. Şimdi süvari bölüğüne de emir verdim, en kuvvetli atlılardan beş nefer seçecek. Haydi hazır olun!

Levent Şahverdi Arşivi

Muhakkak ölüm olan bu yolu kabulden gayri bir çare yoktu. Cemal, çadıra dönerken:

- Selâhattin, ölüm biçimi önemli değil; yalnız benim gırtlağım çok kavidir, çabuk boğulmam sıkıntı çekerim diye korkuyorum... diyor ve kahkaha atarak:

"Altı da bir, üstü de birdir yerin...
Mevt ise son rütbesidir askerin."

şiirini okuyordu (*).

Atlara bindik. Bütün karargâh kıyıya toplanmış, bize bakıyordu.

Yüzbaşı Basri atını sürdü. Biz de arkasına takıldık. Bir saat süren ve tehlikelerle dolu bir yolculuğun çetin mücadelesinde karşı yakaya geçebildik. ama iki süvari eri sulara kapıldılar. Ve bağıra bağıra binlerce adamın gözü önünde, binlerce adam hesabına kurban gittiler.

Biz karşı yakaya geçince, son hızla Pervari'ye yöneldik. Yolda bir deve kervanı un bulduk. Derhal yanlarına bir süvari katarak tümene yolladık. Pervari'ye kadar yolda epey erzak bulup hepsini sevk ettik. Zaten Kürt satacak yer arıyordu.

Pervari ağaçlar arasında, sulak, bağlık, bahçelik bir yerdi. Kaymakam bizi karşıladı. Derhal faaliyete geçildi.

Köprü kurmak ve iaşe için gerekli şeyler sevk edildi. Bir anda bütün kasaba harekete geçmişti.

Bunun bir nedeni vardı.

İlçe Jandarma Kumandanının emrini dinlemeyerek kafile başında gitmek istemeyen jandarma erini Cemal, Hükümet Konağında bir kurşunla yere sermişti.

Bu terör, bütün kasabayı, tümeni kurtarma yolunda seferberliğe geçirdi.

(*) Cemal'e çok şey borçluydum. Bu üsteğmen arkadaşım alabildiğine cesur. neşeli ve arkadaş canlısıydı.

Levent Şahverdi Arşivi

Biz bir aydır açtık.

Sıcak yemek ve ekmek bize cennet meyvesi kadar hoş geldi.

Pervari'deyken Başkumandanlıktan bir şifre aldık. Yarbay Halil Bey Miralay (Albay) olmuş ve Van gölü dolaylarında toplanmakta olan Beşinci Kuvve-i Seferiye ile Birinci Kuvve-i Seferiye ve Halep'ten gelmekte olan 36'ncı Tümen Halil Bey'in emrine verilerek Halil Bey Kolordu Kumandanlığına yükseltilmişti.

Bizim Kumandan o sırada otuz dört yaşındaydı.

İki gün sonra Pervari'ye gelince Halil Bey'e emri verdik. Tabiî herkes memnun... Bir gün sonra da eski Kuvve-i Seferiye karargâhıyla yeni Kolordu Karargâhı ayrıldı.

Cemal ile ben Kolorduya alınmadık.

Kuvve-i Seferiye Karargâhında bırakıldık.

Bu tutumun anlamında "İstenmeme" vardı.

Ben çok üzüldüm, Basri Bey'e giderek beni muharebe birliklerinden birine vermelerini söyledim. Yüzbaşı dedi ki:

- Halil Bey, Cemal'i istemiyor. Yalnız Cemal'i bırakmak onun izzeti nefsine darbe olur. Herkes senin nasıl çalıştığını biliyor, ne kadar değerli olduğunu biliyor, beraber olursanız kimse bir şey sezmez. Kumandan, en iyi subaylarını bıraktı, denir. Cemal'i çok sevdiğini biliyorum, bu fedakârlığı yapmaz mısın?

Tabiî sustum.

Pervari'deyken Başkumandanlıktan bir şifre daha geldi.

"Türk Ordusu, Kafkasya'ya girdiği zaman 300 bin silâhlı Türkle orduya katılacağını bize söylemiş olan Batumlu Aslan Bey'i bulunuz ve behemahal Kafkasya'ya girmeyi sağlayınız!"

Bu şifre bize geç varmıştı.

Halil Bey cevap verdi:

- Batumlu Aslan Bey on kişilik maiyetiyle karargâhımda misafirdir.

Levent Şahverdi Arşivi

Kumandan demek istiyordu ki, bu kişi değil 300 bin kişiyle ortaya çıkmak, kendi hayatını kurtarmak için bize sığınmıştır.

Başkumandanlık hayal arkasında koşuyordu, sayıklıyordu. 300 bin kişi ne demek, bu kadar silah ne demek! 20 Haziran 1915 akşamı Bitlis'e girdik.

Bitlis'e girmeden önce Bitlis suyu kıyısında karargâh kurmuştuk. Kolordu karargâhı bizden ayrıldığı için Cemal ile başbaşa kalmıştık. İsmail Hakkı (Berkuk) Kurmay Başkanı olmuştu. Kuvve-i Seferiye Kumandanlığına Alay Kumandanı Mesrur Bey getirilmişti. Halil Bey ve karargâhı Bitlis'e girmişlerdi. O tarihte Bitlis Valisi Abdülhalik (Renda) Bey'di.

Akşam olmuştu. Yemek yiyecektik. İçeceğimiz su, yanımızdan geçen Bitlis deresinin suyuydu.

Bir nefer geldi:

- Kumandanım, suda bir sürü baş, kol, gövde var, dedi.

Hep koştuk.

Gerçekten Bitlis deresinden insan leşleri akmakta...

Su adeta kızıllaşmıştı.

Tabiî o gece bir şey yiyemedik.

İnsanlar savaşın ateşi içinde birbirlerini kesiyorlar, yüzlerce yıldan beri yan yana yaşamış olanlar, düşman gözüyle birbirlerini parçalıyorlardı.

Ertesi sabah Bitlis'in yukarısına temiz suyun başına geçtik.

Van gölü berisinde Tatvan'da toplanmış bulunan Beşinci Kuvve-i Seferiye'nin Kurmayı Üsteğmen Hüseyin Rahmi Btilis'e geldi.

Tekrar birbirimize kavuştuk. Beni aldı, Tatvan'a gittik. Ben olan bitenleri anlatıp tümende bırakıldığım için müteessir olduğumu naklettim. Rahmi durumu Bekir Sami'ye duyurdu. Beni istemek üzere tümenime kâğıt yazdılar. Van gölü kıyısında iki gün Hüseyin Rahmi'ye misafir olduktan sonra geri döndüm. Tümen ertesi gün Tatvan'a hareket etti. Beşinci Kuvve-i seferiye de Kop'a doğru yola çıktı.

Kolordu artık muharebe cephesi alıyordu.

Yeni birliğime katılma emrim çıkmıştı.

Levent Şahverdi Arşivi

BEŞİNCİ KUVVE-İ SEFERİYE VE KAFKAS MUHAREBELERİ

Beşinci Kuvve-i Seferiye karargâhı bizim bulunduğumuz yerin 70-80 kilometre kuzeydoğusunda Liz bucak merkezindeydi. Ben de Tatvan'dan yola çıkarak Ahlat - Karmuç - Nazik gölü üzerinden buraya iki veya üç günde gidecektim. Yol tehlikeliydi. Çünkü Ahlat'ta Birinci Kuvve-i Seferiye öncü birlikleri, Liz'de Beşinci Kuvve-i Seferiye karargâhı... aradaki seksen kilometrelik boşlukta Rus süvarileriyle Ermeni çeteleri cirit atıyordu. Ellerine düşebilirdim. Bir ikinci yol, Ahlat - Muş - Liz yoluydu ki, mesafesi yüz altmış kilometreydi. Yani, birincinin iki misli... Aynı zamanda bu yol da emin değildi. Çünkü Muş ovasındaki Ermeni köyleri isyan etmiş, ya da başkaldırmak üzereydiler.

Alın yazısına razı olarak yürümek ve işi talihe bırakmaktan başka çare yoktu.

Ben bir ata bindim, eşyamı bir ata koydum, emir ve seyis neferlerimi yanıma alarak yola düzüldüm (26.6.1915).

Dünyanın en güzel yerlerinden biri olan Van gölü kıyıları cennet gibiydi. Ama ya boş Ermeni ya da yarı vahşi Kürt köylerine tek tük rastlanıyordu. Akşama doğru Van gölü kenarındaki Ahlat'a vardım. Bağlar, bahçeler ortasındaki bu yer, herhangi bir evde yatmak olanağı bulunmayacak kadar geriydi. Bir bahçe içine seyyar karyolamı kurdum. Mavi göle bakarak ve kuş seslerini dinleyerek uyudum. Seyis ve emirerim sırayla nöbet bekledikleri için emniyetle yatıyordum.

Sabahleyin yola düzüldüm. Ahlat Kaymakamlığı'ndan kılavuz olarak bir jandarma eri aldım. Böylece kafilemiz dört kişi olmuştu.

Yolu yarılamıştık ki, 20-30 süvarinin dağdan indiğini gördük. Derhal yere atlayarak kendimizi gizledik.

Süvarilerin ardında araba, kadın ve eşya görünce gelenlerin bir muhacir kafilesi olduğunu anladık. Ama bu kadar temiz kılıklı insan-

Levent Şahverdi Arşivi

ların bu çevrede bulunmasına şaşmıştık. Nihayet yaklaştılar. Karşılaştık. Bunlar, o civarda oturan Çerkezlermiş, savaştan ve Ermenilerden korktukları için Nazik gölü dolaylarındaki köylerine gidiyorlarmış.

Yolumuz birleşiyordu.

Bunun üzerine kılavuz jandarmayı geri çevirdim, hep beraber yürüdük.

Çerkezler çok temiz giysiler içindeydiler. Hatta İstanbul sokaklarında dolaşabilecek kıyafetlere sahiptiler. Atları, arabaları tertemizdi. Bizim görmeye alıştığımız Anadolu kadını, yalınayak, üstünde bir sürü kirli paçavra, yıkanmamış, yaralı bereli, hastalıklı bir zavallı yaratıktı. Oysa Çerkez kadınları hiç buna benzemiyorlardı. Hemen hepsi çizmeli, külot pantolonlu, temiz ve sıhhatliydi. Adeta İstanbul'da at sporuna çıkmış kadın kılığında ve tavrında görünüyorlardı. Öteki Müslüman kadınlar gibi insandan kaçmıyorlardı, erkeklerle beraber dolaşıyor ve sizinle de erkek gibi görüşüp, arkadaşlık ediyorlardı...

Çerkez kafilesi de Rus ve Ermeni saldırısına karşı aldığı savunma düzeniyle yürüyordu. Benim yanlarında bulunuşum morallerini yükseltmişti.

Yolda bir olay, itibar ve otoritemi arttırdı.

Bizim on kişilik bir süvari keşif kolumuz, uzaktan Çerkez kafilesini görmüş ve düşman zannıyla hücum ederek önden giden Çerkez süvarilerini yakalamış.

Yakaladıklarını sorguya çekmek üzere götürürlerken biz yetiştik.

Süvariler Bekir Sami'nin tümeninden Zabit Vekili Salim'in kumandasındaydılar. Salim, beni görüp dinleyince Çerkezleri serbest bıraktı. Serbest bırakmakla da kalmadı, Tümen karargâhına güvenle gidebilmem için yanıma iki süvari verdi. Bu durum kafilenin benim çevremde birleşmesi sonucunu doğurdu.

Çerkezlerle yolda konuşuyorduk. Anlattıklarına göre, çevrede epey Çerkez köyü vardı. 1828'de Çarlık Rusyası'yla yaptığımız savaşta yenilgiye uğrayıp çekildiğimiz zaman Kafkas dağlarının kuzey bölgesinden Türkiye'ye göçmüşlerdi.

Levent Şahverdi Arşivi

Sordum:

- Türkiye'ye gelmekten memnunsunuz değil mi?

- Çok pişmanız!

Hayretle:

- Neden? dedim.

Anlattılar.

- Biz dinimize, ırkımıza, milliyetimize saldırı korkusuyla Kafkasya'yı bırakıp İslam Halifesinin toprağına geldik. Burada her gün Ermeninin, Kürdün, eşkıyanın saldırılarına uğruyoruz. Malımızdan, canımızdan, ırzımızdan emin olarak yaşayamıyoruz. Çevremiz tehlikelerle dolu. Bir köy kursak bunu mutlaka yıkmaya çalışırlar. Karımızı, kızımızı korumak için kanlı kavgalarda bir sürü kurban veririz. Hükümet diye bir şey burada yoktur. Hükümet namına gelen Kürt, Arap jandarma ve Ermeni tahsildar bize eşkıyadan fazla zulmeder. Her gelen hükümet memuru bizden rüşvet ister. Bununla da kalmaz adı güzele çıkmış kadınlarımızı eğlenmek için ister. Bu isteklere boyun eğmezsek jandarma bizi döver veya yakalayıp günlerce dağlardan yürüterek şehre götürür. Gidinceye kadar dayak, saldıktan sonra dayak... En sonra güç bela hayatımızı kurtarabilirsek, kurtarırız. Bütün bunları gidip hükümete şikâyet nafiledir. Çünkü şikâyet edeceğiniz makamın emir vereceği gene jandarma ve karakol komutanıdır. İşte biz böyle yaşarken, bizimle birlikte göçmeyip Kafkasya'da kalan akrabalarımız medeni koşullar altında bulunuyorlar; yalnız oranın kanununa itaat ediyorlar.

Benim gibi bir genç subay için bundan daha acı ne olabilirdi? Ben o yaşta ve baştayken bu sözlerin anlamını kavrayacak durumda değildim. Derhal yol arkadaşlarıma en ağır şeyleri söyledim.

26-27 Haziran 1915 gecesini Nazik gölü (Van gölünün 20 kilometre batısında küçük bir göldür) civarında bu Çerkez köyünde geçirdim. Bana ne istediğimi sordular:

- Çerkez tavuğu... dedim.

Bu isteğim hoşlarına gitti. Bana cidden güzel bir yemek yedirdi-

Levent Şahverdi Arşivi

ler. Güzel kafkas parçaları çaldılar, şarkı söylediler, dans ettiler. Ben çok ağır ve vakur seyrediyordum. Ama içimden bu vatana geldiklerine pişman olduklarını söyleyen bu insanlara derin bir kin besliyordum.

Gece temiz bir odada tahta karyolada tertemiz bir yatak gösterdiler. El yüz yıkamak için leğen ve temiz keten havlular hazırdı. Soyundum. Tam yatacağım sırada kapı vuruldu. Seslendim:

- Girin!

Çok güzel bir Çerkez kızı, elinde bir tepsiyle içeri girdi. Tepside çok güzel yapılmış bir şekerlemeyle, bir bardak süt vardı. Onları bir yere koydu ve kapının yanında el pençe divan durdu. Ben ne yapacağımı şaşırmıştım. Kız acaba getirdiği şeyleri yememi mi bekliyordu? Biraz duraksadıktan sonra kıza dedim ki:

- Getirdiğiniz şeyleri ben ancak sabah yerim. Siz gidin ve istihârat edin.

Kız başıyla bir selam verdi; ve gitmesiyle kapı vuruldu. Ev sahibi içeri girdi:

- Biz, saydığımız misafirleri gece yalnız komayı ayıp sayarız. Cariyelerimizden birini konuğu beklemeye memur ederiz. Konuk bunu kabul etmezse hakaret addedilir. Gönderdiğimiz kız size bir terbiyesizlik mi etti?

Heyecanla söylediği bu sözlerden ev sahibinin çok müteessir olduğu anlaşılıyordu. Dedim ki:

- Ben askerim, yalnız yatmak zorundayım. Gösterdiğiniz misafirperverliğe teşekkür ederim. Kız sabahleyin gelsin.

Adam:

- Peki, dedi.

Sabahleyin gözümü açtığım zaman kız oda kapısının yanında ve ayakta gene el pençe divan duruyordu. Sordum ve anladım ki bu kızın babası küçükken ölmüş, anası küçüğe bakamamış, bu ağaya satmış. Kız büyümüş. Şimdi ağanın cariyesiymiş. Kendisi gibi başka cariyeler de varmış.

Kız bunları anlattıktan sonra dedi ki:

Levent Şahverdi Arşivi

- Dün akşam beni kovdunuz. Gece, "misafire bir kusur mu işledin?" diye ağa az kaldı beni dövecekti.

Bunları söylerken gözünden iki damla yaş akmıştı. Kendisine sakin olmasını söyledim. Biraz sonra köyü terkederken herkesin yanında çağırdım, teşekkür ettim.

O gün akşama kadar yol aldıktan sonra Liz'e on kilometre uzaklıkta Bekir Sami Bey'in tümeninden 43. Alayın bir taburuna rastgeldim; geceyi taburda geçirdikten sonra 28 Haziran 1915 öğleye doğru Liz bucağındaki 5. Kuvve-i Seferiyye karargâhına katıldım.

Hüseyin Rahmi ile karşılaşmamız çok güzel bir şey oldu. Rahmi beni o gün kumandan ve karargâhtaki arkadaşlara tanıttı. Karyolamı çadırına koydurdu. Ben gelmeden bir-iki gün önce yüzbaşı olmuştu; bu olayın sevincindeydi.

Geldiğimin üçüncü günü bir muharebe oldu ise de kırk sekiz saat süren bu düşman taarruzu kolaylıkla defedildi. Düşmanın bir saldırı hazırlığına başladığı temmuz başında yayıldı. Bekir Sami gerekli tedbirleri almaya uğraşıyordu.

Liz, çok sıcak bir yerdi. Sıtma yaygındı. Gerçi biz sırtların üzerinde ve tepelerde kurulmuş çadırlardaydık. Ben hastalandım. Hararet devam ediyordu. Doktorlar sıtma teşhisi koymuşlardı.

Tam bu sırada kolordu bir alayımızın bizden ayrılarak kuzeye gitmesini istedi. Tümen buna itiraz etti, yakında muharebe başlayacağını ve bu durumda bir alayın tümenden ayrılmasının doğru olmadığını söyledi. Bu tartışma iki gün sürdü. Kolordu ısrar edince alaya hareket emri verildi. Ne var ki alay bir saat kadar yürüyerek konaklayacak ve sabaha kadar yeni bir emir almazsa ertesi gün yürüyüşe devam edecekti. Bu karardan sonra Bekir Sami, kolorduya:

- Alayı gönderdim. Muharebe başlar, tümen yenilgiye uğrarsa, ben sorumluluk kabul etmem, diye telgraf çekti.

Gece yarısı çadırımda idim. Bir telgraf getirdiler, baktım, kolordudan...

Levent Şahverdi Arşivi

Kolordu fikir değiştirmişti. Alayın gönderilmemesinin uygun olduğunu yazıyordu. Şu halde yeni emir sabah hareket etmeden alaya duyurulmalıydı. Ancak ben hastalığın etkisiyle bunu düşünemedim. Telgrafı başımın altına koydum. Uyumuşum. Sabahleyin karargâhta kıyamet kopuyor. İlerde muharebe başlamış. Kumandan kolordudan telgraf gelip gelmediğini sormuş.

- Geldi, demişler.

Ama telgraf ortada yok.

Bir yanda muharebe sıkışmış, alay gerekli. Bekir Sami:

- Telgraf kimdeyse, keratayı bana getirin beynini patlatacağım... diyor.

Aklım başıma gelmişti. Fakat yapılacak ne vardı? Ben iyi bir subay olarak bu birliğe gelmiştim. İlk işim büyük bir askeri rezalete sebep oluyordu. Bu sırada rahmi çadıra geldi. Durumu anlattım. Derhal karar verip atını hazırlattı:

- Ben, dedi, şimdi alaya yetişir ve doğru muharebe meydanına götürerek kaybolan şeyi telafi ederim. Sen Bekir Sami'ye telgrafın benim tarafımdan alınmış ve unutulmuş olduğunu söyle! O, bana öfkelenecek, fakat akşama muharebe zaferle bitinceye kadar beni görmeyeceği için bir şey yapmayacaktır. Sonra da zaten öfkesi geçer.

Ben de öyle yaptım. Bekir Sami, Hüseyin Rahmi'ye küfretmekle yetindi(*).

O gün başlayan savaş on gün sürdü. Ve 9.7.1917'de başlayan muharebe bütün kolurdu cephesine yayıldı. Anlaşılıyordu ki harp belirli bir amaç içindi. Karargâhın muharip kısmı yirmi kilometre ötede Kop'ta muharebe meydanındaydı. Ben de geride çadırda 39 derece ateşle yatıyordum. 10 Temmuz 1915 sabahı Kolordu Karargâhı geriden bizim yanımıza gelmişti.

(*) Ben bu hikâyeyi Daday'da Bekir Sami'ye anlattım. Bana, "Aferin Rahmi, ben onu hiç kimse için fedakârlık etmez sanırdım; demek seni seviyormuş" dedi.

Levent Şahverdi Arşivi

Yüzbaşı Basri'yi gördüm ve hasta olduğum için geride kaldığımı söyledim.

Öğleden sonra Telgraf Müdürü Hakkı koşarak geldi ve bizim yirmi kilometre kadar batımızdan akan Murat Nehri üzerindeki Şahberat geçidinden bir Rus süvari birliğinin geçtiğini ve bulunduğumuz yere doğru gelmekte olduğunu söyledi.

Liz, hastaneler, bir sürü yeteneği olmayan askerle doluydu. Böyle bir düşman birliği gelirse hepimizi kılıçtan geçirirdi. Telgraf Müdürü Hakkı'yı Yüzbaşı Basri'ye gönderdim.

Biraz sonra Basri beni çağırdı.

Oysa 39-40 derece ateşle yatıyordum.

Yüzbaşı Basri Bey dedi ki:

- Bu işi sen düzelteceksin. Şimdi buradaki askerleri topla! Git bu düşmanı durdur!

Ben emri yerine getirmeye çalışırken iki telgraf aldım:

Bulanık: 28.7.331

Beşinci Kuvve-i Seferiye Karargâhında mülhak-Mülâzım-sani Selâhattin Efendiye,

Bir dakika tehirin (geciktirmenin) cezası idamdır.

1- Zayıf bir düşman, Şeyh köprüsünden Liz'e doğru ilerlemektedir.

2- Hemen bu dakika fırka karargâhı muhafız efradından ve bir kısım hizmetçilerden, deve kollarından ve cephane kollarından ve Liz'de bulunan tekmil kıtaattan ve mümkün mertebe fazla mevcut teşkil edebileceğiniz bir kuvvetle 'Şeyh'in köprüsü istikametinde düşmana taarruz ediniz. Emrinize itaat etmeyenleri idam ediniz.

Beşinci Kuvve-i Seferiye Kumandanı
Bekir Sami

Levent Şahverdi Arşivi

Bulanık: 28.7.331

Beşinci Kuvve-i Seferiye Karargâhında Selâhattin Beye,

Vazifeniz Şeyh'in köprüsünden düşman geçirmemektir. Şayet düşman geçmiş bulunur ise, mümkün olursa taarruz edip suyun sağ sahiline atınız ve hareketiniz gayet seri olsun.

Fırka Kumandanı
Bekir Sami

Bulanık veya Kop, yirmi kilometre kuzeyimizdeydi. Bekir Sami'nin yanında seyyar telgraf vardı ve emirleri böylece veriyordu.

Guruba dört - beş saat kala 150 - 200 neferden ve birkaç subaydan meydana gelen birliğimizle emredilen yöne çıktık. Aradan iki saat geçti. Kimseye rastlamamıştık. Arkadan yirmi kişilik bir süvari müfrezesi geldi. Kolordu Karargâhından (bizim önümüzdeki sınıftan) Teğmen Elmas'ın kumandasındaki bu küçük birlik de benim emrime gönderilmişti. Güneşin batmasına biraz kala Şeyh köprüsüne bakan sırtlara vardığımız zaman suyun öte yanında düşman süvari ordugâhını gördük. Esasen ben süvarileri daha önden göndermiştim. Teğmen Elmas köprüyü tutmuştu. Yanımıza gelerek dedi ki:

- Karşıda bir sürü Müslüman var. Bunlar, "Bizi kurtarın! Ermeni taburları geliyormuş, bizi bu akşam keseceklermiş" diye bağrışıyorlar...

Elmas, köprüye hücum ederek Rusları püskürtmeyi ve muhacirleri kurtarmayı öneriyordu. Karşıdaki ordugâha baktık, düşmanın üç süvari alayı var. Biz sırtta idik. Düşman bize hücum ederse savunma olanağımız vardı. Ama aşağı inersek süvari alaylarının elinde maskara olmamız tabiiydi. Elmas'ın fikrini kabul etmedim. Geceyi sırtlarda geçirdik. Düşman gece bir defa köprüyü zorladı, ateşimizle karşılaştı. Birkaç askerimiz şehit oldu. Fakat sabaha kadar, karşı kıyıda öl-

Levent Şahverdi Arşivi

dürülen Müslümanların feryatları ayyuka çıkıyordu. Sabaha karşı gün ışırken, kesilmiş insanların küme halinde yakıldığını gördük. Manzara müthişti. Yanmış insan etlerinin kokusu havayı kaplamıştı. Benim ateşim çok yükselmiş, her tarafım yanıyordu. Yanımda Teğmen Celil bana boyuna çay veriyor ve rahat uyutmaya çalışıyordu.

Güneş yükseldiği zaman karşımızda kalan yalnız köprübaşını tutan bir Ermeni taburu ve bir yığın yangın artığı ceset vardı. Düşman süvarileri ortadan kaybolmuştu.

Görevimi yapmış, düşmanı köprünün bu yanına geçirmemiştim. Esasen geceki durumu tümen ve kolorduya raporla bildirmiştim. Sabahleyin tekrar bir rapor yazarak emir beklediğimi söyledim.

Öğleye doğru bir emir, bir de piyade taburu geldi. Kolordu Kumandanı köprünün bu tabura teslim edilerek benim Liz'e dönmemi, yanımda getirdiğim askerleri birliklerine iade etmemi emrediyordu.

Bütün umudum Liz'e varıp çadırıma kendimi atıp yatmaktı, çok bitkin durumdaydım. Ama Liz'e vardığım zaman bütün umutlarım mahvoldu. Çünkü dün beni Şeyh köprüsüne yollayanlar düşmanı tutamayacağımı hesaplayarak ağırlıkları geri yollamışlardı. Ortada yalnız kolordu karargâhının bir iki çadırı ve birkaç subayı vardı.

Telgrafhanede oturan kumandan Halil Bey ve Yüzbaşı Basri'ye olan-biteni anlattım.

- Git, istirahat et! dediler.

Bir ahırın damında oturan Asteğmen Emin Ali ve Üsteğmen Piyade Cemal'in yanına geldim. Bana hemen bir çay verdiler, üstüme bir şey buldular, ben yattım, titreyerek dalmışım. Ne kadar uyuduğumu bilemiyorum. Yüzbaşı Basri beni tekrar çağırttı ve şu emri verdi:

- Şimdi tekrar Şeyh'in köprüsüne gidecek, bu taburu alacak ve gece sabaha kadar yürüyerek yarınki muharebe tümeninin solunda bulunacaksın.

Bu emir benim için bir ölümdü. Ama askerlik itaati emrediyordu. Yalnız Halil Bey gülerek sordu:

- Sen galiba hasta ve yorgunsun?

Levent Şahverdi Arşivi

- Hayır, bir şey yok!

Ancak ben bunu söylerken her tarafım titriyor, ateşler içinde yanıyordum. Gözlerim kıpkırmızıydı. Bunun üzerine Halil Bey dedi ki:

- Güzel!.. Başka çare olmadığına göre yorulmamış ve sıhhatte olduğunu söylemek gerekir; bunu iyi becerdin.

Gün batarken at sırtında köprübaşındaki tabura vardım. Emri verdim. Beraber hareket ettik. Yalnız Bekir Sami Bey'e bir raporla dört saat sonra taburla bulunacağım yeri söyledim. Tam gece yarısı bu köye ulaştığımız zaman Tümen Komutan Yaveri Ali Cenap (*), elinde bir emirle karşıma çıktı.

Emrin özeti:

Selâhattin Efendiye,

Taburla gece sabaha kadar yürüyerek Yoncalı'ya gidecek (Burası bizim tümenle çarpışan düşmanın tam yan gerisiydi) ve şafakla düşmanın gerilerine ve yanlarına hücum edeceksiniz. Yaver Ali Cenap emrinizde bulunacaktır.

Derhal yürüyüşe geçtik. Fakat tabur Arap'tı, Bağdatlı 108. Alay'ın 2'nci Taburuydu. Hiç talim terbiye görmemişti. Bütün uyarmalarıma rağmen sigara içmeyi men edemedim, ses kesmeyi mümkün kılamadım. Koca tabur emredilen yöne tam bir başıbozuk alayı gibi gidiyordu. Ali Cenap yanımdaydı. Şafak sökerken tabur kumandanına tekrar savaş düzenine girmemizi rica ettim. Bu sersem Arap binbaşı bana dedi ki:

- Biz kahraman Araplarız, nizam bilmeyiz. O korkakların işidir. Düşman karşımıza çıksın, nasıl parçalayacağız görürsün.

Her cahilin iddiası olan bu sözler karşısında yapılacak şey yoktu. Az çok muharebe nizamı aldırarak yürüyorduk. Gün açılmaya başlıyordu. Ben Ali Cenap'a dedim ki:

- Şu tepede tabura son emri ileteceğim. Ve tepeden bir adım ile-

(*) Ali Cenap, bizim sınıftan süvariydi. 1938-39 yıllarında İstanbul'da kömürcülük yapmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

ri gitmem. Çünkü bu tabur muharebeye girerse derhal panik başlayacak. Ben hastayım, Rus'un veya Ermeni'nin eline düşemem.

Ali Cenap:

- Ben senin yanından ayrılmam, tepede dururum ve tabur kumandanına yapacağı işi söylerim.

Tabur kumandanı Arap olan yüzbaşılarına emrini verdi. Hareket geçtiler. Ben de ileriye bakıyordum. Birden düşman makineli tüfek ve topçu ateşi açtı. Bu kahraman kalabalık bir anda karmakarışık oldu. Ben ata atladım Ali Cenap'la birlikte olanca hızımızla karargâha döndük. Bir buçuk saatte karargâha yetiştiğimiz zaman Bekir Sami Bey:

- Tabur nerede? diye sordu.

- Düşmana taarruz ediyor.

Bu cevabım üzerine:

- Dön arkana bak! dedi.

Bulunduğumuz yer bir tepe idi. Kafamı çevirdiğim zaman Kop ovasında tabur dağılmıştı. Rus süvarileri taburun içine dalmış alabildiğine adam kesmekle meşguldü.

Tümen topçusu derhal harekete geçti. Düşman süvarisini top ateşi altına alarak piyade taburunu kurtarmaya savaştı. Ne yazık ki, Arap taburu akşam üstü dört-beş yüz neferini kaybetmiş olarak yüz mevcutla ancak gelebildi.

Muharebe de 16 Temmuz 1915 gününe kadar çok kanlı olarak devam etti. Yedi günlük çarpışmada birinci hatlarımızda binden fazla şehit ve iki binden çok yaralı vardı. Özellikle Ermeni gönüllü taburları, süngü ve bombayla siperlerimize sürekli hücum ediyorlardı.

KORKU MU?

16.7.1915 günü ben tümenin tarassut yerinde görevdeyken düşman süvarisinin sol kanadımızı çevirdiğini ve on sekiz süvari bölü-

Levent Şahverdi Arşivi

günün gerilerimize kaydığını, birinci hatlarımızda bazı neferlerin geriye kaçtığını görüyordum Bunu telefonla Tümen Kurmayı Rahmi'ye söylediğim zaman, bana:

- Çok korkuyorsun, o kadar korkmaya lüzum yok, dedi.

- Kahramanlığın sırası değil, tümen yenilgiye uğramak üzeredir. Kendinize gelin, diye cevap verdim.

Bu konuşma üzerine Rahmi, eline geçirdiği bir kuvvetle sol cenaha yetişmek üzere hareket etmiş...

Biraz sonra düşman süvarisi solumuzdan içeri girdi ve birinci hatlar çözülmeye başladı. Bunu kendisine ilettiğim Tümen Kumandanı Bekir Sami Bey telefonda beni haşladı:

- Korkuyorsun, ayıptır, cesur ol!

Cevap verdim:

- Şimdi olduğunuz yerden piyadelerimizin geri geldiğini göreceksiniz. Tümen mağlup olmuştur. Ben de tarassut yerini bırakıyorum. Biraz daha kalırsam esir düşmem tabiîdir.

Bunu üzerine Bekir Sami:

- Buraya gelirsen beynini patlatırım... diye bağırdı.

Fakat ben aldırmadım. Aşağı indiğim zaman Bekir Sami Bey çıldırmıştı. Hüseyin Rahmi şaşırmış:

- Mahvoldum... diye bağırıyordu.

Sebebini sorduğum zaman dedi ki:

- Sen telefon ettiğin zaman ben kolorduya "Düşman kaçmak üzeredir, takip edeceğiz" diye rapor verdim. Halbuki şimdi biz kaçıyoruz. Benim meslekî bilgim hakkında şimdi kolordu ne diyecek? Mahvoldum...

Topçu Kumandanı yüzbaşı Zihni (*):

- Selâhattin ne yapacağız? Toplar kaybolmuş, elimde iki top var... diye dövünüyordu.

İşte bu kargaşa ve kanlı ortam içinde dövüşe dövüşe ve askere

(*) Sonradan General Zihni.

Levent Şahverdi Arşivi

bir düzen vermeye çabalayarak tekrar Liz'e geldik. Kumandan adeta kendini kaybetmişti. Bütün emr ü kumanda Rahmi'nin elindeydi. Ama o da bitmiş, harap olmuştu. Gece Liz'de biraz toparlandık. Geldiğimiz yerde askeri yerleştirmeye uğraşıyorduk. Ertesi gece artık ben de kendimi kaybetmiştim. Çadıra yalnız gelen Hüseyin Rahmi'ye:

- Be namussuz herif, sen nasıl kurmay subayısın, hepimizi düşmana kestireceksin... diye bağırmaya başlamışım...

Doktorlar beni muayene etmişler. Yedi gündür kırk derece ateşle yapılan bu kanlı mücadele beni tamamen yatağa sermiş... Hezeyan halinde sayıklıyormuşum... Beni bir arabaya koyarak Muş hastanesine göndermişler...

Gözümü açtığım zaman, kendimi Muş hastanesinde buldum.

Biz Beşinci Kuvve-i Seferiye 16 Temmuz 1915 günü yenilgiye uğrarken bağlı bulunduğumuz Halil Bey Kolordusunun diğer tümeni (benim İran'a beraber gittiğim Birinci Kuvve-i Seferiye) sağ kanadımızdaki düşmana başarılı bir savaş vermekteymiş, eğer biz muharebenin aleyhimize döndüğünü zamanında haber alsaydık, durumu değiştirmek ve sağ cenahtan destek almak mümkündü. Rus saldırısı, Muş ovasında baş kaldıran Ermeni birlikleriyle beraber Türk kuvvetlerini iki ateş arasında imha amacını güdüyormuş (*). Bizim tümenin bundan haberi yoktu (**).

Ne yazık ki olan olmuştu...

Biz Kop'u terkederek Muş'a doğru çekilirken 25 Nisan 1915'te

(*) Mareşal Fevzi Çakmak'ın "Büyük Harpte Şark Cephesi" adlı eseri.

(**) Daha sonra 1916 yılında ben Onsekizinci Kolordunun (Halil Paşa Kolordusu) Harp Ceridesi'ni yazarken bütün bu belgeler elimden geçti. Bu muharebe için Kolordu Kurmay Başkanı Basri, Harp Ceridesi'ne şunları yazmıştı:

"Fırkasına ilk defa toplu olarak bir muharebe yaptıran Kumandan Bekir Sami Bey, vaziyeti kavrayamamıştı. Çok genç ve tecrübesiz olan fırka erkânıharbi, kumandanı tenvir edecek vaziyette değildi. O kadar değildi ki, tarassut zabitinin tarassut mevkiinden panik olduğu yolundaki haberi vermesine rağmen, Kolorduya galip geldiklerini söyleyecek kadar gafil davrandı ve lüzumsuz yere Kolordunun bir müddet için mağlup olarak geri çekilmesine sebep oldu."

Levent Şahverdi Arşivi

Çanakkale'ye asker çıkarmış olan İngiliz ve Fransızlarla muharebeler devam ediyordu.

12 Temmuz 1915'te Fırat üzerindeki Nasıra 19 Temmuz 1915'te Dicle üzerinde Ammare İngilizler tarafından zaptedilmişti. Böylece Basra tamamen İngilizler'in eline geçmişti.

Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa Süveyş'e asker sevki için hazırlıklar yapıyor, öte yandan Fransa'nın desteğiyle ayaklanmak isteyen Suriye ve İngilizler hesabına baş kaldıran Hicaz Araplarını engellemeye çalışıyordu. Karadeniz sahilindeki Rumların Çarlık donanmasıyla Akdeniz kıyılarındaki Rumların da İngiliz donanmasıyla muharebe ettikleri anlaşılmış, hükümet bu işlere karşı tedbir aramakla meşguldü.

Osmanlı İmparatorluğu her yanından kaynıyor ve göçüyordu.

HASTANE

22 ve 23 Temmuz 1915 günü Muş hastanesinde gözlerimi açtım. Kendime geldikten sonra durumu anlamaya çalışıyordum. Çevreden öğrenebildiğim kadarıyla Muş ovasında kıyamet kopuyordu. Hastane bir bölük askerin himayesi altındaydı. Muş'u çevreleyen dağlar Ermeni muhacirleriyle dolmuştu. Kadın, çocuk ve erzaklarını vaktiyle buraya kaçırmış Ermeniler silahlı tabur ve bölükler halinde Türk köylerine ve Türk askerlerine saldırmakta, buna karşılık Otuz Altıncı Tümen bütün ovayı yakmakta ve Ermenileri imha etmekteydi. Otuz Altıncı Tümenin başında henüz otuz bir yaşında bir kurmay subay olan Kâzım Bey bulunuyordu.

Bizim kolordu karşı taarruza geçmiş, bizi kovalayan Ruslar geriye kaçmaya başlamışlardı.

Bu haberlerle günler geçerken benim ateşim düşmüştü. İyileşiyordum. Hastalığımın Arabistan sıtması olduğu anlaşılmıştı.

Muş hastanesi ise bir âlemdi.

Levent Şahverdi Arşivi

Birdenbire fazla yaralı gelmesi yüzünden hastane yükünü almıştı. Her taraf hasta ve yaralı doluydu. Ne ilâç, ne sargı, ne doktor, ne bakım vardı. Feryat yükseliyor, ölüm kol geziyordu. Hastane baştabibi bir Ermeni kaymakamdı Yanında bir Türk yüzbaşı vardı.

EMİR EMİRDİR

Bir sabah gürültüyle uyandım. Emir gelmiş, ağır yaralılar Diyarbakır hastanesine yollanacakmış. Muş'tan Diyarbakır, Palu yoluyla 250 kilometreydi. Bütün yol boyu Ermeni çeteleriyle doluydu. Yaralı neferler, bacağı kolu kırık askerler, çıplak manda ve öküzlerin sırtına konuyordu. Şimdiye kadar insan taşımaya alışmamış hayvanlar üzerlerine konan yaralıları bohça gibi yerlere atıyorlardı. Askerlerden feryatlar yükseliyordu.

Hastanedeki subaylar arasında bu işe ses çıkaran yoktu. Türk doktorunu çağırdım, askerlere günah olduğunu söyledim. Bana:

- Baştabip böyle emretti. Kolordudan emir almış, kimse onun işine karışamaz; siz de sizi ilgilendirmeyen işe karışmayın... diye cevap verdi.

Genç doktora baştabibin bir Ermeni, ıstırap çeken yaralıların Türk olduğunu, kendisinin de duruma müdahale etmesinin görevi sayılması gerektiğini ve karışmazsa bir Türk subayı sıfatıyla müdahale edeceğimi söyledim.

Bunun üzerine öfkelendi:

- Terbiyesizlik ediyorsun, şimdi senin ellerini kollarını bağlar, abdesthaneye hapsederim.

Adamın bu cevabı üzerine kendimi kaybetmişim, biraz sonra "ölüyor" diye bağırdıklarını ve kuvvetli ellerin beni ayırdıklarını gördüm. doktorun yüzü şişmiş, mosmor olmuştu. Olayı duyan baştabip maiyetiyle koğuşa geldi ve beni hapsetmek istedi. Karşıki yatakta yaralı olarak yatan Yüzbaşı Kayserili Salih işe karıştı. Bunun üzerine baştabip kolorduya başvuracağını söyledi.

Levent Şahverdi Arşivi

- Ben de başvuracağım... dedim.

Ve Kolordu Kurmay Başkanı Basri Bey'e kısaca şu telgrafı çektim:

"- Burada Türk askeri bir Ermeni sertabip elinde öldürülüyor, müdahale ettim, müdahale ediniz."

Yarım saat sonra hastane baştabipliğine ve bana gelen ortak telgraf aşağı yukarı şöyleydi:

"Kolordu sertabibi Kaymakam Tevfik Bey şimdi Muş'a hareket etmiştir. Tevfik Bey gelinceye kadar her türlü emr ü kumanda Kolordu emri zabiti Selâhattin Efendiye aittir. Emrine itaat etmeyenleri idam edebilir.

Kolordu Kumandanı Miralay Halil"

Gece Tevfik Bey geldi. Felâketin önüne geçildi.

HABERLER

Hastanede günden güne iyileşiyordum. Cepheden gelen haberler de iyi idi. Durumun çok kötüye gittiğini gören Üçüncü Ordunun -ki bizim kolordu merkezi Erzurum'da bulunan Mahmut Kâmil Paşa kumandasındaki kolordusu bizi kovalayan Rusların arkasına düşünce Çarlık kuvvetleri tamamen esir olmaktan korkarak kaçmaya başlamışlar. İşte bu kaçış 22 Temmuz 1915'ten 2 Ağustos 1915 gününe kadar devam etti.

Ben bu ileri hareket başladıktan birkaç gün sonra bizim tümenin ağırlıklar kumandanı Yüzbaşı Sait'le ve birkaç erle birlikte Muş'tan hareketle Ebbülbahar-Liz-Kop-Patnos- Malazgirt üzerinden Karaköse'de tümene yetiştim.

Yolculuk sırasında bütün yollar cesetlerle doluydu. İnsan leşleri her yanı kaplamıştı. Yanık et kokusuna hâlâ kesilmeyen feryatlar karışıyordu. Patnos'a vardığımız gün orada bizim ağırlıkları bulduk. Tümen yirmi kilometre ilerideymiş. Nekahat devrinde olduğumdan bu

Levent Şahverdi Arşivi

uzun atlı yolculuk beni hırpalamıştı. Çadırımı kurdular yattım. Tam uykuya dalarken bir subay içeri girdi ve kendisini takdim etti:

- Dokuzuncu Kolordu Haber Subayı Recep... On Sekizinci Kolordu Karargâhına gidiyorum. Bu akşam burada istirahat edeceğim. Müsaade ederseniz çadırınıza karyolamı kurayım.

Recep (sonradan Recep Peker) ile tanıştık ve geç saatlere kadar konuştuk. Gece yarısından sonra uyumuşuz. Bir ateşle uyandık. Ermeni çeteleri basmış. Esasen böyle baskınlara karşı tertibat alıyorduk. Düşman birkaç ölü bırakarak ve bize birkaç şehit verdirerek kaçtı.

Ertesi günü Kolordu Karargâhını bulduk.

Onlar da bize emir verdiler: Karakilise ovasında bugün ve bu gece önemli muharebeler olması bekleniyor. Ağırlıklar belirtilen yere gitsin ve orada kalsın.

Bu emri veren ve bana dikkatle yazdıran Kolordu Kurmay Başkanı Basri idi.

Emri yerine getirdik. Gösterilen yere giderek çadırlarımızı kurduk. Tam istirahate geçtiğimiz saat -ki karanlık basmıştı- bir süvari, Tümen Levazım Reisinden Ağırlıklar Kumandanına emir getirdi. Tümen Levazım Reisi Kolağası Saim, hemen hareket ederek emirde adı yazılı köye varmamızı istiyordu. Haritaya baktım. Son aldığımız bilgilere göre köyün düşmanı elinde olması gerekti. Gelen süvariye sordum. Beni aydınlatamadı. İlerimizde geniş bir Murat suyu var, geçitleri bilinmez. Uzaktan silâh sesleri duyuyoruz. Bu durumda ağırlıkların daha ileri gitmesini doğru görmedim. Ve emrin yerine getirilmesine engel oldum. Sabah şafakla yola çıktık ve öğle üzeri tümenin durduğu Karakilise'ye geldik.

İKİ ADAM

Tümen Levazım Reisi Saim, birliğe tamamen hâkim bir vaziyet almıştı. Esas tümende iki kuvvetli adam vardı: Biri Kumandan, biri Kurmay Başkanı... Ancak Bekir Sami, boğazına çok düşkündü.

Levent Şahverdi Arşivi

Levazım Reisi Saim, âdeta Bekir Sami'ye aşçıbaşı olmuştu, bu yüzden kumandanın çok gözündeydi. Esasen zeki ve cesur bir adamdı. Kurmay Başkanına da çeşitli şekillerde yardım ediyordu. Tümene katıldığım günden beri subaylar arasındaki söylentilerden Levazım Reisinin yarattığı kötü havadan haberliydi. Ama adam çok kuvvetliydi. Ve yular takamadığı için beni sevmiyordu. Ağırlık Kumandanı Sait ise alaylıydı. Okuması, yazması yoktu. Halil Bey'in adamı diye tepelemek istiyorlardı. Sait, çok doğru ve mert ruhlu bir adamdı.

Karakilise'ye geldiğimiz zaman Saim, Sait'i yakaladı. Kurmay Başkanı Hüseyin Rahmi'nin yanına getirdi. Ben de Rahmi'nin yanındaydım. O gece verilen emri yapmayan ve bu suretle bütün karargâhın aç kalmasına sebep olduğu iddia olunan Sait'in derhal kurşuna dizilmesini bağıra bağıra teklif eden Levazım Reisi:

- Bu herif ceza görmezse, ben bu tümenin iaşe sorumunu üzerime alamam... diye gittikçe küstahlaşıyordu.

Zavallı Sait şaşırmıştı. Kendini savunmaya uğraşıyordu. Benim yüzümden kötü duruma düşmüştü. Çünkü ben müdahale etmesem bu adam aldığı emri yapacaktı.

Söze karıştım ve Hüseyin Rahmi'ye Sait'in bir günahı olmadığını söyleyerek olan biteni anlattım. Ancak Levazım Reisinin etkisine kendisini kaptırmış olan Rahmi:

- Sen muharebe meydanına gelmekten korkmuş olabilirsin ve sorumlu kişi değilsin. Fakat bu adam cezasını görecektir ve seni dinlemiş olmanın cezasını görecektir... diye bağırdı.

Bu tartışma Kurmay Başkanı çadırı önünde oluyordu. Kumandanın çadırı da yirmi adım uzaktaydı. Bana "korkak" diyen bu eski dosta ne yapmam gerektiğini düşündüğüm sırada Bekir Sami pür hiddet ve dehşet çadırından çıkıp bağırdı:

- Nerede o Sait keratası? Tümeni bir gece aç bıraktın! Ben de seni mezara gömeyim de aklın başına gelsin!

İş ciddileşmiş, Sait'in geleceği tehlikeye girmişti. Kumandanın öfkesini Rahmi ile Saim körüklüyorlardı. Bizim Rahmi de bu sırada bana dönmüş:

Levent Şahverdi Arşivi

- Aklının ermediği şeylere karışma, senin için hayırlı olmaz... diyordu.

Yürüdüm Bekir Sami'nin önüne geldim ve kendisine dedim ki:

- Efendim, lüzumsuz yere telaş ediyorsunuz. Eğer bu adam bu akşam Levazım Reisi Saim'den aldığı emri yerine getirmiş olsaydı geceleyin Karakilise ovasına çıkacak ve tabii Tümeni bulamayacağına göre, 17'nci tümenin gece düşman süvarileri tarafından yakalanan ağırlıkları gibi, düşman eline düşecekti. Bu zat, akıbeti sezdi. Yanlış emri yapmadı, sizi bütün ağırlıklarınızdan mahrum edecek bir davranışta bulunmadı. Fakat siz, bu kadar akıllı bir Kurmay Başkanına ve bu kadar şiddetli bir Levazım Reisine malik bulundukça ve kumandan sıfatıyla bunların etkisinde kaldıkça, her şey beklenebilir.

Benim bu cüretkâr, hatta küstah davranışım, ne askerliğe, ne de bir başka şeye sığardı. Ama Bekir Sami beni baştan ayağa bir süzdü:

- Haklısın... deyip çadırına girdi.

Her şeyi yoluna koyduklarını sanan Kurmay Başkanıyla Levazım Reisi açıkta kaldılar.

Rahmi bana:

- Çok ileri gidiyorsun, bu senin için hayırlı olmaz... dedi.

Cevap verdim:

- Herkese ne kadar cesur olduğunu söyleyen Kurmay Başkanı, şayet namuskâr bir adamsa, şerefini silahıyla savunmak zorundadır.

Rahmi gülerek:

- Haydi birer çay içelim, senin asabın bozulmuş, dedi.

Olay bütün tümene yayılmış, herkesin Allah'tan korkar gibi korktuğu Bekir Sami'nin benim çıkışım karşısında susuşu, bana olan duyguları yoğunlaştırmıştı.

OLAYLAR

Ruslar bizim ileri hareketimizi bir yerde karşı taarruzla kestiler ve 5 Ağustos 1915'te bizi çekilmeye zorladılar. Bizim kuvvetlerimiz

Levent Şahverdi Arşivi

5 Ağustos'tan 6 Eylül 1915'e kadar muharebeler vererek çekildi. Kop-Karaçopan-Tahirkomu-Mescitli-Ketvan üzerinden Hasankale dolaylarında Badıcivan'a geldik. Bekir Sami hastalandı. Erzurum'a hastaneye gitti. Bize kurmay Yarbay Hakkı Murat Bey kumandan vekili olarak geldi. Bu geri çekilişimiz de çok kanlı olaylarla doludur.

Bu olaylar ortasında ben çok başarı göstermiş, kumandanın gözünde yükselmiştim. Ve benim terfiimi istemişti.

Gene bu muharebelerde küçük ablam Emine'nin eşi Ahmet Bey, başlangıçta makineli tüfek bölük komutanıydı. O tarihte otuz beş yaşında bulunan Ahmet Bey herkesin gözünde cesur bir asker olarak belirdi. Herkesin dilinde bir kahraman adam olarak konuşulmaya başladı. Yedi sekiz defa yaralandı. Sonunda kendisini Tabur Komutanı yaptılar.

Ağustos 1915 sonlarına doğru da Kurmay Başkanımız Basri Bey binbaşılığa terfi etti.

Badıcivan'a gelinceye kadar H. Rahmi ile aramızda birçok olay geçti. Bekir Sami'nin "Sakallı Bebek" dediği sevgili arkadaşımla çalışmak imkânı kalmadığını anlıyordum. Fakat bir kere kendi isteğimle buraya gelmiştim. Herkes de beni Rahmi'nin en yakın arkadaşı diye biliyordu.

Bir gün bir muharebe ortasında Basri ile karşılaştığımız zaman bana dedi ki:

- Sanıyorum ki Bekir Sami'nin yanında pek memnun değilsin?

- Evet, diye cevap verdim.

- Sabırlı ol!

Ben başımdan geçen olayları Kolordu Karargâhındaki Emin Ali'ye anlatıyordum. Emin Ali de Yüzbaşı Basri'nin yakın arkdaşıydı. Her halde bu nedenle Basri durumu biliyordu.

6 Ekim 1915'te beni telefona çağırdılar.

Arapkirli Cemal:

- Çabuk gel, gelemezsen görüşemeyiz... diyordu.

Henüz dargın olduğumuz Hüseyin Rahmi'ye gittim. Bize üç sa-

Levent Şahverdi Arşivi

at uzaklıkta bir köyde bulunan Birinci Kuvve-i Seferiye'ye (Elli Birinci Tümen) gideceğimi söyledim.

- Ben karışmam, git kumandana sor... dedi.

Kumandana gittim. Müsaade etti. Birinci Kuvve-i Seferiye'ye varıp Cemal'i gördüm. Ortalıkta müthiş bir hazırlık vardı. Sebebini öğrendim. Tümen 7 Ekim 1915 sabahı Irak'a hareket ediyormuş. O geceyi eski birliğimde geçirdim. Eniştem Ahmet Bey de geldi. Gece epey üzüntülüydük. Ertesi sabah Tümen hareket etti. Arkadaşları Ketvan köyüne kadar uğurladım. Ahmet Bey'le ayrılmamız çok hazin oldu. Epey gözyaşı döktük. Kimbilir belki bir daha karşılaşamayacaktık. Cemal bizim bu halimizi görünce kahkahayı atarak:

- Daha önce hangisinin öleceğini bilmeyen bu adamların birbirine ağlaması ne garip... diyordu.

Tümen 8 Ekim 1915 sabahı Sakaltutan dağlarına tırmanarak gözden kayboldu.

Ben de birliğime yöneldim.

Öğle üzeri karargâha geldiğim zaman emirerim, Kurmay Başkanının beni çağırdığını söyledi. Gittim. Rahmi, abus ve çatık bir çehreyle bana:

- Neye kumandandan izin aldıktan sonra bana haber vermedin? Askerlik de kalmadı mı?

- Lüzum görmemiştim.

Bunun üzerine çok öfkelenen Rahmi:

- Artık başka yere gitmen umudu da kalmadı. İşte 51'nci Tümen de Irak'a yollandı. Aklını başına al, doğru çalış!

Hiç cevap vermeden ayrıldım.

Akşam üstü Hüseyin Rahmi beni yeniden çağırtmıştı. Karargâh arkadaşlarıyla bir yerde oturuyorlardı. Gittim. Bana yer gösterdi. Oturmamı söyledi. Oturdum. Herkesle çok neşeli olan Rahmi, bana çok ciddi davranıyordu. Ben de sessiz sedasız oturuyordum. Hazin bir akşamdı. Bir haberci geldi:

- Selahattin Efendi'yi kolordudan istiyorlar.

Levent Şahverdi Arşivi

Ve elindeki kâğıdı Kurmay Başkanına verdi.

Ben telefona gittim. Emin Ali idi.

- Kurmay Başkanı seninle görüşmek istiyor, çabuk Hasankale'ye gel...

- Ne var?

- Bir şey yok...

Dönüp Hüseyin Rahmi'ye:

- Basri Bey beni çağırıyormuş, müsaade ederseniz gideceğim.

Rahmi cevap verdi.

- İşte emir: Kolordu da Irak'a gidiyormuş ve yarın sabah hareket ediyormuş, bizi ordu emrine veriyorlar. Basri seni kolorduya almak için çağırıyor. Gidersen ve Basri'nin teklifini kabul edersen, seni arkadaşını yolda bırakmış bir namussuz tanırım.

- Böyle bir şeyden haberim yok, dedim. şimdi de bir şey söyleyecek durumda değilim. Yalnız itaatkâr olmayan, cesur olmayan, kıymetli olmayan bir arkadaş size daima yük olur ve size de bu yükü yüklemeyi istemem.

Gece yatsı ezanı okunurken Hasankale'ye geldim. Emin Ali bekliyormuş.

- Kumandan ve Basri Erzurum'a gittiler, karargâh yarın sabah Ketvan yoluyla Hınıs'a gidecek... Onlar da Hınıs'ta Tümen'e katılacaklar. Basri, Vali'nin evinde seni telefonda bekliyor. Haydi görüşelim.

Basri'yi telefonda bulduk. Dedi ki:

- Bizimle Irak'a gider misin? diye kumandan soruyor.

- Telefonu Emin Ali'ye ver.

Emin Ali telefonu aldı ve şu emri yazdı:

Badıcivan'da 52'nci Tümen Kumandanlığına,

Esasen kolordunun emir zabiti olan ve tümenin gösterdiği lüzum ve ihtiyaca binaen tümeninize verilmiş olan Teğmen Selâhattin Efen-

Levent Şahverdi Arşivi

di 9 Ekim 1915 sabahı Irak'a hareket edecek olan Kolordu Karargâhına tayin olunmuştur. Kendisini karargâha iltihak ettiriniz.

Kolordu Kumandanı
Halil Bey

Ben bu emri derhal tümene telefonla yazdım. Tekrar karargâha geldiğim zaman gece yarısı olmuştu. Hüseyin Rahmi'ye gittim. Uyumuş. Uyandırdım ve hareket edeceğimi söyledim.

- Hayır, dedi, tümen Kumandanı vermiyor, gidemezsin.

- Peki.

Çadırıma geldim, eşyalarımı topladım. Erlerimi ve eşyamı Hasankale'ye doğru yola çıkardım. Karargâh katibini kaldırdım. Gerekli muamelemi yaptırdım.

Gün de ağarmaya başlamıştı.

Rahmi'ye gittim:

- Allaha ısmarladık... dedim.

Rahmi uyku sersemi:

- Şimdi emir vereceğim, seni hapsettireceğim, bir yere gidemezsin.

Güldüm:

- Atı alan Üsküdar'ı geçti; bütün münasebetsizliklerine rağmen sana Allaha ısmarladık diyorum.

- Beni yarı yolda bırakan, bana verdiği sözü tutmayan adama ben arkadaş demem. Cehenneme kadar yolun var.

Ve arkasını döndü, yattı.

Dedim ki:

- Arkadaş çocuk ruhla ve şımarık bir tutumla idare edilmez. Saymadın ve saygı görmedin. Bu sana bir ders olsun!

Cevabını beklemeden çıktım.

Levent Şahverdi Arşivi

Hasankale'ye geldiğim zaman karârgah hareket ediyordu. Ben de katıldım. Dört aydır süregelen üzüntülerim durmuş, yerini sevinç doldurmuştu.

Yürüyüşe geçtiğimizin üçüncü günü Cemal'i, dördüncü günü Ahmet Bey'i bulduk. Ahmet Bey yeniden dünyaya gelmiş gibi oldu. Hınıs'a vardığımız gece Ahmet Bey yanıma geldi:

- Selâhattin, dedi. Yanımda yüz liradan fazla para var. Ben taburdayım. Ölürsem bu para kaybolur. Bunları sana vereyim sakla! Ölürsem kardeşine gönderirsin.

Paraları bir kemerle belime bağladım.

Hınıs'ta Kolordu Kumandanı ve Kurmay Başkanı geldiler. Basri Bey beni Halil Bey'in yanına götürdü. Halil Bey:

- Seni çok sevdiğin arkadaşın Rahmi'den ayırdık. Fakat çok sevilenler sonradan sevilmeyenler olur, sanırım hata etmedik.

Erzurum'dan hareket ederken 51'inci Tümene yüz adet harp madalyası gönderilmiş ve Kafkas İran savaşlarında hizmet edenlere verilmesi tebliğ edilmişti. Benim eski tümenime de aynı şekilde davranmışlardı. Nişan almayan, yalnız bizim karargâhtı. Ertesi sabah bayram, birlikte birçok subay ve ere nişan verme töreni yapacaktı. Bunu söyleyerek Kurmay Başkanı Basri'den bize de nişan verilmesini istedik. Cevap vermedi.

Ertesi sabah bayram kutlaması için kumandanın yanına gittik. Halil Bey hepimizi kabul etti ve bayramlarımızı kutladıktan sonra dedi ki:

- Bir seneye yakın zamandır çeşitli cephelerde benimle kahramanca çalışmış arkadaşlarıma Padişah namına nişan vereceğim. Basri Bey nişan alacak arkadaşların isimlerini okuyacaktır. Nişan almayacak arkadaşlar üzülmesinler! Harbe gidiyoruz, nişan almaya çalışsınlar.

Basri Bey yedi sekiz arkadaşın adını okudu. Bunlar giderek ku-

Levent Şahverdi Arşivi

mandanın verdiği harp madalyasını aldılar. Benim adım okunmamıştı. Olduğum yere yıkılacak durumdaydım. Ve bunu en büyük hakaret sayıyordum. Eski tümenimden ayrılarak buraya geldiğim için kendime bin defa lanet ediyordum.

Nişan dağıtımı bitti. Şekerler yendi. Nişan alanlar memnun, almayanlar meyus, tam izin isteyerek ayrılacağım sırada Halil Bey dedi ki:

- Arkadaşlar içinizde madalya almadığı için müteessir olanları görüyorum. Buna lüzum yoktur. Savaşa gidiyoruz. Çalışarak bunu hak edebilirler. Değil mi Selâhattin?

Bir kurşun yemiş kadar acı içinde cevap verdim:

- Yaşayanlar alırlar kumandanım!

Bunun üzerine uzun bir kahkaha atan Halil Bey:

- Sen Basri'yi çok seversin, güya o da seni sever. İşte anladın ya, bir liste yapmış, senin adını koymamış. Ben de sesimi çıkarmadım.

Sonra:

- Buraya gel! dedi.

Kendi eliyle göğsüme bir nişan taktı ve dedi ki:

- Sen o kadar canlı bir Türk çocuğusun ki, başkalarına şeref veren bu nişan, senden şeref almak mecburiyetindedir. Seni herkesle bir tutamadığım için sana herkesle birlikte nişan vermedim. Haydi daha çok nişan ve daha çok rütbe al... Mesut vatanda mesut yaşa...

Kendisine teşekkürle minnetlerimi söyledim.

- Cesur, kahraman, vazifesever bir Türk kaldıkça her zaman seni seveceğim.

Yürüyüş devam ediyordu.

Hınıs'tan Muş'a geldik.

Muş'tan sonra Bitlis'e ulaştık. Bitlis'te Vali Abdülhalik Bey (*) bizi mükellef bir sofraya oturttu.

(*) Sonradan B.M.M. Başkanı Abdülhalik Renda.

Levent Şahverdi Arşivi

Herkes içiyor, eğleniyordu.

Yalnız ben içmiyordum. Bir aralık Halil Bey, Yaver Fuat'ın teşvikiyle yüksek sesle bağırdı:

- Selahattin'e zorla rakı içirin.

Ben içmemekte direniyordum.

Abdülhalik Bey yanıma geldi.

- Kumandan kızacak iç!

Cevap verdim:

- Ben uşak değilim.

Bunu o kadar sert söylemişim ki, Halil Bey duymuş:

- Bravo Selâhattin'e, uşak olmayan, başkalarının arzusuna boyun eğmeyen Selâhattin'in şerefine içelim!

Bitlis'ten Siirt'e geldik.

Bütün yollar insan leşleriyle doluydu. Savaşın bütün felâketleri ortalığı kaplamıştı. Hele Siirt'teki manzara feciydi. Biz Siirt'e geldiğimiz zaman yanık et kokusu ve duman hâlâ bütün ovayı dolduruyordu. Harbin dehşeti içinde birbirini yok etmeye çalışan insanlar çıldırmış gibiydiler. Siirt'te aldığımız bir telgraf ile Bekir Sami'nin de tümeniyle Irak'a hareket ettiğini öğrenmiştik. Demek ki Hüseyin Rahmi ile gene karşılaşacaktık.

Bizim kumandan burada hastalandı. Apandist oldu. Artık ata binemeyecekti. Onu sedyeyle Siirt'in iki kilometre doğusunda Bühten suyuna götürecekler, oradan kelekle Cezire'ye indireceklerdi. Karargâh da Cezire'ye atla gidecekti.

Öyle de yapıldı.

Bizler atla Cezire'ye varıp, Dicle kıyısında ordugâh kurduktan dört gün sonra kumandan geldi.

Cezire'den keleklere bindik.

Dördüncü günü Musul'a geldik.

Levent Şahverdi Arşivi

Şu hesaba göre Hasankale'den dört günde atla Hınıs'a, oradan üç günde Muş'a, Muş'tan bir günde Bitlis'e, Bitlis'ten iki günde Cezire'ye gelmiştik. Demek ki on üç gün atlı yürüyüşten sonra vardığımız Cezire'den Bağdat'a kadar kelekle seyahat edecektik. Ne var ki Kumandan Halil Bey hasta olduğundan Musul'da bir hafta kaldık. Tümen bizden önde gidiyordu.

Halil Bey'e Hasankale'den verilen emirde:

"Vaziyeti idare edemeyen Irak Grubu Kumandanı Miralay Nurettin Bey'den emr ü kumandayı almak ve Irak Grubu ve Irak Valiliğini deruhte etmek üzere hareket ediniz" deniyordu.

Musul'da ise İstanbul'dan şu telgrafı aldık:

"Musul'da Miralay Halil Bey'e,

Hastalığınızın cepheye harekete mani olup olmadığını, mani ise tedavi edilmek üzere İstanbul'a gelmenizi rica ederim.

Altıncı Ordu Kumandanı
Müşir
Fon der Golç"

Bu telgrafla Bağdat'ta bir ordu meydana getirildiğini ve numarasının altı olduğunu anlamıştık. Bu ordunun başına da bir Alman generali geçiyordu. Fon der Golç 1889'da Türkiye'ye gelmiş, ordumuzun bütün kumandanlarını yetiştirmiş ve 1915'te çeyrek yüzyıldan beri Türkiye'de olan bir adamdı. Dünya askerlik çevrelerinde ün yapmıştı. Halil Bey bu telgrafa:

"Sıhhatim iyidir, yarın Bağdat'a hareket ediyorum" cevabını verdi. Bağdat'a hareket ettiğimiz zaman ameliyat olalı bir gün geçmişti. Musul'dan keleklerle yola çıkıp bir hafta sonra Bağdat'ta bulunacaktık. Cepheden gelen haberler, İngilizlerin Bağdat üstüne doğru

Levent Şahverdi Arşivi

yürüdüklerini ve Bağdat dolaylarında büyük ve kanlı muharebeler olacağını işaretliyordu.

Musul'da kaldığımız bir hafta içinde beni üzen bir olay yaşadım.

Musul'da güzel Arap hayvanları satın alınmış, biz de ordunun satın aldığı bu hayvanlar içinden beğendiklerimizi seçmiştik. Yeni atlarımızla fotoğraf da çektirdikten sonra şehre dönüyorduk. Musul bütün Arap şehirleri gibi taş ve dar yollarıyla bir sur içindeydi. Yolda gelirken her birimiz atımızın üstünlüğünden söz açıyor ve daha hızlı koşacağını iddia ediyorduk. Süvari arkadaşımız Kemal ise hepimizle alay ediyor ve bizimle yarışmanın onuruna dokunacağını söylüyordu.

Tam bu sırada ben:

- Gidiyorum, kendine güvenen arkamdan gelsin... deyip atımı sürdüm.

Epey ayrılmıştım. Arkamdan bir ses duydum. Baktım Kemal yıldırım gibi geliyor ve bir şeyler bağırıyor. Bunu yarışa işaret saydım ve hayvanı daha hızlı sürdüm. Ama Kemal kısa zaman sonra yanımdan hışım gibi geçti. Umudum kalmayınca durdum.

Arkadaşlar yetiştikleri zaman Kemal'in birdenbire at sürdüğünü söylediler.

Karargâha geldiğimiz zaman Kemal'i elleri parçalanmış, üstü başı harap olmuş bulduk. Olanı anlattı. Altındaki at birdenbire ürkmüş, o hayvanı zaptetmeye uğraşırken bana da atını tut diye bağırıyormuş. Ben atı sürünce onunki büsbütün şahlanıp gemi azıya almış. Bakmış ki şehre giriyor ve dar sokaklarda parça parça olacak... Gayet iyi bir süvari subayı olan bu çocuk, hayvanını bir duvara sürerek ve at duvara çarpacağı zaman elleriyle duvara esnek bir biçimde tampon yaparak kendisini kurtarmış. Hayvanın gözü zedelenmiş...

Zavallı Kemal bunları anlattıktan sonra:

- Cahil dost insan için en kötü adamdır. Eğer Selâhattin ata binmesini bilip de atı tanımış olsaydı, benim hayvan sürmediğimi ve atın ürkmüş olduğunu anlar beni felaketten kurtarırdı... dedi.

Keleklerle Musul'dan hareketimizin ertesi günü hastalandım.

Levent Şahverdi Arşivi

İkinci günü kendimi kaybetmişim. Doktorlar bakıyor ve ilaç veriyorlardı. Emin Ali başımı elleri arasına almış, sürekli olarak benimle uğraşıyordu. Dördüncü gün ağzımdan burnumdan kan boşandı. Artık ben de kendimden umudu kesmiştim.

Bir ara:

- Selâhattin, Selâhattin... sesiyle dalgınlıktan sıyrıldığım zaman Kumandan Halil Bey, Basri Bey ve bütün karargâh büyüklerinin baş ucumda toplanmış olduklarını gördüm. Bu manzara beni büsbütün umutsuzluğa sürükledi. Biliyordum ki Halil Bey yeni ameliyat olmuştu ve henüz kalkamıyordu. Ayağa kalkması için olağanüstü bir şeyler gerekti. Kumandana dedim ki:

- Ölüm bir asker için tabiidir. Bunun için üzülmem, yalnız sizden bir ricam var! Ölürsem beni buralara gömmeyin. Arap topraklarında kalamam. Beni Dicle'ye atın, cesedim denizlere gitsin.

Halil Bey'in gözlerinin yaşlandığını, beni öptüğünü hatırlıyorum.

O gece ve ertesi gece geçti. Fakat ben kendime gelmeye başladım. Son durak Bağdat'ın 120 kilometre kuzeyine Bağdat'a demiryoluyla bağlı Samra kasabasıydı. Keleklerden çıktık. Beni bir sedyeye koydular. Trene getirdiler. Emin Ali ile bir kompartımana girdik. Hava ışımaya başladığı zaman hareket edildi. Gün açıldıkça Erenköy köşklerini hatırlatan köşkler ve hurma ağaçları arasından geçtiğimizi gördük. Dicle, 400-500 metre genişliğinde adeta Anadoluhisarı kenarındaki Boğaz hissini veriyordu. Yaptığımız zor seyahatten sonra medeni bir havaya girmiş gibiydik. Ancak şehre yaklaştıkça boğuk top sesleri işittik. Demek düşman Bağdat'a top sesleri duyulacak kadar yakınlaşmıştı. Duyduğumuz top seslerinin 22 Kasım 1915 Selmanpak Meydan savaşı'ndan yansıdığını sonradan anladık.

Bağdat'ta Altıncı Ordu Kumandanlığı binasına yerleştik.

Böylece Hasankale'den yola çıktığımızın 41'inci günü gideceğimiz yere varmış olduk.

Altıncı Ordu Kumandanlığı binası, Balkan Harbi'nden önce Bağdat Valisi olan ve Balkan Harbinde Babıâli'de öldürülen Nazım Paşa tarafından yaptırılmış muazzam bir yapıydı.

Levent Şahverdi Arşivi

Akşama doğru Halil Bey ile Kurmay Başkanı Basri savaş meydanına gittiler. Gece döndüler. Düşman Bağdat'ın kırk kilometre güneyinde Selmanpak'ta bizim mevzilerimize saldırmıştı. Ertesi günün sabahı bütün karargâh savaş meydanına geçti. Ben, Fuat ve Kumandan Bağdat'ta kaldık. Bu kalış üç gün sürdü.

Karargâhın muharebe meydanına geçtiğinin ertesi günü Bağdat'ta kıyamet kopuyordu. Düşman Selmanpak'ta yenilgiye uğramış kaçıyor, ajanslar, telgraflar yağıyor, halk bayraklarla sokaklarda dolaşıp:

- Yaşasın Halil Paşa... diye bağırıyor...

O gece Bağdat Sinemasına gittim. Sinemanın haberler bölümünde Halil Paşa kuvvetlerinin düşmanı mağlup ettiği yazılıyor, Halil Paşa sinema perdesinde gösteriliyordu. Miralay Halil Bey, Halil Paşa olu vermişti.

Üçüncü günü Bağdat'tan hareketle doksan kilometre güneydeki Aziziye'ye yirmi beş kilometre mesafede orduya yetiştik.

YENİLGİ Mİ, ZAFER Mİ?

Selmanpak Savaşı'nın harp ceridesini ben yazmıştım.

İngilizler 28 Eylül 1915'te Bağdat'ın 180 kilometre güneyindeki Kütülammare'yi işgal etmişler, karşılarında bulunan Albay Nurettin Bey kuvetleri (35, 38 numaralı iki Arap tümeni) Bağdat'ın kırk kilometre güneyindeki Selmanpak mevziine çekilmiş ve orasını tahkime başlamış, aynı zamanda Kumandanlık, İngilizler'in Bağdat'a girmek amacıyla saldırıya geçeceklerini, bununla başa çıkamayacağını ve Bağdat'ın düşeceğini Başkumandanlığa yazmış...

Bu durum üzerinedir ki Halil Bey kumandasındaki iki tümen acele olarak Erzurum'dan Bağdat'a yollanmış, aynı zamanda Pozantı'da duran 45'inci Tümen de bizim emrimizde Irak'a gönderilmiş, İngilizlerin General Tovsend kumandasındaki iki piyade ve bir süvari li-

Levent Şahverdi Arşivi

vasından meydana gelen kuvvetleri de Kütülammare'yi bir kale haline getirmiş ve Bağdat'a taarruz için yardımcı kuvvet istemiş. Bunun üzerine iki tümenlik bir İngiliz kuvveti Fransa'daki cepheden alınarak Basra'ya gönderilmiş (*).

Fakat Halil Bey Kolordusunun gelmekte olduğunu haber alan general Tovsend bu kuvvetler geldikten sonra taarruzun zorlaşacağını düşündüğünden bir an önce saldırıya geçmeyi öngörmüş. 1 Kasım 1915'te askerini Kütülammare'den Selmanpak'a sürmüş ve 22 Kasım 1915 sabahı Selmanpak'taki Türk birliklerine hücum etmiş.

Ne var ki taarruz sırasında Pozantı'dan gelen 45'inci Tümen cepheye girmiş bulunuyormuş, 51'nci Tümen ise yedi taburuyla o gece cephenin sol gerisinde ihtiyata alınmış. Demek ki Tovsend'in o güne kadar çatıştığı 35 ve 38'inci Arap Tümenleri 45. ve 51'inci Türk Tümenleriyle desteklenmiş, ancak İngiliz generalinin bundan haberi yok...

21-22 Kasım 1915 gecesi kendisine gösterilen bir yerde ordugâh kurmuş 51'inci Tümenin de ne cepheden, ne de düşmandan haberi var...

Asker sabahleyin tepesinde vızıldayan iki uçakla uyanmış. Bu uçaklar 70-80 metreye kadar birliklerin üstüne dalmış ve ateşe başlamış. O güne kadar bu şekilde dalışlara alışmış İngiliz pilotları, her seferinde Arap birliklerinin paniğe uğradığını bildiklerinden kendilerinden emin... Aynı davranışı bizim tümene de uygulayınca tabii silahlar çalışmaya başlamış ve uçaklar bir anda düşürülmüş... Havacı subaylar esir edilmiş. Üzerlerinde o günkü muharebe emirleri ve Bağdat'ın zaptı için İngiliz kumandanının verdiği talimatlar çıkmış. Tam bu sırada uzaktan top sesleri duyulmuş. Tümen Kumandanı yok. Yarbay Vacit Bey vekalet ediyor. Tümen Kurmay Başkanı İsmail Berkuk derhal askerliğin ezeli kaidesini hatırlatıp:

(*) Biz Erzurum'dan Bağdat'a kırk bir günde gelmiştik: bu tümenler, Fransa'daki cepheden Basra'ya on bir günde gelmişlerdi.

Levent Şahverdi Arşivi

- Top sesine doğru yürüyeceğiz... demiş.

Tümen top seslerinin geldiği yöne doğru yürüyüşe geçmiş. Oysa düşman bizim mevzilerimize hücum ederken, bu mevzileri çevirmek için ayrıca bir kol harekete geçirmiş. İşte top sesine doğru yürüyen 51'inci Tümenimiz bu kolun yanına düşmüş...

Bizim kuvvetleri çevireyim derken çevrilen bu İngiliz kuvveti paniklemiş ve iki binden fazla ölü bırakarak kaçmaya başlamış.

İşte olayın kısaca özeti bu.

Ve 25 Kasım 1915... Sabahleyin gün doğmadan Bağdat'tan kargâhla hareket eden Kolordu Kurmay Başkanı, yirmi kilometre güneydeki Diyale nehrine geldiği zaman, Ordu Kumandanını burada buluyor.

Birlikler Selmanpak'tan çekilmekte ve Diyale nehrine doğru gelmektedir. Sanki dünkü Selmanpak savaşında yenilgiye uğramışız...

Derhal Ordu Kumandanının yanına giden Basri, durumu soruyor. Ordu Kumandanı dünkü savaşı kaybettiklerini söylüyor.

Kendi elimle tarihe geçirdiğim bu konuşmayı özetlersek:

"Albay Nurettin Bey: Açıkladığım durumdan anlaşılacağı üzere maalesef mağlup olduk. Kıtaatı Diyale nehri kenarına çekiyorum. Bağdat'ın derhal tahliyesini, erzak, cephane ve hastaların trenle Samerra'ya nakledilmesini emrettim.

Kurmay Başkanı Basri Bey: Açıkladığınız durumda ordunun mağlup değil, galip olduğu görülmektedir. Tarihte galip olduğunu anlamadan mağlup olmuş kumandanlar ve kaybolmuş muharebe örnekleri çoktur. Siz de başarı kazandığınızı anlamadan ordunuzu geri çekiyorsunuz. Şu anda düşman Bağdat'a gelmiyor. Kütülammare'ye doğru kaçıyor. Daha fazla vakit kaybetmek doğru değildir. Birlikleri ters yüzü döndürerek düşmanı kovalamak gerekir."

Bu tartışma ve mücadele bir saatten fazla sürüyor. Ve tam bu sırada ilerdeki süvari tümeninden şu rapor geliyor:

Levent Şahverdi Arşivi

"Düşman Selmanpak muharebe meydanında dört binden fazla ölü bırakmış ve şimdi Kütülammare istikametine alabildiğine kaçmakta eşyalarını ve erzakını yakmaktadır. Süvari tümeni Aziziye doğrultusunda düşmanı takibe başlamıştır."

Bu açık durum önünde kaybolmuş bir günü ve kaçırılmış bir fırsatı telafi için orduya tekrar düşmanı kovalamak için emir veriliyor.

Olan bitenler karşısında Basri Bey, Halil Bey'i telefona çağırıyor. Halil Bey henüz uyumaktadır. Ben konuşuyorum.

Basri Bey:

- Kumandana söyle düşman yenilmiş kaçıyor, ancak Nurettin Bey bu işi beceremez, bir an önce buraya gelsin.

Ben Halil Bey'i uyandırıp bunu söylüyorum. Kumandan, Basri ile konuştuktan sonra ertesi sabah hareket edeceğini söylüyor. Bana da kumandanlığa şifre çekilmesi emriyle şu yazıyı yazdırıyor:

"- Selmanpak muharebesi zaferle bitmiştir. Bu anda Nurettin Bey'den emr ü kumandayı teslim almak zafer hakkını çalmak demektir. Münasip bir vaziyete kadar Nurettin Bey'in emrinde bir kolordu kumandanı olarak çalışacağımı arz eylerim."

Otuz dört yaşında bir kolordu kumandanı olan Halil Bey'in bu davranışını unutamadım.

28 Kasım 1915 sabahı Halil Bey, Fuat ve ben otomobille cepheye hareket ettik. Üç saat sonra Selmanpak savaş meydanının yirmi kilometre ilerisinde ordugâh kurmuş birliklere rastgeldik. 28, 29 Kasım günleri o noktada kaldık.

30 Kasım 1915'te ileri hareket başladı.

Akşam gün batmak üzereyken uzun zaman İngiliz karargâhı olan Aziziye'ye geldik.

Aziziye erzak doluydu.

Hayatımızda görmediğimiz peynirler, içkiler, yiyecekler, elbise-

Levent Şahverdi Arşivi

ler vardı. Her taraf zengin İngiliz milletinin haşmetini gösteren şeylerle doluydu. Birliğimiz hissesine düşeni aldı. Fakat bitecek gibi değildi. Hatırladığıma göre yalnız yirmi iki cins peynir bulmuştuk. Şeklini görmediğimiz bir sürü reçel, şampanya, viski, ne bileyim daha adını bilmediğimiz bir sürü içki... 51'inci Tümenin o tarihte kurmayı olan Şemsi, birkaç şişe şampanya içmiş, Emin Ali'yle birlikte sarhoş olmuşlardı.

Tam o sırada Ordu Kumandanı Albay Nurettin Bey geldi.

Halil Bey gün kararmakta olduğundan birliklerin durdurulmasını ve kovalama işinin yarına bırakılmasını söyledi. Bilinmeyen bir arazide, malum olmayan bir düşmana karşı hareketin doğru olmadığını ileri sürdü. Fakat Nurettin Bey:

- Önümüzde Delabaha köyü var, oraya kadar gideceğiz... emrini verdi.

DELABAHA

Birlikler dört tümen yan yana yürüyüş kolunda ileri harekâta başladı.

Gece olmuştu. Ben hastalığımı henüz atlatamadığımdan at üstünde titriyordum. Emin Ali yanımdaydı. Emin'e bir muharebe patlarsa beni yalnız bırakmamasını söylüyordum. Karanlık iyice bastırmıştı. Bir saat sonra ilerde bir aydınlık gördük. Ve karar verdik: Delabaha köyü bu olsa gerek.

Biraz daha ilerlemiştik ki ilerden yıldırım gibi gelen bir atlı subayın:

- Kolordu Kumandanı Miralay Halil Bey... diye bağırdığını duyduk.

Atlı herkesin duyacağı biçimde bağırmaya devam etti:

- İleride görünen aydınlıklar düşman ordugâhıdır, birlikler muharebeye hazır olsun!

Levent Şahverdi Arşivi

Böyle yirmi binden çok insanın yığın halinde bulunduğu bir sırada, gece karanlığında muharebe vaziyeti almak feciydi.

Birlikler derhal durduruldu. Ve olduğun yerde yere yat emri verildi. Tümenlere çöle doğru birbirinden ayrılarak yayılma emri de verildi. Emirler devama başladı.

Bu sırada ordu kumandanı da geldi. Kolordu Kumandanıyla görüşmeye başlamıştı ki, sağanak şeklinde bir topçu ateşine tutulduk. Her düşen mermi yığın halindeki insanlardan bir kısmını ahirete götürüyordu. Bizim kumandan Halil Bey'in bir saat önce söylediği duruma düşmüştük. Yanımızda bulunan topçu taburuna düşmana ateş açması için gerekli emir çıkarıldı. Biraz sonra düşman ışıkları sönmüş ve topçu ateşi durmuştu. Bizim birliklerimiz birbirinden ayrılarak savaş düzenine girmeye çalışıyordu.

Kumandanlar karar verdiler:

- Bir piyade alayı süngü takacak ve ışıkları sönmüş düşman ordugâhına süngü hücumu yapacaktır. Bu görev 51. Tümenin 44. Alayına verildi. Alay hazırlandı. Süngü taktı.

Yıldızların ışığında aydınlanan bu çölde Türk alayının duruşu insana heyecan veriyordu.

Alay Kumandanı Yarbay Hasan Yetimi'ydi. Sonradan şehit oldu... Alayın Birinci Tabur Kumandanı da eniştem Ahmet Bey...

Halil Bey alaya hazin bir söylev verdi ve sonunda:

- Kırk Dördüncü Alay bu gece ölecektir, fakat yarın sabah Türk'e bir zafer kaydedecektir. 44. Alay bunu senden istiyorum.

Subay ve erler, buna karşılık:

- Hep öleceğiz. Türk'ün alnı ak olacak!.. dedikleri zaman hepimiz ağladık.

Irak'ın yıldızlı göğü altında Ahmet Bey'le öpüştük, vedalaştık, ayrıldık.

Alay hareket etmiş, düşman ordugâhının ışıkları sönmüş ve aradan iki saat geçmişti. Artık herkesin kanaatine göre düşman kaçmıştı ve alay ardından gitmekteydi.

Levent Şahverdi Arşivi

Benim ateşim gene yükselmişti. Soğuk ve sert Arabistan gecesinde zangır zangır titriyordum.

Herkes istirahate daldı. Cemal, Emin Ali ve ben yere yaydığımız kaputlarımız üstüne uzandık. Cemal ile Emin Ali beni ortalarına aldılar. Üstümüze öteki kaputlarımızı örttük. Beni ısıtmaya çalışıyorlardı. Ama titremekten kendimi alamıyordum. Biraz daldım, sonra tekrar üşüyerek uyandım. Açlık, susuzluk, soğuk, hepimizi, öncelikle hasta olan beni berbat etmişti.

Emin de uyandı, henüz sabah olmamıştı. Kalktı, etrafı gezdi, geldi:

- İstihkam bölüğü çay pişiriyor, haydi oraya gidelim...

Yüz adım kadar yakınımızda bir hendeğin içine girmiş istihkam bölüğüne gittik. Bölük kumandanı çerçöp bulmuş, üzerine çaydanlığı oturtmuş, çay kaynatmaya çabalıyor. Bize zeytin-ekmekten meydana gelen bir de kahvaltı sundu.

Çay kaynıyordu ve hava ışımaya yüz tutmuştu.

Çevreyi görmeye başlamıştık.

Birlikler, hastaneler, kollar, geceleyin oldukları yere yatmışlardı. Çöl, insan, hayvan, çadırlarla bir mahşer yerini andırıyordu. Ama yirmi bini bulan bu kitlede bir ölüm sessizliği vardı.

Ara sıra kişneyen bir hayvanın sesinden başka şey duyulmuyordu.

Çay hazırlandı.

İlk bardağı bana verdiler.

Birkaç yudum almıştım ki, bir top sesi duyuldu. Hiç beklenmeyen bu sesin nereden geldiğini şaşkın şaşkın ararken, sağnak halinde bir top ateşi kalabalığın üstüne yağmaya başladı. Bir muhacir kafilesi gibi yere serilmiş bu yarı uykulu ordu, müthiş bir ateş baskınına uğramıştı.

Tarih bugünü Delabaha Meydan Muharebesi diye kaydetmiştir.

Gün 31 Kasım 1915'ti.

Biraz ileriye doğru düşen bir mermi, hepimizi toz toprağa boğdu. duman dağılınca çevremde kimsenin kalmadığını gördüm. Ben

Levent Şahverdi Arşivi

de kendime bir yer bulmak için geriye doğru yürümeye başladım. Bir de baktım ki karargâhtan Binbaşı İshak ve Teğmen İsmail Hakkı da aynı şeyi yapıyorlar. Onlara katıldım. Ateş sürüyor, ortalığı darmaduman ediyor, çöl bir mahşeri andırıyordu. Böyle bir müddet gittikten sonra bir hendeğin içinde Kolordu Kumandanı Halil Bey, Basri Bey ve Fuat'ı gördük. Yanlarına gittik. Ama bende yürüyecek hal kalmamıştı. Basri karargâh subaylarını arıyor. Durumu kurtarmak için emirler veriyordu. Bir yandan da Halil Bey'e:

- Emrü kumandayı Nurettin Bey'e bırakmanızın büyük faziletini şimdi binlerce Türk çocuğu canıyla ödüyor. Size belki faziletli diyecekler, ama tarih ne diyecek onu bilmem... diyordu.

Sonra bana dönerek:

- Şu manzara, cehaletin ilme verdiği hesabın faturasıdır... dedi.

Panik halinde çil yavrusu gibi dağılan ordunun solundan bir düşman süvarisinin hücuma başladığı görüldü. Şu halde büyük bir felaket başlamıştı.

Basri Bey bana bağırdı.

- Selâhattin koş, İstihkam Bölüğünü al, bu süvariyi durdurun...

Koştum.

Fakat İstihkam Bölüğünü bulamadım. İleriye doğru yürümek zorunda kaldım. Bir tepenin üstünde Dokuzuncu Alay Kumandanı Vacit'i gördüm. Durumu sordum:

- Biz zaten geceden tertipli yatmıştık, dedi Vacit Bey, sabahleyin baskın ateşi başlayınca ben taarruz emri verdim. İleri bölüklerim düşman ordugâhına girmek üzeredir. Şimdi yanımdaki Yedinci Alay da harekete başladı. Bir saate kalmaz, ortada düşmandan eser kalmayacaktır.

Vacit Bey'e bizi saran süvariyi gösterdim:

- Şimdi kaçarlar.. dedi, buna rağmen oraya da bir bölük sevk etti.

Bu durumu görüp içim rahat ettikten sonra kolorduya haber vermek üzere geriye gelirken, yolda Tümen Kumandanı Albay Reşit Bey'e ve Kurmay Berkuk Bey'e rastladım. Gördüklerimi anlattım.

Levent Şahverdi Arşivi

Onlar da memnun oldular. Karargâha geldiğim zaman ateş durmuş, birlikler kendiliklerinden ilerlemeye başlamışlardı. Halil Bey durumu öğrenince şu emri verdi:

- Şimdi ata bin, birinci hatta yetiş! Birlikler, ölenleri, yaralananları, yürüyemeyenleri bıraksın. İnzibata önem vermesin, zahmete katlanmasın, kesinlikle düşmanın ensesinden ayrılmasın! Bu düşman ricatini, düşman izmihlaline çevirsin!

Ben olanca hızımla bu emri yerine tebliğ ettim. Dönerken başımda bir şarapnel patladı. Atla beraber yuvarlandım.

Ağzıma su verirlerken gözlerimi açtım. Baş ucumda bir sıhhiye eri vardı.

- Efendi korkma! Atın ölmüş, sana bir şey olmamış... diyordu.

Askerin şefkatli davranışını hiç unutmadım. Kalkıp:

- Peki, oğlum... diye alnından öptükten sonra yürüyüşe devam ettim. Üstüm başım parçalanmıştı. Basri Bey'in yanına geldiğim zaman:

- Nerde kaldın? dedi, emri götürmüşsün, birlikler görevi yüklenmişler. Sen gelmeyince merak ettim. Emin Ali de vurulmuş geri götürmüşler.

Olanı biteni Basri Bey'e anlattım. Benim söylediklerime kulak kabartmış olan Halil Bey gülerek:

Hep kıt'a subayları ölmezler ya, biraz da karargâhlar kurban vermeli... dedi.

Ordu ilerliyordu.

Halil Bey yaya yürümeye başladı. Otomobil arkamızdan geliyordu. Manzara acıklıydı. Düşmanın baskını bize çok pahalıya mal olmuştu. Kolordu Kumandanı olan Mehmet Ali Bey, bir tümen kumandanı ve iki alay kumandanı şehit olmuşlardı. Tam isabetle olduğu gibi öldürülmüş mangalar, tahrip olmuş toplar, yığın halinde can vermiş hayvanlar...

Delabaha mahşeri andırıyordu.

Bir bataryanın hayvanları parça parça ve topları harap olmuştu.

Levent Şahverdi Arşivi

Askerleri tümden şehitti. Birkaç er kenarda yaralı olarak inliyordu. Bu yaralılardan birinin tam göbeğine isabet eden bir mermi parçasıyla karnının açıldığını ve barsaklarının tamamen yere dökülmüş olduğunu gördük. Asker hırıldıyordu. Ağzından burnundan kan geliyordu. Yanımızdaki başhekim yaralının barsaklarını karnına doldurmaya, yüzünü gözünü silmeye ve ağzına su vermeye çalıştı. Çocuğun feci manzarasını seyrediyorduk. Biraz sonra asker gözünü açtı. Halil Bey'i gördü.

Kumandan:

- Korkma oğlum! Şimdi seni hastaneye yollayacağım, iyi olursun... dedi.

Nefer, Halil Bey'e çok hazin bir bakışla:

- Oh babacığım, dedi, sen bizi nerelerden geçirdin, nerelerden kurtardın, elbet buradan da kurtarırsın. Allah seni başımızdan ayırmasın!

Başta Halil Bey olduğu halde göz yaşlarımızı tutamadık.

Yaralıyı otomobile koyup geriye yolladık.

Birlik yürüyor ve biz de yürüyorduk.

Yolda ilk rapor geldi:

"- Düşmanın bir gambotunu süngü hücumuyla zapteden 44'üncü Alay 3'üncü Tabur Kumandanı Ahmet Bey başından yaralandıysa da birliğini terketmeyerek düşmanı kovalamaya devam etmektedir. Gambot sağlamdır. Biri binbaşı, üç subay ve yirmi er esir edilmiştir. Gambota bağlı bir duba üzerinde büyük bir top ve çok miktarda erzak ve cephane yakalanmıştır.

Tümen Kumandan Vekili
Reşit"

Halil Bey raporu Kurmay Başkanına verdi. O da dedi ki:

- Enişte kayınbirader birbirleriyle yarışıyorlar, bakalım hangisi daha önce şehit olacak.

Levent Şahverdi Arşivi

Birlikler, akşama doğru, oldukları yerde konaklama emri aldılar.

Biz bir harabenin kıyısında duruyorduk.

O gün savaşı sürdüren birlikler önümüzden geçiyorlardı.

Birden Ahmet Bey'i gördük. Gayet güzel bir İngiliz atına binmiş, başı sarılı taburun önünde gidiyordu. Ahmet Bey batan güneşin ışıkları altında bir kahramanlık heykeli gibiydi. Kolordu Kumandanı dayanamayıp bağırdı:

- Ahmet Bey, Ahmet Bey...

Ahmet Bey geldi, attan inerek kumandanın önünde durdu. Halil Bey düşman gambotuna karadan süngüyle nasıl hücum ettiğini sordu. Ahmet Bey bunu gayet sade bir şekilde cevaplandırdı. Halil Bey yarasını sordu. Ahmet Bey "Hafif" dedi... Halil Bey istirahat için geri gitmesini istedi, Ahmet Bey kabul etmedi. Halil Bey altındaki atı sordu, Ahmet Bey "İngilizlerden aldım" dedi. Ahmet bütün bunları öylesine soğukkanlı söylüyordu ki sanki hiçbir şey olmamıştı. Kumandan:

- Gazanı tebrik ederim, seni ordunun en kahraman subayı olarak selamlarım... dedi.

O zaman ben de dayanamadım. Bu yürekli askerin elini öpmeye koştum. O da beni alnımdan öptü.

KOVALAMA

31 Kasım 1915 Delabaha Muharebesi'ni akşam güneş batarken yalnız milletçe değil, üstelik ailece bir şerefle kapamış oluyorduk. İngilizlerden alınan Gambota "Selmanpak" adını koyduk (*).

(*) Kurmay Albay Muzaffer, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Şubesi Reisiyken, Delabaha Savaşını belgelere dayanarak yazmıştır. Esasen Albay Muzaffer bu muharebede geceleyin ateş eden Bataryanın Üsteğmeniydi. Yayınladığı "Irak'ta Türk Topçuları" adlı kitabının 30'uncu sayfasında şöyle yazar:

"Bizim tarafta koşulu topçular, takip için emre amade, düşmanın çekilmesini bek-

Levent Şahverdi Arşivi

1 Aralık 1915'te sabah düşmanı kovalamaya devam ettik. Fakat Delabaha felaketi orduyu çok tereddütlü ve ağır yürütmek zorunda bırakmıştı.

Bekir Sami'nin tümeni de kolbaşıyla Bağdat'a varmıştı, bize yetişmesi bekleniyordu.

5 Aralık 1915'te uzaktan Kütülammare'yi gördük.

Verilen haberlere göre düşman Kütülammare'ye girmiş ve orada kalmıştı.

6 Aralık 1915'te kumandanlar toplandılar ve 7 Aralık'ta taarruzla Kütülammare'ye girilmesi için karar verildi. Bugünün saptanmasında 52. Tümenin 16 Aralık 1915 akşamına kadar cepheye yetişmiş olacağı hesabı vardı.

Ordu Kumandanı Nurettin Bey, Kütülammare'ye sığınan İngiliz ordusu Kumandanına bir ültimatom verdi:

Özeti:

"Derhal teslim olun. Teslim olmazsanız ordum Kaleye Zorla girecektir. Dökülecek kandan siz sorumlusunuz. Teslim olmayacaksanız Kütülammare ahalisini şehrin dışına çıkarınız ve onların muharebe yüzünden zarar görmesine olanak vermeyiniz. Çünkü şehri de yakacağım."

---

lerken Tovsend tekmil topçusunu mevzie sokmuş, fecirle beraber cehennemi bir ateşle karşısındaki insan, hayvan ve malzeme yığınlarını bombardımana başlamıştı. Bu bombardımandan en çok müteessir olan ve en ziyade zayiata maruz kalan topçularımızdı. Ateş bizi o kadar gafil avlamıştı ki, koşum çıkarmaya, top indirmeye vakit kalmadan bataryalar hayvanlarını yarı yarıya kaybetmişlerdi. Zayiat hakkında bir fikir verebilmek için bizzat bulunduğum bataryanın on iki parçaya mukabil, ancak iki top koşabilecek elim vaziyete düştüğünü söylemek isterim. Batı bataryalar buna muktedir değillerdi. Yanımızda bulunan bir cebel bataryasının hayvanatı kamilen mahvolmuştu. İki üç fırkalık bir kitle birkaç saat içinde çil yavrusu gibi dağılmış muzaffer bir ordu gaflet ve tedbirsizliğin cezası olarak büyük bir hezimete uğramıştı. Büyük bir şans eseri olarak 51'inci Fırkanın bu ateş sağanağı haricinde kalarak maddi ve manevi kuvvetini muhafaza etmesine medyunuz. Bu vaziyette ordunun sevk ve idaresi tamamen muhtel olmuş, 51'inci Fırka bulunduğu vaziyetten istifade ederek düşmanın yanına taarruz etti. Diğer taraftan 44'üncü Alay bir seri cebel topuyla nehir boyunda ilerleyerek düşman gambotunu zaptetti."

Levent Şahverdi Arşivi

Townsend'in verdiği cevap şu oldu:

"Savaş görevinizi yerine getirmeniz tabiidir. Biz de ödevimizi yapacağız. İsteğinizi Kütülammare halkına duyurdum. Halk, şehri terketmektense ingiliz ordusuyla kader birliği yaparak kalmayı yeğ buldu."

45 ve 51'inci Tümenler düşman siperlerine yanaşmışlar karşılıklı ateş olmuştu.

O gün benim hayatımda da önemli bir gündür.

Ve bir dönüm noktasıdır.

TERFİ

Ordudan telefon başına bir subay istediler. Ben gittim. Teğmen Saim terfi listesi geldiğini ve bizim kolorduya ait olanları yazmamı istedi. Elli kadar subay derece almıştı.

Ve:

"İki sene savaş zammıyla Teğmen Orhan Selâhattin Efendi, üsteğmenliğe..." deniyordu.

Böylece muharebe hizmetlerimden dolayı terfi ediyordum. İstanbul'dan çıkan arkadaşlardan hiçbiri bu duruma erişmiş değildi. Emri Basri Bey'e götürdüm. Çok memnun oldu. Hemen eski apoletlerinden birer yıldız çıkararak apoletlerime taktı:

- İnşallah Türk Ordusunda en büyük kumandan olduğunu görürüm...

10 Ağustos 1912'de subay çıkmış ve 1 Aralık 1915'te üç sene dört ay teğmenlik yaptıktan sonra terfi etmiş bulunuyordum.

Akşam, kuvvetinin bir kısmıyla cepheye yetişmiş olan Bekir Sami, güneşin batmasına yakın karargâha gelmiş ve Kolordu Kumandanını görmüştü. Bekir Sami'yle gelen arkadaşlar, özellikle Hüseyin Rahmi Bekir Sami'ye görünmememi, çünkü tümenden ayrılışıma çok kızdığını söylüyorlardı.

Hüseyin Rahmi ile tekrar buluşmuştuk.

Levent Şahverdi Arşivi

Bütün kızgınlık ve kırgınlıklarımıza rağmen bir aydan fazla süren bir ayrılıktan sonra kavuşmamıza sevindik. Rahmi terfi etmiş olmamdan ve bu terfide kendisinin de payı bulunmasından memnundu.

Bekir Sami karargâhtan ayrılarak yirmi kilometre gerideki birliğinin başına gitmek üzere yola çıkarken yaklaştım, terfimden dolayı teşekkürlerimi sundum. Beni görünce:

- Kaçtın, ama gene seni bulduk. Sana yapılacak muamele kaçak muamelesidir. Sana çok kızdım ve dargınım. Özellikle ben hastanedeyken ayrılmandan çok müteessirim. Ama mademki gene savaş meydanındasın, zarar yok.

Ben dedim ki:

- Zorunluluk olmasa, birliğinizden ayrılmazdım. Durum izninizi almaya elverişli bulunsaydı, izninizi almadan hareket etmezdim. Esasen kişisel bir istekte bulunmadım. Sadece isteğime uyan bir emre itaat ettim. Ama emrederseniz şimdi tümeninize katılırım.

Bekir Sami beni baştan aşağı süzdü:

- Arkadaşla çalışmak zordur, özellikle o arkadaş çocuk ruhlu olursa... Hakkın var. Ben senden memnundum. Her zaman memnun kalacağım. Başın sıkılırsa bana haber ver.

Saygıyla elini öptüm.

Bekir Sami Bey de beni kutlayarak alnımdan öptü.

17 Aralık 1915'te akşamdan verilen emirle 35, 38, 45, 51'inci Tümenler şafakla hücuma başlayacaklar ve öğleye kadar Kütülammare'ye girmiş olacaklar.

Sabah ortalık henüz ışımamıştı ki, muharebe kademesini meydana getiren grup, Kumandan Halil, Kurmay Başkanı Basri, Birinci Şube Müdürü Binbaşı Halil Rifat, yaverler ve ben, karargâhtan atla yola çıktık. Muharebeyi yöneteceğimiz yere gidiyorduk. Güneşin doğmasına yakın kuvvetli silah sesleri başladı. Biz savaş meydanına geldiğimiz zaman çarpışma olanca şiddetiyle patladı.

Saat sekiz olmuş güneş her yanı aydınlatmıştı ki ordu kumandanı birliklerin Kütülammare'ye girip girmediğini sordu.

Levent Şahverdi Arşivi

Henüz girmediği yolunda karşılık verildi.

Halil Bey şu emri verdi:

"- 35, 38, 45 ve 51inci Tümen Kumandanlarına taarruzu şiddetlendirmelerini ve öğleye kadar Kütülammare'ye her ne olursa olsun girilmesi gerektiğini bildiriniz."

EMRE RAĞMEN

Ata atladım, sırasıyla 35, 38, 45'inci Tümenlere emri tebliğ ettikten sonra 51'inci Tümene geldim. Yarbay Vacit ve Kurmay Başkanı Berkuk'a da kumandanın emrini verdim. Berkuk beni bir batarya dürbününe götürdü ve dört saatten fazla devam eden taarruz sonucu mevcudun yarısını kaybetmiş olduklarını, buna rağmen bir adım ileri atılamadığını, düşman siperleri önünde üç kat tel örgü bulunduğunu söyledi. Dürbünle baktım. Gerçekten tel örgülerin dibi cesetlerle doluydu. Berkuk Bey bundan sonra beni en kuvvetli alayımız ve en kuvvetli alay kumandanımız olan Valdeçeşmeli İsmil Hakkı Bey(*) ile görüştürdü.

Hakkı Bey konuştu:

-Bölüklerdördüncü keredir ki hücum etmektedir. Mevcudun yarısı erimiştir. Taarruza imkân yoktur. Ama ısrar ederlerse ben bizzat taarruz edeceğim, öleceğim, ama şanlı alayımın düşman siperleri önünde gömüldüğünü görmeyeceğim.

Söylenenler feci, gerçek acıydı.

Berkuk Bey ile tekrar görüştük. Ben her şeyi göze almıştım:

-Ben şimdi size bütün cepheye taarruzun durdurulmasını kolordunun emrettiğini tebliğ edeceğim ve bu katliamı durduracağım. Bunun sonunda beni kurşuna dizerler... Bu da talihim. Sizden bir şey rí-

(*) İsmail Hakkı Bey 1923'te Çatalca'da Albay olarak kalpten öldü. Öldüğü zaman 41 yaşındaydı.

Levent Şahverdi Arşivi

ca edeceğim: Benimle kolorduya kadar gelip, durumu Kolordu Kumandanına izah eder misiniz?

Berkuk düşündü:

- Sen taarruzun durdulması emrini ver, ben de seninle gelir kolorduya durumu anlatırım.

Telefonla bütün cepheye taarruzun durdurulması emrini kolordu emri olarak tebliğ ettim.

Sonra Berkuk'la beraber kolorduya yöneldik.

BOŞ YERE

Düşman karşısında aldığım emrin tersini yapmanın cezası kurşuna dizilmekti, bunu biliyordum. Fakat boş yere ölüme sürüklenen Türk çocuklarını kurtarmak için kendimi feda etmeyi görev bildim. Belki delicesine bir davranışla delicesine bir kararın önüne geçilebilirdi. Berkuk'la karargâha doğru yol alırken en büyük heyecanı yaşıyordum. Henüz terfiimin mürekkebi kurumadan ve kardeşlerime savaşın ilk şerefini haber veremeden ölümle karşı karşıya gelmiştim. Özellikle bir görevi yapmamak yüzünden ceza ile ölüm çok ağır geliyordu. Yolda Berkuk:

- Ölürsen zarar yok, görevini mertçe yaptın... diyordu.

Karargâha geldik.

Halil Bey'le Basri bir harabenin içinde ve bir hendek kenarında oturuyorlardı. Karargâhtan ayrılalı iki saati geçmişti. Halil Bey bana:

- Hâlâ düşman siperleri alınmadı, bu herifler uyuyorlar mı? Sen ne yaptın? dedi.

Durum çok ciddi ve kritikti. Soğukkanlılıkla söze başladım:

- Taarruz için verdiğiniz emrin mümkün olamayacağını anladığımdan kolordunun taarruzunu durdurdum. Bunu neye yaptım? Tümen Kurmayı Berkuk Bey'i getirdim, size izah edecektir. Bununla beraber emrinizi ters yapmaktan doğacak sorumu biliyorum. Bir Türk Kolordusunu kurtarmak için başımı vermek görevimdir.

Levent Şahverdi Arşivi

Beklenmeyen bu cevabım karşısında Kumandan şaşırmış, bön-bön yüzüme bakıyordu. Basri sararmış dudaklarını ısırıyordu. Halil Bey gayet soğuk ve ciddî:

-Buna neye lüzum gördün, anlat!

Gördüklerimi, dinlediklerimi açıkladım. Berkuk'u çağırdı. O da ayrıntılarıyla durumu anlattı. Karar vermek için düşünürken Kumandan Nurettin Bey'in Halil Bey'i istediğini söylediler.

Bu konuşmayı kendi elimle tarihe şöyle yazmıştım:

"Miralay Nurettin Bey - Henüz düşman siperleri alınmadı ve Kütülammare'ye girilmedi ne yapıyorsunuz?

Miralay Halil Bey - Namus yapıyoruz.

Miralay Nurettin Bey - Anlamadım!

Miralay Halil Bey - Zorla Kütülammare'ye girmek imkânı yoktur. Fakat 18. Kolordu şimdiye kadar aldığı emirleri yapmayı bir namus borcu tanıdığı için emrinizi yerine getirmek için taarruz ediyor ve düşman siperleri önünde toprağını kazmakla meşguldür.

Miralay Nurettin Bey - Ben oraya geliyorum."

Bu konuşmadan sonra Halil Bey, Basri Bey'e:

- Bu çocuk bize ödevimizi öğretti, onun baş koyduğu yerde biz neye başımızı vermeyelim?

Durum heyecanlı ve ıstıraplıydı:

- Kumandayı ele alınız. Nurettin Bey'i görevden çıkarınız... dedi Basri Bey...

Halil Bey düşündü:

- Evvelce geç kaldık, şimdi aceleye lüzum yok.

Biraz sonra Nurettin Bey geldi. Tartışmalar, görüşmeler ve sonunda taarruzun durması ve yeni muharebe düzeni için yeni karar alınması üzerinde anlaşıldı.

Akşam güneş batarken iki binden fazla subay ve neferini toprağa gömmüş olan kolordunun üzgün kumandanı Halil Bey:

- Selâhattin, dedi, senden memnunum ve bugünü unutmayacağım.

Levent Şahverdi Arşivi

19-23 günleri tartışma ile geçti.

Kumandan ve kurmayların fikirleri ikiye ayrılıyordu.

1 - Basra'dan yola çıkmış olan ve Kütülammare'ye yaklaşan General Ayilmer ordusu şehre varmadan önce taarruzla Küt'ü almak... Bu öneriyi ileri sürenler diyorlardı ki:

- Eğer Ayilmer ordusu yetişir ve Tovsend ordusuyla birleşirse durum kötüleşir. Zaten karşımızdaki düşmanla başa çıkmaya mevcudumuz yeterli değilken, ikisi birleştikten sonra büsbütün yetersiz kalacağız. Tekrar geri çekileceğiz. Bağdat'ı kaybedeceğiz. Şimdiye kadar kazandıklarımızı da elden çıkaracağız.

Bu fikrin başında Ordu Kumandanı Nurettin, Kurmay Başkanı Binbaşı Aşir, Hüseyin Rahmi vardı. Halil Bey susuyor, Bekir Sami de bir taarruzla düşman siperine girmenin ve Kütülammare'yi ele geçirmenin mümkün olduğunu sanıyordu.

2 - Bu işe tam karşı duran Basri Bey'di. Diyordu ki:

- Taarruzun başarı kazanması beklenemez. Gerçi iki düşman ordusu birleşirse Bağdat da düşebilir. Ama biz buralarda su gibi Türk kanı dökersek, bir gün Anadolu'yu savunacak kimse bulamayız.

Tartışmalardan sonra karar verildi:

Düşman siperlerinin en güçlüsü olan Hıdırı kalesine 52. Tümen 24 Aralık 1915 sabahı taarruz edecektir.

52. Tümen Bekir Sami'nin birliğiydi.

Karar gereğince 24 Aralık 1915 sabahı gün açılırken kolordunun tüm topçusu hedefleri dövüyordu.

Az sonra topçu ateşi kesildi, piyade hücumu başladı. Güneş batıncaya kadar devam eden bu dövüş sonunda, tümen kendi siperlerinden bir adım öne atamamış, düşman siperlerinin önü binlerce şehitle dolmuştu.

Durum orduya arzedildi.

Ve şu emir alındı:

Levent Şahverdi Arşivi

"18'inci Kolordu'nun Kütülammare'ye girmesi gereklidir. Kolordu Kumandanı bunu yapamayacaksa emir ü kumandayı almak üzere ben Kolordu Karargâhına geleceğim.

Ordu Kumandanı
Nurettin"

Şimdiye kadar Nurettin Bey'e gösterdiği yüksek itaate karşılık aldığı bu emir Halil Bey'i çok üzmüştü. Zaten lüzumsuz kayıplar yüzünden derin ıstıraplar içinde bulunan Kolordu Kumandanı, 52'inci Tümen Kumandanına şu emri verdi:

"Başta zatı âlileri olduğu halde 52. Tümeni gömerek Hıdırı kalesi bu gece alınacaktır. Emrinize elde mevcut son ihtiyat taburunu gönderiyorum. Eğer bu emri yapmayacaksanız, tümenin emr ü kumandasını ele almak üzere ben tümene geleceğim.

Bu emri yazılı olarak götüren Fuat, muharebenin sonuna kadar Bekir Sami Bey'in yanında kalacaktı.

Az sonra Bekir Sami'den şu telefon geldi:

"Bu gece başta ben olduğum halde tümen gömülecek fakat Hıdırı alınacaktır."

SON TABUR

Bu cevap Tümen Kumandanının çok müteessir olduğunu gösteriyordu.

Biz muharebe tarassut yerinde gereken emirleri verirken son ihtiyat olarak kalan Ahmet Bey'in taburu da Bekir Bey'in emrine geçmek üzere hareket etmişti.

Güneş yavaş yavaş ufuktan siliniyordu.

Ordu Kumandanı Nurettin Bey de geldi. Kumandanlar görüştükten sonra:

- Tümeni bul, geceki taarruz için ne hazırlıklar yaptıklarını öğren... dediler.

Levent Şahverdi Arşivi

Telefonda karşıma Hüseyin Rahmi çıktı.

Sordum, cevap verdi:

- Hiçbir şey yapacağımız yok, boş yere adam öldüreceğiz o kadar...

Nurettin Bey başımdaydı:

- Ne diyorlar?

- Hazırlanıyorlarmış...

Nurettin Bey:

- Her halde bu akşam düşman siperlerine girecekler ve Hıdır'yı alacaklar değil mi?

Aynen Hüseyin Rahmi'ye aktardım.

Rahmi:

- Evet, düşman tel örgüleri kıçımıza batacak. Ordu kumandanı bunları çıkarmaya kaadir mi? O Herife söyleyin. Türk kanı Dicle suyu değildir.

Çok heyecanla ve bağırarak söylenen bu sözleri kumandan duymasın diye elimle ahizeyi kapadım.

- Çalışacaklarmış... dedim.

Benim bu sözümü duyan Hüseyin Rahmi kendini kaybetmiş, telefonda bar bar bağırıyordu:

- Ulan hergelelik etme, söylediklerimi aynen Ordu Kumandanına söyle, bu keratalar benim söylediğim biçimde konuşmadan anlarlar.

En sonra Nurettin Bey gitti.

Halil Bey. Basri Bey ve ben, gece muharebeyi yöneteceğimiz tarassut yerine geldik. Gün battıktan az sonra hücum başladı.

Ve müthiş bir piyade ateşi...

Dört saat devam eden bu kanlı boğuşma henüz bir sonuç vermemişti ki Nurettin Bey tekrar geldi, gece yarısı olmuştu. Basri hastalanmış çadırına çekilmişti. Ben Halil Bey'le yalnız kalmıştım. Ordu Kumandanı durumu sordu. Savaşın sürdüğünü söyledik.

- Telefonla sorun!

Rahmi'yi buldum. Birinci muharebe hattında ve ihtiyat taburunun yanındaymış, konuştu ve anlattı.

Levent Şahverdi Arşivi

- Tümen yarısını kaybetmiştir. Bütün siperler yaralı ve şehit doludur. Her taraf ceset içinde... Maalesef hiçbir şey yapılamayacaktır. Elimizde son ve tek bir ihtiyat taburu vardır. Kumandanı Ahmet Bey'dir. O da "Ben taburumun katili olamam" diyor ve taarruz etmemekte direniyor. Telefonu Ahmet Bey'e veriyorum.

Ahmet Bey ahizeyi aldı:

- Selâhattin Bey, taarruza imkân yoktur. Eğer taburumun taarruz etmesi için ısrar ederlerse, ben şahsen taarruz eder ölürüm, fakat taburumun katili olamam.

Ben bunları nakledince Ordu Kumandanı hiddetle:

- Kurmay Başkanına söyleyin şimdi Tabur Kumandanını öldürsün, taburun emir ü kumandasını alsın, kendisi taarruz etsin.

Ablam Emine'nin hayali gözlerimden geçti.

Ahmet Be'yin idam emrini ben verecektim. Kaldı ki Ordu Kumandanı haksızdı. Ahmet Bey bugüne kadar ödevlerini fazlasıyla gerçekleştirmiş değerli ve kahraman bir askerdi.

Sapsarı olmuştum.

Halil Bey duruma müdahale etti. Nurettin Bey'e:

- Müsaade edin Tümen Kumandanıyla ben görüşeyim, dedi.

Bekir Sami'yi bulduk, ancak Nurettin Bey:

- Ben görüşeceğim, diye ahizeyi eline aldı.

O sırada yalnız Nurettin Bey'i duyuyor, Bekir Sami'nin ne söylediğini bilmiyorduk, ancak ben konuşmayı sonradan öğrenerek tarihe geçirdim:

"Nurettin Bey - Hıdırı'ya ne zaman gireceksiniz?

Bekir Sami Bey - Hiçbir zaman...

Nurettin Bey - Şu halde tümenin kumandasını almak üzere oraya geleceğim.

Bekir Sami Bey - Çok iyi olur, hiç olmazsa öldürdüğünüz insanların yanında gömülmek suretiyle günahınızı ödersiniz."

Bu konuşmadan fena halde sinirlenen Nurettin Bey, Kolordu Kumandanına:

Levent Şahverdi Arşivi

- Bu herif sarhoş mu?

Halil Bey:

- Rakı içmez.

Nurettin Bey:

- Şimdi ne yapacağız?

Çok azabî, çok sakin, çok üzgün olan Halil Bey:

- Hatamızdan geri dönersek Türk'ün ölmesine son vereceğiz.

Halil Bey bu sözleri o kadar sakin ve ciddî söylemişti ki Nurettin Bey artık kendisini dinlemeyeceklerini anladı:

- Nasıl isterseniz öyle yapınız.:.

Ve Ordu Kumandanı gitti.

Halil Bey de bana:

- Ben yatmaya gidiyorum, durumu düzenle... dedi.

Gün açılmadan, birinci hatta yığılmış birlikleri geri almak, düşmanın karşı saldırısına meydan vermemek, yaralıları ve ölüleri kaldırmak işiyle sabaha kadar uğraştım. Gerekenlere emir verildi.

BİRİNCİ FELAHİYE SAVAŞI

Kolordu verdiği kayıpları önlemeye ve kendisini derleyip toparlamaya başladığı ve gereken biçimde Kütülammare muhasarasına başladığı sırada olaylar şöyle gelişti:

Mareşal Fon der Golç Bağdat'a geldi ve Altıncı Ordu Kumandanlığını ele aldı.

Basra'ya çıkan Ayilmer ordusu Kütülammare'ye altmış kilometre mesafeye yaklaştı.

Bunun üzerine önce 35 sora 38 ve en sonra 52. Tümenler gelen düşmanı durdurmak üzere ileriye gönderildi.

Ve ilerde muharebeler başladı.

Savaş, düşmanın yavaş yavaş ilerlemesi ve bizim yavaş yavaş gerilemizle devam ediyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

Olaylar süregelirken Altıncı Ordu Kumandanı Mareşal Golç, karargâhıyla cepheye geldi. Mareşalin yanında Kurmay Başkanı Albay Kâzım (Karabekir) ve Birinci Şube Reisi Yüzbaşı Saffet (Arıkan) vardı. Bu kafileye Nuretin Aşir, Halil, Basri Beyler de katılarak cepheye gittiler.

Gezildi ve incelendi.

Sonra Bekir Sami'nin teklifi onaylanarak Kütülammare'nin yirmi altı kilometre güneyindeki Felâhiye'ye çekilerek savunmaya geçme kararına varıldı.

Felâhiye, Süveyde horu ile Dicle arasındaydı. Irak'ta hor, bataklık demektir. Bekir Sami'nin teklifi, Dicle Nehri'yle Bataklık arasındaki bin iki yüz metre genişliğindeki dar boğazda iki suya cephenin iki yanını dayayarak müdafaa idi.

Golç Paşa, Bekir Sami'nin önerisini kabul etmiş, fakat Nurettin Bey bunu kabul etmemişti. Bunun üzerine Golç kendisini görevden alarak İstanbul'a yollamış, böylece Halil Bey, Irak Grubu Kumandanı ve Irak Genel Valisi olmuştu.

Bekir Sami Bey kararlaştırılan mevziye 1.1.1916'da gelmiş ve siperleri kazmaya başlamıştı. Günlerden beri bitmez tükenmez yağmurlar yağıyor, çöl geçilemez hale dönüşüyordu.

15.1.1916'da ordudan bir emir geldi:

- Elli İkinci Tümen Kurmayı Hüseyin Rahmi, Şam'a tayin olunmuştur. Şam'da Menzil Müfettişliği'ne müracaatının tebliği ve hareketinin bildirilmesi...

Basri Bey beni çağırdı:

- Bu emri İkinci Şube tebliğ etsin. Yalnız sen Hüseyin Rahmi'ye şöyle buradan ayrılmasın. Çevresini tanımayan bir kurmay subay çok müşkül durumlara düşebilir.

Hüseyin Rahmi'ye telefonla ilettim.

- Ben, dedi, özel olarak baş vurmuştum. Albay İsmet Bey (İsmet İnönü) Suriye'de Ordu Kurmay Başkanı olmuş, ben oraya gideceğim, burada çalışmayacağım.

Levent Şahverdi Arşivi

Cevabı Basri Bey'e naklettim.

Yağmurlar devam ediyordu.

Bekir Sami mevziini hazırlamakla meşgul...

Ve düşmanı ilerde tutmak için küçük birliklerle oyalama muharebeleri yapmakta...

18.1.1916...

Akşam üzeri Rahmi cepheden geldi.

Rahmi'nin ısrarından canı sıkılan Basri Bey bu gelişi duyunca fena halde kızdı:

- Yahu Felâhiye'de savaş başlamak üzere... Kurmay subayı muharebe başlarken cepheyi, tayin emri de olsa bırakır gider mi? Böyle bir subaya korkak derler. Rahmi bunu düşünmedi mi?

O gece ne kumandan Rahmi'yle görüştü, ne de Basri... Bunun üzerine:

- Sen hemen dön, tümene katıl, muharebe bitsin, sonra gidersin... Yoksa bu durum senin için iyi olmayacak!

Rahmi gülerek:

- Bunu bana Bekir Sami Bey de söyledi. Ölmeye niyetim yok. Tümen mutlaka perişan olacak, yenilgiye uğrayacaktır. Bu felâketin içinde bulunmak istemem.

O geceyi beraberce konuşarak geçirdik.

19.1.1916...

Sabahtan itibaren o güne kadar görmediğimiz bir düşman topçu ateşi başladı ve akşama kadar devam etti. En büyük muharebelerde bini geçmeyen mermi atmaya alışmış biz, o gün İngilizler'in Felâhiye siperlerine çeşitli çapta 150 bin mermi attıklarını gördük.

Kütülammare uyuyor, hiç ses çıkarmıyordu.

Rahmi akşama kadar işlerini bitirdi. Kumandanı ve kurmayını gördü. Her ikisi de kendisine serzenişli sözler söylediler. Ne var ki hareket için vapur yoktu. Bizim ardımızda onuncu kilometrede menzil vardı. Burasıyla Bağdat arasında vapurlar işlerdi. Esasen Basra'dan Bağdat'ın 120 kilometre kuzeyine kadar vapur işliyordu. Savaş çıkıncaya

Levent Şahverdi Arşivi

kadar bu işletme İngiliz Linç kumpanyasınındı. Biz de barış zamanında savaş için hazırlanan İngilizler'in eline bırakmıştık bu işleri.

Rahmi o gece bu karargâhta kaldı. Duyulan top seslerini bir felâketin habercisi gibi karşılıyor.

- Neyse ki yakamı sıyırdım, artık bir daha Kop bozgunu görmek istemem... diyordu.

20 Ocak 1916.

Sabah tekrar müthiş bir bombardıman başladı. Bu dünkünden daha yoğundu. Akşama kadar atılan düşman mermileri 200 bin tahmin edilmişti. Felâhiye'nin üstünü adeta bir bulut kaplamıştı.

Rahmi'yle vedalaştık.

21 Ocak 1916.

Sabahleyin ufuk ağarırken ilk günden de daha beter bir bombardıman iki saat kadar devam ettikten sonra sustu. Gece sabaha kadar sağanak halinde yağan müthiş yağmur da durmuştu. Sonra şiddetli bir piyade ateşi başladı.

Anlaşılıyordu ki düşman taarruza geçmiştir.

Hepimiz heyecan içinde bir yandan Kütülammare'yi gözetliyor, bir yandan Felâhiye'de başlayan bu kanlı boğuşmanın sonunu bekliyorduk.

Kumandan durumu öğrenmek istiyor, fakat Bekir Sami'nin telofonu bir türlü cevap vermiyordu. İki saat kadar devam eden piyade ateşi bir anda kesildi. Demek ki artık süngü savaşı başlamıştı. Biz de telefon hatlarını tamir için yollara postalar çıkarmıştık. Telefon subayı Bedri bu işle uğraşıyordu. Herkes heyecan içinde makinenin başındaydı. Nihayet öğleye doğru telefon çaldı.

Santral: Efendim Tümen Kumandanı görüşecek...

Ben: peki...

Telefon bağlandı:

Ben Bekir Sami...

Ben Selâhattin...

Düşman iki tümenle taarruz etti, siperlerimize girdik. Karşı sün-

Levent Şahverdi Arşivi

gü hücumu yaptık, düşmanı siperlerden attık. Düşman taarruza başladığı yere kadar kaçtı. Siperlerimizin içinde ve önünde altı bin kadar ölü bıraktı. Şimdi bir İngiliz parlamenter subayı geldi, yaralı ve ölülerin kaldırılması için mütareke istiyor. Kolordu Kumandanına sor, emir bekliyorum.

Ben bu haber karşısında elimde olmadan:

- Yaşasın Bekir Sami... diye bağırmışım(*).

Basri heyecanla bağrışıma koştu:

- Ne var?

Anlattım.

- Koş kumandana haber ver!

Kumandanın yanına vardığım zaman kim bilir ne haldeydim ki, Halil Bey de Basri gibi:

- Ne var? dedi.

- Durumu öğrenince:

- Bana Bekir Bey'i bulun konuşayım.

- Görüşme tarih belgelerine şöyle geçti:

- Bekir Bey zaferinizi tebrik eder, gözlerinizden öperim.

- Teşekkür ederim.

- Mütarekeyi kabul edin, ama mütareke zabitiyle siz görüşün.

- Yaralıyım, beni yaralı görmesinler diye bu işe Topçu Kumandanı Zihni'yi memur edeceğim.

- Yaranız ağır mı? Nereden? Derhal geriye geliniz.

- Başımdan ve hafiftir. Yalnız başım sersem gibi... Tümeni bu vaziyette bırakmam tehlikeli olur.

Ben bir saat sonra Felahiye'deydim. Kumandanın selamını götürüyordum.

Bekir Sami henüz yıkanmamış kanlı yüzü ve sarılı başıyla yatıyordu. Yanına girdim, kumandanın söylediklerini ilettim. Güldü:

- Tebrik edilecek kişi ben değilim, kahraman Türk erleridir.

(*) Daha sonra Bursa'da Bekir Sami bu olayı bana hatırlatmıştı.

Levent Şahverdi Arşivi

Mütareke aktedilmişti.

İngiliz ölü ve yaralılarını toplamak üzere İngiliz sıhhiye örgütü çalışıyordu.

Tekrar karargâha dönerek gördüğüm durumu kumandana arzettim. Halil Bey bu sefer kendisi giderek yerinde inceleme yaptı. O gün, parlamenter olarak gelen İngiliz kumandanlarından General Duglas'ın bizim parlamenter subayımız. Tümen Topçu Kumandanı Zihniye söylediği şu sözler tarihe geçti:

"- Karşımızdaki askerin kâmilen Türk olduğunu şununla kanaatim ki, yüz binlerce mermilik bombardımanımız onu yerinden kıpırdatmadı."

Ve devam etmişti General Duglas:

"- Gözlerimi bağlayan Topçu kumandanının mendilini bir hatıra ve tümenimin bir kefeni olarak saklayacağım."

Bu savaş, askerlik yönünden eleştirildiğinde herkesin kanaati:

- Felahiye muharebesi Bekir Sami'nin askerlik bilgisi ve kahramanlığı eseriydi.

Akşama doğru karargâh telefonu çaldı. Henüz menzilden hareket etmemiş olan Hüseyin Rahmi beni buldu, muharebenin sonunu sordu:

- Zafer, dedim, düşman altı bin kayıp vererek kaçtı.

Rahmi:

- Yazık, dedi, ben bu savaşın şerefini kaçırdım.

Dört gün sonra başkumandanlıktan gelen emirde:

- Felâhiye kahramanı olan, Kaymakam Bekir Sami Bey'in miralaylığa terfii irade-i seniyye'de iktiran etmiştir. Tebrik ve gözlerinden öperim. Diğer lâyıt zabitanın isimlerini bildirin.

Enver

Muharebeden beş gün sonra Kolordu Karargâhına gelen ve Halil Bey'in eliyle omuzuna albaylık yıldızı konan otuz beş yaşındaki genç kumandan Bekir Sami, bütün çevrenin saygı ve sevgisiyle do-

Levent Şahverdi Arşivi

nanmış, selamlanmıştı. Bu muharebede en büyük rolü oynayan da henüz 22-23 yaşlarında Teğmen Muzaffer'di. İki topuyla düşmanın bütün hücumlarını karşılamıştı.

Bir noktayı daha unutmamak gerek:

Düşmanın olağanüstü topçu ateşi başlayınca Halil Bey Bekir Sami'ye geri çekilmesini söylemişti. Bekir Sami direndi. Bunun üzerine Kolordu Kumandanı:

- Muharebenin kötü olacak sonucundan sizi sorumlu tutarım... demişti.

Bekir Sami:

- Birliğim muzaffer olacaktır. Yenilirse zaten tümenimle birlikte ben de yok olacağım için, siz tarihi sorumlu tutarsınız... diye cevap verdi.

Birinci Felâhiye savaşı işte böylesine kararlı ve yok olmayı göze almış bir adamın dövüşüdür.

22.1.1916 günü Birinci Felâhiye savaşının zaferini grup(*) Kumandanı Miralay (Albay) Halil Bey şu emirle bildirdi:

Grup Emri

Kütülammare
22.1.1916

1- Kanlı bir mağlubiyet neticesinde kıtaatını Felâhiye cephemizden iki kilometre uzağa çekmeye icbar edilen İngiliz kumandan General Inerman maktulini (ölüleri) defnetmek üzere bir günlük mütareke talebinde bulundu.

Maktulin ve mecriuhin (yaralılar) eslihası (silahları) bize ait olmak şartıyla muvafakat ettim.

2- Dünkü muharebede İngilizlerin yalnız iki alay cephesinde bı-

(*) Grup, 18. Kolordu ile 13. Kolordu'dan meydana geliyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

raktıkları ecsat (cesetler) iki bin ve mecruhları (yaralıları) bunun iki misli tahmin edilmektedir.

Dün mecruhen esir edilip bilahare vefat eden bir İngiliz yüzbaşısının ifadesine göre:

Felâhiye mevziine taarruz eden düşman kuvveti iki liva (tugay) olup kısmı azamını bu muharebede gaip etmiştir.

Yine aynı esirin ifadesinden; düşmanın Şeyh Sait'te iki bin, Vadi-i Kilâl'de bini-mütecaviz (aşkın) zayiat (kayıp) verdiği anlaşılmıştır.

3- Muharebenin dehşet ve şiddetine ve düşmanın zayiatı fevkaladesine (olağanüstü kayıplarına) rağmen şühedamız (şehitlerimiz), yüz mecruhinimiz iki yüz elli kadardır ki, düşmanın onda biri nispetindedir.

4- Bu muzafferiyetin umum kıtaata tebşir ve tamimini talep ederim.

Irak Grubu Kumandanı
Miralay Halil

Bu zaferin sevinç ve mutluluğunu, biz acısını ve ıstırabını İngilizler almış oldular.

21.1.1916 gününden sonra İngilizler ve Türkler artık yeni savaşın hazırlığına başladılar.

İki taraf da hummalı bir çalışmaya dalmıştı. İki tarafa da yeni kuvvetler geliyordu.

Bizim 13. Kolorduya yeni bir kumandan (Albay Ali İhsan Bey) ve seçkin birlikler geliyordu. Bu arada İstanbul'da ayrıldığım tümenim (İkinci Tümen) Irak'a doğru yola çıkmıştı. Ve benim alayım (Birinci Alay) beraberdi. Gerçi aldığımız haberlere göre eski alayım Çanakkale savaşlarında tamamen erimiş, mahvolmuştu, ama geride asker ve subay elbette kalmış olan vardı.

Alayımın Bağdat'tan vapurla Kütülammare'ye hareket ettiğini haber alınca, onları karşılamak ve konak subaylığını yapmak için Kurmay Başkanı Basri'den izin aldım. Bir akşam güneşin batmasına

Levent Şahverdi Arşivi

yakın, vapur Kütülammare'nin on kilometre kuzeyine yanaştığı zaman ben vapura atlamış ve Alay kumandanı Albay Talât Bey'i selamlamıştım. Beni tanıyan subay ve erlerle bir kucaklaşmamız ve öpüşmemiz vardı ki tarif edilemez... Asker ocağının bu arkadaşlık ve birlik ruhu kelimelere sığmaz.

MASAL GİBİ

O geceyi alayımın Çanakkale'de bıraktığı şehit arkadaşlarımın anılarıyla yaşadık. Yüzbaşı İsmail İskender'in kahramanlığı dillere destan gibiydi. Tabur Kumandanım Cemil'in, teğmen arkadaşlarımdan Fadıl'ın ve daha birçok arkadaşımın kahramanlıklarını masal gibi dinledim. Çanakkale'de gece süngü hücumuna giren alayım, aynı gece 41 subay ve 4 bin erini şehit bırakmış, geriye kalan 20 subay ve 600 erin birçoğu yaralı olarak kurtulmuştu.

Sabaha karşı hepimiz bulunduğumuz yerlere uzanmıştık. Gözümüzü açtığımızda müthiş bir yağmur yağıyordu. Sıcak ülkelerde yağmur bizim bildiğimiz gibi değildir. Kısa yağar, ama bir kazan devrilmiş gibi boşanır.

Bu durumda askerin vapurdan çıkarılması doğru değildi. Alay Kumandanı, alayın katılacağı 13. Kolordu Kurmay Başkanına, yağmurun dinmesine kadar birliğin vapurda kalmasına izin verilmesini rica etti. Kurmay Başkanı buna rıza göstermedi.

- Asker yağmur ve çamurdan korkmaz. Ölüme gidiyor. Ölüme gidecek adam, yağmurdan çamurdan korkarsa dövüşemez, dedi.

Bu ağır tutumdan çok üzülen Alay Kumandanı, alayın derhal vapurdan çıkarılması için gerekli emri verdi. Ben harp durumunu biliyordum. Ne bugün, ne önümüzdeki günlerde muharebe ihtimali yoktu. Çanakkale cehenneminin çemberinden geçmiş ve iki buçuk aydır yürüyerek bin zahmetle buraya gelmiş kahramanlara yapılan bu ağır davranış bana acı verdi. Derhal Grup Kurmay Başkanı Basri'ye tele-

Levent Şahverdi Arşivi

fonla durumu anlattım. Alayın, gördüğü muameleden ne kadar müteessir olduğunu naklettim. Basri Bey dedi ki:

- Kolorduya söyleyiniz. Alayı henüz nereye vereceğimize karar vermedik. Alayın kahramanlıklarını bilen Kumandan Halil Bey, subayları bu akşam karargâhta yemeğe davet ediyor. Alay ikinci bir emir alınıncaya kadar grup emrinde vapurda kalacaktır. Menzile söyleyiniz birliğe iyi gıda versin. Siz de subayları akşam yemeğine karargâha getiriniz.

Bana ve eski alayıma karşı Basri Bey'in gösterdiği bu iyi davranış beni çok duygulandırmıştı.

Ben Basri'den aldığım emri tebliğ ettiğim zaman başta Alay Kumandanı olduğu halde bütün subaylar çok sevindiler. Eski arkadaşları Selâhattin'i kuvvetli görmekten ayrıca sevinç duydular.

Akşam üstü subaylarla birlikte Grup Karargâhına yemeğe giderken bölük kumandanlarından Yalvaçlı Şemsi -ki kendisine orduda paskal Şemsi diye takılırlardı- neşeyle maskaralığa başladı. Ve o güne pek uygun gelen bir skeç yarattı. Daha sonra bu skeç birliklerde pek meşhur olmuştu. Bu neşeli anıyı buraya kaydetmek istiyorum.

SKEÇ

Olay yağmurlu bir günde geçer. Askerle dolu vapur, kıyıya yanaşmıştır. Alay kumandanı birliğini vapurdan çıkarmış, yağmur altında harekete hazır duruma geçirmiştir. Fakat yağmurun şiddetini görünce erlerin perişan olacağını hesaplamış, telefonla kolorduyu aramıştır.

Kolorduda nöbetçi subayı çıkmış, konuşuyorlar:

Alay kumandanı: - Asker perişan olacak. Bu yağmur altında yirmi beş kilometrelik bir yola yürütürsek, asker hasta olur ve muharebe edemez. Müsaade edilsin, alayı vapura alalım, yağmurun dinmesini bekleyelim.

Levent Şahverdi Arşivi

Nöbetçi subayı: - Kurmay başkanı henüz uyanmadı, uyandıramayız.

Alay kumandanı çok direnir, çok ısrar eder ve başkanını uyandırmasını söylerse de nöbetçi subayını ikna edemez.

Aradan saatler geçer, asker yağmur altında perişandır. Alay kumandanı tekrar telefon eder. Nöbetçi subayı, kurmay başkanının henüz kahvaltı ettiğini ve kahvaltı ederken kurmay başkanını rahatsız etmenin doğru olmadığını söyler. Aradan yarım saat daha geçer. nihayet kurmay başkanı lütfen telefonla konuşmak zahmetine katlanır.

Alay kumandanı durumu tekrar açıklar.

Kurmay başkanı (telefonda): - Asker demek, yorgunluk, yağmur, çamur, ölüm demektir. Böyle bir talebi askerliğe karşı ve asker karakterine karşı saygısızlık telakki ederim.

Alay kumandanı: - Efendim, asker yürüse bile eşyalarımızı develer taşıyacak, develer bu çamurda yürüyemez.

Kurmay başkanı (öfkeli): - Peki develeri niçin nallatmadınız?

Kurmay başkanı bağırır çağırır. Alay kumandanı da bu durumu rapor eder. Kâğıt, kolorduya gider, oradan Genelkurmaya havale edilir. Ve en sonunda Genelkurmay'dan şu karar çıkar:

"Bilumum kurmay subayları develerin nasıl nallandığını öğrenmek için altı ay deve kollarında hizmet edecektir."

Bu mizahi yergiyi dinleye dinleye karargâha geldik. Paskal Şemsi hepimizi neşelendirmişti.

Akşam yemeğinde Miralay (Albay) Halil bu değerli alayın subaylarına güzel sözler söyledi. Çanakkale'de olduğu gibi Irak'ta da başarılar diledi. Ertesi sabah ben alayı 13. Kolorduya götürdüm.

Günler böylece geçiyordu. Bu arada Altıncı Ordu Kumandanlığına tayin edilen Mareşal Fon der Golç 27.3.1916'da cepheye gelip 4.4.1916 gününe kadar kalmıştı. Bu ziyarete ait dikkate değer anılarım vardır.

Halil Bey, hem "Irak Grubu Kumandanı" ve hem de "Irak Vali-i Umumisi" idi. Yani hem askeri hem de sivil işlerin başındaydı.

Levent Şahverdi Arşivi

Bazı sivil işlerin görülmesi için Vali-i Umumilik merkezi olan Bağdat'a gitmesine lüzum hasıl olmuştu.

Halil Bey bunu Ordu Kumandanı Mareşal Fon der Golç'a arzederek izin istedi.

Golç'un bu konudaki cevabı yetişmiş bir insanın olgunluk örneği oldu:

Irak Grubu Kumandanlığına,

Cephenin kumandasız kalması doğru değildir. Esasen ben de cepheyi görmek istiyorum. 27.3.1916 günü cephede bulunacağım. Benim cepheye gelmemle beraber siz Bağdat'a hareket edersiniz. Ben cephede size, siz Bağdat'ta bana vekâlet ederiz.

Altıncı Ordu Kumandanı
Müşir
Fon der Golç

O güne kadar yaşadığımız ruh haliyle hiçbir münasebeti olmayan bu cevap hepimizi hayrete düşürdü. Bir Alman mareşali bir Türk miralayının işine vekâlet ediyor ve muvakkaten de olsa emrine giriyordu. Bu mareşal Türk ordusunu otuz yıldan beri yetiştirmeye çalışıyordu. Halil Bey de onun öğrencisiydi.

GOLÇ'UN YAZGISI

23.3.1916 sabahından 3.4.1916 akşamına kadar Golç karargâhta kalacaktı ve kendisine bütün cephe gezdirilecekti. Yalnız bir gün istirahat vardı. Kolordu bu konuyu bir programa bağladı. Beni de gezdirici subay olarak bu işe memur etti. Her gün ortalama 40-50 kilometrelik bir atlı yürüyüş yapacaktık.

28 Mart sabahı hareket saatinde hazır olduk. Golç Paşa çadırın-

Levent Şahverdi Arşivi

dan koltukta çıktı, iki adamın yardımıyla ata bindirdiler. Bu biçimde ata binen bir adamın günde 40-50 kilometrelik bir at yürüyüşü yapacağına akıl erdiremiyordum. Golç Paşa'nın yanında Osmanlı İmparatorluğu'nun son Sadrazamı Tevfik Paşa'nın oğlu Kurmay Yarbay İsmail Hakkı vardı. Bu subay öğrenimini Almanya'da yapmış, anası da o zaman söylendiğine göre Almanmış. Türkçesi yok gibiydi. Yüzü pudralı, gayet şık giyinen, her şeye müstehzi bir gözle bakan ve hepimizi küçük gören bir kimseydi. Kozmopolit terbiyeyle yetişmiş bu adamla Alman terbiyesinin asıl sahibi olan Mareşali kıyaslamak, bana gözlem ve inceleme için fırsat vermişti. Osmanlı zihniyetinde kibarlık ve asalet mümkün olduğu kadar Türk'e benzememek ve Batılıya benzemekti.

Bir haftaya yakın bir sürede Mareşal Golç'u cephede gezdirdim. Biraz Türkçe bilen bu Alman, erlerimizle ve siperlerimizle o kadar yakından ilgilendi ki hepimiz bu davranışını şükranla izledik. Bir gün karargâhta kendisine hazırlanan yemek masasını bıraktı ve tesadüf o sırada yemek yiyen erlerin yanına giderek nefer sofrasında neferlerle yemeğini yedi. Bu hareketi bütün askerler arasında rüya gibi yayıldı.

Gene de gezintilerimiz sırasında düşmana bin iki yüz metre kadar yakın bir yerden geçiyorduk. Burasının ateş bölgesi olduğunu ve hızlı geçmemiz gerektiğini -askerlik görevi böyle emreder- kurmay subayına söyledim. Benim Türkçe sözlerimi anlayan Mareşal:

- Siperlerde oturanlar her gün ateş altında; biraz da biz duralım... dedi.

Ve atını sürmedi.

Biz bu ateş bölgesini ağır ağır geçtik. İngilizler de bu garip davranışa ateş açmadılar.

Müşir Golç, 4 Nisan 1916 sabahı cepheden ayrılırken şu emri verdi:

"Altıncı Ordunun Irak Grubundaki tevakkufum benim için pek kıymettardı.

Levent Şahverdi Arşivi

Irak Grubunun anî ve müşkül vazifesini bihakkın ve tamamen ifa edebileceğine ve tevakkufumda ikna oldum. Irak Grubumun bu vazifeyi muzafferen halledeceği itimadıyla Bağdat'a avdet ediyorum. Kütülammare önünde ve civarında hemen bütün kıtaatı bizzat gördüm. Efradı canlı, ruhlu, kuvvetlerinden emin, şad, bir muzafferiyete muntazır ve mutmain buldum. Muharebede en müşkül vaziyetlerde muvaffakiyeti temin ve en âli icraatı tevlit eden işte bu hassalardır.

Irak Grubu zabitan ve askerleri.

Siz bir taraftan Selmanpak'ta mağlup edilen ve müstahkem Kütülammare'ye çekilen düşmanı aylardan beri orada kapadınız. Diğer taraftan mahsur düşmanın teşebbüsatını kırdınız. Onu mağlup ederek parlak muvaffakiyetler kazandınız. Bundan sonra da aynı suretle devam ve Kütülammare elinize düşünceye kadar aynı gayretle muharebe ediniz. Hak Teâlâ Hazretleri Kütülammare'yi size zafer mükâfatı olarak tayin etmiştir. Sizin isminiz ve muktedir kumandanlarınızın isimleri, Devleti Osmaniye'nin ve Şanlı Osmanlı Ordusu'nun tarihinde hiçbir vakit unutulmayacaktır. Bilakis bugün yaptıklarınız istikbalde ne kadar tafsilatıyla malum olursa, isimleriniz o kadar ziyade medih ve senalarla yad edilecektir.

Siz beyhude yere doğmadınız ve faydasız olarak yaşamadınız. Dininize, devletinize, padişahınıza, müttefiklerinize büyük hizmetlerde bulundunuz. Bundan dolayı sevininiz. Fakat bununla beraber daima mütevazı olunuz. Kibre gurura kapılmayınız. Yanlarınızda şehit olan cesurları unutmayınız.

Meşakkatlerin, tehlikelerin nihayeti gelmediğini, düşmanı kâmilen mağlup edinceye kadar sebat etmek lâzım geldiğini biliniz.

Bunu istihsal edeceğinizi katiyyen biliyorum. Vazife beni meydanı harbin diğer noktasına çağırdığından aranızda bulunamayacağım. Fakat temenniyatım hep size refakat ediyor. Cenabı Hak sizinle beraber olsun ve yeni yeni zaferlerle cesaretinizi secaatinizi tetviç etsin. Düşman dayanıklı ve sebatkâr bulunduğundan zafere ancak güçlükle nail olacaksınız. Fakat eğer her biriniz vazifesini bihakkın ifa

Levent Şahverdi Arşivi

eder ve elinden gelen hiçbir şeyi geri bırakmazsa, cesaret ve kuvvetinizle, muannit düşmanı perişan edeceğinize emin olunuz.

Altıncı Osmanlı Ordusu
Kumandanı
Mareşal Golç"

Sonradan öğrendik:

Doktorlar hasta olan Mareşal Golç'a ölümünün yakın olduğunu ve Almanya'ya gitmesini söylemişler. O da tedavi için Almanya'ya dönmektense cephede bir kurşunla ölmeyi yeğ bulmuş. Askerlik hayatını muharebe meydanında bir sonla noktalamayı isteyen Mareşal ölümü aramışsa da bulamamış.

Mareşal Golç Bağdat'a döndükten on beş gün sonra 19.4.1916'da öldü.

DESTAN

Golç'un avdetinden sonra gene kanlı muharebeler başladı. İngilizler Kütülammare'yi kurtarmak için var kuvvetleriyle çalışıyorlardı.

6.4.1916 günü tarihe "İkinci Hat-Felâhiye Muharebesi" adıyla yazılan savaş büyük bir kahramanlık destanıyla geçti. Bu muharebede tanık olduğum kahramanlıklardan birisi çok acıklıdır.

Fındıklılı Muzaffer adında 1890 doğumlu bir piyade birinci mülâzımı (üsteğmen) vardı. Bu çocuk uzun boylu, mavi gözlü ve cidden şahane bir yapılışta idi. Çok mütevazı, çok kibar, çok kahraman bir arkadaştı. İstanbul'dan hareket ettiği zaman Dokuzuncu Alay emir subayıydı.

Muzaffer hareket tarihinden bir hafta önce evlenmiş... Alay hareket emrini alınca kendisini İstanbul'da bırakmak istemişler. Yirmi dört yaşındaki delikanlı arkadaşları harbe giderken evinde karısıyla kalmayı aldığı terbiyeye sığdıramamış, alayıyla birlikte hareket etmiş...

Levent Şahverdi Arşivi

Muzaffer, İkinci Felâhiye muharebesinde Piyade Bölük Kumandanıydı. Muharebenin yoğun bir anında Muzaffer gırtlağına rastlayan bir kurşunla vurulup düşüyor. Yanında bulunan nefer, kendine yardıma koşunca Muzaffer eliyle işaret ediyor. Nefer genç birinci mülâzımın göğsünü açıyor. Ve gene yaralının işaretiyle cebinden bir zarf çıkarıyor. Bu, posta pullu, boş bir zarftır. Muzaffer gene askerin kendi cebinden çıkarıp verdiği kalemi gırtlağından akan kana batırarak zarfın üstüne şunları yazıyor:

"Eşhedüen lâ ilâhe illâllah ve Muhammedün Resulullah... Bölük intikamımı alsın."

Muzaffer bu yazıyı yazıyor ve gözlerini hayata kapıyor.

Bu yazıyı yazan borazan neferi kumandanın öldüğünü yüksek sesle bölüğe bildiriyor ve ölürken yazdığı emri yüksek sesle bölüğe bildiriyor ve ölürken yazdığı emri okuyor. Şehidin emrini alan bölük, siperlerimize girmiş düşmana olağanüstü bir kahramanlıkla atılıyor ve o günkü zaferi sağlıyor.

Grup Kumandanlığı olayı bir emirle orduya bildirmiş ve zarfı başkumandanlığa göndermişti. Başkumandanlık bu zarfın fotokopisini ve kumandanlık emrinin suretini bütün askeri okullara bir kahramanlık levhası olarak dağıtmıştı (*).

Bu olaydan bir buçuk yıl sonra Ordu Kumandanı Halil Paşa'ya yaver olmuştum. Halil Paşa'nın evrakını tasnif ederken Muzaffer'in karısından gelmiş bir mektubu buldum. Zavallı kadın diyordu ki:

"- Bir haftalık beraber ömür sürdüğüm ve şimdi çocuğunu kucağımda taşıdığım Muzaffer'in intikamını almak için müsaade edin cepheye geleyim. Onun bölüğünde nefer olayım, ben de o bölük te şehit olayım."

(*) Ben Harbiye'de 1923'te Bölük Kumandanıyken bu levha, okulun müzesinde duruyordu. Zarfın aslı şimdi Askerî Müze'dedir. 1916'da Kütülammare'de yapılan şehitler abidesinin yanına Muzaffer'i gömmüştük.

Levent Şahverdi Arşivi

Çok hazin yazılmış bu mektubu birkaç kere okudum, her okuyuşumda ağladım. Sonradan duyduk ki bu kadıncağız hastalanmış ve bir akıl hastanesine kaldırılmış.

YENİ UÇAK

Mareşal Golç'un ölmesi üzerine Altıncı Ordu Kumandanlık Vekâletini Halil Bey'e verdiler. 22 Nisan 1916 günü Halil Bey'in generalliğe terfi emri geldi. 1881 doğumlu olan Albay Halil Ordu Kumandanı ve Irak Genel Valisi olmuştu.

19 Nisan 1916 günü İngiliz uçakları Kütülammare'ye erzak atmaya başladılar. Anlaşılıyordu ki, Kütülammare'deki İngilizler artık açlığa düşmüşlerdir.

İngilizlerin o güne kadar uçuşa çıkardıkları yirmi uçakları vardı. Bizim elimizde gayet battal ve her yanı çürük bir tek uçak vardı. Bu uçağın subayı bizim sınıfın birincisi Bakırköylü Cemal büyük fedakârlık ve kahramanlığına rağmen bir şey yapamıyor, ara sıra düşman hatları üzerine giderek siper ve ordugâhların resimlerini alıyordu. Tam bu sırada bir emir aldık. Emrin özeti:

"Yeni sistem bir Alman uçağı 21.4.1917 günü Bağdat'ta bulunacaktır, cephede istihdam edilmesi..."

Gerçekten uçak geldi. Pilotu bir Alman yüzbaşıydı. Ve adı Şultz'du. Kendisini kumandana takdim ettik. Emir verdiler, kendisine düşman ve dost durumunu ve hava savaşlarını anlattım. Alman dedi ki:

- Düşman uçakları görününce telefonla bana haber verin...

22 Nisan 1917 sabahı on iki İngiliz uçağından meydana gelen bir filonun ilk hatlarımızı geçtiğini ve Kütülammare'ye yaklaştığını haber verdiler. Ben de bu haberi on kilometre gerimizde bulunan uçak ambarına ilettim.

Hepimiz başlayacak olan macerayı büyük bir heyecanla izleme-

Levent Şahverdi Arşivi

ye hazırlandık. Çünkü gerek İngilizlerde, gerek bizde o zaman "Albatros" denen çift kanatlı gayet battal uçaklar bulunuyordu. Bu uçaklarda biri pilot öteki de savaş subayı denen iki kişi bulunurdu. Muharebe subayı uçağa yerleştirilmiş makineli tüfekle hava muharebesi yapardı. Ve o güne kadar İngilizlerle bizim aramızda hava muharebesi olmamıştı. Oysa Alman'ın getirdiği "Foker" adındaki uçak tek kanatlıydı. Makineli tüfeği pilotun ayakla kullanacağı bir düzenle çalışıyordu. Alman diyordu ki:

- Ben yirmi otuz İngiliz uçağına hücumu işten saymam, çünkü onların sürati yüz kilometreyi geçmez, ben iki yüz kilometreyle uçarım; onlar yerden havalanmak için devamlı bir helezon çizmek zorundadırlar, ben yetmiş beş dereceyle havalanırım.

O güne kadar havalarda İngilizlere diyecek sözümüz yoktu, ama artık bizim de sözümüz olacaktı. Böylesine bir heyecan içinde beklerken düşman uçakları Kütülammare'ye erzak atmaya başladılar. Alman ortalarda görünmüyordu. Hepimize bir ürküntü geldi:

- Alman bize yalan söyledi, on iki uçağı görünce korktu, yarın bir arıza yüzünden havalanamadım diyerek işi uyutacak... diye düşünürken, bizim uçağın yıldırım gibi havalandığını ve düşman filosuna saldırdığını gördük.

İngilizler tek başına bir uçağın bir filoya hücumu karşısında afallamışlardı, hele uçağın hızı ve yükseliş durumu onları büsbütün şaşırtmıştı. Alman bir anda on iki uçaklık filonun üstüne çıkarak hepsine birden ateşe başladı. Bu korkunç saldırı karşısında İngilizler selâmeti kaçmakta buldular. Ancak biraz sonra ilk kurbanlarını verdiler: Bir İngiliz uçağı alevler arasında yuvarlandı. İkincisi de yanarak kendi hatları içine düştü. Bu zafer hepimizi sevinçten çıldırtmıştı. Neşeyle bağırıyorduk. İşte teknik ve bilim zaferini kazanmıştı.

Kütülammare'den her gün Araplar çıkıyorlar ve bizim hatlarımıza teslim oluyorlardı. Bu durum şehirde açlık ve açlıktan meydana gelen hastalık ve ölümlerin başladığını gösteriyordu. 22 Nisan 1916 günü 491 kadın, ihtiyar, çocuk birinci hatlarımıza sığındı. Bizim asker önce bunlara ateş etmişti. Ama Araplar bu ateşe önem vermemişlerdi.

Levent Şahverdi Arşivi

Ne var ki, Arapların Kütülammare'den çıkışları bizim aleyhimizeydi. Çünkü her çıkan Arap, şehrin açlık yolunda bir an önce düşmesinin önüne geçiyordu. Bunun üzerine Halil Paşa Tovsend'e özetle şu mektubu yazdı:

"Biz Kütülammare'yi muhasaraya başladığımız zaman, size halkın şehirden çıkarılmasını teklif etmiştik. Siz halkın akıbetini İngiliz hükümetiyle birlik gördüğümüzü söylemiştiniz. Ve halkı çıkarmadınız. Şimdi açlık baş gösterince bunları çıkarmak suretiyle kalenin mukavemetini arttırıyorsunuz. Siz de pek güzel takdir edersiniz ki, biz buna müsaade edemeyiz. Birinci hatlarımıza iltica edecek halka karşı silah kullanacağız. Bu tarzı hareketinizden dolayı tarih sizi sözünü tutmamış bir kumandan olarak tanıyacaktır."

Tovsend ise iki gün sonra Halil Paşa'ya verdiği cevapta özetle şunları söylüyordu:

"Kütülammare muhasarası başladığı zaman, müracaatınız üzerine ben de halka Kütülammare'yi terketmelerini tebliğ etmiştim. O vakit onlar bunu kabul etmediler. Takdir edersiniz ki, İngiliz ordusuyla mukadderatını birleştirmek isteyen bu halkı zorla yurtlarından çıkarmak elimden gelemezdi. Muhasaranın bütün meşakkatine bizimle birlikte katlanmış olan bu halk, nihayet askerin tahammüle mecbur olduğu zorluklara tahammül edemedi, çıkmak istedi. Kendilerine yaptığım her türlü tebligat ve yardıma rağmen çıkmaya devam ettiler. Şimdi de sizin silahla karşılayacağınız yolundaki tebligatınızı tekrar halka ilân ettim. Fakat müessir olmadı. Tekrar çıkıyorlar. Çıkaran ve tutan ben değilim, kendileridir. Tarih bizi sözünde durmayan bir kumandan sıfatıyla tanıyamaz. Fakat siz, perişan ve aç bir halka silah kullanırsanız, tarih sizi kendi teba'sına silah kullanmış bir kumandan tanıyacaktır."

İşte bu söz düellosu arasında bütün cephelerde kanlı muharebeler de oluyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

24 Nisan 1916 günü hava kararmış her yerde derin bir sessizlik hüküm sürüyordu. Telefon neferi koşarak geldi, beni Tümen kumandanı Bekir Sami'nin istediğini söyledi. Telefona koştum.

Bekir Sami konuşuyordu:

"- Şimdi ne olduğunu tamamıyla anlayamadığımız büyükçe bir gemi birinci hatların kenarından geçti. Gemi Kütülammare'ye doğru gitmektedir. Biz gemiyi geçtikten sonra fark ettik. Tümence yapılacak bir şey kalmadı. Siz Kütülammare'ye gitmesine meydan vermeden yakalayınız."

Geminin geçtiği yerle Kütülammare'nin arasında yirmi sekiz kilometrelik bir su uzunluğu vardı.

Ben hiç akla gelmeyen bu haberi alır almaz derhal Kumandan Halil Paşa'nın çadırına koştum. Çadırda Kumandan, Basri, Fuat ve başkaları oturmuşlar içiyorlardı. Durumu heyecanla anlattım. Halil Paşa:

- Bekir Sami rüya görüyor, hayırdır inşallah!.. deyip cevap bile vermedi.

Bu kadar heyecanlı durumda kumandanın gösterdiği ilgisizlik beni şaşırttı, sapsarı oldum. Halil Paşa rakı masası başındaydı ve sarhoştu.

Kumandan askerin kanını kadehe koymuş içiyor gibi geldi bana... Derhal tepki gösterdim:

- Bekir Bey uyanıktır, kolordu uyuyor.

Sert bir selâm verip çadırdan çıktım.

Elli adım atmış atmamıştım ki, Yaver Fuat'ın:

- Selâhattin... diye seslendiğini duydum.

Kumandan beni istiyormuş. İçeri girdim. Manzara deminki gibi değildi. Herkes ayaktaydı ve yüzleri bir kaygı kaplamıştı. Halil Paşa sordu:

- Ne yapmak istiyorsun?

- Geride birçok birlik vardır ve hepsi telefonla bağlıdır. Hepsini

Levent Şahverdi Arşivi

nehir kenarına süreriz ve yakalamaya uğraşırız. Kolordu karargâhıyla Dicle arasında bir tabur ihtiyattadır. Bunu da ben alır Dicle kenarına giderim.

Paşa:

- Ne istiyorsan yap?

Telefon başına geldim. Üç beş dakika içinde bütün grup birliklerine bilgi verdim. Her iki kıyıda ne kadar birlik varsa sahile sürülerek mutlaka gelen ve henüz ne olduğu bilinmeyen vapurun yakalanmasının sağlanmasını Grup Kumandanı adına tebliğ ettim. Öncelikle karşı kıyı kumandanı Albay Ali İhsan Bey'e:

- Bu vapurun yakalanması için bütün tedbirlerin alınmasını Grup Kumandanı sizden rica ediyor... dedim.

- Grup Kumandanına söyle, ne pahasına olursa olsun, bu gemi yakalanacaktır... diye cevap verdi.

On üçüncü Kolordu Kumandanı Ali İhsan Bey'in bu ifadesi beni sevindirmişti.

İhtiyat taburunu aldım, sahile geldim. Henüz gemi ortada yoktu. Fakat bize birkaç kilometre yukarda müthiş bir ateş başladı. Projektörler, tenvir tabancaları, toplar, makineli tüfeklerin karışımı bir cehennemi andırıyordu. Ne var ki nehrin iki yakasından atılan kurşunlar, top mermileri, iki kıyıda bulunan dost birliklere de kayıp verdirmeye başladı.

Biz yavaş yavaş vapurun gürültüsünü duyuyorduk ve bilinmeyen bir şey bekliyorduk. Tabur Kumandanı Bağdatlı Binbaşı Ali Rıza cesur bir adamdı. Dicle üzerinde en son birlik bizdik. Eğer gemi bize kadar gelir, bizi de geçerse artık Kütülammare'ye selâmetle girmiş olacaktı. Tabur Kumandanı:

- Selâhattin, dedi, şimdi emir verelim, yüzme bilen erler soyunsun, ellerine bomba alsınlar, vapur bize kadar gelirse suya atılsınlar, bombalarla hücum etsinler.

Bu fikir olumluydu. Derhal yüz kadar er bu işe atandı. Hepimiz heyecanla bekliyorduk. Cehennemi ateş devam ediyor ve saatler geçiyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

Tam bu sırada bize aşağı yukarı üç kilometre uzaklıkta "Mehdi" denen yerde:

- Padişahım çok yaşa... sesleri duyuldu.

Vapurun gürültüsü durdu. Hemen bir atlı koşturduk. Gelen haber:

- Vapur yakalandı.

Erzak dolu bir gemiymiş, subayları ve erleri esir edilmiş.

Haberi alınca ata atladım, Kolorduya geldim.

Ortada kimse yok.

Olayı derhal bütün cepheye bildirdim. Düşmanın bir saldırısının muhtemel olduğunu ve birliklerin sabaha kadar uyanık ve sabahla birlikte savaşa hazır bulunmasını Grup Kumandanı namına yazdım.

Sabaha karşı Basri Bey geldi, Kumandan Halil Paşa yoktu.

Gün doğarken Halil Paşa da bitkin durumda göründü. Kumandan çadırına girdikten sonra nefer geldi. Kumandan beni istiyormuş. Gittim. Yanında Basri vardı. Halil Paşa gayet üzüntülü bir tavırla:

- Selâhattin, bu gece hizmetinden memnunum. Sana büyük günler dilerim. Fakat bu zaferin tadından beni yoksun bıraktın. Mamafih sen bu acı çıkışı yapmamış olsaydın, biz de bu kadar hızlı hareket edemeyecektik. Sana dargın değilim, beni bu kadar acı sözle kırmamalıydın, bunu daha güzel söyleyebilirdin.

Kumandanın bu yüksek konuşmasına cevap verdim:

- Görev ve memleket aşkından doğan bu hareketimin sizin şahsınıza karşı bir tarizi taşıdığını düşünememiştim. Heyecanla yapılmış bu davranışımın hizmetime bağışlanmasını dilerim.

Halil Paşa boynuma sarıldı, alnımdan öptü.

- Haydi çocuğum, her vakit böyle çalış, aziz olursun... dedi.

Sabahın ilk aydınlıklarında yorgun argın yatağıma uzandım.

O gün öğrendik ki, gelen vapur Dicle'de işleyen İngilizler'in "Linç Kumpanyası" dedikleri şirkete ait gemilerdenmiş. Kaptanı Kavlos yirmi yıldan beri bu kumpanyanın direktörü durumunda ve gerçekte bir İngiliz binbaşısıymış. Vapurun her yanı çelik levhalar ve

Levent Şahverdi Arşivi

un torbalarıyla ateşe karşı düzenlendikten sonra, içine on beş gün, hatta bir ay Kütülammare'ye yetecek erzak yerleştirilmiş.

Gemi bütün ateşlerden sıyrıldıktan sonra "Mehdi" mevkiine ulaşmış. Burada bir gün önce tesadüfen kırılan telefon direğinin kalın telgraf kablosu su altında pervanesine dolanınca durmak zorunda kalmış. Sahile gelen bir bataryanın (Ali İhsan Bey'in birliklerinden) ateşi geminin bacasına isabet ederek yangın çıkarmış. Bu sırada kıyıdaki askerler süngü hücumuyla gemiyi zeptetmişler. Mürettebatı esir etmişler.

Sonradan anladık ki eğer geminin taşıdığı erzak Kütülammare'ye varmış olsaydı, yolda bulunan İngiliz birklikleri cepheye yetişerek düşmanı kurtaracaklardı (*).

Talih!..

Bu yıkık telgraf direğinin teli, kaderin değişmesini sağlamıştı.

Esir alınan vapura "Kendi Gelen" adını koyduk. Erzakı orduya dağıttık. Kaptan binbaşıyı o civar Arapları tanıyordu. İngiliz Gizli Örgütü derhal faaliyete geçti. Kaptanı kaçırmak istedi, ama kaçarken öldürüldü.

Alman uçağı geldikten sonra Kütülammare'ye İngiliz uçaklarının erzak taşıması engellenmişti. Erzak taşıyan vapur yakalanmış o ümit de bitmişti. Kütülammare'de açlık son haddini bulmuştu. Her gün 400-500 Arap şehri terk edip bize sağınıyordu.

(*) Burada bir ders daha vardır: Kendi karasularını, iç sularını ve ülkenin kaynaklarını yabancı şirketlere vermiş milletler bilmelidirler ki yarın bir muharebe gününde bu şirketler birer casus ve ihanet şebekesi olacaklardır. Barış zamanında kemirdikleri millî ekonomi varlığına bu ihanetlerini de katacaklardır. İngilizler seksen sene Irak'ta çalıştıktan sonra Irak'ı almışlardır. İşte şimdi Cumhuriyet Hükümetinin yabancı şirketleri birer birer millîleştirmesinin anlamı daha iyi anlaşılır. İç memleketteki her yabancı şirket, barış zamanında bir ekonomi mikrobu, kavga zamanında bir hıyanet koludur. Bütün tarih, ülkesinde yabancı ellere ve sermayelere yer vermiş mazlumların ıstırabını dile getiriyor.

Levent Şahverdi Arşivi

Açlık ve hastalık şehri bitkin duruma düşürmüştü.

26 Nisan 1916 günü Tovsend'in isteği üzerine Kurmay Başkanı Basri Kütülammare'ye gitti, İngiliz Kumandanıyla görüştü. Tovsend şu teklifi yaptı:

"Kütülammare'de mevcut kırk iki top, on bin küsur tüfek ve makineli tüfek sağlam olarak Türklere teslim edilecek, ayrıca bir milyon İngiliz lirası verilecek, buna karşılık Kütülammare'deki İngiliz ordusu serbest bırakılacak. Bu ordu Hindistan'a gidecek ve savaşın sonuna kadar bir daha hiçbir harp sahnesinde görev almayacak."

27 Nisan 1916 günü Tovsend ve Halil Paşa iki tarafın hatları arasında Dicle üzerinde buluştular, görüştüler. İngiliz Generali vereceği parayı üç milyona çıkardı. Halil Paşa kayıtsız şartsız teslim teklifinde bulundu.

28 Nisan 1916'da iki İngiliz subayı konuşma için geldiler.

Bunlara da 29 Nisan 1916 günü öğleye kadar teslim olunmazsa muharebeye başlanacağı ve Kütülammare'ye zorla girileceği söylendi.

28 Nisan 1916 akşamı ve gecesi...

Irak'ın şahane akşamı yaklaşırken, Kütülammare'den alevler yükselmeye ve patlama sesleri duyulmaya başlandı. Güneş batıyordu. Kütülammare'de İngilizlerin talihi de batıyordu.

Gece sabaha kadar alevler gördük, tahrip sesleri duyduk. Sabah gün açılırken şehir beyaz bayrak çekti. İki İngiliz subayı teslim bayrağıyla geldiler. Halil Paşa'ya Tovsend'in kayıtsız şartsız teslim olduğunu söylediler.

Bunun üzerine kumandan:

- Başkumandanlığa yazınız: Şehir teslim oldu... dedi. Bu telgrafı görevim bakımından ben yazdım.

Bütün ordu sevinç içindeydi.

Ordu karargâhı da Bağat'tan Kütülammare'ye gelmişti. Halil Paşa henüz Altıncı Ordu Kumandan Vekili'ydi. Gelen Ordu Karargâ-

Levent Şahverdi Arşivi

hında Ordu Kurmay Başkanı Albay Kâzım (Karabekir), Ordu Birinci Şube Müdürü Kurmay Yüzbaşı Saffet (Arıkan) vardı.

Teslim durumu saptandı.

30 Nisan 1916 sabahı Üçüncü Alayımız törenle Kütülamıare'ye girecekti. Alay Kumandanı Binbaşı Nazmi (*), Tovsend'in oturacağı yeri sağlayacak ve esirleri, geride hazırlanan esir garnizonuna yollayacaktı.

Bu işler yürürken 30 Nisan 1916 günü öteki cepheden General Ayilmer namına konuşma subayları gelip şu teklifte bulundular:

"Kütülammare'de hasta ve yaralı İngiliz subay ve erleri vardır. Bunları biz kendilerine verirsek yerine bize sağlam subay ve er vereceklerdir. Kütülammare'deki İngiliz ordusu çok kahramanlık etmiştir. İngiliz milleti bu askerlere borçludur. Bunun için esirlerin bir hafta İngilizler'in verdiği iaşe ile yedirilmesine izin verilmesi istenmektedir. Kütülammare'de savaşan subay ve erlere Londra Belediyesi armağanlar göndermiştir. Bu armağanların ortak bir heyet huzurunda sahiplerine verilmesine imkân sağlansın."

Bu isteklerin hepsi kabul edildi.

1 - Esir ulaşımı yapıldı.

2 -İngilizler cidden şahane yemeklerle bir hafta süreyle esir garnizonunda imparatorluğun her milletinden toplanmış bütün insanlara kendi uluslarının istediği biçimde baktılar.

3 - Her ulusun ve kişinin kişiliğe uygun düzenlenmiş ve her biri manevra sandığına yerleştirilmiş armağanları birer birer sahiplerine verdiler. Sahipleri ölmüş olanların armağanlarını da Türk ordusuna hediye ettiler. Bu sandıklarda bir insana gerekli her şey vardı.

4 - Esirlerine bol para dağıttılar.

Bu durum on gün kadar sürdü.

Kütülammare'nin düşüşünü orduya bilidiren aşağıdaki emri ben yazdım ve üstlerimce gözden geçirilip düzeltildi.

(*) Sonradan Millî Savunma Müşteşarı Korgeneral Nazmi.

Levent Şahverdi Arşivi

ORDUMA

Emir:

Kütülammare
29 Nisan 1916

Arslanlar:

1 - Bugün Türklere şeref ü şan, İngilizlere kara meydan olan şu kızgın toprağın müşemmes semasında şühedamızın ruhları şadi handan pervaz ederken, ben de hepinizin pak alınlarından öperek cümlenizi tebrik ediyorum.

2 - Bize iki yüz seneden beri tarihimizde okunmayan bir vakayı kaydettiren Cenab-ı Allaha hümd ü şükür eylerim. Allahın azametine bakınız ki, bin beş yüz senelik İngiliz devletinin tarihine bu vakayı ilk defa yazdıran Türk süngüsü oldu. İki seneden beri devam eden Cihan Harbi böyle parlak bir vak'a daha göstermedi.

3 - Ordum, gerek Küt karşısında, gerekse Küt'ü kurtarmaya gelenler karşısında üç yüzü mütecaviz zabiti ile on bin neferini şehit ve mecruh olarak gaip etti. Fakat buna mukabil İngiliz Küt'ten beş general, 481 zabit, 13.300 nefer esir alıyor. Bu teslim aldığımız orduyu kurtarmaya gelen İngiliz ordusuna da bugüne kadar otuz bin zayiat verdirerek...

4 - Şu iki yekûna bir nazar atfedilince cihanı hayretlere düşürecek kadar büyük fark görülür. Tarih bu vak'ayı yazmak için kelime bulmakta müşkülâta uğrayacaktır.

5 - İşte Türk sebatının İngiliz inadını kırdığı bu harpte birinci vak'ayı Çanakkale'de, ikinci vak'ayı da burada görüyoruz.

6 - Yalnız süngü ve göğsümüzle kazandığımız bu zafer, yeni tekemmül eylemekte olan vesait-i harbiyemiz karşısında muvaffakiyeti âtiyemizin parlak bir başlangıcıdır.

7 - Bugüne "Küt Bayramı" namını veriyorum. Ordumun her ferdi her sene bugünü tesit ederken şehitlerimize "Yasin"ler, "Tebareke"ler, "Fatiha"lar okunsun.

Levent Şahverdi Arşivi

Şühedamız hayat-ı ulyatta, Semavatla kızıl kanlarla pervaz ederken, gazilerimiz ve âtideki zaferlerimize nigehban olsun.

Altıncı Ordu Kumandanı
Mirliva
Halil

Kütülammare'nin düşmesiyle yeni durumlar ortaya çıkıyordu:

1 - Halil Paşa Bağdat'ta Ordu Kumandanlığına gidiyor ve Irak Grup Kumandanlığı kaldırılıyordu. Irak Grubu Karargâhı 6'ncı Ordu Karargâhı oluyordu.

2 - Altıncı Ordu Kurmay Başkanı Albay Kâzım (Karabekir) bizim Kolorduya (18'inci Kolordu) kumandan oluyordu.

3 - Altıncı Ordu Birinci Şube Başkanı Kurmay Yüzbaşı Saffet (Saffet Arıkan) bizim şubeye başkan oluyor ve o güne kadar bizim şubeye başkan vekili olan Kurmay Yüzbaşı Halis (*) şubede A Kurmayı oluyordu.

4 - Birlik ve karargâhlar yerlerini değiştiriyor ve yeni duruma göre düzenleniyorlardı.

Kütülammare'de seçkin bir subay olduğunu tekrar tekrar ispatlayan Ahmet Bey, binbaşı olmuştu. (1 Mart 1916).

Ahmet Bey, bu savaşlarda birçok defa yaralanmıştı.

Ben de hizmetlerime karşılık kılıçlı gümüş muharebe liyakat madalyası almıştım.

Kütülammare dört ay, yirmi üç gün muhasarada kalmıştı.

Kütülammare'nin düşmesi üzerine İngilizler Irak'taki durumlarını tehlikede gördüklerinden İran'da bulunan Rus ordusu doğudan Musul ve Bağdat yönünde bizim topraklarımıza saldırıya geçti. Bunun üzerine Kütülammare dolayında bulunan Albay Ali İhsan Bey ku-

(*) Sonradan İstanbul Kumandanı Korgeneral Halis.

Levent Şahverdi Arşivi

mandasındaki 13'üncü Kolordu İran topraklarını Ruslardan temizlemekle görevlendirildi.

13'üncü Kolordu 13 Mayıs 1916 günü Kütülammare'den çekilmeye başladı. Ve cephe yalnız 18'inci Kolorduya bırakıldı. 13'üncü Kolordunun yerine de bir tümenimiz mevziye girdi. Sonunda bu tümenin de mevzileri bırakarak istirahate çekilmesine karar ve emir verildi:

- 26 Mayıs 1916 günü birlikler tamamen çekilmiş olacak.

Biz böylece Dicle'nin kuzeyinde düşmanla karşı karşıya kalacağız, güneyimizde kızgın çöl boş bırakılacak.

Sabaha karşı bütün emirler verilmiş, telefon telleri toplanmıştı. Tam öğle üzeri yeni bir emrin tümene tebliği gerekti. Şube Müdürü Yüzbaşı Saffet beni çağırdı, yazılı bir emri üç kilometre uzaklıkta bulunan 51'inci Tümen Kumandanlığına götürmemi söyledi.

Havalar çok ısınmıştı.

Sabah dokuzdan akşam beşe kadar güneş altında gezmeye imkân kalmamış olduğundan, bu saatlerde çölde sinek uçmuyordu.

Atıma atladım, alabildiğine sürdüm.

12-13 dakika süren bir yolculuktan sonra cepheye geldim. Tümen Karargâhındaki arkadaşlar bir sipere girmiş, iskambil oynuyorlardı. Yüzbaşı Berkuk ve Üsteğmen Topçu Cemal oradaydı.

Ben kâğıdı verdim, aradan ne kadar zaman geçtiğini bilmiyorum üstüme bir fenalık geldi. Doktor çağırdılar:

- Güneş çarpması... dedi.

On gün sonra gözümü Bağdat'ta bir hastanede açtım.

Epey tehlike geçirmiş olduğumu ve yoğun bir tedaviyle kurtulduğumu öğrendim.

Ben Bağdat'ta hastanedeyken Ahmet Bey de yaralıydı. Veysi Bey de tedavi oluyordu. Binbaşı Ahmet Bey, Binbaşı Veysi Bey, Yüzbaşı İsmail Berkuk Bey hastanenin karşısında Dicle üzerinde bir köşkte oturuyorlardı. Ben de ara sıra oraya gidiyor, günlerimi bu köşkte hurma ağaçları altında geçiriyordum.

Levent Şahverdi Arşivi

Günün birinde Ordu Kumandanı Halil Paşa'nın beni çağırdığını haber verdiler.

Gittim.

Kolordu Kurmay Başkanı Basri de oradaydı. Yaver Fuat Bey Başkumandanlığın emriyle Selânik'e tayin olunmuş ve gitmek üzereydi.

Halil Paşa:

- Fuat gidecek, Halis Topal kaldı, onu da göndereceğim, seni yaver almak istiyorum, fakat Basri bırakmıyor "Bana lâzım" diyor, ne dersin?

- Basri Bey'in emir ve arzusunu tutmak mecburiyetindeyim... dedim.

Paşa:

- Pekâlâ...

Bu davranışım sonradan bana epey ıstıraba mal oldu. Bugünkü aklım olsa şu cevabı verirdim:

- Her ikiniz de benim büyüğümsünüz, sizin kararınıza ben yalnız itaat ederim.

Binbaşı Ahmet Bey iyileşti. İran'da bulunan birliğine katılmak üzere hareket etti. Ben de Kütülammare'de bulunan Kolorduya döndüm. Kolordu kasabanın evlerine yerleşmişti. Bizim binada bulunanlar:

Kolordu Kumandanı Albay Kâzım Karabekir...

Kolordu Kurmay Başkanı Binbaşı Basri...

Birinci Şube Müdürü Yüzbaşı Saffet...

Birinci Şubeye memur dört subay (Biri ben)...

İkinci Şubeye Memur Yüzbaşı Şevket ve dört yedek subay (*)...

Bu binada kaldığımız süreden bazı anılarımı anlatmak isterim.

(*) Bunlardan birisi sonradan İstanbul Kumandanı Halis, bir diğeri Hamdi, sonradan Hamdi Emin Top.

Levent Şahverdi Arşivi

Biz aşağı yukarı 15 Haziran 1916'dan 10.10.1916'ya kadar burada barındık. Ortalık cehennem gibiydi. Evin kuytu yeraltı odalarına "serdap" derlerdi. Karabekir böyle bir odada otururdu. Sıcaklık içerde 54, çölde 70-80 dereceye kadar çıkardı. Irak'ta en sıcak mevsim haziran ayıydı. Bu mevsimde hurmalar pişer, hurma ağaçlarının dolaylarında hafif bir çatırdı ve bir yanık kokusu duyulurdu.

Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir, karargâhta kendisinden sonra gelen Binbaşı Basri Bey'i Halil Paşa'nın adamı saydığından pek sevmez. Birinci Şubeye getirdiği Yüzbaşı Saffet'e güvenirdi. Basri de bu durumu bildiğinden Saffet'e karşı mesafeliydi ve Birinci Şubeye değin işleri doğrudan doğruya benimle görmeyi isterdi. Bu nedenle Kâzım Karabekir-Saffet ve Basri-Selâhattin yakınlığı veya birliği olmuştu. İki taraf hissettirmeksizin bir mücadeleye doğru kayıyorlardı. Kumandan fırsat buldukça Basri'yi ezmeye çalışıyordu. Bir yandan düşmanla mücadele ederken bir yandan da birbirimizle uğraşıyorduk. Bazen bu didişme en basit ölçülere inerdi. Meselâ her akşam belirli bir saatte Kolordu Bandosu gelir karargâhta çalardı. Bu askeri bir usuldü. Ben alaturka havaları tercih ederdim. Saffet Bey de alafranga isterdi. Bir gün ben yine alaturka havaları çaldırırken Saffet odama geldi:

- Yahu bu bando bütün karargâha aittir, senin şahsî egemenliğin neden olsun? Senle benim ne farkım var?

Zaten hücum etmek için fırsat aradığımdan Saffet'e:

- Ne fark olacak, dedim, doğum yerlerimiz bakımından aramızda bin beş yüz kilometrelik bir mesafe var.

Saffet Erzincanlıydı ve çok zekiydi.

- Yaa, demek bana Erzincan'ın yabanı demek istiyorsun ha! (*).

(*) Saffet bunu unutmamış ve uzun zaman sonra hep bana hatırlatmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Eylül sonlarına doğru sıcaklar hafiflemişti. Sıcakların şiddeti hakkında bir fikir vermek için bir olay anlatayım. Bir gece Kolordu İstihkâm Bölüğünü cepheye götürmek görevini aldım. Günün en serin zamanı olan gece yarısından sonra cepheye hareket ettik. Yirmi kilometrelik yolda sabaha kadar devam eden yürüyüşte 27 nefer sıcak çarpmasından öldü ve hastalandı. Bölüğün mevcudu yüz otuz küsurdu. Gece yol boyunca:

Güneş ufuktan şimdi doğar,
Yürüyelim arkadaşlar...

marşını söyledik. Biz gerçekten güneş doğmadan cepheye varmak zorundaydık. Dicle yanımızdan akıyordu. Ve biz söylediğimiz marşla gerçeği dile getiriyorduk.

Ekime doğru sıcaklar hafifleyince Kütülammare'nin on beş kilometre kuzeyinde kerpiçten evler yaptırmaya başladık. Kışı burada geçirmeyi tasarlıyorduk. Karargâhtaki gizli mücadele devam ediyordu. Saffet çok zeki bir adamdı, durumu da elverişli olduğundan beni ezmesini biliyordu. Istırap içinde kıvranıyordum.

Bir gece İstihkâm Bölüğünden arkadaşlar gelmişti. Dicle kenarındaki çadırımda oturuyor, sohbet ediyorduk. Saffet geldi, yarı ciddî yarı şaka, çadırın Birinci Şube çadırı olduğunu ve böye misafir kabul edemeyeceğini söyledi. Hiş kuşkusuz bu davranış bana ve arkadaşlarıma hakaretti. Ertesi sabah Saffet'e gayet ağır bir mektup yazdım ve hakareti kendisine iade ettim. Şahsıma değin işlere karışmanın kötü sonuçlara varacağını bildirdim.

Mektubu aldıktan sonra çadırıma gelen Saffet:

- Affedersin Selâhattin, dedi ben seni kendimle eşit görerek şaka yapmıştım, demek ki toymuşsun. Öyleyse buna göre konuşuruz.

Görülüyor ki gayet ustaydı Saffet, hem geri çekilir görünüyor, hem de yeni bir hakarete yöneliyordu.

Karargâhta biz teğmenler telefon ve karargâh nöbeti tutuyorduk.

Levent Şahverdi Arşivi

Bir zaman geldi ki dört-beş teğmenin üstüne bindi yük... Bu durumu Kolordu Kurmay Başkanına anlattım:

- Pekâlâ, bir cetvel yapın, yüzbaşılar da nöbete girsin!

Cetveli yaptım, Kurmay Başkanı adına bütün subaylara tebliğ ettim. Karabekir'in adamı diye bildiğimiz Saffet'in hemşehrisi olan Yüzbaşı Bilâl bu emre direndi ve benim kendisine böyle bir şeyi tebliğ edemeyeceğimi iddia etti. Kendisine yazılı olarak askerliğin icaplarından birini yerine getirdiğimi ve Kurmay Başkanı adına emir tebliğine yetkim bulunduğunu bildirdim.

Gece olmuştu.

En son genç arkadaş Teğmen Haydar, nöbeti en kıdemli Bilâl'e teslim etmek isteyince aralarında bir tartışma başladı. Odalarımız yan yana ve duvar ince kerpiçten olduğu için konuşulanları kelimesi kelimesine duydum. Biz bu kerpiçten evlere "Karabekir Yurdu" adını koymuştuk. Sonunda Bilâl bağırdı:

- Bu soysuz herifin elinde karargâh eğlence olamaz, ben o terese yarın askerliğin ne olduğunu öğretirim.

Bunu duyunca aklım başımdan gitti:

- Ulan... diye bağırdım, askerliği yarın değil, şimdi bana öğret!

Yataktan fırladım. O kadar kuvvetle bağırmışım ki bizim sırada bulunan bütün odalardan arkadaşlar kalkmışlar. Hamdi ile Halis önüme çıktılar. Beş-altı arkadaş beni zorla odama soktular.

Fakat bayılmışım. Ertesi sabah Bilâl'e bir mektup yazdım ve saat 11'e kadar benimle düelloyu kabul etmezse kendisini vuracağımı bildirdim.

Bilâl kâğıdı Saffet'e götürmüş.

Saffet beni çağırdı, askerlikten, itaatten, disiplinden söz açtıktan sonra, derhal Bilâl'e tarziye vermezsem durumu Kolordu Kumandanına duyuracağını ve hakkımda kanunî kovuşturmaya başlanacağını söyledi. Adeta ateş püskürüyordu.

Dedim ki:

- Bilâl'le aramızda öyle sözler söylendi ki, ikimizden biri ölme-

Levent Şahverdi Arşivi

dikçe şerefli subay olarak üniformayı taşıyamayız. Ben Bilâl'e bu kâğıdı size göstersin diye yazmadım. Sizin de göreviniz ikimize dahiliye zabitliği yapmak değildir. Siz bana değil, Bilâl'e şerefli olmasını öğretiniz. Benim gözümde bu bakımdan subay ve er aynı anlama gelir.

Cevap beklemeden dışarı çıktım. Bir de baktım ki Bilâl orada... Olanca kuvvetimle üstüne hücum ettim. Hem bağırıyor, hem koşuyordum. O önde ben arkada bir kovalamaca başladı. Durumu gören arkadaşlar da beni yakalamak üzere koşmaya başladılar. Bir an geldi ki yakalanacağımı anladım. Silahımı çekip ateş ettim. Tabii heyecan içinde koşarken atılan kurşunlar isabet etmedi. Beni yakaladılar, odama getirdiler.

Olaydan birkaç gün sonra da Kurmay Başkanı Basri, Altıncı Ordu Kurmay Başkanlığı İkinci Reisliği'ne tayin olundu ve bizden ayrıldı. Böylece ben Karabekir'le Saffet'in elinde tam ezilmeye açık duruma düşmüş bulunuyordum.

TAARRUZ

İşte olaylar böylece akıp giderken 1.12.1916 günü İngiliz taarruzu başladı.

İlk taarruz enişte m Ahmet Bey'in kumandasındaki 142'nci Alayın (Arap alayı idi) durduğu İmamı Muhammet'e oldu. Kanlı muharebe üç gün sürdü. Verilen emirle alay geri alındı. Ve orada kırk erle bir yüzbaşı fedai olarak bırakıldı (*). Fedai Birliği gerçekten olağanüstü bir kahramanlık gösterdi. Bir düşman tugayı tam üç gün bu kırk kişiyi yerinden atamadı. Sonunda bu kahramanlar emir suyun karşı yakasına alındı ve İmamı Muhammet denilen bu mevziye "Kırk Gaziler" adı verildi.

(*) Bu Yüzbaşı, 1907'de mezun olmuş Kerküklü Veysi adında bir subaydı. 1935'te Bandırma'da Yarbay ve Şube Başkanıydı.

Levent Şahverdi Arşivi

Küt çevresindeki muharebeler gittikçe şiddetleniyordu. Düşman büyük bir orduyla Kütülammare'yi almak ve şehir çevresindeki Türk ordusunu kuzeye sürmek, bu suretle de Bağdat'ı tekrar ele geçirmek istiyordu. Savaş çok kanlıydı. Bin beş yüz kişilik Kastamonulu 40'ıncı alayımızdan bir subay on er sağ kalmıştı.

4.2.1917 günü Saffet Bey (Basri Bey gittikten sonra Kurmay Başkanı olmuştu) özetle şu emri verdi:

- 142'nci Alay Kumandanı Binbaşı Ahmet Bey (yani enişte) bulunduğu Beyti Şamran mevziinin müdafaası kabil olmadığını ve alayın geri alınmasını teklif ediyor. Şimdi Kolordu ve İstihkâm Bölüğü Kumandanı Cemil (**) ile gidiniz, bu mevzii geziniz ve kararınızı yazıyla ve müşterek imzayla kolorduya veriniz.

Saffet Bey'e itirazla dedim ki:

- Ahmet Bey'in dediğine doğru dersem enişte olduğu için tutuyorsun dersiniz, hayır dersem bu sefer Ahmet Bey'le benim aram açılır ve bu da aile durumumuza etki yapar. Bu işi yapacak başka arkadaşlar vardır, onlar gitsinler.

Saffet Bey kısaca:

- Emir veriyorum, askerlikte söz konusu olan yalnız görevdir. Siz görevinizi yapınız.

Hissediyordum ki, Saffet beni bir tongaya düşürüp tepelemek, sonra da karşıma geçip gülmek istiyordu. Fakat askerdim, daha fazlasını söyleyemezdim.

Olay benim düşündüğüm gibi gelişti. Biz Ahmet Bey'in fikrini kabul ettik ve birliğin burada muharebe edemeyeceğini söyledik. Ne var ki o akşam aynı yere Kolordu Topçu Kumandanı Kemal gitmiş ve gördüğü mevzilerin muharebeye pek güzel yaradığını söylemiş. Saffet beni çağırdı, müstehzi bir edayla:

- Sizin raporunuza mı, yoksa Kemal Bey'in raporuna mı inanalım? diye sordu.

(**) Cemil, 1938'de Bilecik'te Demiryolu Müfettişi'ydi.

Levent Şahverdi Arşivi

- Siz inanacağınız ve inanmayacağınız şeyleri benden öğrenecek değilsiniz.

- Ne demek istediğinizi açıklayabilir misiniz?

- Pek güzel anladığınız şeyleri bir defa da benim ağzımdan dinlemek size zevk vermeyecek.

- Belki zevkli değil, ama faydalı olmaz mı?

- Faydalı olacağı muhakkak, neye yarar ki bu faydalara inanarı bulmak mümkün değil.

Saffet sinirlendi:

- Belki bir gün bulursunuz.

- Şüphesiz.

Ayrıldık.

Ertesi akşama doğru Ahmet Bey çıkageldi.

- Bu birlik esir olacaktır. Araplar düşmana kaçıyor, ben bu işi yapamam. (*)

TUTUKLU

Ahmet Bey'i yarı tutuklu vaziyette gönderdiler.

Ve Ahmet Bey'in yerine birçok subay ve kumandan ve alayın yanına Türk taburları gitti. O gece Ahmet Bey'in alayından kırk kadar Arap neferi ve iki subayı İngilizlere kaçmıştı.

Sabah oldu.

6 Şubat 1917 sabahıydı.

Mevzilerde kanlı bir kavga başladı.

Kumandan beni çağırdı. Yanında Saffet, Topçu Kumandanı ve Kurmay Halis vardı. Karabekir bana:

(*) Biz savaşta Arapların düşmana kaçtığını veya kolayca esir olduğunu görüyorduk. Önce bunu Arapların korkaklığına verdik. Sonradan öğrendik ki, bunun sebebi İngilizlerin Araplara propaganda ettiği istiklâl fikriymiş. Osmanlı Devleti 1917'de bu durumu değerlendirmiş değildi.a

Levent Şahverdi Arşivi

- Dürbünle bak, muharebe durumunu izah et! dedi.

Baktım konuştum:

- Düşman mevzilerimize girmiştir, bir kısım birlikler teslim olmaktadır.

Saffet öfkelendi:

- Biz görmüyor muyuz ki Selâhattin'in mütalaasına ihtiyaç duyuyorsunuz. Söyledikleri yanlıştır, düşman siperlerimize girmiş değildir.

Ben kumandana döndüm:

- Kurmay Başkanımız, istediği gibi görmeye, istenilmediği gibi göstermeye kaadirdir, beni burada bulunmaktan affedin.

Bu şiddetli çıkışıma karşılık Karabekir bana emir verdi:

- Şimdi cephede bulunan Tümen Kumandanı Bekir Bey'i bulun. Tümenini geri çekmek üzere hazırlığa başlasın. Bu emir bir yıldan fazla bir süredir devam eden Kütülammare ve dolaylarındaki savaşların aleyhimize sona erişinin kararıydı. Muharebe o gün akşama kadar sürdü. Gün batarken emir verildi.

- Birlikler, gece karanlık basınca kayıklarla nehrin bu yakasına taşınacaktır.

Gece olmuştu.

Kolordu İstihkâm Kumandanı Hasan (*) sahilde bulunacak ve askerin bizim tarafa geçmesine çalışacaktı. Ben de karargâhta telefon başında duracaktım. Hasan bu yana geçen asker ve subay miktarını bana bildirecek ben de bu miktarı tespit edecektim. Nakliyatı yapmak için yedi sekiz kadar şahtur (Dicle'de işleyen bir çeşit kayık) vardı.

İşlem başladı.

Gece yarısına doğru Hasan telefonda:

- 45'inci Tümen Kumandanı Yarbay İsmail Hakkı Bey (**) şim-

(*) 1938'de İstanbul'da Gümrük Muhafaza Başmüdür Emeklisi Yarbay Hasan.

(**) Bu İsmail Hakkı Bey, Trablus'ta büyük kahramanlık göstermişti. Subay çıktıktan sonra Fransız Harp Akademisi'ni bitirmişti. Halil Bey'in sınıf arkadaşıydı. 1923'te Albay olarak Silivri'de eceliyle öldü.

Levent Şahverdi Arşivi

di geldi. İngilizlerin kıyıya kadar geldiğini artık nakliyatın durdurulmasını söylüyor.

İsmail Hakkı Bey o günkü muharebeyi yöneten kumandandı.

Hasan'a cevap verdim:

- İngilizler bizim gönderdiğimiz dört kayıkla bu yana geçemez. Eğer sahile kadar inerlerse, nihayet bu kayıkları yakalarlar. Zaten sonunda olacak budur. Ben bu araziyi bilirim. Gece karanlığında vaziyeti tamamen kavramaya imkân yoktur. Tümen Kumandanı bütün gün devam eden heyecanlı ve kanlı muharebenin içinden geliyor. O telaşlı olabilir, biz sükûnetimizi muhafaza etmek zorundayız.

Hasan:

- Tümen Kumandanı şimdi karargâha geliyor, orada görüşün, durumu bana bildirin.

Bu cevaptan anladım ki, Hasan da ürkmüş durumdadır.

Kolordu kumandanının odasına geldiğim zaman Kumandan Karabekir, Tümen Kumandanı İsmail Hakkı, Kolordu Kurmay Başkanı Binbaşı Saffet, Birinci Şube Müdürü Yüzbaşı Halis, Topçu Kumandanı Binbaşı Kemal'i heyecanlı bir tartışmanın ortasında buldum.

Hasan'ın söylediklerini ve verdiğim cevapları kumandana anlattım. Bu sefer odada hiddetli bakışlar üstüme dikildi. Saffet öfkeyle:

- Sizi kayıkla karşıya göndersek gider bu nakliyatı tanzim eder misiniz?

- Ben giderim, benim gibi herkes gider. Böyle bir vazifede fevkalâdelik görmüyorum.

Tartışmaya Karabekir müdahale etti:

- Tümen Kumandanı duruma vakıftır. Bu nakliyatın devamını tehlikeli görüyor, şimdi geçişi durdurunuz.

Dedim ki:

- Tümen Kumandanı'nın gece karanlığında verdiği bu karar, vakitsiz ve heyecanlıdır. Kolordunun kararın arkasından sürüklenmesi yerinde olmayacaktır. Henüz iki binden fazla adamın karşı yakada olduğunu sanıyorum. Göndermiş olduğumuz birlik toplamıyla şimdiye kadar bu tarafa geçenlerin sayısı arasında üç binden fazla fark var.

Levent Şahverdi Arşivi

Karabekir benim konuşmamı öfkeyle karşıladı:

- Siz yalnız emrimi yapınız!

Yerime geldim, emri telefonla Hasan'a söyledim. Derin bir üzüntü içinde odama geldiğim zaman Şube Müdürü Yüzbaşı Halis bana:

- Selâhattin, dedi, çok haşin ve atılgan hareket ediyorsun. Harp meydanındayız, karşındakiler sana dost değildirler. Kendine dikkat et!

Sabah gün doğduğu zaman "Bizi kurtarın" diye bağıran askerimizin İngilizler tarafından esir edildiğini gördük. Büyük bir birliğimiz gözgöre göre düşman eline bırakılmıştı. O gün bir emir tebliğ etmek için yanına gittiğim Bekir Sami:

- Yahu bu Kolordu Kumandanı ne korkak herifmiş, diye çok ağır bir dille olan biteni kınadı.

Burada Bekir Sami'ye değin bir anı anlatmak isterim:

Ağustos ve eylül aylarından birinde Kolordu Kumandanı Karabekir'le Felâhiye'ye Bekir Sami'nin birliğine gitmişti. Geceleyin otururken Bekir Bey düşmanın var hızıyla savaşa hazırlandığını, bizim ise gereği kadar çalışmadığımızı, büyük bir kuvvetimizin İran topraklarında hâlâ boşu boşuna durduğunu söyledi. Karabekir, Bekir Sami'nin bu sözlerine karşılık:

- Ben orduya yazdım, hepsini yazdım. Yavaş yavaş her şeyi ikmal edeceklerini ve bizi gerekli şekilde takviye edeceklerini söylediler. Ben ne yapayım?

HİKÂYE

Bunun üzerine Bekir Sami, Karabekir'e:

- Size bir hikâye anlatayım, dedi ve devam etti:

- Vaktiyle bir deveci varmış. Hastalanmış. Ve artık öleceğini anlayınca develerini etrafına toplamış. Ey develerim, demiş, siz bana uzun süre hizmet ettiniz, ben de buna karşılık size baktım. Bazı zamanlar çok yük yükledim size ve az yem verdim. Bazı zamanlar az yük vurdum, çok yem verdim. Artık hepsi geçti... Helâllaşalım.

Levent Şahverdi Arşivi

Bunun üzerine develerden biri dile gelip:

- Sana bütün hakkımız helâl olsun, yalnız bir şeyi helâl etmeyiz. Sen bizi yola çıkarınca önümüze bir eşek koyardın, sanki biz yürümeyi bilemezmişiz gibi... Biz buna da ses çıkarmazdık. Ama sonra yolumuz bir dereye gelir, eşek suyu geçirmez ya da direnirdi. Sen eşeği de bizim sırtımıza vurup suyu geçirirdin. Haydi bunu da af edelim, ama suyu geçtikten sonra sen suyu bizim sırtımızda geçen eşeği gene bizim önümüze koyardın. İşte bunu af edemeyiz, bu konuda hakkımızı helâl edemeyiz.

Bekir Sami'den ayrılıp yola çıkınca Karabekir bana:

- Bekir Sami bu hikâyeyle beni mi kastetti, yoksa Halil Paşa'yı mı? diye sordu.

Tarizin Halil Paşa'ya uzandığını söyledim. Gerçekte Bekir Sami bu hikâyeyle hepsine birden hücum etmişti. Düşündüğünü apaçık söyleyen bir adamdı. Uluorta konuşurdu.

Lüzumsuz yere bu kadar esir vermemizin dedikodusu orduyu sarmıştı. Çünkü bizim sahilde bulunanlar, sabaha doğru ortalık ağarırken karşıyakadaki askerin ve subayların:

- Düşman yok, vasıta gönderin bizi kurtarın, düşmana bırakmayın... diye bağırdıklarını duymuşlardı. Bunu herkes birbirine anlatıyordu.

8 Şubat 1917 sabahı Saffet, bana şu emri verdi:

- Bizim 51'inci tümenin İran'da bulunan 44'üncü alayı bu sabah orduya gelecektir. Gidiniz bu alayı alınız ve Kolordu bölgesinde başka bir yere gönderilmemesine çalışınız.

Ordu karargâhı bizim gerimizde çadırlarda idi. Uzaklığı yirmi kilometre kadardı. Bizimkiler, benim Halil Paşa ve Kurmay İkinci Başkanı Basri Bey gözündeki itibarımdan yararlanmak istiyorlardı.

- Peki... diyerek çadırdan çıktım.

Ancak biraz sonra bir şey sormak için tekrar çadıra girince Saffet'i bulamadım. Masasının üstünde bir kâğıt gözüme ilişti:

Levent Şahverdi Arşivi

"142'nci Alay Kumandanı Binbaşı Ahmet Bey, düşman karşısında birliğini terketmiş ve muharebe etmemek için inat etmiştir. Divanıharbe verilsin.

Karabekir"

Beynimden vurulmuşa döndüm.

Çünkü bu durumda Divanıharbe verilen subayın cezası kurşuna dizilmekti.

GÖZYAŞLARI

Istırapla çıktım çadırdan... Ama elimden ne gelirdi? Bir yanda küçük ablam Emine ve çocukları gözümün önüne geldi.

Gözyaşlarımı tutamadım.

Ordu karargâhında doğru Basri'nin yanına gittim. Basri çok öfkeliydi:

- Al şunu oku! dedi.

Okudum:

"İngiliz resmî tebliği, Basra telsizi vasıtasıyla bütün dünyaya Kütülammare civarında yapılan bir muharebe sonunda Türklerden 79 subay ve 1879 nefer esir aldıklarını ilan ediyor. Bu bilgiyi Berlin telsizi almış, Türk Başkumandanlığı'na vermiş. Başkumandanlık da 6'ncı Ordu Kumandanlığı'na diyor ki: "Siz böyle bir haber vermediniz doğru mudur?"

Basri:

- Henüz kayıplarımızı ve muharebe raporunu bildirmediniz, bütün dünya duydu. Şimdi biz Başkumandanlığa ne cevap vereceğiz?

Basri Bey bana olayların iç yüzünü sordu. Ben de olduğu gibi anlattım. Vakit öğleye gelmişti. Öğle yemeğini beraber yedik. Kolordu Karargâhı dedikoduları konumuz olmuştu. Tabii Basri Bey ile Karabekir ve Saffet'i cehalet ve korkaklıkla nitelemekte birleşiyorduk.

Levent Şahverdi Arşivi

Vakit öğleyi geçmişti. 44'üncü Alayın geldiğini haber verdiler. Karşılamaya çıktık. Halil Paşa'ya da haber verildi. Kumandan çadırdan çıktı. Beni görünce:

- Neden teşrif ettiniz, korkak karargâhın subayı? dedi.

- Korkak olduğumuzu söyleyen sizsiniz, bizim bundan haberimiz yok... dedim.

- Şu halde şimdiye kadar Irak'ın görmediği koca esir kafilesini veren siz değilsiniz.

Sustum:

Basri:

- Paşam, Selâhattin 44'üncü Alayı almaya gelmiş, başka yere vermeyiniz, bizim bu gece veya yarın tekrar kanlı bir muharebeye girmemiz muhtemeldir diyor.

Paşa kaygılı ve üzüntülü bir yüzle bana baktı:

- Bu alayı da esir verebilir misiniz?

- Biz versek bile bu alay esir olmaz.

Bu cevap, paşanın hoşuna gitti ve gülerek:

- Öyleyse sizi kurtarsınlar diye verelim.

44. Alay Ahmet Bey'in ilk alayıydı. Bütün İran, Kafkas ve başlangıçtaki Irak savaşlarında ön almış bir Türk alayıydı. Kumandanı kahraman tanınmış mert bir albaydı. Adı Reşit Bey'di.

Ben alayı aldım.

Alay Kumandanı, Ordu Kumandanı'nın yanındaydı. Biz karargâha vardığımızdan az sonra Ordu Kumandanı da yanında Alay Kumandanı olduğu halde otomobiliyle karargâha geldi.

7 Şubat 1917'yi 8'e bağlayan gece başlıyordu. Hava kararıyordu. Ben hem savaşın gidişi bakımından hem Ahmet Bey'in durumu bakımından üzüntü içinde kıvranıyordum. Bir tek umudum vardı: Ahmet Bey olayını Basri Bey'e anlatmış ve Ordu Kumandanı'nın dikkatini çekmiştim. Zaten eniştem davasında haklı çıkmıştı.

Yanımdaki çadırda yatan Kolordu İkinci Şube Müdürü Yüzbaşı Şevket'le benim çadırımın önünde konuşuyorduk. Karabekir'in neferi geldi:

Levent Şahverdi Arşivi

- Sizi Kolordu Kumandanı istiyor...

Ben bu ani çağrılışın hayırlı olmadığını sezdim. O gün Basri'ye anlattığım acı gerçeklerin Ordu Kumandanı ağzıyla Kolordu Kumandanı'na söylendiğini ve Kolordu Kumandanı'nın da bu acı gerçeklerin benim tarafımdan Basri Bey kanalıyla Ordu Kumandanı'na duyurulduğunu tahmin edeceğini hesapladım.

Bu düşüncelerimi Şevket'e açtım.

Şevket:

- Selâhattin, bu adamlarda insanlık kalmamıştır, kendini koru ve ılımlı konuş... dedi.

- Nasıl?

- Haberim yok de!

Ama ben yalan söyleyemezdim. Doğruyu söylemekten korkarak küçülemezdim.

Her yer kapkaranlıktı. Istıraplar içinde kıvranarak, Karabekir'in odasına girdim.

Kumandan masasının başına oturmuş, önüne bir bardak bira koymuştu. İçki içmeyen ve içtiği zaman çok gizli kalmasını isteyen Karabekir'in bu hali çok üzüntülü ve heyecan içinde bulunduğunu ve formaliteye aldırmaz bir duruma düştüğünü gösteriyordu.

Masanın üstünde yanan petrol lambasının ışığı odaya hafif bir aydınlık serpiyordu.

Kumandanın arkasında Saffet Bey, Saffet Bey'in yanında Yüzbaşı Halis ve biraz ötede Kolordu Topçu Kumandanı Binbaşı Kemal oturuyorlardı. Adeta bir Divanıharp düzenlenmiş gibiydi. Saffet alaycı bir edayla beni süzüyor "Şimdi kabadayılığını görelim bakalım, ben adamı nasıl tepelerim anlarsın" demek istiyordu. Şu dakikada Saffet'in kafasından geçenleri adeta okuyordum.

Karabekir bir süre susarak bekledi, beni manzaranın etkisine bıraktı. Sonra bu etkinin yeterli olduğunu hesaplayarak sordu:

- Esir olanlar hakkında bir şeyler duydunuz mu?

- Evet?

Levent Şahverdi Arşivi

- Ne duydunuz?

- Eğer korkaklık gösterilmemiş olaydı, bunların esir olmayacakları, salt Kolordu'nun geçişi vakitsiz durdurması yüzünden düşman eline düştükleri söyleniyor.

- Kim söylüyor?

- Herkes.

- Bana isim lâzım.

- Kimse fikrini saklayacak durumda değil. Herkes fikrini söylüyor. Birliğini düşmana teslim eden Kolordu olmak durumundayız. Bunu kime sorsanız, size söyleyebilir, benim aracılığıma ihtiyaç yok.

- Pekâlâ bunları duydunuz da bana niye söylemediniz?

- Evvelce size söylenen şeylere dedikodu dediniz. Söylemiş olsaydım, bana da bunu söyleyecektiniz.

- Pekâla, bana söylemediğiniz halde başka bir karargâha gidip bunları söylemekte ne mana vardı?

- Başka bir karargâha değil, Kolordu'nun üstü olan karargâha...

- Bir karargâhın sırrını bir başka karargâha söylemenin bir subay için çok fena olduğunu elbette bilirsiniz.

- Karargâhın sırlarını ifşa etmiş değilim, durumdan müteessir olan Ordu Kurmay Başkanı'na sorduğu sual üzerine olayı anlattım.

- Böyle bir hareketin hakkınızda en ağır cezayı gerektircceğini düşünmediniz mi?

- Bu ağır cezanın tarihin korkak ve beceriksiz demesinden daha hafif olduğu inancındayım.

Son cümle Karabekir'in yüzüne vurulmuş bir kızgın demir gibi geldi.

Saffet şaşırmış titriyordu.

Karabekir ayağa kalktı.

O kalkınca odadakiler de ayağa kalktılar.

Kumandan:

- Yarın sabaha kadar, size bu bilgiyi vermiş olanın kim olduğunu öğrenmek isterim.

Levent Şahverdi Arşivi

Dışarı çıktım. Hiç kuşkusuz çok kötüydüm. Derhal Ordu Kurmay Başkanı'na mektup yazarak durumu açıkladım ve benim derhal bu karargâhtan alınmamı rica ettim. Mektubu götüren süvari aldığı talimat gereğince Ordu Karargâhına gidip Basri Bey'i uyandırmış mektubu verip cevabını almış... Sabaha karşı geldi. Basri özetle şöyle diyordu:

- "Bugün senin anlattıklarını Halil Paşa'ya söyledim. O da Karabekir'e söylemiş. Gerçi senin söylediğini söylememiş ama, demek ki senin Ordu Karargâhına gelmenden şüphelenmişler. Müsterih ol, sana kimse bir şey yapamaz. Durumda yeni bir değişiklik olursa bana haber ver."

Ertesi gün açılırken Saffet beni çağırdı:

- Dün gelen alayın geri kalan bir taburu bugün Ordu Karargâhına gelecek, git onu al, getir.

Bu anlamlı bir görevdi.

- Dün gittim, casus dediniz. Yarın da hain dersiniz. Bu işi başka bir arkadaşa veriniz?

Saffet:

- Canım sen Karabekir'in ne kadar vehimli bir insan olduğunu bilmiyor musun! Sen onun dediklerine aldırma, git görevini yap!

Gerçekte bu işler hep Saffet'in başının altından çıkıyordu. Fakat o kendisini daima geride tutuyordu ve başkalarının arkasında kalıyordu.

Ordu Karargâhına gittim. Basri Bey'e durumu yeniden anlattım. O da bana mektupta yazdığı şeyleri tekrar etti. Taburu aldım, akşama doğru Kütülammare'ye geldim.

Geldiğim zaman artık bütün ağırlıklar, hastaneler Bağdat'a doğru çekilmek emrini almış... Her taraf ana-baba günü gibiydi. Düşman uçakları başımızda dönüyor, birliklerimizi harap ediyordu.

Ve biz tarihî şerefler kazandığımız Kütülammare topraklarından ayrılıyorduk.

Levent Şahverdi Arşivi

10.2.1917 sabahı İngilizler yoğun bir topçu ateşi desteğinde suyu geçtiler.

Muharebe bizim kıyıda başladı.

Ve her tarafta kanlı boğuşmalarla ilerledi.

Felâhiye'yi dün bırakmış olan Bekir Sami'nin tümenini izleyen İngiliz kuvvetleriyle kanlı bir boğuşma sürerken, Ahmet Bey'in alayı da bir İngiliz süvari tugayıyla çatışmıştı.

Kolordu Karargâhı bir hendek içinde çalışıyordu. Öğleye doğru Ahmet Bey artık muharebeye devam olanağı kalmadığını haber verdi.

Esasen gün batınca bütün birlikler çekilecekti. Ahmet Bey isteneni yapmıştı.

Yüzbaşı Berkuk yanımdaydı:

- Gel, dedi. Ahmet Bey'i kızdıralım.

Telefona gittik. Ahmet Bey'i bulduk.

Ben:

- Ahmet Bey, kolordu sizden daha büyük bir umutla durdurma savaşı istiyor. Yüzbaşı Berkuk Bey, "Ahmet Bey de mi korkmaya başladı?" diyor, ne dersiniz?

Bu biçim konuşmaya hiç tahammülü olmayan Ahmet Bey çok şiddetli bir dille:

- Ben ölümden korkar bir adam değilim. Bunu hepiniz bilirsiniz. Fakat daha fazla kalırsam bu sefer alayı geri getirmek imkânı kalmaz. Benim diyeceğim bu! Siz istediğinizi yapın...

Ahmet Bey'in öfkesine karşı bunun bir şaka olduğunu bildirdim ve gün batarken Kütülammare kuzeyinde bulunacak biçimde hareketini düzenlemesinin Kolordu emri olduğunu söyledim.

Saatler geçiyor, her hafta muharebe daha kanlı bir şekil alıyordu. İngilizler hepimizi topyekûn esir etmeye çalışıyor ve biz de bu esaret çemberinden yakamızı kurtarmaya uğraşıyorduk.

Grupla beraber ateş muharebesi hafifledi ve birlikler yavaş yavaş çekilmeye başladılar.

5 Ekim 1916'da başlayan ve 10.2.1917 akşamına kadar yetmiş

Levent Şahverdi Arşivi

gün devam eden son muharebelerde Kolordu ölü ve yaralı sekiz bin kişi kaybetmiş ve geriye kalan altı bin mevcuduyla çekilmeye başlamıştı.

Gece hazin ve ıstıraplıydı.

Sabaha kadar yürüyen birlikler savaşa hazır bir durumda istirahate geçmişlerdi. Bu olaylar Ahmet Bey hakkındaki kovuşturmayı unutturmuştu. 11.2.1917 günü dinlenme ve muharebe hazırlığıyla geçti. Yaralılar ve ağırlıklar Bağdat yönünde çekilmeye devam ediyorlardı.

12 Şubat 1917 günü sabahı düşmanın hareketi gözüktü. İngilizler yavaş yavaş birinci hatlarımıza yanaşıyorlardı.

Öğleye doğru savaş başladı.

Her yandan yaralılar gelmeye başladı.

Bazı birliklerimiz birinci hatları bırakarak kaçmaya yöneldiler.

Akşama kavga büsbütün kanlı bir boğuşma biçimine girdi.

Yetmiş gündür süregelen muharebede ikmal ve iaşenin düzenli olmayışı yüzünden zaten bitkin düşmüş olan birliklerimizin en seçkin subay ve erlerini kaybetmiş olması da moral bozuyordu. Geri çekilişin verdiği manevi eziklikle kahramanlık ve cesaret kimlikleri de yaralanmıştı. Çok zor durumdaydık.

O gün savaşa katılan Türkler altı bin, İngiliz kuvveti otuz bindi.

Güneşin batışına doğru telefon başında topçu Cemal'le görüşürken en güvendiğimiz 51'inci Tümenin artık dövüşemez olduklarını, sağ ve sollarında bulunan Arap taburlarının paniğe kapıldıklarını ve bir bataryamızın olduğu gibi düşmana geçtiğini öğrendim.

Çok heyecanlı bir arkadaş olan Yüzbaşı Halis:

- Kaçan Türk değildir... diye bağırarak öteye beriye koşuyor, hırsından ağlıyordu.

Bekir Sami tümenin arkasında olanca şiddetiyle direniyor ve kaçanları makineli tüfek ateşiyle durdurmaya çalışıyordu.

İhtiyatta duran son kuvvet, Ahmet Bey'in muharebelerden artakalmış, çok az mevcutlu 142'nci Arap Alayı süngü takarak ileri sürülmüş, Ahmet Bey de bu kıyamete boğuşarak karışmıştı.

Levent Şahverdi Arşivi

ÇEKİLİŞ

Akşamın kararmış bulutları kanlı meydanı örtüyordu ki, Kolordu çekilmeye karar verdi.

Emin Saffet yazdı, kumandan imzaladı. Atlı subaylar birçok noktaya bu emri yetiştirmeye koştular. Ben de 51'inci Tümende Cemal'e 52'nci Tümende Teğmen Selâhattin'e ve öteki telefon merkezlerine yazdırdım.

Gün kararmış, gece olmuş, çeşitli yerlerde -birliklere emredildiği biçimde- ateşler yakılmış, birliklere geri çekiliş yönleri gösterilmeye uğraşılıyordu.

Asker çok dağınık ve perişan durumda. Düzlüğün arkasında bir germe (*) ve üstünde bir köprü vardı. Germeyi ancak bu köprüden geçerek aşmak mümkündü. Dağınık ve perakende askeri bu dar geçit başında toplamak ve düzene koymak kabildi.

Karabekir bu göreve beni memur etti. Ancak burada unutmadığım bir anı var.

Kumandan Saffet'e:

- Köprü başına bir subay gönderelim, küfürbaz ve eli sopalı olsun... dedi.

Ve sonra bana dönüp:

- Sen git!.. diye emretti.

Bu davranış Karabekir'in tutumunu gösteriyordu.

Gittim.

MAHŞER

Nefer, hayvan, araba, subay karmakarışıktı köprü başında... Sanki mahşer günü... Ve ben bu kargaşalığı düzenlemeye uğraşıyordum. Bu sıralarda bir hasta arabası geldi. Arabayı durdurdum. Birisi:

(*) Germe, Irak'ta Dicle'den ve Fırat'tan alınan suyu çöle dağıtan arkların adıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

- Efendim yaralı alay kumandanımızın Kolordu Karargâhında bir kardeşi varmış, kendisini oraya götürüyoruz... dedi.

Saat 21 sularıydı.

Şaşaladım ve sordum:

- Kimsiniz?

Cevap:

- Alay 142 yaveri...

- Yaralı olan Ahmet Bey midir?

- Evet.

- Neresinden?

- Başından.

- Ağır mıdır?

- Çok ağır, kendini bilmiyor.

Arabaya çıktım. Ahmet Bey'in başı sarılmıştı. Konuşmak istedim, beni tanımadı. Hemen Karabekir'in yanına koştum. Karabekir çok üzüldü. Arabaya geldi. Ahmet Bey'le görüşmek istiyordu. Ne var ki, Ahmet Bey dalgındı. Yalnız bırakılmamasını ve yaverinin yanından ayrılmamasını zorlukla söyleyebildi.

Yaralıyı Bağdat'a götürmesi için yavere emir verdik.

Askerin köprüden geçmesi gece yarısından sonra da bir saat sürdü.

Biz de Kolordu Karargâhı olarak geriye hareket ettik. Sabaha karşı birliklerin duracağı yere vardık.

Herkes toplanmış, yorgun, aç, uykusuz olduğu yere yıkılmıştı. Biz de aç ve uykusuzduk. Gün ışımaya başlarken emirler başladı. Birlikleri doyurmaya ve düşman saldırısına karşı hazırlanmaya çalıştık.

Öğleye doğru iki düşman gambotu arkamıza geçti ve bizi geriden dövmeye başladı. Bir büyük düşman süvari kuvveti de çölden bizi sarmaya çalışıyordu.

Öğleden sonra durum çok ciddileşmişti. Artık bütün Kolordu için esaret saatleri yaklaşıyordu.

Elimizde en son ihtiyat olan Bağdat depo alayını bizi çölden sarmaya çalışan düşman süvarisine karşı kullanmak üzere sevk ettik.

Levent Şahverdi Arşivi

Beni Alay Kumandanının yanına verdiler ki, durumu açıklayayım.

Düşman süvarisine arazide gizlenerek bir kilometre kadar yaklaştık. Ben tepenin üstüne çıkarak durumu Alay Kumandanına anlatmaya başladım.

Alay Kumandanı Alman'dı ve Fon'du.

Kendisine düşmana bu kadar yakın yerde ayakta durmanın hedef teşkil edeceğini söyledim.

Alman bu uyarmaya aldırmadı.

Ama tam bu sırada çok yakınımıza düşen bir top mermisi hepimizi toza toprağa boğdu. Kendimize geldiğimiz zaman Alman'ın parçalanmış, dört beş erin yaralanmış olduğunu gördük. Lüzumsuz cesaretin hedefini canıyla ödemiş bulunan Alay Kumandanı yerine bir Türk Binbaşısını bırakarak karargâha döndüğüm zaman ortalığı çok telâşlı gördüm.

Yanımızdan geçen yol tam bir mahşeri andırıyordu.

Geriyi tutan düşman gambotları bu daracık yolda çekilmeye çabalayan ağırlıkları ve yaralıları sürekli ateş altında eziyordu.

Akşama yaklaşıyorduk.

Karabekir, Halis'i bırakarak Saffet'le beraber ileri hatta gitti. Olduğumuz yer düşman süvarisine bir kilometreydi. Düşman cepheden de yaklaşıyordu.

Artık esaret yazgısı kesindi.

Karabekir giderken bize demişti ki:

- Düşman süvarisi hücuma hazırlanıyor. Ben Kolordu Kumandanıyım. Böyle hücum anında bir nefer gibi esir olmak istemem. İleri hatta gideceğim, orada tümen karargâhında bulunacağım. Kumandan gibi esir düşmek isterim. Siz de lüzumu kadar müdafaa ettikten sonra teslim olursunuz.

Hepimiz son kurşunlarımızla görevimizi yapmaya çalışıyorduk.

Bu sırada Halis'in acı acı "Selâhattin, Selâhattin" diye bağırdığını duydum. Koştum Halis yol üzerinde geriye doğru giden bir topçu takımını gösterdi.

Levent Şahverdi Arşivi

- Bak, mermisi varsa, çabuk mevziye sok, düşman süvarisine ateş açtır!

Topçu subayı cebel topu (*) olduğu için tümen kumandanının kendisini geriye yolladığını ve yüz elli kadar mermisi bulunduğunu söyledi.

Derhal mevziye soktuk. Bin metreye kadar yaklaşmış ve adeta duvar biçiminde duran düşman süvarisi bir topçu için bulunmaz fırsattı.

Topçu birkaç mermi savurunca, siperlere girmiş Depo Alayı bunun verdiği heyecan ve umutla ateşe ve ileri doğru saldırmaya başladı. Düşman süvarisi de bize doğru hücum edeceğine derhal atlara bindi ve geriye doğru kaçmaya yöneldi.

Böylece esaret çemberi kırılmıştı.

İleriye giden ve bu durumdan haberi olmayan Karabekir tümen kumandanlarına (**) fikrini söylemiş, Bekir Sami bu fikri kabul etmemiş, düşman çemberi kapamış da olsa, yarıp geçmenin mümkün olduğunu söylemiş, bu görevi de üstüne alarak geriye yürüyüşe başlamış. Biraz sonra önde Bekir Sami karargâhıyla gözüktü, bütün askeri süngü takmış kavgaya hazırdı.

Halis, Bekir Sami'ye durumu anlattı, çemberin kırılmış ve düşman süvarisinin çekilmiş olduğunu söyledi. Bu arada Karabekir de geldi. Bütün birlikler Aziziye-Bağdat yoluyla tekrar geriye çekilmeye yöneldi.

Gece bir yerde üç saat mola verildi.

Sonra tekrar yürüyüşe geçildi.

Amaç Aziziye kasabasını bulmaktı.

14 Şubat 1917 sabahı yürüyüşe devam ederken birtakım adamların Dicle boyundan bize doğru koştuklarını gördük. Bunların içinde Operatör Avni'yle Doktor Binbaşı Saim vardı.

(*) Cebel topu hayvana yüklenirdi, sonradan dağ topu adını aldı.

(**) 51'inci Tümen Kumandanı Hasan Cemil 1938'de Saylav ve Dil Tetkik Encümeni Reisi oldu.

Levent Şahverdi Arşivi

Hemen karşıladık ve kafileye aldık. Hastane vapurunda görev yaparken İngiliz gambotları gelmiş ve hepsini teslim almışlar. Ancak gambotlar bunları geride bırakıp yukarıya doğru çıkınca sağlam olanlar kendilerini nehre atarak sahile çıkmışlar.

Perişan durumdaydılar.

Operatör Avni anlatmaya devam etti:

- Ahmet Bey geldi, yatırdık. Fakat bir şey yapamadık. Çünkü elimizde araç gereç yoktu. Ben sabaha karşı vapurdan ayrılmadan önce yanına gittim. Artık kimseyi tanımıyor ve son saatlerini yaşıyordu. Sanırım şimdi ölmüştür.

ON YIL

Operatör bunları anlatırken henüz yirmi yedi yaşındaki küçük ablam Emine'yi, dokuz yaşındaki kızı Bedia'yı, altı yaşındaki Meliha'yı ve babasını hiç görmemiş olan üç yaşındaki Osman'ı düşünüyordum.

Dayanamayıp ağladım.

Ahmet Bey otuz altı yaşındaydı. Ablam Emine bu tarihte henüz on senelik evliydi.

Bu on yıl içinde Ahmet Bey Adana'da Ermeni, Midilli'de Rum, Yemen'de Arap isyanlarına gitmiş en sonra Birinci Dünya Savaşı'na katılmıştı. Emine'nin on yıllık evlilik hayatında belki de iki yılı bulmayan bir beraberliği vardı Ahmet Bey'le...

15 Şubat 1917'den 4 Mart 1917 gününe kadar Bağdat'ın otuz kilometre güneyindeki Diyale nehrinin kuzeyine çekilmekle geçti. 14 Şubat 1917 savaşı ve ondan önceki muharebeler iki tarafı da çok yormuştu (*).

(*) Bu savaşlarda en büyük rolü Dicle'den arkamıza geçen düşman gambotları oynamıştı. Su derinliği belli olmayan bu nehirde biz zorlukla işlerken İngilizlerin suyun derinlik ve cereyanlarını hesaba katarak muharebe gambotu kullanacak kadar bilgiye sahip bulunmaları dikkat çekiciydi. Barış zamanında İngilizlerin bu suların işletme imtiyazını alarak tecrübe sahibi olmaları bilgilerinin temeliydi. Bir devlet, sınırlarını yabancılara böylesine açarsa elbette cezasını çekecektir.

Levent Şahverdi Arşivi

Evvelce Ahmet Bey'in Selmanpak zaferinden sonra yakaladığı İngiliz gambotu bu muharebelerde tekrar İngilizler'in eline geçmişti.

4 Mart 1917 (**) gece yarısından sonra bir görevden çok yorgun dönmüş ve darmadağınık kurulmuş çadırlardan birine girerek toprağın üstüne uzanmış uyuyakalmıştım.

Uyandığım zaman arkadaşlar çay içiyorlardı. bana da çay verdiler. Çay içtikten sonra yüzümü yıkamak için çadırın önüne çıktım.

Kurulanırken Karabekir'i gördüm. Karabekir'in çadırı bizimkinin on adım sağındaydı.

Kumandan çadırın önünde duruyordu:

- Selâhattin Efendi... diye beni çağırdı.

Derhal toplandım, yanına gittim.

- Ben sizi yaver almak istiyorum, diye söze başladı, yalnız size iki şey tavsiye edeceğim. Siz çok mağrursunuz, bu halinizden yavaş yavaş vazgeçeceksiniz, büyüklerinizin yanında gölge olmayı öğreneceksiniz. Sonra çok kabasınız, yavaş yavaş kibar ve nazik olmayı öğreneceksiniz.

- Kumandanım, dedim, sizin bu teveccühünüze mazhar olmak benim için elbette ki kıymetli ve sevindiricidir. Yalnız size bu isteklerinizin çerçevesinde faydalı olacağımı sanmıyorum. Siz belli inançlarınıza göre düşünür ve hareket edersiniz. Bense kendimi bir yana bırakıp olayları yalnız millet ve devlet yararına tartarım. Çok zıt sandığım bu iki görüşün beni size çok yakın çalışmaktan men edeceğini düşünüyorum.

Karabekir:

- Evet, dedi, seninle çalışmanın kolay bir şey olduğunu sanmıyorum. Bununla beraber dürüstlüğe, erdeme ve gerçeği olduğu gibi söyleyen bir adama ihtiyacım var. Bir süre deneriz, memnun olmazsak ayrılırız.

(**) Başkumandanlıktan şu emri almıştık: "15 Şubat 1333 gününü takipeden 16 Şubat 1333 günü 1 Mart 1333 günü olacaktır." Böylece Batı dünyasıyla aramızdaki on üç günlük tarih farkı kapanıyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

Teşekkür ederek ayrıldım. Çadıra gelip bunu söylediğim zaman arkadaşlar heyecanla:

- Şimdi Saffet boyunun ölçüsünü alsın...

Karabekir beni yaver yapmak için çağırdığı zaman Saffet de kumandana bir yaver aramak için çalışıyormuş (*). Aralarında epey tartışma olmuş.

- Selâhattin mağrurdur, küstahtır, mütecavizdir; Kolordu yaveri olursa Kolordu Kumandanlığı yapmaya kalkar. O daima geri planda bırakılmalı ve böyle kullanılmalı... diyen Saffet, Karabekir'e söz dinletememiş.

Az sonra Saffet'in yanına vardığım zaman kendisini asabiyetten adeta hasta olmuş durumda gördüm.

- Eh işte, dedi, yaver oldun; artık bize kurmay başkanlığı yapmak caiz değil...

- Emrinizde olmadığım zaman size daha fazla saygılı olacağımı sanırım.

HAZIRLIK

Artık Diyale'nin değil Bağdat'ın savunması söz konusuydu.

İlk elde bütün birlikleri Diyale gerisine almak ve karma karışık duruma giren ve adeta bir sürü manzarası alan askeri yeni baştan düzene koyarak savaşacak hale getirmek gerekiyordu.

Biz de buna çalışıyorduk.

Birçok birlik kaldırılıyor; subay, er, hayvan, top, makineli tüfek durumlarına göre yeniden birlikler meydana getiriliyordu. Bağdat'ı savunmak için de arazi ve şehir inceleniyordu.

(*) Bunu daha sonra Saffet bana anlattı.

Levent Şahverdi Arşivi

Ben Karabekir'in verdiği kordonu takmış yaver olmuştum. Ama Şube Müdürüm Halis, bana Birinci Şube işlerini de yaptırıyordu. Gücümün yettiği kadar her yana koşuyordum.

7 Mart 1917 günü Bağdat savunma bölgesini incelemek için Bağdat'ın kenarındaki köşklerden "Nazım Paşa Köşkü"nün taraçasındaydık. Hepimiz dürbünlerle araziyi inceleyip gereken notları alıyorduk.

Dürbünle bakmaya daldığım bir anda arkamdan birinin ceketimin eteğini çektiğini hissettim. Kafamı çevirince Ordu Kumandanı Halil Paşa'yı gördüm.

Göğsümdeki yaver kordonuna bakarak eliyle bir soru işareti yaptı. Demek istiyordu ki?

- İki gün önce sana casus diyen Karabekir'e yaver mi oldun?

Ben de bu işi anlayamadığımı ellerimi iki yana açarak işaretle anlattım.

Günlerimiz çok doluydu.

Bu sırada üzücü ve anlamlı bir olay geçti başımdam...

Biz evin damından çevreyi incelerken düşman uçakları da tepemizde dolaşıyordu.

Karabekir, otomobil, araba, at gibi şeylerin köşkün kenarında bulunmamasını ve hepsinin gizlenmesini istedi. Biz de emir verdik. İki tümenin kumandanları da burada idiler. Üç karargâhın subay, nefer ve atları epey kalabalık oluyordu. Damda sayısı az sorumlular bırakıldı geriye kalanlar dağıtıldı.

Buna rağmen düşman uçaklarının başımızda fır döndüğünü gören Karabekir:

- Selâhattin çevreyi gez, herifleri kuşkulandıracak kalabalık istemem... dedi.

Aşağıya inip gezdiğim zaman herkesin gizlenmiş olduğunu, ancak Bekir Sami karargâhının, hayvanları ve tümen bayrağıyla durduğunu gördüm.

Derhal gizlenmelerini söyledim ve emri neden yerine getirmemiş olduklarını sordum. Benim bu soruma süvari erlerinden biri:

Levent Şahverdi Arşivi

- Biz Bekir Sami'nin erleriyiz, yalnız onu dinleriz, başkası karışamaz... demez mi!

Bu kadar kritik bir zamanda kumandanların bulunduğu binanın tehlikeye düşürülmesi ordunun hayatıyla oynanması demekti. Nefer bunu bilemezdi. Yalnız subaya itaati bilmesi gerekirdi. Bu askerliğin esas kanunuydu.

Şiddetle bağırdım:

- Hemen ahırlara girin!

Er kafasını çevirmekle karşılık verdi.

Bu küstahlığa dayanamadım, neferin üstüne atladım, suratını dağıtıncaya kadar dövdüm, atları da bir yere soktum (*).

O sıralarda karargâha genç bir süvari subayı geldi. Hamdi Emin bu arkadaşı bana tanıttı. Trabzonlu Celâl ile dostluğumuz o tarihte başladı.

Her gün daha kötüye giden muharebe 10 Mart 1917'de düşmanın Bağdat'a taarruzuyla son haddini bulmuştu. O gün öğleden sonra bütün şehir düşman etkisi altına düşmüştü. Savaş Bağdat bahçelerinde devam ediyordu. Kentin çeşitli yerlerindeki birliklere tebliğ edilecek emirlerin bir kısmını ben götürecektim. Saffet, Celâl'in de benimle beraber olmasını ve birlikleri tanımasını istedi:

Celâl'e sordum:

- Ata binmesini bilir misin?

Bu sorum yirmi yaşındaki subaya çok acı gelmişti. Çünkü hem süvari subayıydı ve hem de her genç gibi kendisinden üstün kişi tanımayan duygulara sahipti.

(*) Bu olay 7 Mart 1917'de Irak'ta olmuştu. Ben hadiseyi Mart 1920'de Bursa'da Bekir Sami'nin yaveriyken kendisine söylediğim zaman dedi ki: "Eğer bu neferler o zaman bu olayı bana anlatsalardı, sana çok fena davranırdım." Çünkü karargâhtaki bu erler güvenilir "Bey" çocuklarıydı. O zamanlar kumandanlar karargâhlarında böyle beyzadeler bulundururlardı ki, elbette askerlik anlayışına sığar yanı yoktu.

Levent Şahverdi Arşivi

- Çok iyi binerim... dedi.

Atlara atladık.

Sokaklardan, bahçelerden, bağlardan geçiyorduk. Celâl bir türlü bana yetişemiyordu. Ben zaman zaman durup onu beklemek zorunda kalıyordum. Oysa bu bekleyişlere içinde bulunduğumuz görev şartları elverişli değildi. Başımıza da düşman ateşi yağıyordu.

İşimizi tamamlayıp döndüğümüz zaman Halil Paşa başta olmak üzere bütün kumandanlar karargâhta toplanmışlardı. Tartışma... Tartışma... Sonunda karar:

- Bağdat gece boşaltılacak. Kolordu ve Bağdat'taki devlet teşkilâtı gece yarısından sonra şehri bırakacaklar... Yerli ahaliden kurulacak geçici hükümet yarın sabah İngilizlere teslim olacak.

Bağdat, Kanunî Süleyman tarafından zaptedilmişti. İmparatorluğa 382 yıl bağlı kalmış bu topraklardan çekiliyorduk. Biz şehirde savaşırken, uçaklar göklerde dolaşır ve bombalar patlarken bazı Araplar kapılara çıkmış:

- Allah Sultanın askerine yardım etsin!.. diye dua ediyor ve ağlıyorlardı.

Silahlı asker için silahsız bir şehri düşmana bırakmak kadar acı şey olamaz.

Biz hepimiz ağlamaklıydık.

10-11 Mart akşamında müthiş bir kasırga başlamıştı.

Ve biz bu kasırganın içinde Bağdat'ı terkettik.

Bağdat'tan Samera'ya kadar yüz on kilometrelik bir demiryolu vardı. Biz bu demiryolu üstünde şehrin sekiz kilometre kuzeyinde müşahade istasyonunda hazır olacaktık.

Sabaha karşı şehrin kuzey ucundaki Kâzimiyye mahallesinden çıkarken büyük bir vaveylâ ile karşılaştık.

Otomobilde Karabekir, Saffet ve ben vardık.

Levent Şahverdi Arşivi

Arabadan atladım, gürültünün ne olduğunu anlamak istedim. Mahalleye girince korkunç bir manzarayla karşılaştım bizim gözleri fırlamış neferler, kadın, çocuk, erkek, ihtiyar halkı zorla topluyorlar ve kasabadan çıkarıyorlardı. O sırada bulduğum bir subay şu bilgiyi verdi:

"Biz ordunun ağır yaralılarını, başlarında subay ve doktorları olduğu halde hastane yaptığımız yerlerde bırakmıştık. Askerlikte usul buydu.

Ne var ki Bekir Sami'nin tümeni tam Kâzimiyye mahallesinden geçerken duyduğu feryatlar üzerine kasabaya girmiş ve görmüş, ki, hastanelere hücum eden Araplar kolu bacağı kırık yaralıları, yataktaki hastaları, birer ip takarak sokakta sürüyorlar, hastaneleri yağma ediyorlar, hastaları soyuyorlar. Halkın, Türk ordusu gitti diye korkusu kalmamış. Bekir Sami durumu görünce Kâzimiyye halkını toplamaya başlamış."

Geldim, öğrendiklerimi kumandana anlattım.

Otomobili sürdük, biraz ilerde henüz ışımaya başlamış havanın yarı aydınlığında Bekir Sami'yi tümenin başında bulduk.

Karabekir, Bekir Sami'ye sordu. O da yukarda anlattığım gibi durumu açıkladı. Karabekir:

- Peki bu halkı ne yapacaksınız?

- Şimdi ne yapacağım görürsünüz.

Biraz sonra ateş sesi duyuldu. Bir de ne görelim!.. Bekir Sami dört yüz kişiden fazla olan Kâzimiyye halkını kurşuna diziyor. Çok üzülen Karabekir:

- Bekir Bey ne yapıyorsun? Bu halkın ne günahı var?

- Dört yüzyıllık Osmanlı tarihinin hesabını görüyorum.

Geceyi orada geçirdik.

İngilizler daha Bağdat'a girmemişlerdi.

Levent Şahverdi Arşivi

Bağdatlı subaylara ailelerine veda için izin vermiştik. Karargâhta bir Bağdatlı Yüzbaşı Tevfik vardı. İsteği üzerine ona da izin verildi.

Yalnız haber aldık ki, Bağdat'tan ayrılmamız üzerine bizim kâğıt liralar da değerini yitirmiş 3-3.5 kâğıt lira bir altın ediyormuş (*).

ACABA?

Yanımda Ahmet Bey'in yüz küsur altın lirası vardı. Acaba ben durumdan yararlanarak bir şeyler yapabilir miydim? Kocasını kaybeden ve artık yoksul yaşamak zorunda kalan ablama bir hizmet edebilir miydi? Peki, ben yüz altını Bağdatlı Tevfik'e verirsem acaba geri döner miydi? Sonuç olumsuz olursa kardeşime en büyük kötülüğü etmiş olacaktım. Kendi kendimle epey mücadele ettikten sonra dedim ki:

- Bir şey olursa parayı Emine'ye ben öderim.

Ve Tevfik'e yüz küsur lirayı verdim.

Tevfik güneş batarken gitti, güneş doğarken döndü. Ben o gece çok heyecanlı saatler geçirdim. Ama dönüşte yüz altın karşılığında dört yüz küsur lira getirmişti. Bunu görünce çok sevindim, üzüntülerimi unuttum.

Bağdat'ın İngilizlere geçmesi üzerine birçok Arap subay ve neferi de şehirde kalıp Osmanlı devletiyle ilişkilerini kesmişledi.

İngilizler 12 Mart 1917 günü Bağdat'ı ele geçirmişler ve 15 Mart 1917 günü yavaş yavaş kuzeye doğru yürümeye başlamışlardı.

(*) Birinci Dünya Savaşı'nın birinci yılı sonuna kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun parası altın, gümüş ve bakırdı. Kâğıt para yoktu. Yalnız Osmanlı Bankası, kendi hesabına banknot çıkarmıştı. Harp ilerleyince devlet de kâğıt para basmış ve savaş sonunda bunları altınla değiştireceğini ilân etmişti. Halk buna pek inanmamıştı. Çünkü devlet 1878 Rus Savaşı'nda aynı şeyi yapmış, sonradan sözünü yerine getirmediği için çok kişi mahvolmuştu. Halk bunu biliyordu. Osmanlı Devleti çekilirken paranın kıymeti elbette düşecekti.

Levent Şahverdi Arşivi

Biz de Bağdat'ın 15 kilometre kuzeyindeki Belet istasyonunda düşmana karşı koymaya çalışıyorduk.

İngiliz siyasî tarihinde (3-B)'ler diye adlandırılan B'lerden birincisi Britanya'nın eline geçmişti. Diğer ikisi Batum ve Bakû idi. Londra bu 3-B'nin kontrolünü ele geçirmek istiyordu.

15 Mart günü düşman Müşahade istasyonundan ileriye doğru hareket etti. Birliklerimiz Belet'in güneyinde mevzilenmişti. Ancak susuzluk başladı. Akşama kadar sudan yoksun kalınırsa birliklerin bulundukları mevzilerden çekilecekleri söyleniyordu. İstasyonda su vagonları vardı. Fakat yanımızda bulunan Alman tahrip birliği, Belet'in güneyindeki hattı tahrip ettiğini ve trenin ileriye gidemeyeceğini bildirmişti.

Durum çok önemliydi.

Alman grubunun içinde bulunan bir Türk subayı bana gizlice bir haber verdi. Almanlar tahrip işini yapmadan kaçmışlar...

Demek ki demiryolu hattı sağlamdı.

Bu bilgiyi Kurmay Başkanı Saffet'e ulaştırdım.

Ancak her teklifimi kırmak isteyen ve beni söz sahibi görmekten gocunan Saffet:

- Almanlara inanmak zorundayız... dedi.

Bunun üzerine duyduklarımı Karabekir'e söyledim. Tereddüde düştü. Ben direndim:

- Otuz-kırk vagonlu bir tren yapalım, arkasına dört su vagonu takalım. Hat üzerinde gidebileceğimiz yere kadar gidelim. Birlikleri bulduğumuz yerde hem su verelim, hem de hasta, yaralı ve yorgun olanları alalım.

Karabekir kabul etti.

Saffet bu davranışı çılgınca görüyor:

- Eh, artık askerlik kalmadı, kurmaylık kalmadı, iş kabadayılığa kaldı... diyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

Düzenlediğim trenle düşman yönüne doğru yola çıktım. En çok korktuğum makinistti. Çünkü Rum'du makinist(*). Zaten Osmanlı Devleti'nde demiryolcular Rum, Ermeni, Yahudi veya Arap'tı.

Bir süre gittikten sonra hat kenarında Bekir Sami'nin karargâhını bulduk. Onlar da gelen treni görünce şaşkınlığa düşmüşler. Zira, biz düşman yönünden geliyorduk. Daha önce buradan geçtiğimiz halde Bekir Sami karargâhını göremeyişimizin sebebi vardı. Çünkü onlar bir dağın ardından geliyorlarmış. Epeyce ileri gittikten sonra uzakta düşman süvarisini gördük. Ben makinistin yanındaydım. Hemen treni geri çevirdim. Makinist bu hareketin çok tehlikeli olacağını söylemişti. Birdenbire geri dönersek vagonların üst üste yığılacağını ve trenin yoldan çıkacağını anlatmaya çabalamıştı. Ancak benim halim "cahil cesurdur" atasözüne uygundu. Rum makiniste inanmadım. Tabancamı çekip:

- Emrime itaat etmezsen vururum... dedim.

Neyse ki döndük ve Bekir Sami'yi bulduk.

Birliklerde erler ve hayvanlar susuzluktan kırılıyordu. Dicle'nin sıcak ve pis suyu bir yana bırakıldı. Vagonlardaki soğuk ve filtre edilmiş suyu dağıttık. Bir yandan da muharebe olanaklarını azaltan yaralıları, hastaları ve eşyalarını trene yüklemeye başladık.

İki saat sonra Belet istasyonuna gelip durumu Karabekir'e arzettiğim zaman savaşın bugününü kurtarmanın gururunu yaşıyordum.

(*) Türkiye'de ilk demiryolunu İngilizler yaptılar (1856). Bu, İzmir - Aydın hattıdır. 1863'te Fransızlar bu alanda imtiyaz aldılar. Böylece yabancıların imtiyazında demiryolları işletmeleri yapılmaya başlandı. 1888'de demiryolu rekabetine Almanlar da karıştılar. Böylece, İngiliz - Alman - Fransız mücadelesi başladı. Osmanlı Devleti kâh bir tarafı, kâh öbür tarafı tutarak bu yabancı rekabetini idareye çalışıyordu. Bağımsızlığını satmış bir hükümetin düştüğü rezilane vaziyeti o zaman görmüyor ve bu politikaya "âli siyaset" diyorlardı. Bütün bunlar Cumhuriyetin ilanına kadar devam etti. Cumhuriyet devleti yabancı kumpanyaları millileştirdi.

Levent Şahverdi Arşivi

Saffet bir kenara çekilmiş sapsarıydı. En sonunda kumandan dayanamadı ve uluorta:

- Harbi, ilimden fazla karakter idare eder... dedi.

Güneş battıktan sonra birlikler çekilmeye devam edecekti. Bağdat'tan başlayarak Bağdat - Müşahade - Belet - İstabilat - Samera istasyonları vardı. Gece çok uğraşmış, yorulmuş ama trenden yararlanarak yaralıları, hastaları, ağırlık eşyaları geriye yollamayı başarmıştık. Bu çaba sırasında 52'nci Tümen Kumandanı karargâhıyla geldi. Bekir Sami'nin kurmayı o tarihte Binbaşı Dadaylı Halit'ti. Hepimiz istasyonun bir odasında oturmuş, yorgun ve halsiz içinde bulunduğumuz durumu tartışıyorduk. Her şeyi kötü gören ve ters yanını ortaya atan Halit içine düştüğümüz durumu her şeyden önce kumandanların bilgisiz ve korkak olmalarına bağlıyordu. Daha çekingen olan ve çok temiz insan Halis de tarihi zorunluluklarla bu yola dökülmüş olduğumuzu anlatmaya çalışıyor ve bundan kişileri sorumlu görmenin yanlış olduğunu söylüyordu. Tartışma sürerken Halit:

- Bugün kolordunun, tümenin hayatını Selâhattin'in getirdiği su kurtardı. Her türlü tehlikeyi göze alan ve ordu hesabına hayatını feda etmesini bilen bu arkadaşın fedakâr karakterine yukardaki kumandanlar sahip olsalardı, olayların akışı böyle olmazdı. Kolordu Kumandanı bir korkak, Kolordu Kurmay Başkanı bir çocuk... Allah bizi korusun...

Halit, kendisinden bir yıl sonra okuldan çıkan Saffet'in kendisine üst durumda Kolordu Kurmay Başkanlığı'na geçişini bir türlü hazmedememişti. Bu psikolojinin esiri oldu ve ilerde bu yüzden harcandı.

Karabekir beni Hat Komiseri tayin etti. Ben de Süvari Teğmeni Celâl'i yanıma muavin aldım. Bütün fazlalıklarımızı kuzeyde su kenarında bulunan İstiklâl istasyonuna taşımak için çabalıyorduk.

On yedi gün bu heyecanlar içinde geçti. Kolordu, sudan çok uzak olan Belet istasyonunda direnmek istemiyordu. Samera istasyonunda bulunan Ordu Karargâhı da adım adım savunmada ısrar ediyor, düşman zorunlu kalmadıkça geri çekilmeyi doğru görmüyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

Kolordu Kurmay Başkanı durumu anlatmak için iki istasyon gerimizde bulunan ordu Karargâhına gitti. 17/18.3.1917 gecesi dönen Saffet'in getirdiği cevap çok kötüydü. Ordu Kumandanı kendisini kabul etmemişti. Ordu Kurmay Başkanı gayet haşin bir tavırla:

- Aldığınız emri yapınız... demişti.

Kolordusunun felâkete düşeceğini gören ve bundan derin üzüntü duyan Karabekir, üstelik hakarete uğramaktan acı duymuştu. Saffet:

- Ben artık Kurmay Başkanlığı yapamam, askerlikten istifa edeceğim... diyordu.

Tümenler:

- Eğer Kolordu yarın sabaha kadar bize çekilme emri vermezse emirsiz geri çekileceğiz... diyorlardı.

Özetle, herkes perişandı.

Anarşi içinde her birlik kendi başına buyruk kesilmişti. Böylece ordunun felaketine kapılar açılmıştı.

Belet istasyonundaki odada üç adam; Karabekir, Saffet ve ben gece yarısından sonra ıstıraplarla kıvranıyorduk.

- Müsaade ederseniz bu iş için bir defa da ben Ordu Kumandanına gideyim.

Saffet küplere bindi:

- Hoppala! artık işimiz mülâzım efendilere kaldı.

Karabekir epey düşünüp tarttıktan sonra:

- Pekâlâ git ve anlat!

Aşağı indim. Hazır lokomotiflerden birine bindim, yola çıktım. İstabilat istasyonuna vardığımda Ordu Başyaveri Binbaşı Naim Cevat'ın bize gelmekte olduğunu gördüm. Binbaşı bana dedi ki:

- Size bir emir götürüyorum, sen al bunu götür, ben döneyim.

- Ordu Kumandanını göreceğim... diye cevap verdim ve durumu anlattım.

Naim Cevat:

- Al emri oku! Emir kesindir. Kolordu ölünceye kadar yerinde kalacaktır. Esasen Ordu Kumandanı yatmıştır, bundan sonra görmek

Levent Şahverdi Arşivi

imkânı yoktur. Saffet de geldi, durumu anlatmak istedi, dinlemediler. Sen de nafile yorulma.

- Görevimi yapmak zorundayım.

Samera'ya geldiğim zaman sabah yaklaşıyordu... Samera da bir ana-baba günüydü. Önce Basri Bey'in yattığı odaya girdim.

Uyandırdım.

Beni görünce:

- Ne istiyorsun? diye sordu.

İsteğimi anlatınca fena halde öfkelendi:

- Sen deli misin? Sıfatın ne? Aklın ne? Bu işlere karışma! Haydi git!

- Memleketimin verdiği işleri yapmak hakkına sahibim. Türküm, bu sıfatımın verdiği hakkı her yerde kullanabilecek yetenekteyim.

Basri cevap vermedi, yorganı başına çekti.

Ordu Kumandanının odasına girdim. Gece yarısına kadar içmiş ve sonradan sızmış olan Halil Paşa, mışıl mışıl uyuyordu.

Uyandırınca:

- Ne istiyorsun?

- Kolordu savunma için verdiğiniz emri yapamaz. Dört yüz yıldır Türk kanı emmiş Arap topraklarını son Türk kanlarıyla sularsanız tarih sizi Haccac'tan daha meşum bir kişi olarak tanır. Size bunu açıklamaya geldim.

- Hepsine evet... Yalnız kiminle teşerrüf ediyoruz? Bunu öğrenmek isterim.

- Doğru bildiğini bir Türk subayına söyleyen bir Türk çocuğu karşınızdadır.

- Ne yapmamızı istiyorsun?

- Cebimden bir kâğıt çıkarıp kurşun kalemle şu emri yazdım:

"K. 18. Kumandanlığına,
Münasip gördüğünüz mevziye kadar çekilebilirsiniz.
6. Ordu K."

Levent Şahverdi Arşivi

Halil Paşa bunu okuyunca dedi ki:

- Karabekir bu emirle Diyarbekir'e kadar gider.

Ne var ki, Paşa emri imzaladı.

Çıktım, Basri'ye gösterdim.

- Âlâ, dedi, sarhoş bir kumandan bu kadar iş görür.

Belet istasyonuna döndüğüm zaman hava ışımaya başlamıştı. Karabekir ve Saffet hâlâ odada geziyorlardı.

İçeri girdim; emri Karabekir'e verdim.

On kilometrelik bir çekilmeye razı olmayan Ordunun şimdi Kolorduya istediği serbestliği vermiş olması kumandanın çok hoşuna gitmekle beraber ayrıca eleştirme konusu oldu. Karabekir:

- Selâhattin, bugün yaptığın hizmeti tarih unutmaz. Fakat Kolordu Kumandanının dinlenmediği bir yerde bir teğmenin dinlenmesini de aklından çıkarma! Tarih bunu da unutmaz...

RAPOR

Karabekir emre uygun olarak birliklerin İstabilat ve Samera istasyonları arasındaki mevzie kadar çekilmesini emretti. Ve mevzi seçimi için de Tümen kumandanı ve kurmaylarının istabilat istasyonunda toplanmasını emretti.

Biz bu emrin yürütülmesini sağlayıcı çalışmalar yaparken Karabekir de uzun bir rapor yazıyordu.

Raporu yazdıktan sonra bana verdi:

- Telsizle Ordu Karargâhına şifre et...

18 Mart 1917 günü Karabekir'in Belet'ten Samera'daki Ordu Kumandanına yazdığı tarihi rapor şöyle özetlenebilir:

"Vaziyet-i harbiyye, Kolordunun ezilmeden düşmanla irtibatını keserek Samera istasyonunun şimaline çekilmeyi gerektirir. İngilizler bu hattı sonuna kadar zaptedeceklerdir. Biz artık bu kuvvetle İngiliz-

Levent Şahverdi Arşivi

leri bu emelden vazgeçiremeyiz. Bu yolda uğraşmalar, üstün kuvvetler önünde Türk birliklerini perişan eder.

Bütün bunlar hesaplanmadan verdiğiniz emirlerle, şahsımı muharebeyi idare edemez bir adam hüviyetine sokmaya çalıştığınızı anlıyorum. Ben bir Kolordu Kumandanıyım. Nefer gibi itaat etmek vazifem olduğu kadar, doğru gördüklerimi teklif etmek de vazifemdir. Siz buna müsaade etmiyorsunz.

Tarih, muharebe vaziyetlerini kavrayamayan çok cesur kumandanların nihayet esir veya telef olduğunun misalleriyle doludur.

Ben takate, hesaba dayanmayan kararları tatbik mevkiine düşemem.

İrfan aczinin cesaret namı altında tavsif edilen başıboş düşüncelerle örtülmesine vasıta olamam. Irak muharebatına ve bilhassa Bağdat sükûtuna mesul arandığını hissediyorum. Böyle bir hesapta cevap vermeye ve mesulleri göstermeye hazırım."

Özeti bu olan rapor, gerçekten medeni cesaretle yazılmıştı.

Akşama kadar her şey bitmiş, iyi-kötü durum düzenlenmişti. O gün mevzileri gezerken Topçu kumandanı Binbaşı Kemal:(*)

- Kumandanım inşallah yakında Bağdat'ı alırız... dedi.

Kemal'in bu sözüne karşılık Karabekir:

- Kemal Bey, Türk'ün asırlarca kanını ve emeğini emen bu topraklardan kurtulmak, Türk'ün saadetine hizmet eder. Gönül buralarını bu suretle bırakmaya razı değildi. Fakat madem ki oldu, artık biz Türk emeğini Türk topraklarına verelim. Arabistan'ı Arap'a bırakalım.

Kumandanın bu cevabı hepimizi şaşırtmıştı. Bu toprakların kaybından Karabekir adeta haz duyuyordu. İçimizden çok ağır düşünceler geçirdik(*).

(*) 1938'de Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanı Tümgeneral Kemal.

(*) Oysa zaman, Karabekir'in düşüncesini haklı çıkardı. Her yeni fikir, daima böyle beğenilmez ve muhalefetle karşılanır. 1917'de tepkiyle karşılanan fikirler sonradan milletin malı olmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

19 Mart 1917 sabahı tekrar mevzileri geziyorduk. Sol sahilden bu tarafa geçen deve kollarımızı seyretmek için kıyıya gitmiştik. Develer kayıklara binemiyor, binerse ürküyor, türlü rezalet sürüyordu. Karabekir bu hale baktı:

- Yüzyıllarca üstünde yaşadığımız şu toprakları en basit medeni vasıtalarla donatamamışız, şimdi kalkmış dünyanın en güçlü devletleriyle kavga ediyoruz. Bu kavga olmuyor, kuvvetli bir makine önündeyiz adeta... Milleti bir kasaphanede öldürüyoruz. Bunun adına da vatanseverlik, milletseverlik diyoruz. Ne derin bir cehalet...

ŞİFRE

Dicle kenarında Karabekir konuşurken ve Saffet'le ben dinlerken bir şifre getirdiler.

Kumandan şifreyi bana verip:

- Aç! dedi.

Şifreyi okudum:

"18. K. Kumandanlığına,

Miralay Şevket Bey, 18'inci Kolordu Kumandanlığı vekâletine tayin edilmiştir. Gelince vazifeyi teslim ediniz. Emir almak üzere Musul'a gidiniz."

Şaşırmıştık.

Karabekir:

- Cehaletle ilmin mücadelesinde, ilmin mağlubiyetini görmek acıdır.

Otomobille karargâha geldiğimiz zaman yeni Kolordu Kumandan Vekili Şevket'in gelmiş olduğunu gördük. Emir hesapla verilmişti. Albay Şevket yedi günlük yoldan, Musul'un doğusunda Revandiz'den geldiğine göre Karabekir'in istifasını vermeden önce ordu, Karabekir'i azletmiş demekti.

O günü üzüntüyle geçirdik.

Levent Şahverdi Arşivi

Ben kumandana, beni de beraber götürmesini söyledim.

Karabekir:

- Beni emekliye ayıracaklar, artık askerlik hayatım mahvoldu. Beraber götürürsem seni de Karabekir'in adamı diye tepelerler. Sen orduda tanınıyorsun. İstikbalin burada emindir. Ayrıldığıma müteessirim, ama seni, senin hesabına burada bırakmaya mecburum.

20 Mart 1917 sabahı Samera'dan ayrılan Karabekir'i gözyaşlarımızla uğurladık.

Döndüğümüz zaman yeni kumandan beni çağırdı ve yaverliğinde bıraktığını söyledi. Bu davranışıyla Karabekir'e saygı gösteriyordu.

Ben bu işi yapamayacağımı ısrarla söyledim.

Sonunda kabul etti.

Beni tekrar Birinci Şubeye verdiler.

Günlerimiz yoğun çalışmayla geçiyordu. Son tren istasyonuna yığılan eşyaları da hayvan sırtında Musul'a yolluyorduk. Kendimize çeki-düzen veriyorduk.

Ahmet Bey'in eşyalarını ve hayvanlarını getirmişlerdi. Eşyalarını sattırdım. Hayvanı ben aldım. Şehit Ahmet Bey'in eşyalarını sattırmak benim için acı olmuştu.

Ablam Emine'nin dört yüz küsur lirasını postayla yolladım. Ağabeyime yazdığım mektupta Ahmet Bey'in nasıl kahramanca şehit olduğunu anlattım. Emine'nin yavaş yavaş alıştırılması gerektiğini ona Ahmet Bey'in yaralı olarak esir düştüğünü söylemelerini ve esaretten mektup bekleyerek bir süre oyalanmasının doğru olacağını yazdım (*).

ŞULTZ

Kütülammare dolaylarındaki savaşlardan sonra memleketine giden Alman Hava Yüzbaşısı Şultz geldi. Muharebelerde bizi maska-

(*) Oysa sonradan Ahmet Bey'in gerçekten yaralı olarak esir düştüğü haberini aldık. Operatör Avni Bey'in verdiği bilgi ve yaptığı tahmin doğru çıkmamıştı.

Levent Şahverdi Arşivi

raya çeviren düşman uçaklarından intikam alınacağı umudu hepimizi sevindirmişti.

Bir gün üç düşman uçağı üstümüze geldi. Şultz bunlara saldırdı. İkisi kaçtı, üçüncüsüyle uğraşıyordu. Başımızın üstünde devam eden bu heyecanlı hava muharebesinde son düşman uçağı kaçınca Alman peşine düştü. Bir süre sonra ikisini de gözden kaybettik.

Bir süre geçince Şultz geri dönmeyince hepimiz korkulan şeyin başa geldiğine inandık. Alman'a acıdık.

Aradan üç gün geçti. Şultz yüzü gözü sarılı, perişan geldi. Ve anlattı: Bizim üstümüzde muharebe ederlerken makineli tüfeği arıza yapmış. Düşman bundan yararlanarak kaçmaya başlamış. Şultz bakmış ki herif kaçıyor, silahla yapamadığını uçağıyla yapmayı denemiş ve uçağı düşman uçağına bindirince teker-meker yuvarlanmaya başlamışlar. Yere yaklaşırken Alman kendisini atmış, İngiliz yere çarpıp yanan uçağında ölmüş... Şultz düşüş sonucu bayılmış, ama yaralanarak işin içinden sıyrılmak başarısını göstermiş.

Alman bunları anlattıktan sonra dedi ki:

- Nişanlım evlenmek için Purlemerit nişanını almamı şart koştu. Almanlar bu nişanı vermek için bir pilotun on iki uçak düşürmesini isterler. Benim düşürdüğüm uçak on ikincidir. Artık nişanı alacağım ve evleneceğim.

Şultz'un eline Irak'ta on iki uçak düşürdüğüne değin belge verildi ve Almanya'ya gönderildi.

ETHEM ÇAYI

Olaylar gelişiyordu. İran'da bulunan 13. Kolordu hızla geliyordu.

Bağdat muharebesinden sonra kuzeye çekilen 14. Tümen de kuzeyden yaklaşıyordu. Buna karşılık İngilizler bu iki Türk kuvvetinin birleşmemesi için araya girecek biçimde Dicle sağ sahilinden harekete geçmişlerdi. Biz de Bekir Sami kuvvetini karşı yakaya geçirerek düşmana karşı koymayı tasarlıyorduk.

Levent Şahverdi Arşivi

29 Mart 1917 günü Kolordu Karargâhı 52. Tümenin arkasına gelmiş ve tarihte Ethem Çayı Muharebesi adıyla anılan savaşı yönetmeye karar vermişti.

Ethem Çayı Muharebesi başlamadan önceki birkaç gün insan gücünün üstünde bir çalışma yaptık.

Bir gece sabaha karşı çok bitkin ve aç durumda karargâha gelmiş ve boş bir çadır bularak toprak üstünde biraz uzanmak istemiştim. Çadıra girdiğim zaman Teğmen Celâl gözünü açtı:

- Selâhattin Bey, dedi, yorgun ve aç olduğunuzu sanırım. Ben size yemek ayırdım, siz yemek yiyinceye kadar bir de çay pişireyim size... Ben uykumu aldım. Sonra siz benim yatağıma uzanırsınız.

O gün için bu ilgi dünyalara değerdi... Geldiği günden beri beni seven ve sayan Celâl'e unutulmaz bir dostluk duygusu içimi sardı.

Sabah erken saatlerde düşman cephedeki 52. Tümene (Bekir Sami'nin tümenine) saldırmaya başladı. Öğleye doğru taarruz bütün şiddetiyle devam ediyordu.

Görevimiz bu akşam bitecek, birlikler akşam karanlığı basınca çekilecekti.

Yeter ki akşamı bulalım.

Öğleye doğru tümenin sol cenahını düşman çevirdi. Bir batarya yla istihkâm bölüğünü esir aldı. Sonra sol cenahtan gerilere sarkmaya başladı. Şu halde tümen esarete doğru gidiyordu. Yeni Kolordu Kumandanı Şevket üzüntülü ve telaşlıydı. Ben hemen kumandana:

- Arkamızda bir Arap ihtiyat taburu var, müsaade ederseniz bu taburu alarak çevirme yapan düşmana taarruz edeyim ve çevirmeyi durdurayım.

Kolordu Kumandanı bu önerimi kabul etti. Ben hareketi başarıyla yürüttüm.

Akşam yaklaşıyordu. Cephede durum kanlıydı. Uzaktan İran dağlarından bir ışık göründü. Bu ışık gelmesini beklediğimiz Kolordunun 14. Tümeni olabilirdi. Kumandan derhal topluca durduğumuz yere gelerek:

Levent Şahverdi Arşivi

- Bu ışık 14. Tümen olabilir, bizim bu gece çekileceğimizi bilmez, yürüyüşe devam eder ve yarın İngilizlerin eline düşer. Şimdi biriniz ata atlayıp yetişiniz ve tümeni Ethem çayına değil, daha kuzeye Samera'ya getiriniz.

Emir şaşkınca bir emirdir. Işık nedir, belli değil. Sonra çölde yok yok. Işık sönüverirse giden adam çölün ortasında kalır ve çöl Araplarınca öldürülebilir.

Ama emir yapılacaktı.

Hiç kimse sesini çıkarmadı. Baktım ki kimse kıpırdamıyor... Kolordu kumandanı çok sinirli bir kişiydi, hepimize hakaret edebilirdi bu durumda... Fırladım ata atladım. Tam gideceğim zaman beni durdurdu. Yerime süvari yüzbaşısı Gelibolulu Kemal'i yoladı (*).

Akşama kadar cephede muharebeyi yöneten Bekir Sami büyük kahramanlık ve askerî bilgi gösterdi. Tümenini düşmandan kurtardı ve selâmetle geriye getirdi.

O günkü düşman kaybı dört binden fazlaydı. Bizden de bin kayıp vardı.

Gece sabaha kadar yürüdük, sabahleyin Samera kasabasına gelmiştik.

Ben bu savaştaki hizmetimden dolayı yüzbaşılığa inha edildim. Ve dokuz ay sonra 1 Mart 1918'de yüzbaşı oldum.

31 Mart 1917'den 23 Nisan 1917'ye kadar Samera'da kaldık.

Ve Samera güneyinde İstabilat dolayında muharebeler yaptık.

Bağdat'tan pek çok şey getirmiştik, gerek yiyeceğe ve gerekse giyeceğe değin büyük bir malzeme yığını Samera'daydı. Buraya kadar trenle gelen eşyalar, bundan sonra deve, katır, eşek sırtında gidecekti. Elimizde az sayıda hayvan kalmış, kalan hayvanlar da yük çekemez hale gelmişti.

(*) Kemal, az sonra yolunu kaybetmiş, on gün kadar çöllerde kalmış. Araplar soymuş, dövmüş, yaralamış... Ve güç bela, aç, çıplak ve yalınayak karargâha gelebilmişti. Sonradan Saffet'in bana söylediğine göre, ben ata atladığım zaman Kolordu Kumandanı Saffet'e: "Bu işe giden adamın ölmesi çok büyük ihtimaldir. Selâhattin bize lazım olacak, buna göre bir adam gönderelim" demiş ve bunun üzerine Kemal'i göndermişler.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu sırada öteki cephelerde neler oluyordu?

Ruslar 16 Şubat 1916'da Erzurum'u, 18 Nisan 1916'da Trabzon'u, 25 Temmuz 1916'da Erzincan'ı işgal etmişler ve orada kalmışlardı.

Rusların bu hatta gelişleri 1916 senesinin Martı'nda Karadeniz sahilindeki (Of-Trabzon-Polathane-Giresun-Samsun) Rumları ve Dersim'deki Kürtleri ayaklandırmıştı. Karadeniz'e ordu Kumandanı olarak Yanyalı Vehip Paşa, Dersim'e de Miralay Şevket Bey güvenliği sağlamak için gönderilmişti.

Durum böyleyken 9 Mart 1917'de Rusya'da bir ihtilalin başladığını Samera'da öğrendik (*).

23 Nisan 1917'de Samera tahliye olunmuştu ve biz kırk kilometre kuzeyindeki Tikrit'e çekilmiştik.

İngilizler geldiler ve Samera'da kaldılar. Bizi çölde takip etmediler. Bu davranışın bir nedeni vardı: Ruslar artık ihtilâle giriyorlardı. Çar orduları İngilizlere yardım edemez duruma geliyordu. Ne var ki Rus ihtilâli başlayınca, o tarihe kadar tarafsız kalmış Amerika 6 Nisan 1917'de Almanlara harp ilan etmişti.

Tikrit, Musul'un 160 kilometre güneyindeydi. Düşmanla aramızda 20-30 kilometrelik bir çöl vardı.

Geçmiş savaşların yaralarını sarmaya; gelecek savaşlara hazırlanmaya çalışıyorduk. Kolordu Kumandanı Albay Galatalı Şevket Beydi, Kurmay Başkanı Binbaşı Saffet, Birinci Şube Müdürü Yüzbaşı Halis...

Ben de Süvari Teğmeni Celâl'i yanıma almıştım, bir çadırda yatıyor ve çalışıyorduk.

Muharebenin kızgınlığı geçip de dinlenme başlayınca Saffet'le aramızda tekrar bir didişme başladı. İkimiz de hınçlıydık. O her davranışımı istihzayla karşılıyor ve beni cahil sayıyor, ben de ona aynı gözle bakıyordum. Ne var ki bu didişme, çok alafranga ve cali bir ne-

(*) Biz bu ihtilâlin anlamını ve kapsamını o zaman anlamış değildik. Bolşevik-Menşevik deyimlerini de o güne kadar içimizde duyan yoktu. Sosyalist ve komünist akımları dünyayı sarmıştı. Ama XIX. yüzyılın ortasından beri gelişen bu dünyadan Osmanlı İmparatorluğu habersizdi. Dokuz yıllık Meşrutiyet ve Türke bunu öğretmiş değildi.

Levent Şahverdi Arşivi

zaket ve samimiyet maskesi altında devam ediyordu. Benim Kolordu Karargâhındaki sevilmiş ve sayılmış kişiliğim Saffet'i rahatsız ediyor, Celâl'le aramızdaki samimiyeti hazmediyordu.

İKİ ORHAN

Ben Harbiye öğrencisiyken adımı Mustafa Selâhattin'den Orhan Selâhattin'e çevirmiştim. Celâl'e de Orhan adını koydum. Böylece karargâhta iki Orhanlar olduk. Bize büyük ve küçük Orhanlar diyenler vardı.

Saffet bir gün bizim çadırın önünden geçerken içeri girdi:

- Yahu Orhanlar bana da bir isim bulsanıza...

- Düşünelim... dedim.

Bu olaydan birkaç gün sonra Saffet tekrar göründü:

- Yahu hâlâ isim bulamadınız mı?

Cevap verdim:

- Buldum.

- Ne dir?

- Hülâgü.

Bu cevap Saffet'i fena çarptı. Çünkü o tarihlerde:

"Hülâgü Han mısın behey kâfir?" diye bir külhanbey semaisi vardı. Saffet de bu cevabın kendisine külhanbeyce bir saldırı olduğunu hissetti. Sarardı, çadıra girerek:

- Bu seçime sebep ne?

- Türk Kumandanı Hülâgü 1258'de Bağdat'a doğudan girmişti. 18. Kolordu 659 yıl sonra Bağdat'a kuzeyden girmeye hazırlanıyor. Tarihin şerefini taşıyan kumandanın adını Kolordu Kurmay Başkanına vermekte bir uygunluk buldum.

Saffet acı acı gülerek:

- Yaaaaaa... dedi, çadırdan çıktı.

Levent Şahverdi Arşivi

2 Haziran 1917'de İran sınırında Şirvan kalesinden beş Rus askeri merkezi Kerkük'te bulunan 13'üncü Kolordumuza geldiler. Ve şu haberi verdiler:

"Görüşme yapmak üzere yanlarına gelecek Türk askerine ateş etmemek üzere emir almışlardır. Subaylara da bu haberi vermek üzere geleceklerdir."

Ve döndüler.

İşaretler Çarlık ordusunun dağılmaya başladığını gösteriyordu. Bizimle savaşmayacaklardı. Ajanslar sürekli olarak Rusya'daki ihtilâlden bahsediyorlardı.

6 Haziran 1917'de bir Rus konuşma subayı Revandiz grubuna (Revandiz, Musul'un yüz yirmi kilometre doğusunda ve şimdi Irak topraklarındadır) gelerek dedi ki:

"- Bir buçuk aya kadar barış olacaktır. Biz Türklere kurşun atmayız. Havaya atarız. Harp istemiyoruz. Eğer bizi savaşa zorlarlarsa kumandanları öldüreceğiz."

11 Haziran 1917'de Ruslar'ın İran kuzeyine ve Rusya'ya doğru çekilmeye başladıkları haberi geldi.

12 Haziran 1917'de uçaklarımız Rusların bizim cepheleri bırakıp Rusya'ya doğru çekildiklerini doğruladı.

Durum böylece değişirken benim de durumumu değiştiren bir olayla karşılaştım.

Bir gün Teğmen Celâl geride bulunan eski arkadaşlarını görmek için izin istedi. Verdim. Celâl'in gidişinden biraz sonra Saffet, Celâl'i aradı, izinli olduğunu söyledim. Saffet beni yanına çağırıp:

- Celâl'in izinli olduğunu söylemişsiniz, benim bundan haberim yok... dedi.

- Ben izin verdim. Sizin haberiniz olmasına lüzum var mı?

Saffet:

- Ben Kurmay Başkanıyım, benim haberim olmadan bu karargâhtan sinek dahi çıkamaz.

Levent Şahverdi Arşivi

- İyi ama Celâl benim emrimde bir subaydır, bana bağlıdır, Kolordu Kurmay Başkanıyla bir ilgisi yoktur.

- Size bağlı olması görevi nedeniyledir. Herkes benim emrimdedir ve benden emir alır.

- Görevle bana bağlı kimseler yalnız benden emir alırlar.

- Bu durumun tekrarlanmamasını ve bir daha kimseye izin vermemenizi ve Celâl'i şimdi geri çağırmanızı emrediyorum.

- Celâl yarın akşama kadar izinlidir, ondan önce gelemez. Ve Celâl benim emrimde bulundukça sizden emir alamaz.

Çadırdan çıktım.

DİLEKÇE

Kendi çadırıma geline Kolordu Kumandanına bir dilekçe yazıp Kolordu Kurmay Başkanına gönderdim:

"Üç yıla yakın bir süredir karargâhlarda çalışıyordum. Bu, benim askerlik ve muharebe kabiliyetlerimi azaltıyor. Son gelen Harbiye Nezareti emri gereğince kıtada çalışıp sicil almadıkça terfi edemem. Terfiim inha edilmişti. Bunun için kendi alayım olan ve halen Kerkük'te bulunan 13'üncü Kolordunun 2'nci Tümen 1'inci Alayına gönderilmeme müsaade edilmesini ve böylece alayımın tarihinde benim de bir ödev yapmış bulunmama müsaadelerini dilerim."

Ertesi günü Celâl geldi. Durumu anlayınca o da kıtaya gönderilmesini isteyen dilekçesini kolorduya verdi.

Şube Müdürümüz Halis, gerimizde bir mevzide olduğu için bu dilekçeleri doğruca Kolordu Kurmay Başkanına vermiştik. O güne kadar bizimle güya çok samimi olan Saffet, bize selam vermez oldu. Karargâhta karşılaştığımız zaman kafasını çevirmeye başladı. Biz de kendisiyle her türlü ilişkiyi kestik. Yazılan kâğıtları dahi neferle imzaya göndermek yolunu tuttuk.

Levent Şahverdi Arşivi

Olay karargâhta duyulunca arkadaşlar bu işten vazgeçmemizi sağlamak yolunda çalıştılar. Ama ben yanaşmadım.

Dilekçemi verdikten bir hafta sonra bir sabah Saffet beni çağırdı. Çadıra girdiğim zaman abus bir çehre, ters bir suratla gayet ciddi masası başında oturuyordu:

- Siz, diye söze başladı, özellikle 13'üncü Kolordu 2. Tümen birinci Alaya gitmek için başvurdunuz. Kolordu Kumandanı, bu dileğinizi kabul etiler. Yalnız birliklerde bu kadar subay eksikliği varken başka bir kolorduya göndermeyi uygun bulmadılar. Ben de sizin 43'üncü Alaya verilmenizi teklif ettim. uygun gördüler. Sizi uzun süredir tanıdığım için bazı öğütler vermek isterim. Çalışkan ve bilgili bir subaysınız, fakat kendinizi olduğunuzdan çok görüyor ve çok mağrur oluyorsunuz. Gurur iyi bir şey değildir. Siz cesursunuz, cesaretinizi harp meydanlarında ispatlamış bir subaysınız, ama herkesi korkak sanıyor ve kendinizi de korkaklar arasında bir kahraman sayıyorsunuz. Çok iyi üstler yanında çalışmış, yetişmeniz için size yapılan iyi muameleden çok yüz almış ve böylece şımarık bir kimlik sahibi olmuşsunuz. Bu kusurları tedavi etmezseniz hayatta çok ıstırap çekersiniz. Eğer bu kusurlarınızı atabilirseniz ilerde iyi bir kumandan olacağınıza inanırım. Bu noktayı Alay Kumandanına da özel olarak yazacağım ve sizi bu şımarık eğitimden uzaklaştırmasını rica edeceğim, size başarı dilerim.

Çok azametle söylenen bu laflardan sonra, meşhur 43'üncü Alaya gönderilmem bana ağır geldi. Çünkü bu alay kumandanı Kaşalot namıyla maruf Yarbay Rıfat Bey küfürü bol bir adamdı. Subaylarına hakaret ediyordu. Çeşitli zamanlarda ben bu durumu Saffet'e bildirmiş ve kendisinin adamı diye tanınan bu kumandana nasihat etmesini rica etmiştim. Şimdi beni bu adamın yanına vermekle bana akla gelebilecek her türlü hakareti yaptırmak istiyordu. Saffet'in yukardan söylediği nutka şu cevabı verdim:

- Ben ne şımarık ve ne de mağrurum. Yalnız kimsenin önünde eğilmeyen bir ruhum ve hiç kimseyi büyük görmeyen bir varlığım var-

Levent Şahverdi Arşivi

dır. Beni kimse terbiye edemez. Beni, ben terbiye ederim. Siz ve ben orduda kaldıkça ve bu ordu baki kaldıkça gene görüşürüz.

Çadırdan çıktım.

Durumu Celâl'e anlatınca genç teğmen çok üzüldü. Ağlayarak boynuma sarıldı.

- Ben de artık bu karargâhta durmam... diyordu.

Arkadaşlara vedaya başladım.

Kolordu Topçu Kumandanı Kemal (*), Kemal'in yaveri Teğmen Muzaffer (**), Yedek Subay Hamdi Emin (***) ve öteki arkadaşlar çok üzgündüler. Yalnız, epey uğraşarak kolordu karargâhına aldığım ve o güne kadar çok samimi görüştüğüm İkinci Şube Müdürü Yüzbaşı Şevket bir yandan üzgün görünürken, bir yandan da benimle görüşmekten çekinir bir hal almıştı. Şevket'in tutumu bana çok dokundu. Kendisine bir şey söylemedim ama Kurmay Başkanı kızar diye benimle temastan çekinen bu subay birden gözümden düştü.

Herkese Allahaısmarladık deyip eşyamı 52'nci Tümen Karargâhına yolladıktan sonra Kolordu Kumandanı Galatalı Şevket Bey'e veda için gittim. Çok asabi ve mağrur bir kumandan olan Şevket Bey beni görünce ayağa kalktı. Yanıma geldi. Saffet de yanındaydı. Çok okşayıcı bir sesle dedi ki:

- Selâhattin, seni çok severim, istidanı üç kere geri çevirdim. Kurmay Başkanı sana benim bu ricamı söylemesine rağmen sen karargâhtan ayrılmakta direnmişsin...

Tabii benim bundan haberim yoktu. Saffet bana söylemeden kumandana benim ağzımdan cevap vermişti. Kumandanın açıklaması üzerine Kurmay başkanı sapsarı oldu. Herhalde benim konuşmamdan korktu...

Ama ben sustum. Kolordu kumandanı devam etti:

(*) 1938'de Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanı Tümgeneral Kemal.

(**) 1938'de Çanakkale Müstahkem Mevki Topçu Tugay Kumandanı Kurmay Albay Muzaffer.

(***) 1938'de Denizbank Müdür Muavini.

Levent Şahverdi Arşivi

- Sen değerli bir subaysın. Nerede olsa, nasıl olsa başarı kazanırsın. Ben de sana başarılar dilerim. Herhangi bir zamanda yanıma gelebilir, istediğini bana söyleyebilirsin, ben de seni her zaman her yerde bir ağabey gibi korumayı görev bilirim.

Şevket Bey alnımdan öptü.

Ben de elinden öptüm.

Ayrıldım.

İki saat sonra 52'nci Tümen Karargâhındaydım. Yıllardan beri evim gibi yaşadığım Kolordu Karargâhından ayrılmanın derin üzüntüsünü yaşıyordum. 52'nci Tümen Kumandanı Bekir Sami Bey İstanbul'a izinli gitmişti. Yerine Yarbay Abbas Bey vekâlet ediyordu. Abbas Bey beni çok iyi tanıyan iyi bir adamdı. Karşısında görünce önce şaşırdı, sonra sevindi. Kurmay Başkanı Dadaylı Halit'i çağırdı. Adeta müjde vererek dedi ki:

- Selâhattin'i 43'üncü Alaya vermişler. Bize karargâhta özellikle Selâhattin gibi bir subaya ihtiyaç var. Selâhattin'i karargâhta bırakalım.

Çadırdan Halit'le birlikte çıktık. Halit bana diyordu ki:

- İmkânı yok biz seni alaya veremeyiz. Ben Saffet'in ne olduğunu bilirim. Elbet seni çekemezdi utanmaz herif.. ve bir sürü küfür savuruyordu.

Ben çadırımı karargâhta kurdum. Onlar da beni karargâhta bırakmak için Kolorduyla temas edeceklerdi. Halit'ten izin alıp 51'inci Tümen Karargâhında Cemal'in yanına gittim.

Cemal, Tümen Kurmayı Şemsi (*), Teğmen Rıfkı (**), Bedri (***) ve öteki arkadaşlar beni sevinçle ağırladılar. O gün, ertesi günü akşama kadar çok iyi vakit geçirdik. Öğleden sonra 52'nci Tümenden telefon etmişler, Tümen Kurmayı beni istiyormuş. Karargâha git-

(*) 1938'de Dersim'de Kurmay Albay.
(**) 1938'de İstanbul'da Nakliye Okulu Müdürü.
(***) 1938'de İstanbul'da Telefon Şirketinde Müfettiş.

Levent Şahverdi Arşivi

tim. Halit'in çadırına girdim. Halit dün akşam bıraktığım Halit değildi. Gayet ciddî ve sanki beni tanımıyormuş gibi bir tavırla.

- Kolordu Kurmay Başkanı sizin alaya gitmenizi emrediyor. Şimdi alayınıza katılın. Alaya da emir verilmiştir. Sizin 52'nci Tümene gitmeniz yüzünden yok yere laf işittik.

Yirmi dört saatte değişen bu adamın hali beni büsbütün üzdü. İnsanlar ne biçim yaratıklar!

YENİ BİRLİĞİM

16 Haziran 1917 günü akşama doğru Tümen Karargâhından ayrılıp ileri karakol alayı olan 43'üncü Alaya giderken o denli ıstırap içindeydim ki birkaç kere nehre doğru inen yar kenarlarına kadar gelerek atımı sürmeyi ve Dicle'de ölmeyi düşündüm.

Fakat yapamadım.

Eğer kendimi öldürseydim, bana âciz diyeceklerdi. Üstelik bana yapılan hakaretin intikamını alamamış olacaktım.

Ama kendi kendime de durumu tartıyordum:

Benden kuvvetli olan Saffet'le neden geçinememiştim? Aramızda geçinmemek için bir sebep yoktu. Ben hislerime teslim olmuştum, o da benim hareketlerimi hazmedememişti.

Saffet'in çok kibar davranışlarını ve zekî hareketlerini hazmedememiştim, şimdi Saffet'le kıyaslanamayacak adamların arasına karışacaktım. Onların davranışlarını nasıl hazmedecektim? Hele Alay Kumandanının muhtemel ağır muamelesine nasıl tahammül edecektim?

Güneş ufka yaklaşır ve Mezopotamya'nın engin çölünü çeşitli renklerle süslerken ben üzüntüden kıvrana kıvrana ve yalnız başıma alay karargâhına gidiyordum.

Bütün umudum Ordu Kurmay Başkanı Basri'ye yazdığım mektuptaydı.

Güneşin batımına yakın Alay Kumandanlığı çadırlarına geldim.

Levent Şahverdi Arşivi

Alay yaveri bizim sınıftan Beşiktaşlı Hulusi'ydi. Hulusi'yle okuldan beri hem sevişir, hem de karşılıklı saygı beslerdik. Beni görünce çok saygı gösterdi. Alay Kumandanının beni beklediğini söyledi.

Alay Kumandanını görmeme gerek olmadığını, çünkü kumandanının bana ağır muamele yapacağını söyledim. Hulusi:

- Sanmıyorum, kumandan seni çok sever... dedi.

Gitti, haber verdi. Geldi:

- Kumandan seni istiyor.

Alay Kumandanının yanına vardığım zaman güneş kaybolmuş hava kararmıştı. Kumandan çadırının önüne serdiği bir beyliğin üstünde oturuyordu. Beni görünce.

- Gel Bakalım Hazreti Selâhattin, diye söze başladı, karargâhlar ve büyük denen küçük makamlar namuslu ve çalışkan adamları hazmedemez; uşak ve namussuz arar. Senin gibilerin yeri, o kirli yuvalar değil, mertliğin, kahramanlığın yatağı olan Mehmetlerin yanıdır. İşte şimdi yerine geldin. Seni Alayın Birinci Bölüğü'ne tayin ediyorum. Bu bölüğün başındaki herifi attım. Gittiğin bölük: bölük değil sürüdür. En kısa zamanda alayıma örnek bir bölük yetiştireceğine eminim. Haydi muvaffak ol! Kendi yüzünü, benim yüzümü ak et! Sana kara sürmeye uğraşanların suratı kara olsun!

Alay Kumandanının bu sözleri bir anda bütün üzüntülerimi sildi, beni yeni bir heyecanla canlandırdı, ama şaşkınlığa düşmüştüm, ne bekliyordum ne görmüştüm?

Yanıma gelen bir kılavuz neferle 43'üncü Alayın Birinci Taburuna geldim.

Tabur, ileri karakol alayının ileri karakol taburuydu.

Tabur Kumandanı Kütülammare dolayında kırk kişiyle düşmana karşı dövüşen ve İmamı Muhammet'in adını Kırk Gaziler'e çeviren Kerküklü Yüzbaşı Nuri Veysi'ydi.,

Yüzbaşı, iki portatif çadırdan yapılmış dar bir çadırın önüne beylik serdirmiş yemek yiyordu. Önünde ışık versin diye bir mum yanıyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

Beni görünce:

- Gel bakalım arkadaş? Seni de hangi talihsiz rüzgâr buraya attı? Şimdiye kadar herhalde rahat ve iyi bir yerdeydin ve demek sen de sonunda bu kapana düştün!

Görüştük. O sırada cephede subay kalmadığından, geri hizmetlerde bulunan birçok subayı cepheye gönderiyorlardı. Tabur Kumandanı beni de menzilden sürülmüş bir subay sanmıştı. Menzil subayı ileri hatlarda bulunanlarca hor görülürdü.

Bir er beni bölüğüme götürdü.

Yürürken çadırlarında toprak üstünde uyuyan neferleri şöyle bir gözden geçirdim. Zavallı Anadolu çocukları, Arap çöllerinde sürünüyor ve ölüyorlardı.

İmparatorluk batıyordu.

Açıkta kurduğum karyolaya elbisemle uzandım. O günün çeşitli saatlerinde çeşitli duygularla ezilen ruhumu dinlendirmek istiyordum.

Alay o gece sabaha karşı gelecek olan 37'nci Alaya mevziini teslim ederek geriye istirahate çekilecekti. Demek dinlenmek için birkaç saatimiz vardı.

Yıldızların altında göğün her sırrı saklayan ve her şeyi bilen sonsuzluğuna bakarak ve ruhumun acılarını içerek uyumuşum.

ACIKLI

Uyandırdıkları zaman, herkes ayaklanmıştı, öteki alay gelmişti. Görevimizi teslim edecektik. Bu işi yaptık. Bölük toplandığı ve hava ışımaya başladığı zaman askerimin başındaydım.

Durum çok acıklıydı.

Sakallı, sakalsız, sıhhatsiz, bitkin yırtık elbiseli, yamalı elbiseli, yalınayak, sırtlarında tenekeler, battaniyeler, sopalar taşıyan bir sürü...

Levent Şahverdi Arşivi

Bunlara asker denemezdi.

Hemen bunların hepsini mümkün mertebe düzelttim. Su tenekelerini, çamaşır yıkama tenekelerini, çadır sopalarını (çölde teneke ve çadır direği, altından değerliydi, çünkü bulmaya imkân yoktu) toplattım. Bunları hayvanlara yüklettim.

Yürüyemeyecek kadar hasta, bitkin ve yalınayak neferleri de bu kafileye katıp önden yolladım. Geri kalanlara bir düzen verdim. Bölüğü canlandıracak ve heveslendirecek birkaç söz söyledim.

Bir anda bölük bölüğe benzer bir hal aldı.

Biraz sonra taburdan aldığımız emirle geride belirli bir yerde toplanmak üzere bölükler birer birer harekete geçtiler. Bir zaman sonra tabur birleşti ve tekrar harekete başladı. Ben bölüğümün yanındaydım. Sürekli olarak erlerle konuşuyor, onları tanımaya çalışıyordum. Birdenbire Alay Kumandanını gördüm. Bir tepenin gerisinde durmuş birlikleri gözden geçiriyordu. Derhal ödevimi yaptım ve bölüğümle kendisini selâmladım. Eliyle işaret etti, yanına gittim. Dedi ki:

- Alayın dokuz bölüğü var. Bak hepsi birer çingene alayına benziyor: Teneke, sopa, çamaşır tenekesi, özetle bir muhacir kafilesi... Alayın içinde yalnız senin bölüğün askere benziyor. Henüz bölüğün başına geçeli altı saat oldu. Benim küfürbaz olduğum ve subaylara hakaret ettiğim söylentisi yaygındır. Sen benim yerimde olsan bu heriflere ne söylersin? Sana teşekkür ederim. Allah başarını artırsın...

Alay Kumandanının yanından sevinçle ayrıldım. Ancak bu konuşmadan anladım ki, benim vaktiyle Saffet'e söylediklerimi Saffet benim aleyhimde bir silah olarak Alay Kumandanına aktarmış.

İAŞE CETVELİ

17 Haziran 1917'den 11 Ağustos 1917 gününe kadar 43'üncü Alay Birinci Tabur Bölüğü'nde kaldım.

Durum acıklıydı.

Levent Şahverdi Arşivi

15 Haziran 1917 günü bölük iaşe cetveli şöyleydi:

Sabah yemeği: Üzüm hoşafı.

Akşam yemeği: Yağlı buğday çorbası.

Ekmek: Tam.

26 Haziran 1917 günü iaşe cetveli:

Sabah yemeği: Yok.

Akşam yemeği: Üzüm hoşafı.

Ekmek: Tam.

18 Temmuz 1917 günü iaşe cetveli:

Sabah yemeği: Üzüm hoşafı.

Akşam yemeği: Yok.

Ekmek: Yarım.

8 Ağustos 1917 günü iaşe cetveli:

Sabah: Yarım ekmek.

Akşam: Şekersiz üzüm hoşafı.

21 Temmuz 1917'den başlayarak ordu emriyle ekmek istihkakı beş yüz grama indirilmişti. Çünkü un ve ekmek kalmamıştı.

Ordu yarı açtı.

Bugünlerde Basri'den Musul'dan bir mektup almıştım.

Diyordu ki, özetle:

"Paşa seni yaver almak istiyor, oysa ben izne çıkmak istiyorum. Ben izinliyken senin buraya gelmen doğru değildir. Çünkü bilmediğin bir ortama geçeceksin, belki bazı yanlış hareketler yapacaksın, bunlar senin için iyi olmayacak. Ben izinden gelinceye kadar sabırlı ol!"

O günlerin sıkıntısını bu mektup gideriyordu.

Bir gün Tabur Kumandanı Nuri Veysi çağırdı:

- Saffet Bey'den mektup aldım, senin şımarık bir subay olduğunu ve iyi bir terbiyeye tabi tutulmanı istiyor. Saffet benim arkadaşımdır. Ben onun her istediğini yaparım. Sen artık karargâhlara gitmekten umudunu kes. İstikbalini buraya bağla. Şimdiye kadar kötü bir hareketini görmedim, ama en ufak bir şımarıklığını görürsem seni berbat ederim.

Levent Şahverdi Arşivi

Tabur kumandanının bu lafları bana çok ağır geldi. Fakat anladım ki, Saffet beni burada tahrik ederek aşırı haraketlere itmeye ve başıma çorap örmeye uğraşıyor.

O sıra Tümen Kurmayı Dadaylı Halit izne çıkmış, yerine Şube Müdürüm Halis vekâlet etmek üzere gelmişti. Bir gün çadırımda dinlenirken önde Halis, arkada Tabur kumandanı içeri girdiler. Halis gayet mültefit bir çehreyle:

- Selâhattin sana darginim. Ben yokken karargâhtan ayrıldın ama Saffet Bey'in yaptığı münasebetsizlikten dolayı onunla fena halde atıştım. İstiyorsan şimdi Tümen Karargâhına gel! Tabur Kumandanına söyledim: Sen hepimizin gözbebeği bir subaysın!

Bir saat kadar benim çadırımda oturan Halis, ertesi günü beni tümene yemeğe davet etti. Bu davranış taburda ve alayda bir hadise oldu. Tabur Kumandanı bundan sonra beni saygıyla karşıladı.

HİKMET'İN HİKÂYESİ

Diğer bölüklerin birinde bölük kumandanı olarak bulunan ama Tabur Kumandanıyla geçinemediği için ceza olarak benim bölüğüme gönderilen alaylı Jandarma Teğmeni Hikmet'i de bu sıralarda tanıdım. Benden on beş yaş büyüktü (*).

Hikmet, Diyarbakır'da Jandarma Alaybeyi olan bir miralayın oğluymuş ve Diyarbakır'da doğmuş. Neferlikten yetişen miralay tek oğlunu çok şımarık ve çıtkırıldım büyütmüş, okutmaya da gerek görmemiş, evde özel öğretmen tutarak öğretim yaptırmış. Alaybeyi zengin olduğu için bu zenginliğin oğluna da yeteceğini hesaplamış.

Çocuk büyüdüğü zaman, o zamanki usule uyarak on sekiz yaşında gönüllü jandarma erliğine kaydedip yanına almış ve gene o zamanın usullerine göre Hikmet yavaş yavaş onbaşı, çavuş ve subay ol-

(*) 1934'te Yarbay ve Dersim Jandarma Kumandanıydı.

Levent Şahverdi Arşivi

muş. 1908 devriminde ordudaki alaylıların çoğu tasfiye edilince Teğmen Hikmet Efendi ortalıkta kalmış.

Ne var ki, 1908'den önce Hikmet'in babası oğluna Bağdat'ın oldukça zengin ailesinden bir kız almış.

1916 yılında Rus saldırısı Diyarbakır kapılarına kadar dayanınca Kütülammare zaferiyle Irak'ın durumunu sağlam gören Hikmet Bağdat'a naklini istemiş. Zaten teğmen maaşıyla aile geçinemez duruma düşmüş. Bağdat'a nakil hikâyesi de bir yıl kadar sürmüş. Nihayet ailece Bağdat'a geldikleri zaman durum tersine dönmüş, biz Diyale muharebelerini yapıyormuşuz. Hikmet'i jandarmaya değil, doğruca cepheye vermişler. Kadın Bağdat'ta kalmış, Bağdat'da birkaç gün sonra düşmana geçince, kadıncağız iki çocuğunu alıp yaya olarak kaçmış, şimdi Musul'da yarı aç-çıplak durumdaymış. O günlerde bir teğmenin maaşı beş yüz kuruş kâğıt, yüz kuruş altındı. Bu parayla bir adam karnını bile adamakıllı doyuramıyordu. Hikmet askerlik mi yapsın, aç ve sefil yaşadığına mı yansın, yoksa Musul'da toprak üstünde yarı aç yaşayan karısına, çocuklarına mı yansın!..

Bu acı hikâyeleri bana çöl gecesinin yıldızlı karanlığında anlatırdı Hikmet... Çadırın önüne yaydığımız bir battaniye üzerinde bunları dinlerken, benim kendime dert edindiğim olayların dert bile olmadığını anlıyor, teselli buluyorum.

Ve düşünüyordum: eğer bir gün evlenirsem ve çocuklarım olursa, onları kendi kendilerine yeterli hale getireceğim.

O günlerde Teğmen Celâl bir kere bana geldi ve yarım saat oturdu gitti. Celâl'in bu durumu bana dokundu. Celâl daha dün karargâhta derin bağlarla bağlandığım Celâl değil. Şimdi Saffet Bey'i çok zeki ve dürüst buluyordu. Benim karargâhtaki hareketlerimin yanlış olduğunu anlamıştı. bana nasihat ediyor ve fırsat düşerse Saffet Bey'e af talebinde bulunmamı öğütlüyordu.

Gene aynı günlerde Kolordu Personel Müdürü Yüzbaşı Şevket'ten bir mektup aldım. İzinli gidiyormuş, gelip beni görüp "Allaha ısmarladık" diyecek vakti yokmuş... Mektupla vedalaşıyordu.

Şevket de korkuyordu. Benimle temas ederse, Saffet'i kızdırırdı.

Levent Şahverdi Arşivi

DEĞİŞİKLİK

O sıralarda Kolorduda bir değişme oldu. Albay Cafer Tayyar Bey Kolorduya Kumandan tayin edildi. Az sonra da cephede faaliyet başladı. Bir muharebe hazırlığına girişildi. Yeni kumandan her gün cepheleri geziyor, siper kazdırıyor, yolları yaptırıyordu. Yaver Yüzbaşı Kemal Kolordunun atışlarını tanzimde görevlendirilmişti. Bir de manevra düzenledi. Bu manevrada benim davranışlarım Cafer Tayyar Bey'in dikkatini çekmiş. Kolordu emriyle tebrik edildim.

Saffet bu başarılar karşısında kuduruyordu.

9 Temmuz 1917 günü emir aldık. Subaylar gibi erlere de memleketlerine gitmek için izin verilecekti. Bu izin yüzde 3 oranında ve ancak savaşta yaralanmış neferlerden olacaktı. Yukardan sordular:

- Bölüğünüzün mevcudu ne kadardır, kaçı yaralıdır?

O gün yazdığım raporda bölüğümün 135 muharip mevcudu olduğunu ve bunun 67'sinin yaralı olduğunu bildirmiştim.

Ordu anladı ki, yaralı neferlere izin verirse bütün birlikler boşalacak. Başka bir yola saptı: İki kere yaralanmış kaç kişi var, üç yaralı, dört yaralı kaç kişi var? diye sormaya yöneldi. En sonunda benim bölüğümden 5 er, ayrı ayrı zamanlarda yedişer kere yaralandıkları için izne çıkabildiler.

Subaylar izinli gidiyorlardı. Ben de istesem gidebilirdim. Ama "Cepheden kaçtı" demesinler diye bunu yapmadım.

Alay Kumandanımız da gitmiş yerine Bağdatlı Ali Rıza vekâlet ediyordu. Ali Rıza Bey beni 10.8.1917 günü çağırdı. Bir dosya verdi:

- Oku! dedi.

Alayın İkinci Tabur Kumandanı Yüzbaşı Halil (*) izinli gidecekmiş, onun yerine vekil tayin etmek gerekiyor. Alay benim vekâletimi uygun görmüş, Tümene yazmış, Tümen de uygun görmüş, Kolordu ya yazmış... Kolordu cevap vermiş:

(*) Millî Mücadelede Şark'ta kahramanca ve Binbaşı olarak şehit oldu.

Levent Şahverdi Arşivi

"Bir teğmenin tabur kumandanlığı vekâletine getirilmesi doğru değildir. Alayın öteki taburlarında bölük kumandanlığı yapan yüzbaşılar vardır. Onlardan birinin vekâlete getirilmesi gerekir. Eğer Alayın taburlarında bulunan yüzbaşılar içinde tabur kumandanlığı yapacak iktidarda kimse yoksa, Tümenin öteki alaylarından bir yüzbaşı gönderin. Tümeninizde tabur kumandanlığı yapacak yüzbaşı yoksa, Kolorduya yazın Kolordu yüzbaşı gönderecektir."

Saffet gözlerimin önüne geldi. Demek istiyordu ki:

- Kıt'aya burnunu sürtmek için yolladığım Selâhattin böyle misli görülmemiş bir biçimde teğmenken iki ayda tabur kumandanlığına getirilmesini ben hazmedemem.

CEVAP

Alay da bu yazıya şu cevabı vermiş:

"Alayın öteki bölüklerinde, tabur kumandanlığını yapacak bölük kumandanları vardır. Fakat İkinci Tabur, Alaydan on beş kilometre ilerde yalnız bir taburdur. Eğer bu tabura Selâhattin Efendi giderse taburun her türlü hareketlerinden alay kendisini sorumlu kabul eder. Tabura başka bir kumandan gelirse taburun sevk ve idare sorumundan Alay kendisini bağlı saymaz."

Tümen, bu karara katıldığını yazarak ve bu sefer zarfın üstüne de "Zata mahsus" işareti koyarak cevabı Kolorduya yollar. Zarfı Cafer Tayyar açar ve kâğıdın altına:

"Tümenin ve Alayın işine biz ne karışıyoruz, ne isterlerse yapsınlar" der.

Kurmay Saffet, bu derkenar üzerine bir şey yapamaz ve benim tabur kumandanlığım emri gelir.

Ben 11 Ağustos 1917 sabahı tabur kumandanlığı görevine başladım.

Ama bu olay çevrede bomba gibi patladı:

Levent Şahverdi Arşivi

- Teğmen Selâhattin Tabur Kumandanı... Birçok yüzbaşı bölük kumandanıyken...

14 Ağustos 1917 günü Musul'dan arkadaşım Bedri'den bir telgraf aldım:

"Basri Bey'le İstanbul'dan geldik, tebrik eder, gözlerinden öperim."

16 Ağustos 1917 sabahı çadırımda otururken Alay Kumandanıyla Birinci Tabur Kumandanı çıkageldiler. Çok mağrur bir kişi olan Alay Kumandanı özellikle beni Tabur Kumandanı yaptıktan sonra, bana karşı "hâmi" durumu takınmıştı:

- Selâhattin... dedi, sana çay içmeye geldik, haydi bakalım.

Bir saat kadar oturduk, kalktılar.

- Biz su başına gidiyoruz, sen gelmiyor musun? dedi kumandan...

- Geleceğim.

Artık gündüzleri çölde durmak imkânı kalmamıştı.

Sabah şafakla Dicle kenarına gidiyor, gece çöle dönüyorduk. Akşama kadar su kenarında ve su içinde yaşıyorduk.

Misafirlerim çadırdan çıktılar, zaten tabur da gitmişti. Ben hazırlanırken Alay telefon neferi geldi:

- Sizi Kolordudan istiyorlar.

Telefona gittim. Hattın karşı tarafında Celal bir sürü şaklabanlık yapıyordu. Celal'e gönülden kırgındım. Dedim ki:

- Ne demek istiyorsan söyle! Fazla konuşacak vaktim yok!

- Dinle, dedi, şimdi ordudan bir emir aldık, okuyorum:

18 K.K. (18. Kolordu Kumandanlığına)

Kolordunuzdaki Teğmen Orhan Selâhattin Efendi Ordu Yaverliğine tayin olunmuştur. Süratle izamını (gönderilmesini) rica ederim.

Celal devam etti:

- Bu emri şimdi 2'nci Şube, 52'nci Tümene telefonla tebliğ edecektir. Akşama seni bekliyorum, sana güzel yemekler hazırlayacağım. Ne istersen söyle, onu yaptırayım.

Levent Şahverdi Arşivi

Celal gene eski Celal olmuştu. Ama ben o Selâhattin değildim:

- Emri alınca sana haber veririm, deyip hattan ayrıldım.

TEBRİKLER

Geldim, ata bindim, suya giderken bizim Alayda tahkimat işlerine bakan Kolordu İstihkam Kumandanı Yüzbaşı Hasan dörtnala geliyordu:

- Ne o? diye sordum.

- Kolordu Kurmay Başkanı acele beni telefona istemiş...

Saffet iki gün önce İstanbul'a izinli gitmişti ve iki gündür Kolordu Kurmay Başkanlığı'na Dadaylı Halit vekalet ediyordu.

Su kenarına geldim:

- Alay Kumandanı seni istiyor, dediler.

Alay Kumandanı bir sedirin üzerine yan yatmış, karşısında Birinci Tabur Kumandanı... Bana da yer gösterdi:

- Otur bazı emirlerim var.

O sırada dışardan Yüzbaşı Hasan'ın sesi duyuldu:

- Tabur Kumandanı Selâhattin nerede?

Kolordu İstihkam Kumandanı olması dolayısıyla Alay Kumandanı çekinirdi. Yerinden fırladı:

- Selâhattin burada, buyrun çay içelim.

Hasan:

- Tebrik ederim, diye söze başladı, Halit gözlerinden öpüyor, seni akşam yemeğine bekliyor, şimdi emrin gelecek...

Hasan'ın bana söylediği bu sözler önce Nuri Veysi'yi şaşırttı. Sonra Alay Kumandanı:

- Efendim, ben Selâhattin Beyefendinin ne değerli bir subay olduğunu bilirim. Kendisini takdir etmiş ve bütün zorluklara rağmen Tabur Kumandanı yapmışım. Paşamız Efendimiz elbette bunu takdir edeceklerdi. Oh, memnun oldum. Ama biz Selâhattin Efendiyi bu ak-

Levent Şahverdi Arşivi

şam bırakmayıp, ona son defa bir alay ve çöl yemeği yedireceğiz, tabii Hasan Beyefendi siz de şeref verirsiniz.

Derhal emirler verildi. Akşam zengin bir ziyafet düzenlendi. Biz akşam yemeğini çölde tantanalı bir biçimde yedik. Ve gece taburu bir yüzbaşıya teslim ettim.

Bu gece iki ay önce duyduğum ıstırabın tersine en yüksek gurur ve zevk içindeydim.

17 Ağustos 1917 sabahı cepheden hareketle Tümen Karargâhına geldim.

Alaydan ayrılırken kumandan kendisini gözetmemi ve Ordu Kumandanına tanıtmamı rica ediyordu. Öğle yemeğini Tümende Halis'le beraber yedik. Tümen Kumandan Vekili Abbas Bey de Ordu Kumandanına arzedilmek üzere bazı ricalarda bulundu.

Ayrılırken Halis(*) dedi ki:

- Selâhattin, sen çok dürüst bir adamsın. Kanaatlerini saklamayı zillet sayarsın. Bu, bir erdemdir. Neye yarar ki hayat erdemle yürümez. Şimdi herkesin gözünü diktiği birçok entrikanın döndüğü yere gidiyorsun. Sakin ol, sabırlı ol, sessiz ol! Senden bunu rica ederim. Çünkü başarılarını kendi başarım kadar gönülden dilerim.

Akşama doğru Kolordu Karargâhına gelmiştim ki Celal beni çılgınca karşıladı. Ama bu davranışı bana yapmacık gibi geliyordu. O akşamı da Celal'in ve arkadaşların misafiri olarak çok güzel geçirdim. Kurmay Başkan Vekili Halit, iki ay önce beni Alaya hangi tavırla yolladığını unutmuştu. Kendisinin de Ordu Karargâhına alınmasını, Saffet'in emrinden çıkarılmasını, eğer bunu yaparsam, ölünceye kadar bu iyiliği unutmayacağını söylüyordu.

En sonunda Kolordu Kumandanı Miralay (Albay) Cafer Tayyar Bey'e Allaha ısmarladık demeye gittiğim zaman:

- Sizi bu fırsatla tanımaktan memnunum, dedi. Siz bu karargâhın eski ve seçkin bir subayı imişsiniz. Kıt'a durumunu cephe durumunu gördünüz. bildiklerinizi Ordu Kumandanına anlatırsınız.

(*) 1938'de İstanbul Kumandanı.

Levent Şahverdi Arşivi

Selam verdim, ayrıldım.

Sabahleyin Musul'a giden bir askeri kamyona bindim.

Akşama kadar güneş beynimizde, toz toprak genzimizde, yarı aç, susuz yol aldık. Gün kararırken Musul'a Ordu Karargâhına geldik. Kamyondan indim. Karargâha çıktım. Önce Levazım Reisi Hüsnü Bey'i gördüm. Levazım reisi, Basri Bey'i hemen görmemi söyledi. Basri Bey'e gittim. Biraz oturduktan sonra dedi ki:

- Önce dinlen, üstünü başını yaver biçimine sok, sonra seni Paşaya götüreyim.

Ben üçe kadar, elbise, ayakkabı vesaire yaptırdım. Çünkü sırtımda ne giyecek elbise, ne de çamaşır vardı.

19 Ağustos 1917 günü akşama doğru kordonlu ve temiz elbiseli olarak Basri'nin yedeğinde Halil Paşa'nın yanına girdim.

ŞAŞKINLIK

Paşa, Dicle boyundaki bir kışlanın bahçesinde kurulmuş büyük bir çadırda oturuyordu. Burası Ordu Karargâhı idi.

Basri:

- Selâhattin'i getirdim Paşam.

Halil Paşa:

- Sefa geldiniz beyefendi; kordonlu olduğunuza göre gene bir paşa yaveri olduğunuz anlaşılıyor, kimin yaverisiniz?

Ben şaşaladım ve sustum.

Ordu Kumandanı gülerek:

- Haydi bakalım, tebrik ederim. Sen eşyalarını eve gönder, akşam beraber eve gideriz.

Ben çıktım, yaver çadırında oturdum. Biraz sonra Basri geldi:

- Selâhattin, seni senden iyi tanırım. Bütün duygularını ve fikirlerini, karakterinin en ince yönlerini bilirim. Şimdi söylediklerimi can kulağıyla dinle:

Levent Şahverdi Arşivi

Bundan sonra Paşanın evinde yatacaksın ve Paşanın hayatına karışacaksın. Fikir ve his bakımından buna karşı olduğunu bilirim. Fakat her şeyi olduğu gibi kabul ve iyi niyetle karşılaman gerekir. Sonra Paşanın maaş ve örtülü ödenek hesabını sen tutacaksın. Evin iaşesinin düzenlenmesi sana aittir. Bunlar kaçınılmaz görevlerindir. ""Ben subayım, bunları yapamam" demeyeceksin, bunları yaparken askerliğini kaybettiğini sanarak ıstırap duymayacaksın. En büyük hizmet, büyük adamların yanında temiz çalışmaktır. Cephede muharebe kadar önemli olan bu işlerde de başarı kazanacağını umut ederim. Seni sıkan ve üzen herhangi bir şey olursa gelir bana söylersin, kendiliğinden bir şey yapmazsın.

Ben eşyamı eve yollamıştım. Zaten kırık bir portatif karyola, yamalı ve eski bir portatif sandığım vardı.

Akşama eve geldik. Ev, bahçe içinde bir köşktü.

Halil Paşa'yla güzel döşenmiş bir odaya girdik. Bir köşeye temiz bir demir karyola konmuş, temiz keten örtüler örtülmüştü. Halil Paşa odayı gözden geçirirken hanımı içeri girdi:

- Safa geldiniz Selâhattin Bey, dedi.

Hayatımda ilk kezdir ki akraba olmayan bir kadın, böyle başı açık karşıma çıkıyordu. Şaşırdım, bir şöy söyleyemedim. Bu durum karşısında milli ve dini hislerim yaralanmıştı(*).

O gece yattım.

Sabahleyin neferi çağırdım. Eşyalarımın arasında bulunan çaydanlıkla bana çay pişirmesini ve dışardan peynir ekmek almasını söyledim. Asker:

- Efendim, kahvaltı içerden gelir, burada dışardan bir şey alamayız, diye cevap verdi.

(*) 18 Ağustos 1917'de benim için tahammül edilemeyecek olan bu durum şimdi bütün Türkiye'de tabiidir. (1938). Atatürk Devrimi'nin derinliğini bugünkü kuşakların bizim kadar anlamasına imkân yoktur, çünkü bizim gibi görmemiş, yaşamamıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Ben, nefere bağırdım:

- Ulan ben kâhya değilim, git dediğimi yap!

Asker korktu, gitti.

Biraz sonra bir kadın hizmetçi geldi, kahvaltıda neler yediğimi sordu.

- Ben lazım olanı aldırırım, dedim.

Kadıncağız benim sert tavrımdan çekindi, çıktı.

Ama, beş-on dakika geçmişti ki, mükellef bir sabah kahvaltısıyla beraber Halil Paşa'nın eşi Safiye Hanım geldi.

Safiye Hanım:

- Selâhattin Bey, biz alıştığımız şekilde kahvaltı yapıyoruz, sizin başka arzularınız varsa, onları da emredersiniz... diyerek devam etti:

- Müsaade ederseniz bu sabah kahvaltısını beraber yapalım.

Havsalamın alamadığı bu olaylar karşısında sersemlemiştim. Ne yapmam gerektiğini bilemiyordum. Duygularım düğüm düğümdü. Safiye Hanımın bu davranışları benim milli ve dini vicdanımı sarsıyordu. Sonra ben bir subaydım. Paşanın uşağı değildim. Bu biçimde vekilharç durumuna girmem, askerlik onurumu kırıyordu.

Ancak bu kadar gürültüden ve buraya geldikten sonra görevimi birdenbire bırakmak da işime gelmiyordu. İçin için bir hesaplaşmaya düşmüştüm.

İşe başladığımdan birkaç gün sonra Paşayla kapıdan çıkarken bir adama rast geldik. Adam, kumandana bir şeyler söyledi. Bunun üzerine Paşa bana:

- Bu adama para veriniz, dedi.

Ben şaşaladım, ne parası verecektim. yanımda birkaç lira vardı.

Paşa benim sersemlediğimi görünce:

- Peki, akşama verin, deyip yürüdü.

Daireye gelince Basri'ye sordum:

- Örtülü ödenekten para al!

Levent Şahverdi Arşivi

Levazım Reisine söyledim, bana iki yüz lira kağıt para verdi. Bu olaydan birkaç gün sonra da Reis beni çağırdı.

- Paşanın Levazımda bulunan örtülü ödeneğini size vereceğiz. Bunu teslim alın.

- Ne kadar?

Ve hesap çıktı.

On yedi küsür bin altın...

Kırk küsur bin kağıt lira...

Beş bin küsur liralık mecidiye...

Yuvarlak hesap altmış bin lira...

Bir altın lira 6-7 kağıt lira ettiğine göre teslim alacağım para 150 bin lira kadar oluyordu.

Ben bu kadar parayı ne yapardım.

Basri'ye söyledim:

- Alınız başka çare yoktur.

Bir sürü tartışmadan sonra parayı aldım ve karargâhta bir kasaya koydum.

Parayı teslim aldığımı Halil Paşa'ya söylediğim zaman dedi ki:

- Bağdat'ta iken para verdiğimiz adamların verdikleri senetleri bir torbaya koymuşlar, Bağdat'ın düşüşünde bu torba Bağdat'taki karargâhta kalmış. İngilizler şehre girince bu senet torbasını bulmuşlar, böylece bize gizli olarak hizmet eden kimseleri yakalamışlar. Bir kısmını astılar, bir kısmını hapsettiler, bir kısmını memleketten sürdüler. Hem biz birtakım istihbarat kaynaklarını kaybettik, hem de bir sürü adam bize hizmetinin karşılığını çok acı olarak çekti. Bundan sonra para verdiğiniz kişilerden senet almayın ve bir yere kaydetmeyin. Ben sırf kayıt ve hesap olmasın diye parayı levazımdan alıp size verdim.

Böyle bir kaydı yok, senedi yok, miktarı çok bir para harcamasının nasıl olacağını ve benim herhangi bir zandan nasıl kurtulacağımı düşündüm.

Levent Şahverdi Arşivi

- Paşam, dedim, yarın bu paranın hesabını ben nasıl veririm, vermezsem, veremezsem namuslu bir adam kişiliğimi dışarıya karşı nasıl koruyabilirim?

Halil Paşa:

- Namusunuza inanıldığı için bu para size veriliyor. Hesap sorana ben hesap veririm.

Yavaş yavaş yeni hayatıma alışıyordum. Gerçi para verdiklerimden senet almıyordum, ama emre rağmen bir defter tutuyordum. Defterde altın, mecidiye, kâğıt haneleri açmıştım. Her aybaşında on bin altın lira geliyordu. bunu da ben teslim alarak hesaba katıyordum.

Günlük hayatımı şöylece düzenlemiştim:

Sabah dört buçukta kalkıyordum. Güzelce yıkandıktan sonra saat beşte Paşanın atlarından birine binerek iki saat kadar çölde geziyordum. Saat yedide eve geldiğim zaman bugün de şahane sayılacak ve o günlerde bulunmasına imkân olmayan bir sabah kahvaltısı yapıyordum.

Saat sekiz olunca Paşaya imzalamak için sunulacak evrak geliyordu. Bunların hepsini okuyor, Paşanın okumadan imzalaması gerekenleri ayırıyordum. Okuması lazım gelenlerden benim fikrime aykırı olanlara küçük bir özet yapıyordum.

Bunları hazırladıktan sonra o gün pişecek yemekleri inceliyor, gerekli parayı gerekli kişilere veriyor ve onları çarşıya gönderiyordum.

Bu işlerin bitiminde telefonlar başlıyor, birçok kişisel başvurma oluyordu. Bunları da not ediyordum.

Öğleye kadar bu işler sürüyordu.

Paşa, şafak sökerken yatar, tam öğle topu atılırken kalkardı.

Öğle yemeğini yedikten sonra hazırladığım evrakı yukarı gönderir, yatardım.

Halil Paşa saat üçe doğru imzaladığı evrağı bana gönderirdi. Ben de bu resmi belgeleri karargâha yollardım.

Saat dörtte otomobil geliyordu. Paşayla daireye gidiyorduk.

Levent Şahverdi Arşivi

Halil Paşa yediye kadar dairede çalışıyordu.

Yedide eve geliyorduk.

Az sonra Birinci Şube Müdürü Kurmay Yarbay Aşir, Kurmay İkinci Başkanı Basri ve Kurmay Başkanı Alman Paraküvin eve geliyorlar ve paşa ile fortrak (*) yapıyorlardı. Bu iş sekiz buçuğa kadar devam ediyordu.

Ve bu saatten sonra da Paşa, ya evde, veya Valinin evinde bazı arkadaşlarıyla toplanıyordu. Sabaha kadar içiliyor, poker oynanıyordu.

Poker oynarken ben yatıp uyuyordum.

Eğer evdeysek kendi yatağımda, Valinin evinde bulunuyorsak orada bir yatakta yatıyordum. Giderken beni uyandırıyorlardı.

GARİP OLAYLAR

Yaverlik günlerim bir sürü garip olay arasında geçip gidiyordu.

Arapkirli Cemal, o sıralarda cephede çok sıkılmıştı. Bu değerli arkadaşımı karargâha almak için yaptığım bütün girişimler başarısız kaldı. Geçmişteki olay yüzünden Halil Paşa, Cemal'i istemiyordu. 21 Ekim 1917'de Kolordunun bir muharebesi sırasında Cemal esir düştü. Basri, ne pahasına olursa olsun, Cemal'i karargâha almadığına çok pişman oldu.

O günlerde 18'inci Kolordu Personel Şubesi Müdürü Şevket'ten - Şevket o sırada İstanbul'da izinli bulunuyordu- bir mektup aldım. Diyordu ki:

"Senin Ordu Yaverliğine tayin olunduğunu haber aldım, tebrik ederim. Şimdi senden mühim bir ricam var. benim için hayatidir. Ne olur ihmal etme... Cafer Tayyar Bey, benim yerime bizim sınıftan Binbaşı Baha'yı (**) getirmiş.

(*) Fortrak: Durum muhakemesi yapmak için toplantı.

(*) Baha 1938'de Albay ve Milli Savunma Bakanlığı Zat İşleri Müdürüydü.

Levent Şahverdi Arşivi

Ben kendi sınıfımdan olan birinin emrine giremem. Giremeyince benim cepheye bir bölüğe gitmem gerekir. O işi de yapamam. Sıhhatim de elverişli değil Sen beni Ordu Karargâhında bırakmak için bütün kuvvetini kullan. Eğer bunu yaparsan, bütün ömrünce senin kulun olur, bunu unutmam."

Şevket'in mektubuna aldırmamam gerekti, ama aklımdan çok duygularımla hareket ediyordum. Basri'ye durumu anlattım.

- Gelsin de düşünürüz, dedi.

Ben de Şevket'e gelmesini telgrafla bildirdim.

Bir süre sonra Şevket geldi, bu sefer de Basri vazgeçti:

- Şimdilik Kolorduya gitsin, ilerde mümkün olursa yaparız.

Ben bu beklenmeyen cevap karşısında istifaya kalkıştım. Basri, Şevket'i Ordu Zat İşleri şubesine almak zorunda kaldı. Ve bana dedi ki:

- Arkadaşını korumak için yaptığın bu davranışı beğenirim, ama sanıyorum ki Şevket'in şahsında iyi bir arkadaş seçmiş olmuyorsun.

O günlerde bir başka önemli olay daha oldu:

"On sekizinci Kolordu Kurmay Başkanı Saffet Bey mezunen İstanbul'a gelmiş, ya İstanbul'da kalmak, veya başka bir ordu bölgesine nakil talebinde bulunmuş. Bu talep reddedilerek vazifesi başına hareketi emredilmiştir. Dikkatinizi çekerim."

Bu yazıdan birkaç gün sonra Basri beni çağırdı:

- Saffet yarın geliyor, aranızdaki durumu bilirim. Geçmişi tamamen yok sayarak ona göre iyi davranışta bulunman ve saygı göstermen gerekir. Bunu senden hem rica ederim, hem isterim.

Ertesi sabah telefon çaldı. karargâh Kumandanı:

- 18'inci Kolordu Kurmay Başkanı Saffet Bey şimdi Demirkapı'dan (*) telefon ediyor. 51'inci Tümen Kumandanı Albay Sami Sabit Bey'le akşam oraya gelmişler, Kamyon bozulmuş, kendilerine bir kamyon gönderilmesini rica ediyorlar.

(*) Musul'a 60 kilometre uzaklıkta, şimdi Irak-Suriye sınırında Telliköçek istasyonu.

Levent Şahverdi Arşivi

Karargâh Kumandanına şu emri verdim:

- Saffet ve Sami Beyler için Karargâhta derhal iki oda hazırlayın. Akşam misafir edileceklerdir ve yemeği de Paşanın evinde yiyeceklerdir. Musul'da kaldıkları sürece Paşanın misafiridirler, kendilerine telefon edin şimdi araç gönderilecektir.

Sonra Ordu Karargâh Otomobil Subayı Sadi'ye, Paşanın arabasını bana göndermesini Demirkapı'ya kadar gidip geleceğimi söyledim, beri yanda ahçıya bundan böyle iki kişilik fazla yemek yapmasını ve özellikle o gün için iyi bir yemek hazırlamasını söyledim. Küçük bir kâğıtla Paşaya bütün yaptıklarımı yazdım. Kumandan uyanınca verilmesi ricasıyla Hanımefendiye gönderdim. Henüz araba gelmişti ki Hanımefendi odama geldi:

- Sami Sabit ve Saffet Beylere karşı çok saygı duyduğunuzu anlıyorum. Müsaade ve muvafakat ederseniz ben de sizin misafirlerinize karşı vazifemi yapmak isterim. Kendilerini bu akşam yemeğe davet ediniz.

Safiye Hanım'ın gösterdiği bu nazik ilgiden çok duygulandım, teşekkür ederek ayrıldım.

Az sonra çölde yıldırım hızıyla gidiyorduk. Otomobil seksen kilometre süratle yol alıyordu, saat dokuzda Demirkapı'daydık.

Sami ve Saffet Beyler beni görünce şaşırdılar. Ve Paşa adına hoş geldiniz demeye geldiğimi söylediğim zaman Saffet çok sevindi. O hem geçmişin hem de İstanbul'da kumandanlıkta gördüğü ağır muamelenin havasında eziliyordu. Boynuma sarıldı, beni öptü. Hep beraber arabaya binip Musul'a döndük. Basri'ye durumu anlattım, çok memnun oldu.

Öğleden sonra her zamanki gibi Paşayla dairede çalıştık. Akşam eve vardığımız zaman bahçede mükellef bir sofra hazırlandığını ve ordu bandosunun toplantıyı neşelendirmek için çağrıldığını gördük.

Kumandan:

- Safiye sana fazla iltifat ediyor ve misafirlerini fazla ağırlıyor... diye bana takılırken Hanımefendi aşağıya indi:

Levent Şahverdi Arşivi

- Sofra yirmi kişiliktir ve davetlilerinizi ona göre tanzim edin... dedi.

Sami Sabit ve Saffet Beyleri kapıda karşıladım. Saffet beni kenara çekti, en derin ve içten bağlılığını tekrar etti, bir kutu vererek:

- İstanbul'dan getirdim; bir hatıra olarak kabul edersin.

Kutuda yarım düzine çorap vardı. Ben bu pahalı çorapları evlenince ye kadar giymedim.

Birkaç gün geçtikten sonra misafirlerimiz cepheye gittiler. Ancak ben insanın kıymetinin kuvvetine göre biçildiğini artık öğreniyordum. Cephede en ağır görevlerin altından kalkan Selâhattin Efendi, bir hiçti... Ama bugün Ordu Yaveri Selâhattin Efendi önemli bir kişiydi. Nasrettin hocanın kürk hikâyesi geçerliydi hayatta...

23 Ekim 1917'de Celal'den şu şifreyi aldım:

"6. Ordu Yaverliğine,

Şimdi validemden aldığım bir telgraf, size de vaktiyle izah etmiş olduğum veçhile hemşiremin desti izdivacını talep eden ve pek muhik olarak red cevabı alan amcazadem Hasan Efendi'nin kendilerini pek ziyade rahatsız ettiğini ve hükümete müracaatlarının neticesiz kaldığını bildiriyor. Aynı zamanda bazı haysiyetşikenane muamelat karşısında kalmışlar. Amcamın sıhhatinden bahsederek bütün ailenin şeref ve haysiyetinin teminini benden rica ediyorlar. Mezun gitmekligim mümkün olmadığı takdirde Üçüncü Orduya nakil ve bu suretle şu hadisenin önünü almak kabil olduğunu zannediyorum. Bu iki suretten hangisini terviç ve tensip ediyorsanız bildirmenizi ve delaletinizi rica ederim.

18. K. Erkanharbiyesinde
Celal"

Buna şu şifreyle cevap verdim:

"Celal, mezun gitmen ve naklinin icrası hemen adimülimkan olmakla beraber, evvelce de söylediğim gibi netice vermez. Amcanın ad-

Levent Şahverdi Arşivi

resini biliyorum. Amcazadenin adresini de ver, onu birkaç gün içinde ses çıkaramaz vaziyete sokarım.

6. Ordu Yaveri Selâhattin"

Celal bu davranışıma evet cevabı verdi. Mektubunda diyordu ki:

"Selâhattin, ben henüz iyi düşünmeye iyi karar vermeye alışamadım. Bu hal benim için hayatta iyi şeyler hazırlayamaz zannediyorum. Her zaman beni ikaz edecek Selâhattin'i bulamayacağım."

Durum belirgindi.

Suşehrinde bulunan 3'ncü Ordu Kumandanı Vehip Paşa'ya Halil Paşa imzasıyla şu şifreyi yolladım:

"3. O. K. -Suşehri,

Ordumuza mensup kıymetli bir zabitin hemşiresi, ailesiyle birlikte Trabzon'dan muhaceretle Ordu'ya gelmişlerdir. Akrabalarından (...) adresindeki Hasan Efendi bu kıza tasalluta başlamış ve aile namusunun korunması için yardım istiyorlar. Cephede bulunan bu zabitin aile namusunu korumak hepimize düşen vazife olduğundan, bu hususun teminini diler, ellerinizden öperim.

6. O. K. Halil."

Kırk sekiz saat sonra Vehip Paşa'dan şu şifre geldi:

"6. O. K. -Musul

Hasan Efendi buldurulmuş ve elleri kelepçeli ve yaya olarak Ordu'dan jandarma muhafazasında, Suşehri'ne yola çıkarılmıştır. Gelince Divanıharb-i Örfi'ye verilecek ve ses çıkaramaz hale sokulacaktır. Gözlerinizden öperim.

3. O. K. Vehip."

Levent Şahverdi Arşivi

Günler böyle geçiyordu. Ben ordu çevresine Halil Paşa çevresine artık yabancılık çekmiyordum. Fakat yeni mücadele konuları çıkıyordu. Halil Paşa'nın etrafında İttihatçı ve Komitacı birtakım subaylar vardı. Bunlar güya Halil Paşa'yı, yapılacak herhangi bir suikasttan koruyacaklardı ve güya İttihat ve Terakki Fırkası'nın belli başlı kahramanlarıydı. Cephede her gün derelerle kan akarken, erkeği, kadını, çocuğu cephelerde ve cephe gerisinde boğuşurken Halil Paşa çevresine toplanmış bu kahramanlar alayı adeta milletin ıstırabıyla eğleniyor, hiçbir kanunu tanımıyorlardı.

Bunlardan Asteğmen Hakkı bir gün bana geldi. her ay örtülü ödenekten beşer altın lira aylık aldıklarını birkaç aydır bunun kesildiğini söyleyerek arkadaşlarıyla birlikte kendisine bu paraların verilmesini istedi.

İsmail Hakkı'nın bu dileğini söyleyince, Paşa:

- Pekâla, veriniz!

- Bu parayı ne hakla alıyorlar?

- Ne bileyim, böyle bir usul konmuş, böyle gidiyor, bu usulü bozmayalım.

- İyi ama, herkesin böyle açıktan gelen paraya ihtiyacı vardır.

- Pekâlâ sen de al!

- Benim aldığım kadar cephede çalışan bütün arkadaşlarımızın da ihtiyacı var. Müsaade ederseniz Kolordu'ya soralım, kimin ihtiyacı varsa bir cetvel yapalım ve subaylara böylece dağıtalım.

- Elimizdeki para buna yeter mi?

- Yetmediği halde, ordunun bazı subaylarına böylece para verdiğiniz duyulduğu zaman sizin için ne derler? Siz Ordu Kumandanısınız, her subaya eşit davranmanız gerekmez mi?

- Şu halde vermeyelim mi?

- Tabii.

- Pekâlâ!..

Paşa tartışmayı çok sinirli bitirdi. Ben de Paşa'nın çevresine bi-

Levent Şahverdi Arşivi

rikmiş yiyicilere milletin parasını verdirmedim. Verdirmedim ama, bu güruh beni yere vurmak ve görevden uzaklaştırmak için her şeyi göze aldılar.

BİR KADIN

Bu sabah odamda otururken kapıdaki nefer:

- Sizi bir kadın istiyor.

Kapıda her tarafı çarşaf biçiminde simsiyah bir örtüyle örtülmüş, yalınayak bir kadın gördüm. Yanında gene yalınayak ve perişan iki çocuk vardı. Çocuklar baştan ayağa çıban içindeydiler.

Kadın:

- Ben Mülazım (Teğmen) Hikmet Bey'in ailesiyim. İşte benim, işte çocuklarımın vaziyeti... Aç ve perişanız.

Alaydaki Jandarma Teğmeni Hikmet gözümün önüne geldi.

Ailesinin perişan durumu içimi titretti. Cephede çadırın önüne yaydığımız battaniyeye uzanmışken, Hikmet'in yıldızlı çöl gecelerinin bitmez tükenmez saatlerinde anlattığı hayat hikâyesini hatırladım.

- Buyrun, diyerek kadınla çocukları bahçedeki çadıra alıp odama geldim.

Ordu Levazım Reisi'ne şunu yazdım:

"Ordu Kumandanı'nın emri: Hamili kâğıt, Mülâzım Hikmet Efendi'nin ailesine ve çocuklarına, ordu ambarından parası mukabilinde miktarı kâfi giyecek, evlerinde yakacak ve yiyecek verilecektir. Verilen şeylerin faturası yaverliğe gönderilip aldırılacaktır. Her ay kendilerine bir aylık iaşe için erzak verilecek ve bedeli yaverlikten alınacaktır."

Bu kâğıtla birlikte hanıma on altın lira (yani yetmiş beş kâğıt lira) verdim, sonucu bana bildirmesini söyledim. Bir hafta sonra ha-

Levent Şahverdi Arşivi

nım ve çocuklar temiz kıyafetle gelip bana teşekkür ettiler. Bir süre sonra Hikmet'ten çok acıklı bir teşekkürname aldım. Daha sonra da Hikmet'i Musul Jandarma Alayı'na ailesinin yanına getirttim.

OLAYLAR

Harp içinde bunun gibi nice acıklı olaylar sürüp gidiyordu.

Bir sabah Musul'a çıkmıştım. Çizmelerimde mahmuz elimde kırbaç vardı, ama göğsümde kordon yoktu. Yolda giderken bir inzibat eri yanıma geldi:

- Subayların kırbaç taşımasını Merkez Kumandanı yasaklamıştı. Siz bu yasağa uymuyorsunuz, buyrun Merkez Kumandanlığı'na gideceğiz.

Neferin subaya bu küstahça hitabı ve Merkez Kumandanı'nın adı beni çileden çıkardı. Merkez Kumandanı İttihatçı ve Halil Paşa'nın adamı olarak tanınmış, aylıklarını kestiğim komitacıların takımından, herkesin korktuğu bir tipti.

- Sana bu emri kim verdi? diye sordum inzibata...

- Merkez kumandanı!..

- O herife söyle, haddini bilsin.

Nefer:

- Sizi merkeze kadar götürmek mecburiyetindeyim, siz gelmezseniz ben sizi götürürüm.

Tam çarşının ortasındaydık.

Ben bu küstahı ayağımın altına aldım, eşek sudan gelinceye kadar dövdüm ve dedim ki:

- Git Merkez Kumandanına söyle, ben Ordu Yaveriyim.

Eve geldim.

Az sonra telefon çaldı.

Açtım.

Merkez Kumandanı soruyordu:

Levent Şahverdi Arşivi

- Bir inzibat neferi dövmüşsünüz, doğru mu?

- Evet.

- Niçin?

- Sana ne?

- Ben Merkez Kumandanıyım.

- Ne istiyorsan, buraya gel söyle!.. dedim, telefonu kapadım.

Kendisini dev aynasında görüp, kişiliğinde birçok şeyler tevehhüm eden bu adam az sonra pür hiddet geldi:

- Siz verilen emre itaat etmemişsiniz, inzibat eri görevini yapmış, bu sefer de neferi dövmüşsünüz.

- Siz ne sıfatla emir veriyorsunuz, subayların nasıl giyineceğini gösteren bir dahiliye nizamnamesi vardır, siz bunun haricinde emir verebilir misiniz?

- Ben Merkez Kumandanıyım, lüzum gördüğüm emri verebilirim.

Ben telefonu açtım, santrala Ordu Kurmay Başkanını vermesini söyledim. Basri'nin adını duyunca ürken yüzbaşı:

- Konuşalım, Kurmay Başkanını ne yapacaksın? dedi.

Ben hiç aldırmadım.

Basri Bey'e:

- Efendim bugün başımdan bir olay geçti. Merkez Kumandanı yanımdadır, bu adama kanun ve nizamları istediği gibi çiğnemek hakkını verdiniz mi?

Basri:

- Bunu Paşa'ya söyleyin.

Telefonu Paşa'ya açtım. Ev içinde Paşa ile benim aramda telefon vardı. Kumandan:

- Ne var?

Ben olayı anlattım:

- Paşam, bu durum yalnız benim başımdan geçmiyor, ordunun her subayı hakaret ve tecavüz görüyor. Merkez Kumandanınız şahsınızın muhafızı ve sizin yakın adamınız olmak sıfatıyla kendini kanu-

Levent Şahverdi Arşivi

nun ve rütbelerin üstünde görüyor. Merkez Kumandanı yanımdadır, ne emredersiniz?

- Merkez Kumandanına söyleyiniz, amiri Basri Bey'dir, benimle münasebeti yoktur. Bu işi Basri tanzim etsin.

Ben tekrar telefonda Basri'yi buldum, Kumandanın emrini söyledim. Kurmay Başkanı:

- Aferin Selâhattin komitacı hergelelerle iyi mücadele ediyorsun.

Bu hiç beklemediği durumdan şaşkına dönen Yüzbaşı'ya:

- Bir daha Kumandanın evine gelmeyin, dedim. Burası İttihat ve Terakki Merkezi değildir. Burası Altıncı Ordu Kumandanı'nın karargâhıdır.

Merkez Kumandanı başını önüne eğip gitti ve o günden sonra kuzu gibi oldu.

Bir gün de Menzil Baştabibi ve yanımızdaki bir konakta kurulan hastanenin başında bulunan Yüzbaşı Abdülkadir (*) bana geldi:

- Selâhattin Bey, hastanenin ilaç ve süt için günde en az on kilo şekere ihtiyacı var. Ama bana ayda beş kilo şeker veriyorlar. Birçok hasta zabit ve askeri kurtaramıyoruz, şekersizlikten kayıplar veriyoruz.

Dr. Abdülkadir bunu söylediği zaman bizim evin aylık şeker sarfiyatı dört yüz kiloyu buluyordu. Telefonu açıp Levazım Reisi'ne söyledim:

- Şekerimiz az... dedi.

- Şekeriniz azsa Halil Paşa'nın evine ayda dört yüz kilo şekeri nasıl veriyorsunuz?

Levazım Reisi:

- O hepimizin hayatıdır, o yaşarsa biz yaşarız, bunun için her şeyimiz onundur.

Subayın, askerin hayatı pahasına paşasına hoş görünmek isteyen Levazım Reisi'ne:

(*) Sonradan İstanbul'da İç Hastalıkları Uzmanı Prof. Albay Abdülkadir.

Levent Şahverdi Arşivi

- Millet yaşarsa ordu yaşar, ordu yaşarsa kumandanı yaşar. Paşa'ya karşı gösterdiğiniz bu cömertliği hastalara karşı gösterseydiniz, millet sizi daha şerefli bir namuslu tanırdı.

Telefonu kapadım, Abdülkadir boynuma sarıldı:

- Hay Allah senden razı olsun!

Derhal bir kâğıt aldım. Olayı Halil Paşa'ya özetleyip, emirlerini rica ettim. Paşa benim yazdığım kâğıdın altına:

- "Yalnız çocukların sütüne ve günde beş kahvenin içilmesine kâfi şekeri alalım üst tarafı hastaneye verilsin, bundan sonra evde çay içilmesin, tatlı yapılmasın..." diye yazmış.

Bir gün odamda oturuyordum.

Hanımefendi haber yollamış, arkadaşları gelmiş, gezmeye gidecekler, otomobil istiyor.

- Otomobil Ordu Kumandanına mahsustur, hanımefendi binemezler, arzu ediyorlarsa arabaya binsinler... diye haber gönderdim.

Bu olaydan sonra da Safiye Hanım otomobil istemedi.

Halil Paşa, millet ve devlet işlerinde doğru olana büyük saygı gösteriyordu. Aradan epey bir zaman geçtikten sonra bir gün bana:

- Selâhattin, Safiye otomobille gezmek istiyor, sen yalnız binmesine müsaade etmiyorsun, ben de gidemiyorum, ne olur ara sıra beraber binip gezseniz.

Paşa'ya dedim ki:

- Efendim, Safiye Hanım benden küçüktür, genç ve güzeldir. Her ikimizi otomobilde yalnız görenler ne söyler, böyle bir şeyin yayılmasına siz ne dersiniz?

Bu cevap Halil Paşa'nın hoşuna gitti:

- Selâhattin, dedi, sert ve kaba davranışların karşısında bazen çok sinirleniyor ve bir şeyler yapmak istiyorum, ama temiz ve mert bir ruhun var. Buna karşı saygı duyuyorum. Sana bir şey yapamıyorum. Ne para, ne içki, ne de eğlence seni bu yaşta yere vuramıyor, ümit ederimki bu millete çok hizmetin dokunur.

Levent Şahverdi Arşivi

TAARRUZ

5 Kasım 1917'de İngilizler Dicle üzerindeki ve Musul'un 180 kilometre güneyindeki Tikrit mevziine taarruz ettiler. Bu haber gelince Ordu Kumandanı cepheye hareket emrini verdi. Birinci otomobilde Halil Paşa, Kurmay Başkanı Alman Yarbay Paraküvin, ben... İkinci otomobilde Kurmay İkinci Başkanı Basri ve Birinci Şube Müdürü Binbaşı Halit... Akşama doğru cephenin altmış kilometre kuzeyindeki Şirkat'e geldik. Geceyi orada çadırlarda geçirecektik. Cepheye telefon ettik. Muharebe aleyhimize dönmüştü. Yarın sabah savunmayı sürdürmeye çalışacak olan Kolordu, direnme umudu görmüyordu.

Durum tartışıldı.

Halil Paşa tartışmayı yönetiyordu. Sonunda şöylece karar verildi:

Kolordunun yarın kuzeye çekilmesi zorunludur. Zaten böyle bir ihtimal dikkate alınmış ve geride Cebeli Hamrin mevzii hazırlanmıştır. Ancak bizim bulunduğumuz yerle Tikrit arasındaki yol, Kolordu'nun çekileceği Cebeli Hamrin mevzii dışında kalmaktadır. Bu yol yarın sabahtan itibaren tehlikeye girecektir. Tehlikeye girmese bile, Kolordu yarın öğleden önce Cebeli Hamrin'e çekilince İngilizlerin etkisi altına girecektir. Bu yolda kumandanın otomobil gezisi rizikolu olacaktır. Böylece bizim de kolorduyla birlikte Cebeli Hamrin'e çekilmemiz gereklidir. Ancak Hamrin dağlarında otomobil için yol olmadığından Musul'a atlarla dönmek bir haftalık bir zaman isteyecektir. Bu bir hafta içinde İngilizler Kerkük cephesindeki 13. Kolordu'ya taarruza başlarsa Ordu başsız kalacaktır. Şu halde yarın sabah buradan cepheye değil, geriye Musul'a dönmemiz uygundur. Muharebenin yönetimini Kolordu Kumandanı'na bırakmak daha mantıkîdir.

Demek ki sabahleyin Musul'a dönülecekti.

Gece yarısı oluyordu.

Herkes ayağa kalkmıştı. O dakikaya kadar tartışmayı sadece bir dinleyici olarak izlemiştim. Birden Halil Paşa'ya dedim ki:

- Müsaade ederseniz bir şey arz etmek istiyorum Paşam.

Levent Şahverdi Arşivi

- Söyle!

- Ordu sizin buraya geldiğinizi duydu. Şimdi cepheye gitmeden döndüğünüzü öğrendikleri zaman durumun zannettiklerinden de kötü olduğunu hesaplayacaklar, moralleri bozulacak. Şimdiye kadar ne vakit tehlikeye düşmüş olsalar yanlarında görmeye alıştıkları Halil Paşa'nın tehlikeden kaçması kumandana besledikleri inancı yıkacak... Ordumuz giderilmesi mümkün olamayacak bir çöküntüye düşecektir. Bana kalırsa buna meydan vermemek, cepheye gitmek gerekir.

Sözlerimi sonuna kadar serinkanlılıkla dinleyen Kumandan konuşmayı Fransızca olarak Kurmay Başkanı Paraküvin'e nakletti. Alman birdenbire fena kızdı ve Paşa'ya:

- Bir teğmenin böyle harp meclisinde bulunması doğru değildir. Sizin kendisine gösterdiğiniz yakın alâkadan ötürü biz onun yüksek rütbeli kurmayların toplantılarında bulunmasına ses çıkarmıyoruz, ama söze karışmasına tahammül edemem.

Toplantı böylece bitti.

Fakat ben sabaha kadar uyuyamadım, şafak sökerken kalktım, telefonla cepheyi aradım, 14. Tümen Kumandanı Yarbay Valdeçeşmeli İsmail Hakkı'yı (*) buldum.

Durumu sordum. Akşamki toplantıyı anlattım. İsmail Hakkı:

- Kolordu Kumandanı Caffer Tayyar durumu kavramamıştır. Muharebe çok feci yöne doğru gitmektedir. Bugün İngilizlerin saldırıyı sürdüreceklerini sanıyorum. Kumandana söyle muhakkak cepheye gelsin, yoksa ordunun mahvolması mukadderdir.

CEPHEYE

Ben bu cevabı alınca doğru Halil Paşa'nın çadırına gittim. Kumandanı uyandırıp İsmail Hakkı'nın söylediklerini kelimesi kelimesine aktardım.

(*) İsmail Hakkı, 1923'te Albay ve Tümen Kumandanı olarak Silivri'de öldü.

Levent Şahverdi Arşivi

Halil Paşa:

- Yarım saate kadar her şey hazır olsun! Cepheye gideceğiz.

Emir gerekenlere tebliğ edildi. Hazırlık başladı. Alman Kurmay Başkanı'nın Alman olan emir erini çağırıp, Başkanı kaldırmasını, yarım saat sonra hareket edileceğini söyledim. Hazırlık bitti. Kurmay Başkanı itiraz ettiği zaman Halil Paşa:

- Siz isterseniz geri gidin, merkezden idare edersiniz, ben Ordunun başında ve muharebe meydanında bulunmak zorundayım.

Bu cevap Kurmay Başkanı'nın bana yaptığı hakarete şiddetli bir karşılık olmuştu.

Bir saat sonra savaş meydanında Cafer Tayyar'ın karargâhında idik.

Bağdat'ın iki yüz kilometre kuzeyindeki Dicle üzerinde Tikrit kasabası dolayındaki karargâhı karmakarışık bulduk. Birlikler dünkü muharebeden fena halde sarsılmıştı. Kolordu önceden hazırlanmış olan ve daha güvenli sayılan Cebeli Hamrin'e çekilmek için hazırlık yapmakta ise de gündüz vakti İngilizler'in üstün süvari ve hava kuvvetleri karşısında bu işin yapılmasının çok zor olacağı anlaşılıyordu. Kumandanlar bu işi tartışırken ben de Kolordu Kurmay Başkanı Saffet'i arıyordum. Celâl, Cafer Tayyar'ın emir subayıydı. Saffet'in telefon çadırında olduğunu söyleyerek bana dedi ki:

- Cafer Tayyar, Saffet'e kızdı, muharebe sevk ve idaresine karışmamasını, telefon santralına oturup gelen raporları yazmasını söyledi.

Durum Saffet için çok kötüydü. Nihayet akıllı bir küçük subayın yapacağı işin Kolordu Kurmay Başkanı'na yaptırılması büyük bir hakaretti.

Yanına gittiğim zaman Saffet'i portatif bir çadırda duran telefon santralının yanında, telefon neferinin yanına uzanmış gördüm. Arkasında bir er kaputu vardı.

Beni görünce gözleri dolu dolu oldu:

- Selâhattin bana oh deme! Sana yaptıklarımın karşılığını ödü-

Levent Şahverdi Arşivi

yorum ve acısını çekiyorum. Bu günler benim hayatımın son günleri...

Saffet o zaman yirmi sekiz yaşında bir kolordu kurmay başkanıydı.

Aylarca bana kan kusturmuş Saffet'ten tam intikam alınacak zamandı. Ancak ben o insan değildim:

- Biz Saffet Bey'i bir değer olarak tanırız, dedim, bu kıymet üzerinde başkalarının fikirlerine dalkavukluk edecek kadar alçalmayız. Saffet Bey'in lâyık olduğu yere geleceğine her zaman inanırız. Şahsımıza gelince Saffet Bey'in hareketlerinin noksanlarımızı gidermek istemesinden ileri geldiğini bilmekteyiz, bunun minnettarıyız.

Saffet bunun üzerine kendisini tutamadı, hüngür hüngür ağlayarak:

- Selâhattin beni affet, senin mert ve necip ruhuna saygısızlık ettim!.. diye boynuma sarıldı.

O sırada bir er koşarak geldi. Ordu Kumandanı'nın beni çağırdığını söyledi. Koştum Halil Paşa:

- Selâhattin, bak biz buraya gelmemiş olsaydık Cafer Bey bütün birlikleriyle Cebeli Hamrin'e çekilip Şırkat'ı boş bırakacakmış. Sebebi: Elinde haritası yok. Bu hareketin sonucunda Kolordu olduğu gibi esir düşecekti.

Ve Alman Kurmay Başkanı'na da Almanca:

- Selâhattin'in karakteri kumandan kurulunun bilgisine üstün geldi.

Bu Alman'a bir tokat daha demekti. Ben Paşa'nın iltifatından yararlanarak:

- Efendim, kurmayınız Basri Bey hocamdır, yıllarca yardımcılığını yaptım. 18'nci Kolordu Kurmay Başkanı Saffet Bey de iki senedir bana askerî terbiye ve fikir verdi. Eğer bir ödev yapabilmişsem şeref tamamen onların çabalarına bağlıdır.

Çok zeki olan Kumandan bunun üzerine:

- Yahu Saffet nerede? Gelsin Kurmay Başkanı sıfatıyla bize durumu açıklasın, dedi.

Levent Şahverdi Arşivi

Saffet çağrıldı, tabii Caffer Tayyar Bey bu işten memnun olmadı. Üç saat kadar savaş meydanında kaldıktan sonra Musul'a döndük. Karargâhtan ayrılırken Saffet:

- Selâhattin, içinde bulunduğum şartları görüyorsun, demişti.

ŞİFRE

9 Kasım 1917'de Musul'a geldiğimiz akşam Başkumandanlıktan "kişiye özel" işaretli bir şifre aldık:

"Karargâhı Umumî (Başkumandanlık Karargâhı) Birinci Şube (Harekât Şubesi) Müdür Muavini Kurmay Binbaşı Tahsin Bey son Filistin seyahatinde bir otomobil kazası sonunda şehit olmuştur. Bu görev için tavsiye edeceğiniz bir kurmay subay var mıdır?"

Şifreyi Paşa'ya sununca sordu:

- Böyle bir adam var mı?

Cevap verdim:

- Saffet Bey.

Paşa hayretle yüzüme baktı. Demek istiyordu ki:

- Sana bu kadar ağır hakareti yapan ve senin bu kadar aleyhinde bulunan Saffet'i şimdi sen mi tavsiye ediyorsun?

Paşa'nın gözlerinden okuduğum bu soruya karşılık olsun diye dedim ki:

- Saffet ile aramızda geçen olaylar şahsidir, söz konusu olan iş ise memleket işidir.

Paşa:

- Peki, düşünelim, dedi.

Akşam üzeri fortrak için Kurmay İkinci Başkanı Basri eve gelmişti. Kumandan:

- Başkumandanlıktan gelen şifreyi Basri'ye ver, diye emretti.

Basri şifreyi okur okumaz:

- Mümtaz var, dedi.

Levent Şahverdi Arşivi

Mümtaz, o sırada 13'üncü Kolordu Birinci Şube Müdürü ve binbaşıydı (*).

Paşa:

- Selâhattin de Saffet'i tavsiye ediyor... deyince Saffet'e karşı hiç de iyi düşünceleri olmayan Basri kudurdu. Üçümüz arasında uzun süren bir tartışma oldu. Nihayet Kumandan, Basri'ye:

- Saffet'in şahsen en çok hasmı olan Selâhattin'dir ve hepimizin gencidir, en çok haksızlığa o uğramıştır. Ama ödev söz konusu olunca bunu unutmuştur, bize örnek vatanseverlik göstermiştir. Artık bu iş üstünde tartışmak gereksiz... Sen de ben de biliriz ki bu işe lâyık adam Saffet'tir... diye sorunu noktaladı ve bana emretti:

- Bir şifre yaz Başkumandanlığa, Saffet'i bildirelim.

Gayet güzel bir şifre yazdım, Saffet'in bu işe tayinine müsaade edilmesini adeta istirham ettim.

Bizim yazımız Başkumandanlığa henüz gitmişti ki Cafer Tayyar'dan bir yazı geldi. Bu yazıda Kurmay Başkanı Saffet'in görevini beceremediği ve kendisinin bir tabur kumandanlığına atanmasıyla yerine münasip bir kişinin gönderilmesi isteniyordu (**).

Kâğıdı Paşa'ya gösterdim:

- Dursun, dedi.

12 Kasım 1917 gecesiydi.

Gece yarısına doğru Başkumandanlıktan bir şifre geldi. Saffet Bey'in Karargâh-ı Umumî (Başkumandanlık Karargâhı) Birinci Şube Müdür Muavinliği'ne tayin edilmiş olduğunu bildiriyor, en kısa zamanda İstanbul'a görevine başlamak üzere gönderilmesi emrediliyordu.

Ben hemen bizden 180 kilometre ötede bulunan 18'inci Kolordu Karargâhını telefonla buldum. Süvari Celâl'i telefona istedim ve dedim ki:

- Saffet Bey'e şimdi haber ver, Karargâh-ı Umumî Birinci Şube

---

(*) 1940'da Erzurum'da Kolordu Kumandanı ve Korgeneral.

(**) Düşünülmeli ki o tarihte ben Teğmenken Tabur Kumandanlığı yapmıştım.

Levent Şahverdi Arşivi

Müdür Muavinliği'ne tayin olunmuştur. Bu emir hemen tebliğ olunacaktır, kimsenin haberi olmasın.

Aradan bir buçuk saat geçti. Uyandırıldım. Kolordu beni istiyormuş. Telefon başında Saffet:

- Selâhattin, Celâl'le bir haber yollamışsın, olmasına imkân olmayan, olmayacak olan böyle bir haberin sebebini anlamadım. Bu nedir?

- Şifreyi okuyorum, bu şifreyi henüz kimse görmedi. Size tebliğ edilecektir. Yalnız kimse duymasın.

Saffet çok heyecanlıydı, tekrar sordu:

- Şifre bir yazıya cevap veriyor. Paşa beni inha etmez.

- Konuştuğumuz zaman anlatırım.

- Hayatımı sana borçluyum, minnettarım, gözlerinden öperim, varol kardaşım.

Sonradan öğrendim ki Cafer Tayyar'ın kendisini tabur kumandanlığına tayin etmesi üzerine Saffet intihara karar vermiş. Çünkü orduya gönderilen yazıdan haberi olunca düşünmüş ki çok kesin hasmı olan Ordu Kumandanı, Kurmay Başkanı ve yaver, Cafer Tayyar'ın isteğine mal bulmuş mağrıbî gibi yapışacaklar...

Saffet işte bu havalar içindeyken ben Başkumandanlıktan gelen şifreyi Halil Paşa'ya verdim. Görüşüldü. Nihayet Ordu Birinci Şube Müdürlüğü görevini vekâleten gören Kurmay Binbaşı Halit'in Kolordu'ya tayini uygun bulundu. Yalnız kimseye bir şey söylememesi, hatta Halit'e de bir şey sezdirilmemesi münasip görüldü. Kolordunun yeni mevzilerini görmek isteyen Halil Paşa'nın bir geziye çıkması ve emirlerini cephede, yerinde vermesi kararlaştırıldı.

Üç gün sonra Halil Paşa, Kurmay Başkanı Alman Paraküvin, Başkan Muavini Binbaşı Basri, Birinci Şube Müdürü Halit, ben, keleklerle cepheye hareket ettik. Bir gece yarısı Kolordu Karargâhı'nın bulunduğu sahile yanaştık. Başta Paşa olarak herkes kıyıya çıkmıştı, en sona ben kalmıştım. Tam karaya ayak bastığım zaman biri kolumu tuttu.

Baktım Saffet Bey:

- Haydi benim çadıra, dedi.

Levent Şahverdi Arşivi

Çadıra girdik. Saffet bulut gibi sarhoştu. Durumu sordu. Ben de anlattım. Başkumandanın sorusu üzerine Halit Paşa'nın kendisini tavsiye ettiğini ve sonucun bu biçimde geliştiğini söyledim.

- Bunu ne Paşa yapar, ne Basri... Bunu sen yaptın, açık söyle... dedi Saffet.

- Ben bir piyade teğmeniyim, bir Kolordu Kurmay Başkanı'nın tayininde rey sahibi olabilir miyim! Ben bu kadar şımarık, haddini bilmez miyim? dedim.

Bu cevap dört ay önce aynı çadırda Saffet'in bana şımarık demesine karşılıktı. Saffet bunun üzerine:

- Selâhattin, ben edepsizlik ettim, beni affet, hayatımı kurtardın, bütün ömrüm boyunca bunu ödemeye çalışacağım... diye gözyaşlarıyla boynuma sarıldı.

Ben de duygulanmıştım. Epey oturduk.

Ertesi günü Paşa beni çağırdı. Yanında Kurmay Başkanı, Muavinleri ve Kolordu Kumandanı vardı.

- Saffet Bey'in emrini yazınız, bana getiriniz. Kolorduya tebliğ edeyim, dedi.

Cafer Tayyar bu emrin isteği doğrultusunda olduğunu sanmıştı. Memnun bir çehreyle bana:

- Yaver çabuk getir emri.

Biraz sonra Saffet'in Karargâh-ı Umumi Birinci Şube Müdür Muavinliğine, Halit'in Kolordu Kurmay Başkanlığı'na atandıklarına değin emri kumandana imzalatıp Cafer Tayyar'a verdiğim zaman Kolordu Kumandanı kül gibi oldu, asık bir suratla:

- Saffet Bey çok akıllıdır, Allah alanlara mübarek etsin, dedi.

Yarım saat sonra herkes Saffet'i tebrike koşuyordu.

Tebrik edenlerin başında o tarihe kadar Saffet'e türlü hakareti yapmış olanlar da vardı.

Ertesi sabah yola çıkıp Musul'a vardığımızda Saffet:

- Selâhattin, benim param yok, arkama giyecek elbisem de yok.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu durumda Karargâh-ı Umumi'ye gidersem Almanların yanında kötü duruma düşerim.

Halil Paşa'nın iznini epey zorlukla alarak Saffet'e bin lira karşılığında yüz altın lira verdm. İki gün sonra kendisini yolcu ettik.

AÇLIK

Günler geçiyordu ama Musul bölgesinde açlık başlamıştı. Halep, Konya gibi yerlerde büyük erzak ambarlarında buğday stoku vardı. Ama bunlar bize ulaşamıyordu. Çünkü tren ancak Nusaybin'e kadar gelmişti. Nusaybin'den musul'a 150 kilometre vardı. Bu mesafe yazın her tür taşımaya elverişliydi. Ancak kış gelince sadece hayvan ve deve işliyordu. Deve, Nusaybin'den Musul'a on sekiz günde geliyordu. on sekiz gün de dönüş... Demek ki, 36 günlük bir iş... Bir deve ancak kendi yiyeceğinin yirmi sekiz günlük miktarını taşıyabiliyordu. Demek ki deve yararsızdı. Aynı durum Musul'un ilerisinde bulunan Kerkük, Süleymaniye bölgesi için de geçerliydi. Buraları da Musul'dan 14 - 15 günlük bir hayvan yürüyüşü uzaklığındaydı. Böylece ne biz gerilerde bulunan erzakı Musul'a getirebiliyor, ne de Musul'a geleni cephelere gönderebiliyorduk.

Her yanda açlık başlamıştı.

Ordu aç kalmasın diye halkın elindeki erzakı paralı ve parasız alıyorduk.

Böylece açlık halkta yoğunlaşıyordu.

Musul'da bir ekmek bir gümüş mecidiye (yani bir lira) ve sonraları üç liraya çıkmıştı. Halk bu parayı bulup ekmek alamazdı. Açlıktan ölüm olayları başladı. Her gün sokaklarda kadın, erkek, çocuk, ihtiyar bağıra bağıra ölüme gidiyor, bir çare bulunamıyordu. Ölen çocukların etini kasap dükkânlarında koyun ve kuzu eti diye satan veya aşçı dükkânlarında pişirip halka yediren 10 - 12 kişi idam edilmişti.

Ordu bir yandan da elinde bulunan askerin ve hayvanların ölme-

Levent Şahverdi Arşivi

mesi için onları erzakı daha bol öteki askeri bölgelere nakletmek için Başkumandanlıktan izin istemişti. İki piyade tümeni ve bir süvari tümeni Suriye ordusu emrine gönderilmişti.

Ne var ki böylece İngilizler karşısında durumumuz giderek kötüleşiyordu.

Biz bu duruma düşünce bazı satın alma kurullarımızı İran sınırından sokarak oralardan erzak almaya çabaladık. Ancak İngilizler bunu haber aldılar ve istihbarat subaylarını o bölgelere göndererek İranlılardan erzakı daha pahalıya satın aldılar, aldıklarını da olduğu yerde yaktırdılar. Böylece Altıncı Ordu'yu dağılmak ve küçülmek zorunda bıraktılar.

O günlerde çadırımda otururken bir er geldi ve birinin beni görmek istediğini söyledi.

- Gelsin, dedim.

İçeriye beyaz sadakor elbiseli, beyaz sakallı bir adam girdi. Gün görmüş bir kişi olduğu anlaşılıyordu.

Kendisini:

- Ben Sabri Paşa, diye tanıttı. Halil Paşa'yı görmek istiyordu. Görüştürdüm. Kumandan daha sonra beni çağırarak dedi ki:

- Bu zat topçu ferikliğinden (tümgenerallikten) emekliymiş. Şimdi burada iaşe sıkıntısı çekiyormuş. Bizden iaşe konusunda yardım istiyor. Levazımla görüş, bir şey yapacak durumda isek yapalım.

İnceledim. Kendisine erzak veremeyecek durumda olduğumuzu anladım.

Halil Paşa:

- Öyleyse aydan aya para verelim, erzakını kendisi sağlasın.

O günkü duruma göre ayda otuz altın vermek için karar alındı. Sabri Paşa'nın evini aradım. Kentin kenarındaymış. O günlerde Celâl birkaç gün izinli bana gelmişti. Beraber kalkıp adamcağızın evine gittik. Bizi boş bir odaya aldılar. Kırık iki sandalye bu odanın mobilyasıydı. Az sonra Paşa geldi. Kendisine durumu anlattım. Her aybaşı otuz altın getireceğimi, Kumandanın ellerinden öptüğünü söy-

Levent Şahverdi Arşivi

ledim. Sözlerimi sonuna kadar serinkanlılıkla dinleyen adam birdenbire kızdı:

- Ben bu devletin paşalığını, Irak Genel Valiliğini yapmış bir eski askerim. Devlet beni yirmi dört lira maaşla emekliye ayırmıştı. Bugünkü durumda geçinemiyorum. Mevkiin en büyük kumandanı olan adama başvurdum. Onun bize bakması görevinin gereğidir. Ben dilenci değilim, kimseden sadaka istemem...

Adamcağız hem bunları söylüyor, hem de zangır zangır titriyordu. Celâl ve ben kendisini birçok dil dökerek teselli ettik. Ve işin içyüzünü anlattık. Bu paranın bir sadaka olmayıp bir başka yoldan görev gereği olduğunu söyledik.

Sabri Paşa bunun üzerinde duruldu. Ve bizlere hayatını anlattı:

Öğrendik ki, Paşa 1881 yılında Bağdat'ta çıkan bir isyan üzerine Abdülhamit tarafından görevlendirilmiş. İki yıl kadar Bağdat'ta kalmış, sonra İstanbul'a dönmüş, 1891'de Bağdat tekrar karışmış. Bu sefer Irak Valisi ve Kumandanı göreviyle Sabri Paşa'yı tekrar Bağdat'a yollamışlar. 1891'den 1908'e kadar bu görevi yürütmüş. Bağdat'da evlenmişler. Evlendiği kızın da şehirde emlâki ve dolaylarında arazisi varmış. Sabri Paşa 1908 inkılâbında emekliye sevkedilince Bağdat'a yerleşmeyi tercih etmiş. 1917'ye kadar böylece yaşamış. Bağdat İngilizlerin eline düşeceği zaman ahaliden bazı itibarlı kişiler Sabri Paşa'ya demişler ki:

- Burası Müslüman bir memlekettir ve senin de memleketindir. Artık yaşlısın, Türkiye'ye gidip mücadele edemezsin. Burada kal, başımıza geç, bizi gâvur zulmünden koru!.. Bu da bir hizmettir.

Paşa bu teklifi kabul etmiş, ama İngiliz uçakları şehri bombardımana başlayınca bu kadar yıl taşıdığı asker üniformasının biçimlendirdiği ruhu isyan etmiş ve yabancı bir milletin elinde esir yaşayamayacağını anlamış... Yirmi dört kişilik ailesini tam Bağdat'ın düşeceği gece kentten çıkarmış. Bu kadınlı-erkekli büyüklü-küçüklü yirmi dört kişi bir araba ve bir binek atıyla, bazıları da yürüyerek Musul'a varmışlar. Aile kuşkusuz böyle bir kaçışta ancak pahalı ve taşınabilecek

Levent Şahverdi Arşivi

şeyleri yanlarına alabilmişler. Musul'da ellerinde avuçlarında kalanı yemeye başlamışlar. Bir yıl sonra satacak bir şey kalmamış.

Hikâyesini anlattıktan sonra ihtiyar Paşa:

- Bir zamanlar Abdülhamit'in valisi ve kumandanı diye beni alkışlayan ve yoluma yüz süren halk nerede? Bunca yıl hizmet ettiğim şu memlekette aç ve acınacak duruma düşen bana yazık değil mi?

O tarihte seksen yaşına yaklaşmış Sabri Paşa'nın hali beni ve Celâl'i ağlatmıştı (*).

RUSLARLA MÜTAREKE

12.12.1917'de Ruslar telsiz telgrafla altıncı Ordu'ya mütareke aktine hazır olduklarını bildirdiler. Telgrafın altında General Dadivileksi imzası vardı. Biz de telsizle Musul'a gelebileceklerini ilettik. 22 Aralık 1917'de bir Rus Mütareke Kurulu geldi.

Kurul, Kurmay Albay Behrek, Kurmay Yüzbaşı Çoprikof, Ahali Komiseri Tarko, Topograf subayı Çikiliyap'la İhtilâl Derneği adına bir nefer ve iki emir erinden meydana geliyordu.

Aynı gün Üçüncü ordu bize Van gölüyle Karadeniz arasındaki bölgede Ruslarla Mütareke imzalandığını bildirdi.

Ruslarla bir hafta süren konuşma ve tartışmadan sonra 1 Ocak 1918'de mütareke imzalandı. Aynı gece ordu Kumandanı evinde bir ziyafet verildi. Bu ziyafette Rus kurulu üyelerinden başka, Halil Paşa, Kurmay Başkanı Paraküvin, Kurmay Başkan Muavini Basri ve ben vardık. Yemek sohbetler ve tatlı konuşmalarla sürüyordu. Bir sırasını getirerek Rus kurul Reisi Albay, Halil Paşa'ya:

- Siz, dedi, bizim ihtilâlimiz dolayısıyla bugün galip duruma geldiniz. Oysa sizin Alman ve Avusturya İmparatorluklarıyla birlikte ye-

(*) O tarihte benim bu hikâyeden çıkardığım sonuçlar: 1. Emeksiz bir şey vermek terbiyesizliktir, emeksiz bir şey alan aşağılıktır. 2. Özgür bir insan, yabancı bayrağı altında yaşayamaz. Sefil olacağını bilse de kendi bayrağı altında yaşamayı tercih eder.

Levent Şahverdi Arşivi

nilgiye uğramanız mukadderdi. Kazanmanız bir şanstır. Ancak görüyoruz ki bugün siz Almanların elinde bir alet olmuşsunuz. Vatanınızda Alman menfaati gütmekten ve vatanınızı Almanlara teslim etmekten başka bir şey yaptığınız yok. Bugünkü galibiyetiniz size çok pahalıya mal olacak ve siz en büyük düşman olarak Almanlarla çarpışacaksınız.

Alman Kurmay Başkanının bulunduğu bir sofrada bu saldırgan bir konuşma sayılırdı. Ordu Kumandanı Halil Paşa güleç bir çehreyle şampanya kadehini kaldırdı:

- Albayın şerefine içelim, dedi ve içti.

Hepimizi üzen ve adeta gazaplandıran sözlere karşı Kumandanın nasıl olup da serinkanlılığını koruduğuna şaşıyorduk. Halil Paşa şampanyasını bitirdikten sonra söze başladı.

- Aziz Albayım, görüyorum ki durumu daha iyi kavramanız için bilmeniz gereken bazı noktalar var, müsaade ederseniz size açıklayayım. Büyük savaşın neden ilan edildiğini ve harp sonu neler olacağını biliyorduk. Tarafsız kalmamıza imkân bulunmadığını da kabul etmiştik. Çünkü iki büyük grubun arasındaydık. Ve öncelikle sizin grubun yolu üzerindeydik. Acaba hangi tarafa yardım etmeliydik ki bizim çıkarımıza uygun olsun? Bunun için tarihimize bakmak gerekiyordu. Biz de ona baktık. Bir yanda Almanya - Avusturya, öte yanda Fransa - İngiltere - Rusya... Son üç yüz senelik tarih, bize bütün Türk ülkelerini her türlü şenaat ve zulümle istilâ eden devletin Rusya; bütün Müslüman ulusları esareti altında tutan ve sömürge yönetimi altında yaşatan devletlerin de Fransa ile İngiltere olduğunu öğretiyordu. Almanlarla bir hesabımız yoktu. Avusturya'da çok az Müslüman kitlesi yaşıyordu. Şu halde hesap açıktı. Biz Rus'un, İngiliz'in, Fransız'ın tabii düşmanıydık. bu devletler yıkılmalıydı ki Türk ve Müslüman âlemi nefes alabilsin. Biz galip gelip gelemeyeceğimizi düşünmedik. Biz bin yıllık tarihimizin bizden istediğini yapmak kararıyla muharebeye girdik.

Almanların bize hâkim olmasına gelince...

Levent Şahverdi Arşivi

Türk hiçbir hâkimiyeti hiçbir devirde kabul etmiş değildir. Son yüzyılların icabı olan geri kalmış durumdayız. Zafere ulaşmak için her vasıtaya başvurmamız tabiidir. Biz de böyle yaptık. Vasıtaları ve askeri bilgileri bizden üstün olan Almanlardan yardım istedik. Eğer onlar bu yardımı hürriyetimiz ve istikbâlimiz pahasına kullanmaya kalkarsa, onları da bir düşman gibi vatanımızdan kovmak bizim için bir vazife olur. Biz bu vazifeyi yerine getirmekte acz göstermeyiz.

Kumandan bu sert konuşmadan sonra Alman Kurmay başkanına dönerek ileri sürdüğü fikirlerin doğru olup olmadığını sordu. Paraküvin bu soru üzerine ayağa kalktı ve Halil Paşa'yı büyük saygıyla selâmladıktan sonra:

- Ben sizin Kurmay Başkanınızım. Görevim Türk vatanını korumak için elimden geleni yapmaktır. Bunun dışında herhangi bir hareketim olursa, sizin beni vatanınızdan atmanız tabiidir.

Gece böylece sona erdi.

Mütareke Kurulu ertesi sabah hareket etti. Ama hepimizde derin bir şevk ve umut kıpırdanmaya başlamıştı. Yüzyıllardan beri her zaman yenildiğimiz Ruslar artık yenilgiye uğramışlardı.

Bu sırada Azerbaycanlı bir kurulun da geldiği, Kerkük'teki 13'üncü Kolordudan bildirildi.

Kurul Musul'a geldiği zaman bizden istedikleri şeyi anladık: Rusya artık dağılmıştır, Rus devleti yoktur. Çarlık yönetimi altında yaşayan bütün uluslar ayaklanmış, bağımsızlık istiyorlar, Kafkas Türkleri de bir Türk hükümeti kurmak için yardım istiyorlar.

Bu dilek başkumandanlığa yazıldı. Başkumandanlık, bu kurulun yanına birkaç subay verilerek Azerbaycan'da bir keşif ve inceleme yapılmasını emretti. Bunun üzerine Kurmay Yüzbaşı İsmail Berkuk, Yüzbaşı Sarıgüzelli Mithat (*), Topçu Teğmeni Muzaffer bu kurulla Kafkasya'ya gönderildi.

(*) 1940'ta Devlet Demiryollarında satınalma Komisyonu Reisi.

Levent Şahverdi Arşivi

Kurul, Musul - Kerkük - Bana yoluyla İran'a geçti ve Tebriz - Çulfa yoluyla Gence'ye vardı. Sonra Bakû ve Kuzey Kafkasya'ya gitti.

Kafkasya'da bir keşif hareketi yapılırken İngilizler de Irak'tan bir taarruz yapmışlardı. Bu muharebe için biz de Kerkük'e gitmiştik. Kerkük'te Başkumandanlıktan bir telgraf aldık:

- Azerbaycan'da yapılacak harekât ve kurulacak hükümet için kimi münasip görürsünüz. Bir hafta önce Şeyh Sunusi ile Trablus'tan gelen kaymakam Nuri Bey'i mi, Miralay Kâzım Karabekir'i mi? diye soruyor Enver Paşa...

Nuri Bey Enver Paşa'nın kardeşiydi ve 1909'da subay çıkan bu sınıf henüz yüzbaşı rütbesindeydi. Nuri Bey kaymakamlığa yükseltilmişti. Enver'in ve Nuri'nin amcası olan Halil Paşa, bu işe Karabekir'in münasip olduğunu yazdı (**).

Kerkük'ten tekrar Musul'a döndüğümüz zaman gene Başkumandanlıktan şöyle bir şifre aldık:

- Afgan kralının yanında çalışmak üzere kendisine yüz bin altın vererek bir subay göndermek istiyorum. Tavsiye edeceğiniz bir subay var mıdır?

Halil Paşa bir hafta sonra şifreye cevap verdi:

- Yaverim Mülâzım Selâhattin'i bu işe tavsiye edebilirim."

Kumandan bu şifreyi yazmak üzere bana verdiği zaman itiraz ettim:

- Ben bu işi yapamam, ne bilgim ne durumum elverişlidir, dedim.

Halil Paşa:

- Bu konuda yapılacak şeyi zaten kimse bilmez. Vatanını seven, ölümden korkmayan, kadına, paraya, rakıya zayıf olmayan her adam bu işi yapar. Sen de yaparsın... dedi.

Gariptir ki Halil Paşa kadına, kumara, rakıya eğilimi olan adam-

---

(**) Enver Paşa bu görevi Karabekir'e teklif etmiş, fakat Karabekir kabul etmemiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

dı. Bunlardan uzak duruşuma bakarak bana "ahmak" derdi ve buna rağmen beni bu karakterimden ötürü severdi.

BİR EMİR VE RAPORLAR

18 Aralık 1917'de merkezi Suşehri'nde bulunan Üçüncü Ordu, Erzincan'da Ruslarla mütareke imzalamıştı. Biz de 1 Ocak 1918'de Ruslarla mütareke imzalamıştık. Böylece İngilizlerle karşı karşıya kaldık. Bu durum bir ay kadar sürdükten sonra Başkumandanlıktan şöyle bir emir aldık:

- Bizimle mütareke yapan Rus ordusu cephemizden çekilmiş, yerine asi Ermeni taburları kalmıştır. Bu Ermeniler de mahalli Müslüman halka zulüm yapmaktadırlar ve birçok mahallede İslâmları imha ve mallarını yağma etmektedirler. Bunun için Üçüncü Ordu ileri harekete başlayacak ve Rus ordusunun esas kısımlarını buluncaya kadar ileri gidecektir."

Emir üzerine Üçüncü Ordu 7 Şubat 1918'de ileri harekete başladı ve:

13 Şubat 1918'de Erzincan'ı, 19 Şubat'ta Bayburt'u, 22 Şubat'ta Mamahatun'u, 24 Şubat'ta Trabzon'u, 12 Mart'ta Erzurum'u, 16 Mart'ta Köprüköy'ü, 25 Mart'ta Oltu'yu aldı.

Ne var ki bu harekât çok çetin oldu. Çünkü mevsim bölgenin müthiş kışıydı. Yalınayak ve çıplak asker... Yolsuz bir arazi... Türk ordusu buna rağmen bir destan yarattı. Vehip Paşa Ordu Kumandanıydı. Yakup Şevki Paşa ve Miralay Karabekir Kolordu Kumandanları... Karabekir, Erzincan - Erzurum - Kars şoşesi üzerinden bu taarruzun asıl yükünü sırtına almıştı. Bu muharebeler sonunda otuz altı yaşında general oldu.

İleri hareketin raporlarını her akşam Vehip Paşa, Altıncı Ordu'ya veriyordu (*). Ben her akşam hızır bekler gibi bu raporları bekler,

(*) Bu raporlar yayımlanmamıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

okurken çoğu defa hüngür hüngür ağlardım. Hatırımda kaldığına göre biri şöyleydi:

"Erzincan'a giren birliklerimiz, Erzincan sokaklarında duvarlara memelerinden çivilerle çakılmış, dudakları, kulakları kesilmiş ve gözleri oyulmuş kadınlar bulmuşlardır. Sokaklarda, gözleri çıkarılmak, kesilmek ve yakılmak suretiyle öldürülmüş binlerce genç ve ihtiyar görmüşlerdir. Yakılmış ve çukurlara doldurulmuş cesetler her yanı kaplamaktadır."

Çarlık Rusyası'yla savaş, Karadeniz'deki donanmamızın Sivastopol'u bombardıman etmesiyle 29 Ekim 1914'te başlamış ve 26 Mart 1918'de Brestlitovsk Barış Antlaşması'yla bitmişti. Trabzon'un Ruslar tarafından işgalinde Süvari Celâl'in annesi ve kardeşleri Ordu'ya çekilmişler orada derin bir sefalet içine düşmüşlerdi. Celâl Trabzon'un alınması üzerine hem ailesini görmek, hem de onları alarak tekrar Trabzon'a yerleştirmek üzere izin istedi.

Onun izin istemesi bende de heves uyandırdı.

Ben de izin istedim. Verdiler Celâl Musul'a geldi. Beraber hareket edecektik. Ama havalar yüzünden hareketimizi biraz erteledik. Çünkü Musul'dan Nusaybin'e kadar otomobille gidecektik. Havalar çok yağmurlu olduğu için çamurun kurumasını ve yolun araba yürüyecek hale gelmesini bekliyorduk.

Celâl'in Musul'dan İstanbul'a ve İstanbul'dan Trabzon'a gidecek parası yoktu. Bunu Halil Paşa'ya söyledim, iki yüz lira aldım. Bu iki yüz liranın yirmi lirasını altın ve yüz seksen lirasını da kâğıt olarak verdim.

Ama benim yanımda ancak 30 - 35 lira vardı. Sonradan düşündüm ki belki para lâzım olur. Levazım Reisine bana işleyecek üç maaşı avans olarak vermesini söyledim. Levazım Reisi Hüsnü benim bu sözlerime şaştı:

- Elinde bu kadar örtülü ödenek var, oradan al! dedi.

Ancak şiddetle karşı koydum, benim ısrarım karşısında çaresiz:

- Peki!.. diye kabul etti.

Levent Şahverdi Arşivi

Ben izinli olduğum zaman yaverlik görevini Ordu Otomobil Subayı Sadi Rifat yürütecekti (*).

Ben elimdeki bütün ödevleri ve elimde bulunan on sekiz bin küsur altın lira, on beş bin küsur gümüş mecidiye ve yetmiş bin küsur lira kâğıt parayı devrettim.

Artık görevime bakmıyordum ve yolların açılmasını bekliyordum.

İSTANBUL'A DOĞRU

Henüz yollar kapanmadan İstanbul'dan bir yüzbaşı gelmişti. Bu yüzbaşı İstanbul Kolordu Kumandanı Mehmet Ali Paşa'dan Ordu Kumandanı Halil Paşa'ya ve İstanbul Kolordu Kurmayı sınıf arkadaşım Üsteğmen Nizamettin'den bana bir mektup getirmişti.

Mehmet Ali Paşa'nın Halil Paşa'ya yazdığı mektubun özeti şuydu:

"İstanbul'da hayat çok pahalılaştı. Karargâhta subaylara yemek verdiriyorum. Fakat bu yemek devletin verdiği bir nefer tayınlık seferî zamla idare edilmiyor. Bu yüzden subaylar zorluk çekiyor. Haber aldım ki sizin Ordu bölgesinde bir altın lira yedi kâğıt lira ediyormuş. Burada ise bir altın lira 3-3.5 kâğıt liradır. Size bin altın lira gönderdim. Bunları orada bozdurursanız, arada hasıl olacak farkı subay tabldotu hesabına alacağım ve bu suretle buradaki subaylara biraz yardım etmiş olacağım."

Nizamettin de bana yazdığı mektupta gelen yüzbaşıya elimden geleni esirgemememi yazıyordu. Bu işi Levazım Reisi ile görüşüp Musul'da 6-6.5 lira eden altınları Kerkük'te bozdurmayı sağladım. Kerkük'te bir altın lira, 7-7.5 liraydı.

Günler böyle geçerken bir gün bir telgraf aldık. Enver Paşanın kayınbiraderi Başkumandanlık Otomobil Müfettişi Şehzade Miralay

(*) Sadi Rifat 1940'ta Elektrik Şirketinde Levazım Müdürüydü.

Levent Şahverdi Arşivi

Abdürrahim Efendi (*) Musul'a geliyor. Artık ben göreve bakmadığım için Abdürrahim Efendinin karşılanmasına ait işler Sadi'ye kalıyordu. Gece ben evde oturuyordum. Baktım Ordu Topçu Müfettişi Kaymakam Sarı Emin Bey geldi (**). Yolun açıldığını, yarın sabaha bir kamyon kolunun Nusaybin'e hareket edeceğini ve Paşaya vedaya geldiğini söyledi. Ben de o sırada Valinin evinde bulunan Sadi'ye bunu ilettim. Sadi cevap verdi:

- Paşa Topçu Kumandanının gözlerinden öptü; selâmet diliyor.

Sadi'ye:

- Paşaya söyle yarın ben de gidiyorum, dedim.

On dakika geçmeden telefon gene çaldı.

Sadi:

- Paşa geliyor, topçu Kumandanı da orada beklesin.

Kumandan geldi, önce Topçu Kumandanıyla görüştü. Ona son söz olarak:

- Senin paran yoktur, Selâhattin sana para versin, dedi.

O gittikten sonra Paşa yukarı çıktı. Sonra tekrar benim odama geldi. Yukardan getirdiği bir listeyle İstanbul'dan alınmak üzere 200-300 lira tutarında birtakım şeyler ısmarladı. Sonra Başkumandan Enver Paşa'yla yapacağım mülâkatın özünü anlattı. Halep Valisi Bedri, Konya Valisi Muammer Beylerle neleri görüşmem gerektiğini söyledi. Bunlar bittikten sonra dedi ki:

- Yanına lüzumu kadar para al, belki sonradan aklıma bir şeyler gelirse sana ısmarlarım.

- Peki, dedim. Ama Levazım Reisi bana hâlâ para vermemişti ve tabii yanımda çok az para olacaktı. Bütün umudum Celâl'e verdiğim paraydı. Paşa odadan çıktıktan biraz sonra tekrar girdi:

- Ne kadar para alacaksın?

- İki-üç yüz lira kadar.

(*) Şehzadelere rütbeleri ne olursa olsun, "Efendi" denirdi.

(**) Sonradan General Emin Bey.

Levent Şahverdi Arşivi

- Üç bin lira al. Hem de Ahmet Bey'in refikasına ve büyük hemşirene benim namıma para ver. Elbette onlar da sıkışık durumdadırlar. Özellikle Ahmet Bey'in ailesine sıkıntı çektirmemek bize düşer ve bir borçtur.

Bu kadar parayı fazla ve lüzumsuz gördüğümü söyleyince, odada hazır bulunan Sadi'ye:

- Selâhattin üç bin lira almazsa Merkez Kumandanına telefon et, göndermesinler, dedi.

Kumandan çıktıktan sonra Sadi'yle karar verdik: Ben otuz altın lira ve bin iki yüz kâğıt lirayı yanıma alacağım. Bin beşyüz lirayı da Sadi benim adıma İstanbul'a askerî murahhaslığa yollayacak.

Gece Basri Bey'i gördüm. O da ailesine verilmek üzere bir mektup yazdı. Yüzbaşı Şevket (*) de ailesini görmemi rica etti.

Bütün bunlar 1 Mart 1918 gecesi oluyordu.

Ben yüzbaşılığımı bekliyordum, Celâl de üsteğmenliğini...

Bunu da İstanbul'daki murahhaslığımıza sormuştuk. Bize her ikimizin de terfiğinin çıkacağını, çıkar çıkmaz da haber vereceklerini bildirmişlerdi.

1 Mart 1918 Sabahı Musul'dan bir kamyonla Demirkapı'ya hareket ettik (**).

Hareketimiz bir tonluk Avusturya kamyonlarıylaydı. Bunlar Nusaybin'den Musul'a erzak ve cephane taşıyorlardı. Musul'dan da yaralı, izinli götürüyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nda o zaman ne bu biçimde otomobil vardı, ne de makineleri kullanacak adam... Bu yolları Avusturyalılar kullanıyorlardı. Biz de yanlarına birer Türk eri koyarak, şoför yetiştirmek için uğraşıyorduk (***).

Yola çıktığımız günün akşamı Demirkapı'ya geldik ve yattık.

Gece yağmur başlamıştı. Çölün en yağışlı mevsimiydi. Sabah

(*) Sonradan Gümüşhane Milletvekili.

(**) Demirkapı'nın adı sonradan Telliköçek oldu.

(***) Büyük savaştan sonra memlekette çok otomobil olması, savaş ve savaşta Alman-Avusturya arabalarında staj görenler nedeniyledir.

Levent Şahverdi Arşivi

kalktığımız zaman dört bir yanın su içinde olduğunu gördük. Bizim arabaların yürümesine imkân yoktu. Çölün ortalık yerinde ve aç kaldık. Telefonla Musul'a haber verdik. Avusturyalılar uçakla kendilerine ve neferlerine erzak getirdiler. Bir sürü subay olduğumuz halde, bizi kimse düşünmedi. Alman ve Avusturyalılar bizim ülkemizde bizim araçlarımızla kendi erlerine bizim subaylarımızdan daha iyi bakıyorlardı.

Halil Paşa'nın kayınbiraderi Asaf Bey'in İstanbul'a götürülmek üzere verdiği kırılmış bademi Celâl'le ertesi sabah yemeye başladık. Yattığımız ahırda Posta Genel Müfettişi Kurmay Albay Refik, Ordu Topçu Müfettişi Yarbay Emin de vardı. Refik Bey uzun gezileri yalnız başına yapmış bir tecrübeli kişiydi. Yola ihtiyatlı çıkmıştı ve yanında yiyeceği vardı. Fakat bize bir şey vermiyordu.

Halil Paşa'nın çavuşu Balıkesirli Muharrem de izinli olarak bizimle birlikte memleketine gidiyordu, kafileye dahildi. Tabiî o da açtı. Akşam üzeri yanıma geldi ve şu haberi getirdi. Muharrem, Nusaybin'e doğru demiryolu döşeyen Alman mühendislerin yakındaki çadırına gitmiş, Ordu Kumandanının yaverinin burada olduğunu ve yiyeceğe ihtiyacı bulunduğunu söylemiş. Almanlar:

- Biz kendisine yemek vermeyi şeref biliriz, demişler.

Akşam üç kişilik yemek gelecekmiş.

Biz bu havadise pek sevindik.

Akşama doğru Albay Refik Bey gene sofrasını açtı ve Yarbay Emin'i de çağırdı bir sürü kuru yemek vardı sofralarında... Ama bize bir dilim vermek aklına gelmiyordu. Oysa ben ona Musul'da gerektiğinde çok yardım etmiştim. Albay hiç oralı değildi. Ve sanırım halimize kıs kıs gülüyordu.

Akşam oldu, Muharrem iki Arapla birlikte mükemmel bir sofra getirdi. Tavuk, yumurta, pasta, şarap, meyve... Hele sıcak ekmekler nefisti. Bizimki bunu görünce şaşırdı. Yerini sorunca söyledik. Almanlar üç gün sabah kahvaltısı dahil olmak üzere bize çok güzel baktılar. Refik Bey de tavuk ve yumurta almak üzere emir erini gönde-

Levent Şahverdi Arşivi

rince mühendisler "Burası bakkal dükkânı değildir, biz bunu sırf Halil Paşa'nın yaverine karşı bir cemile olsun diye yapıyoruz" cevabını vermişler.

Üç gün sonra hareket ederken kendilerine ne kadar borcumuz olduğunu sordum. Para almadılar. Ben de mühendise on altın lira göndererek bunu hizmeti yapanlara vermesini teşekkürlerimle bildirdim. Böylece üç günlük yemek bize on altına mal oldu. Ancak bu parayı vermemin nedeni, memleketin parasını dağıtmak değildi elbet... Halil Paşa'ya duyulan saygıyı sürdürmekti.

Demirkapı'da acıklı bir anım daha var:

Geldiğimizden bir gün sonra müthiş bir kokuyla uyanmıştık. Her yanı aradık. Yanımızdaki ahırdan ölmüş bir Türk erinin cesedini çıkardık. Zavallı oraya kadar hasta olarak gelmiş, ahıra girmiş, ölmüş, kimsenin haberi olmamış.

Nokta kumandanı bir Arap binbaşıydı. Kendisine her çeşit hakareti yaptık.

Askeri gömdük.

Zavallı Mehmet...

Arap ellerinde gömdüğümüz Anadolu Türklerinden biri de buydu.

BİR ANDA

Demirkapı'dan hareketimizin akşamı Nusaybin tren istasyonuna (*) geldik.

Dört yıldan beri tren yüzü görmemiştik.

Tren bize uygarlığın en büyük işareti gibi göründü. Kendimizi bir anda İstanbul'da sandık.

(*) Nusaybin şimdi Güneyde son istasyondur. Sınırının öte yakasına Fransızlar Kamışlı adında bir Ermeni kasabası kurmuşlar. Diyarbakır, Van, Erzurum dolaylarından kaçan Ermeni ve Kürtleri buraya yerleştirdiler. Ve buraya Elcezire adını verdiler. Ben 1935-38 yıllarında bu sınırda müfettişlik görevi yaptım.

Levent Şahverdi Arşivi

Ertesi sabah uyandığımız zaman Enver Paşa'nın kardeşi Nuri'nin trenle İstanbul'dan geldiğini öğrendik. Ben Nuri'nin Azerbaycan'a gideceğini biliyordum. Halil Paşa da yolda rastgelirsem kendisiyle konuşmamı emretmişti. Bu emri yerine getirmek üzere gittiğim vakit trenin dışında bir subayın dolaştığını gördüm.

- Nuri Bey burada mı? diye sordum.

Yüzüme baktı:

- Paşa içerdedir, dedi.

Paşa deyiminin ne ifade ettiğini anlamadım:

- Ben Halil Paşa'nın yaveriyim, müsaade ederlerse, kendileriyle görüşmek istiyorum.

İsmimi mahsus söylememiştim ki, birden beni görünce şaşırsın kendisiyle alay edeyim. Daha önce de söylediğim gibi bu Nuri, ben Harbiye'deyken Dolmabahçe'de Padişahın Maiyet bölüğünde teğmendi. Hüseyin Rahmi'yle ben ve o, bize Türklüğümüzü öğreten Halit Bey'in evine giderdik. Sonra seferberliğin başlangıcında Haydarpaşa'dan birlikte Beşinci Kuvve-i Seferiye treniyle hareket etmiştik. O, Halep'te bizden ayrılarak Trablus'a gitmişti. Ve son olarak yarbay olduğunu öğrenmiştik. Arkadaşları henüz yüzbaşıydı.

NURİ PAŞA

Ben bütün bunları düşünürken subay geldi ve beni Paşanın istediğini söyledi. Bu sefer şaşırdım. Acaba biz bir başka Nuri Paşa'ya mı çatmıştık?

Vagona girdiğim zaman büsbütün şaşırdım.

Nuri, pür-azamet ayakta duruyordu. Ve üstünde Korgeneral üniforması vardı. Benimle görüştü. İstanbul'a gidip Enver Paşa'yı göreceğimi anlayınca, ağabeyine selâm söylememi ve durumu anlatmamı istedi. Musul, Halil Paşa ve ailesine değin benden bilgi aldı.

Levent Şahverdi Arşivi

Trenden hayretle çıkarken çok değerli bir kurmay subay olarak tanıdığım Nazım'la karşılaştım (*).

Nazım beni çağırdı, Musul, Kafkas, ve bölgeler konusunda bilgi aldı. Anladım ki, Nazım, Nuri'nin kurmayıdır. Bir daha hayret ettim: Nazım, Nuri'den hem yaşlı, hem kurmaydı, hem de çok akıllı ve bilgiliydi. Bu üst ve ast ilişkisini havsalam almıyordu. Nuri o tarihte 27, Nazım 29 yaşındaydı. Yirmi dokuz yaşında kurmay binbaşı, yirmi yedi yaşında korgeneral.

Vagondan ayrılınca demin beni Nuri Paşa'nın yanına götüren subayla karşılaştım. Bana kendisini takdim etti:

- Nuri Paşa'nın Yaveri Asaf! (**).

Benden bazı ricalarda bulundu. İstanbul'dan anî olarak yola çıkmış, mendil, çorap, kordon vesaire alamamış. Benden evine uğramamı ve bunları alıp kendisine göndermemi istiyordu.

- Mümkün değil, dedim, çünkü bunları evinizden alsam da size gelemez. İstediğiniz şeyler bende var. Gelin bavulumu açayım, beğendiğinizi alın.

Ve öyle yaptık.

İşte Kılıç Ali'yle tanışmamız o gün başladı.

Yalnız o gün çok üzülmüştüm.

Ben yüzbaşılığımı bekliyordum, Celâl üsteğmenliğini... O gün Musul'dan bir telgraf aldık, Celâl üsteğmen olmuştu. Bana bir haber yoktu. Oysa ben bir yıl önce 1917'de Karabekir tarafından yüzbaşılığa inha edilmiştim Ama beni yüzbaşı yapmamışlar iki muharebe kıdemi vermişlerdi. Bu sefer bize iki yük vagonu verdiler. Birine Nusaybin'de bize katılan Kurmay Yarbay Tümen Kumandanı Alâttin Bey (***) Topçu Kumandanı Emin, Albay Refik, ben, Celâl bir de başka subay, portatif karyolaları serdik. Ötekine de erleri ve eşyaları yerleştirdik.

(*) Bu Nazım, Millî mücadelede Kütahya'da Albay ve Tümen Kumandanı olarak kahramanca şehit oldu.

(**) Sonradan Kılıç Ali.

(***) Sonradan Tümgeneralken 1929'da Selimiye'de öldü.

Levent Şahverdi Arşivi

Tren hareket etti.

Havada güzel bir bahar kokusu vardı, hepimizde İstanbul'a gitmekten doğan yoğun bir sevinç...

Yolda ortaya masa koyduk, çeşitli oyunlar oynuyorduk. Yarbay Alâettin Bey esasen Kasımpaşalı namıyla maruftu. 1908'de Edirne'deki okula gelerek bize Hürriyetin ilânını bildirmişti. Alâettin Bey küfrün envaını kullanan doğru sözlü doğru özlü bir adamdı. Bir şeyden kızmış, boyuna Enver Paşa'ya küfrediyordu. Hatta bir ara:

- Herif amcasını ve kardeşini ordu kumandanı yaptı, bize hâlâ tümen kumandanlığını çok görüyor kerata, p..... diye söylenip durdu.

Sonra nedense aklına geldi ve bana görevimin ne olduğunu sordu. Altıncı Ordu yaveri olduğumu söyleyince savurduğu küfürlere pişman oldu. Benim bir boşboğazlık yapmamdan kaygılanmış olacak ki duyduklarımı kimseye söylememem gerektiğini anlatmaya çalıştı. Ben kendisine teminat verdim ama, yarbayın neşesi kaçmıştı.

Bense tren ilerledikçe yeniden ıstıraba gömülmüştüm. Terfi edemediğim için üzülüyordum.

HALEP

O vakitler trenler odunla işliyor, satte yirmi kilometreden fazla gidemiyor ve birçok istasyonda saatlerce kalıyordu. İki günlük bir seyahatten sonra sabah Halep'e gelebildik. Yirmi dört saat bu şehirde kalacaktı.

İlk defa gördüğümüz ve çok övgüsünü dinlediğimiz Halep'te bir otelde kalmak ve dinlenmek istedik. Celâl'le birlikte sorduk. Halep'in en meşhur oteli "Baron Oteli"ymiş. Oraya gitmek kararını verdik. İstasyonla Halep kenti arasındaki yol, diz boyuna çıkan bir toz yığını halindeydi.

Otele geldik. İstanbul'un Pera Palas'ı veya Tokatlıyan'ı demek olan bu otelin muhteşem kapısından içeri girdik. Resepsiyonda oturan

Levent Şahverdi Arşivi

adama bu gece burada kalacağımızı ve oda istediğimizi söyledik. Herif bizi baştan aşağı süzdükten sonra her halde otele lâyık bulmadı:

- Odalarımızın hepsi doludur, size verecek odamız yok, dedi.

Biz biraz da hakaret taşıyan bu cevap karşısında ne yapacağımızı düşünürken yukarı merdivenden bizim Kurmay Albay Refik Bey'in süslenmiş tıraş olmuş bir halde indiğini gördük. kendisinden medet umarak, durumu anlattık. Refik dedi ki:

- Burada yatıp niye para vereceksiniz! İstasyonda karyolalarınızı açıp yatın.

Biz büsbütün bozulduk.

Bir hafta önce Musul'da Refik Bey'in bana karşı tutumu neydi, şimdi ne olmuştu.

Otelden çıktık. Halep'in çarşısına doğru giderken birdenbire karşımıza eski arkadaşımız Jandarma Yüzbaşısı Şevket Turgut çıktı. Şevket Turgut yaver kordonluydu. Bir jandarmanın yaver kordonu taşıması Vali yaveri olması demekti Biz birbirimizi görüne şaşırdık, öpüştük. Ben hemen Şevket'e:

- Şimdi sen nesin? diye sordum.

- Vali yaveriyim.

Şevket bunu der demez otelde gördüğümüz hakareti anlattım. Derhal bizimle otele gelen Şevket, Baron'u çağırttı. Herif Şevket'in huzuruna bir köpek gibi yaltaklanarak geldi, emirlerini öğrenmek istedi.Şevket beni göstererek:

- Halil Paşa hazretlerinin yaverleri... dedi.

Baron bu sefer benim önümde iki kat olup elimi öperek emirlerimi sordu. Şevket:

- Bu gee burada kalacaklar, Vali Bey'in misafirleridirler. Kendilerine en iyi odayı verin istirahatlerini temin edin.

Baron:

- En iyi odayı Albaya vermiştik, müsaade buyrun eşyasını aşağıya indirelim.

Biz otelden çıktık. Bir yerde dinlendik konuştuk. Şevket:

Levent Şahverdi Arşivi

- Akşam yemeğine Şehzade Abdürrahim Efendi Valiye davetlidir, seni de Vali namına davet ediyorum, akşam otomobil seni otelden alır.

Ayrıldık, Celâl'le birlikte Merkez Kumandanlığı'na geldik. Merkez Kumandanı, Halil Paşa'nın sınıf arkadaşıymış. Halil Paşa yirmi altın yollamış ve karısı için Halep'ten altın bilezikler alınıp kendisine gönderilmesini istiyordu. Bu konuda bir de mektup yazmıştı. Parayı ben verecektim. Bunun için haber verdim. Merkez Kumandanı:

- Gelsin, demiş.

Odasına girdim. Ceketsiz, ayaklarını önündeki masaya koymuş, yarım yatar durumda bir adam:

- Ne istiyorsun? dedi.

Halil Paşa'nın mektubunu ve yirmi lirayı verdim. Mektubu okudu. Durumunu hiç bozmaksızın beni tepeden tırnağa süzdü. Sonra:

- Yaver Bey buraya kadar teşrif etmeye tenezzül etmediler mi?

Ben de yaver kordonu yoktu. Ben kordunu yalnız Halil Paşa'yla gezerken takar, kordonla gezmekten utanırdım.

- Yaver Selâhattin benim, dedim.

Yerinden fırladı:

- Buyursanıza beyefendi.

Hiç cevap vermeden çıktım. Arkamdan bağırıyordu.

- Selâhattin Bey, teşrif etseniz de bir kahve içseniz...

Arkamdaki subay üniformasına rağmen beni insan yerine koymayan bu adamla görüşmeye lüzum görmedim (*).

Biz, az sonra Celâl'le otele geldik, bir güzel yıkandık, yattık, uyuduk.

Akşam üzeri hazırlandım, otomobil geldi, beni Halep Valisi Bedri Bey'in evine götürdü. Yemekten önce Valiyle mahrem olarak Irak'ın iaşe ve askerlik durumunu konuştuk. Yemekte, Vali, Şehzade, ben ve Yaver Şevket Turgut vardık. Gece yarısına kadar sürdü konuşmalar...

(*) O zaman orduda İttihatçı subaylar kendilerini öteki subaylardan üstün tutarlardı. Merkez Kumandanı da kendisine bu süsü veriyor, askerlik kurallarını çiğniyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

Sabahleyin kalkıp hazırlandık, gene Valinin otomobili beni istasyona götürmek üzere bekliyordu. Otel yönetimi bize yolda yiyeceğimiz kuru yemekleri de hazırlamış vermişti. Borcumuzu sorduk, Vali Bey tarafından ödenmiştir, borcunuz yoktur, dediler. Bu sefer şerefimizi korumak lâzım geldi. Üç altın lira bahşiş vererek otelden çıktım. İstasyona vardık. Nusaybin'den geldiğimiz düzen üzerine subaylar bir vagona karyolalarımızı açtık; öteki vagon erlere ayrıldı.

YOLDA...

Ben Halep'te başımızdan geçenleri arkadaşlara anlattım. Özellikle Yarbay Alâeddin Bey'e hikâye ettim... Bu iş arkadaşların Refik Bey'le hafif alay etmelerine sebep oldu. Ama Refik Bey kendisine ayrılan odaya yatanların kim olduğunu asla öğrenemedi.

Tren Yenice istasyonuna geldi ve durdu.

Yenice-Bilemedik arasında o tarihlerde demiryolu yoktu. Biz 1914'te burasını atla aşmıştık. Şimdi dekovil işliyor, bir yandan da demiryolu yapılıyordu. Toros dağlarını sekiz saatte dekoville geçerek Bilemedik istasyonuna vardık.

Bilemedik'te iki gün bekledik.

O zaman belirli saatlerde tren hareket etmez. Anadolu'dan gelen trenler, bu istasyonda bir düzene sokulurdu. Memleketin içlerinden kopup hat boyuna yığılmış Ermeniler bir yandan demiryolu yapıyorlar, öte yandan dağlardan odun keserek trenin işlemesini sağlıyorlardı.

Savaş boyunca trenler ve hatta Marmara'da işleyen vapurlar için kömür bulunamamıştı. O sırada Zonguldak-Ereğli havzasından yabancı (Fransız-İtalyan) kumpanyaları kömür çıkarıyorlar, bu yıl da iki yüz bin tonu bulmuyordu. Harp çıkınca şirketler gitmiş, üretim durmuştu. Zaten Karadeniz'e Çarlık donanması hâkim olduğundan nakliyat da yoktu. Kömür havzası adeta terk edilmiş bir haldeydi. Trenlerin odunla işletilmesi yüzünden Anadolu'nun ormanları mahvolmuştu.

Levent Şahverdi Arşivi

İki gün bekledikten sonra en sonunda bir tren tanzim edildi. Biz de binmeye hazırlanırken bu trenin sadece izinli veya hasta olarak giden Alman-Avusturya asker ve subaylarına tahsis edileceği bildirildi. Türkler kalacaktı. Bilemedik istasyonunda artık kaç gün daha bekleyeceğimizi bilemediğimizden, çok üzüldük (*).

Ne yapacağımızı düşünürken Bilemedik İstasyon Kumandan Muavini olan yedek subay Mahmut bize gizlice şu haberi verdi: Arkada bir hatta iki tane boş hayvan vagonu varmış, onları bu trene bağlayıp binmekten başka çare yokmuş. Ama bunu Mahmut'un söylediğini duyarlarsa durum kötü olurmuş.

Biz hemen faaliyete geçtik, ama gayretlerimiz boşa çıktı. Çünkü İstasyon Kumandanı Yüzbaşı, bu vagonları geri hatlardan alıp getirecek makinistler olmadığını, hem de bir iki saat sürecek bu işi yaparsa trenin geç kalacağını ve istasyon kumandanı sıfatıyla sorumlu tutulacağını söylüyordu.

Bunun üzerine Tümen Kumandan Vekili Alâaddin Bey'e:

- Bu işi ben yaparım, üst yanını siz düzeltin, dedim.

(*) Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Türkiye'ye Liman Von Sanders kumandasında bir Alman ıslah kurulu gelmişti. Bunlar, Türk ordusunu düzelteceklerdi. Birçok askeri okulun (başta Harp Akademisi) başkanlıklarını, öğretmenliklerini ellerine aldılar. Birçok birliğin kumandanlığına geçtiler. Merkezi İstanbul'da olan ve Boğazlarla Trakya'daki kuvvetleri kapsayan Birinci Ordu Kumandanlığı da Liman Von Sanders'e bağlandı. Bu sırada Türk Donanması da Gampel adında bir İngiliz amiralinin emrinde ve öğretimindeydi.

Almanlar gerek Türk halkına ve gerekse ordu üyelerine çok ağır muamele ediyorlardı. Bir Alman subayı Türk subayına adeta aşağı bir milletin üyesi diye bakıyordu. Bu durum savaşla birlikte imparatorlukta derin bir sefalet ve ıstırap yoğunlaştıktan sonra daha da ağırlaştı. Bir cephede Alman birlikleri başka erzak yiyor, başka şartlar altında yaşıyor ve memleketin öz evlatlarından meydana gelen Osmanlı ordusu başka şartlar altında yaşıyordu. Bir Alman erinin yediğini, giydiğini, bizim erlerimiz değil, Kolordu ve Tümen Kumandanlarımız dahi yiyip giyemiyordu.

Bağdat'ın düşmesinden sonra Kolordu Kurmay Başkanı Saffet'le (sonradan Milli Eğitim Bakanı Saffet Arıkan) bir gece yürüyüşünden sonra bir Alman erinin çadırına girmiştik. Büyük bir hastane çadırı olan bu yerde Alman neferlerinin cibinlikli karyolaları, elektrikli lambaları, soğumuş biraları ve çeşitli çalgılarıyla eğlenceli hayatlarını gördüğümüz zaman Saffet: "Alman ordusunda er olmak bizde Kolordu Kurmay Başkanı olmaktan daha iyiymiş" dedi.

Levent Şahverdi Arşivi

Yanıma aldığım erlerimle lokomotifi vagonlardan ayırdım. Hat üzerinde bir sürü manevradan sonra boş vagonları trene bağladık. Gerek geç kalan Almanların gürültüsünü, gerek İstasyon Kumandanı'nın feryatlarını dinlemedik. Tabanca ve süngü duruma hâkim oldu. İstasyon Kumandanı, üstü olan Pozantı Hat Kumandanı'na bizi şikâyet edeceğini ve orada trenden indireceğini söylemekten başka şey yapamadı.

Güneşin batmasına yakın hareket ettik ve gece bastırdıktan iki saat sonra Pozantı'ya geldik.

Pozantı adeta bir sahra şehri halini almıştı. Dört bir yanda insan, asker ve malzeme... Tren istasyonda durunca inzibat neferleri bizi aramaya ve "Türk subayları varmış, nerede onlar?" diye sormaya başladılar. Albay Refik Bey en kıdemli sıfatıyla işi halledeceğini ve karışmamamızı söyledi.

Sonunda erler bizi buldular. Ve hemen vagonun çevresini süngülüler sardı. Bir de şişmanca binbaşı vagona geldi. Ellerinde fenerlerle adamlar bizi tanımaya çalışıyorlardı. Her taraf karanlıktı.

Binbaşıyla Refik Bey görüşmelere başladılar. İstasyon Kumandanı çok sertti. Avaz avaz bağırıyor, derhal trenden inmemizi, yoksa bizi zorla indireceğini söylüyor, hattın inzibatını bozarak anarşi yaratmanın hesabını bize soracağını ilave ediyordu.

Refik Bey'in çok yumuşak tutumuna karşılık bu adamın davranışı hepimizi sinirlendiriyordu. Fakat susuyorduk. Bir an geldi, Yarbay Alâaddin Bey bomba gibi patladı:

- Selâhattin! İn aşağı, neferlerin silahlarını al, karşı koyan olursa vur!

Benim aşağı atlamam ve yanımdaki erlerle birlikte bizi saranların elinden silahları almamız birkaç saniye içinde oldu. Alâaddin Bey devam etti:

- Binbaşının üstünü yokla, silahı varsa al!

Yokladım, tabancasını aldım.

Binbaşı şaşırmıştı, herkes şaşırmıştı.

Alâaddin Bey de vagondan atladı:

Levent Şahverdi Arşivi

- Ben, dedi, Beşinci Kafkas Fırka Kumandanı Erkânıharp Kaymakamı Alâaddin...

Bunu söylerken binbaşının suratına müthiş bir kırbaç indirdi.

- Bu, Sahra Postalar Umum Müfettişi Miralay Refik Bey...

Bir kırbaç daha şakladı.

- Bu, Altıncı Ordu Topçu Müfettişi Kaymakam Emin Bey.

Bir kırbaç daha...

İstasyon Kumandanı kıpırdayamıyordu, çünkü arkasında elimde tabanca ben duruyordum. Alâaddin Bey "vur" dese vuracaktım. Binbaşı bunun farkındaydı.

Alâaddin Bey devam etti:

- Alman neferini, subayını, Türk subayından yukarıda gören kişinin lâyık olduğu muamele budur. Seni bir daha buralarda görürsem doğru cehenneme gönderirim. Kime bağlıysan ona yaz, başının çaresine bak!

Sonradan öğrendik ki bu Binbaşı, Cemal Paşa'nın adamı imiş. Cemal Paşa, Kabine'de Bahriye Nazırı ve o tarihte Suriye Ordu Kumandanı'ydı. İstasyon Kumandanı'nın savaşın başından beri burada olduğunu öğrendik, hakkında bir sürü söylenti dolaşıyordu.

Her neyse bizim tren yürüdü. Ertesi sabah Konya istasyonuna geldik. Büfeye inerek karnımızı doyurmak istedik. Hep beraber bir masaya oturduk. Garson, tabak, kaşık, ekmek getirdi, ne istediğimizi sordu.

Getirdiği ekmek beyaz francalaydı.

Dört harp yılında beyaz ekmek görmemiş bizler, hasret kaldığımız bu nimete hayranlıkla bakakaldık.

Az sonra yemek gelmeden ekmeklerimiz bitmişti. Her yemekle bir porsiyon da ekmek yiyerek senelerin özlemini gidermeye çalışıyorduk. Yemek bitince ben ve Celâl vagona döndük, herkes sağa sola dağıldı.

Az sonra bizim vagona bir sürü gaz sandığı gelmeye başladı. Üzerlerinde "İstanbul'da İmalâtı Harbiye Müdürlüğü'ne" "İstanbul

Levent Şahverdi Arşivi

Fişekhane Müdürlüğü'ne" gibi etiketler vardı. Sandıkları getiren ere sordum:

- Buradan İstanbul'a gidecek boş kovanlar varmış, onları Emin Bey aldı, İstanbul'a götürüyor.

Kendi kendime:

- Allah Allah, işine ne kadar meraklı adam!.. diye düşünürken Emin Bey geldi:

- Niye boş oturuyorsunuz, neden öteberi almıyorsunuz?

Şaşırdık.

- Emin Bey açıkladı:

- İstanbul'da un yok, pirinç yok, her şey pahalı ve İstanbul'dakiler aç.

Oysa burada un var, bulgur var... Hemen almalı ve İstanbul'daki aç ailelerimize götürmeliymişiz.

Biz bu işlerin farkında değildik. Hemen Celâl'le birlikte bir arabaya atladık, tarif edilen fabrikaya gittik. Ben üç kardeşime üç sandık yaptırdım. Her sandığa doksan kilo un, doksan kilo bulgur olmak üzere ikişer çuval koydurdum. Okkası yedi buçuk kuruşa doksan tane francala aldırdım, onları da bir çuvala koydurdum. Doğru istasyona...

Ne var ki bunları istasyona sokacağımız sırada önümüze polisler çıktılar, ne olduğunu sordular. Ben de söyledim. Söyleyince:

- Olmaz, dediler, burada Tekâlifi Harbiye Komisyonu vardır. Bu komisyon müsaade etmeyince bunlar Konya'dan çıkamaz.

Çıkardı, çıkamazdı diye biz işi büyüttük. Bunun üzerine polisler istasyon binasında bir odaya girdiler. Odadan ikinci ferik (tümgeneral) rütbesinde bir ihtiyar çıktı. Vaktiyle emekli olmuş birçok yaşlı, savaş dolayısıyla silah altına alınmışlardı. Bu da onlardandı. Bu sefer Paşa ile görüşmeye başladık. Alâaddin Bey bunu vagondan görmüş, geldi. Bir süre tartışmadan sonra aldığımız erzakı vagona koyabildik.

Ve bir sabah Pendik'e geldik.

Alâaddin, Emin, Refik Beyler Pendik'te indiler. Eşyalarını alıp gittiler.

Levent Şahverdi Arşivi

Biz de bir saat kadar Pendik'te kaldıktan sonra, doğru Haydarpaşa'ya geldik.

13 Mart 1918'i gösteriyordu takvim...

İstasyona girdiğimiz zaman bir çavuş ve arkasında iki neferin vagonları aradığını gördüm. Çavuş beni kordonlu görünce geldi, elime bir zarf verdi:

- Binbaşı Hamdi Bey (Altıncı Ordu'nun istanbul'daki İrtibat Subayı) bu vapura yetişemedi, öteki vapurla gelecek, sizin öteki vapura kadar beklemenizi rica etti.

Zarfın üstüne baktım:

Yüzbaşı Selâhattin Bey,

Altıncı Ordu Yaveri.

Bu zarf bana yüzbaşı olduğumu müjdeliyordu. Açtım benim yerime vekil olan Sadi, yüzbaşılığımı tebrik ediyordu. Ben 1 Mart 1918'den itibaren yüzbaşı olmuştum. Günlerden beri bu yolda duyduğum üzüntüler sona ermişti.

Benim getirdiğim erzaklarla beraber Celâl'in, Kolordu Kumandanı Albay Cafer Tayyar Bey'in ailesine ait erzak ve Halep Vilâyeti yaveri Yüzbaşı Şevket Turgut'un ailesine verilecek bir teneke yağ...

Bunların hepsini, bir mavna tutarak, o tarihte Anadoluhisarı'nda oturan ağabeyimin Göksu yakınındaki evine götürmenin ve oradan gerekli yerlere dağıtmanın uygun olacağını düşündük. Gelen neferlere bir mavna tıtmalarını söyledik. Tuttular ve haber verdiler ki, bu işin karşılığı on liraymış. Hamallarla eşyayı taşımaya başladık. Ben vagonların başında erzakı bekliyordum. Celâl mavnanın başında bulunacaktı. Ama biraz sonra Celâl öfkeden kıpkırmızı olduğu halde geldi:

- Haydarpaşa İstasyon Kumandanı, erzakın çıkmasına müsaade etmiyor. Bütün erzakı Haydarpaşa Garı'nın iç kapısında tutmuş; müsadere edecekmiş.

Ben de yetiştim, gerçekten bizim bütün erzak oradaydı. Sandık-

Levent Şahverdi Arşivi

lar perona giren camlı kapı önünde yatıyordu. Başında yaşlı bir binbaşı duruyordu. Aramızda şu konuşma geçti:

Ben: - Bu erzak bizimdir, niçin müdahale ediyorsunuz?

O: - İstanbul'a girecek her erzak, önce Meni İhtikâr Komisyonu ambarına girer. Siz oraya başvurarak muamelesini tamamlatır aldırırsınız. Yoksa müsadere olunur.

- Ne hakla?

- Hükümetin emri böyledir.

- Biz cepheden, muharebeden gelen bir subayız, geride hükümetin eşkıyalık yaptığına dair bir bilgimiz yok.

- İyi ama birçok subay buraya mal getiriyor, ticaret yapıyor, hükümet ordunun şerefini korumak zorundadır.

- Şeref için şereflere taarruz edene hükümet demek doğru değildir.

- Sizin adresiniz nedir?

- Altıncı Ordu Yaveri.

- Ya, demek zatı âliniz Halil Paşa Hazretleri'nin yaverlerisiniz. Neden deminden beri söylemiyorsunuz? Demek ki bu erzak Halil Paşa Hazretleri'nin devlethaneleri içindir.

- Hayır Halil Paşa'nın bu erzaktan haberi yoktur, eviyle de bir münasebeti yoktur.

- Evet, amma siz bunları demek Altıncı Ordu'ya mensup subayların ailelerine dağıtacaksınız.

- Hayır doğruca evime götüreceğim.

- Pekâla beyefendi erzaklar serbesttir, götürünüz.

TANIMAZMIŞ

Bunun üzerine eşyaları mavnaya nakle başladık. Celâl ve ben erzakı kontrol etmek üzere iki kapı arasında hamalların yanı sıra yürüyorduk. Tam o sırada bizim yüz seksen kiloluk sandığı sırtına vurmuş hamalın göğsüne sakallı bir neferin yapıştığını gördüm. Baktım hamalla sakallı nefer mücadele ediyorlar.

Levent Şahverdi Arşivi

Hamal:

- Oğlum malın sahibi arkadadır ve subaydır, izin almıştık, yük ağırdır, beni oyalama!

Sakallı nefer:

- Ulan ben subay filan tanımam, dön geriye!

Bir yandan sakallının "subay tanımam" lafı, öte yandan sandığın yere düşmesi ve un ile bulgurun dökülmesi ve kepaze olmamız kaygısıyla neferi göğsünden tuttum çektim. Ne istediğini sordum. Göğsü açık ve kıyafeti perişan bu er sakınmaksızın dedi ki:

- Buradan erzak sandığı geçemez, hamal bunu geri götürecek.

- İstasyon kumandanından izin aldım, haberi vardır.

- Ben İstasyon Müdürü filan tanımam, hamal geri dönecek.

Tahammülüm neferin bu sözüyle sona ermiş olacak ki, herifi bir hamlede ayağımın altına aldım, pestilini çıkartıncaya kadar dövdüm. Ben döverken etraftaki hamallar:

- Vur Allah aşkına efendi, vur... Bu bizim canımıza okudu, diye sesleniyorlardı.

İKİ ÇOCUK

Her şeyi mavnaya yerleştirip neferlerin eline de adres vererek yola çıkarmıştım ki, köprüden vapur geldi. Ordu Murahhası Hamdi Bey çıktı. Öpüştük, koklaştık. Beni istasyon büfesine götürdü. Birer çay içtik. Tekrar vapura binmek üzere Haydarpaşa Garı merdivenlerinden inerken karşıma bir çocuk çıktı:

- Siz Selâhattin Bey misiniz?..

Bu erkek çocuğun yanında bir de kız çocuğu vardı. Dikkatle baktım, İlhami ve Bedia'ya benziyorlardı. Dört yıldır görmediğim ve yedişer yaşında bıraktığım küçükleri birden düşündüm:

- Sen İlhami misin?

Boynunu bükerek:

Levent Şahverdi Arşivi

- Evet, dedi.
- Bu Bedia mı?
- Evet.

Gözlerimden akan yaşlarla iki yeğenimi kucakladım, öptüm.

- Buraya yalnız mı geldiniz?

İlhami uzakta duran iki çarşaflı kadını gösterdi:

- Annemle yengem orada!

Yanlarına koştum. Ablam Feyziyap ağlıyordu. Ben de ağlayarak elini öptüm. Hepimiz vapura bindik. Köprüde Hambi Bey bizi bıraktı. Celâl, ben, ablam, yengem, İlhami, Bedia tramvaya binerek Bebek'e geldik. Oradan iki ayrı sandala binerek Anadoluhisarı'na geçtik.

O tarihte üç kardeş Hisar'da ayrı ayrı evlerde oturuyorlardı. Doğru Feyziyap ablamın evine geldik. Emine de oradaymış. Akşam İhsan'ı gördük. Eşya ve erzakı taksim etti. Orada hazin bir manzara oldu. Konya'dan aldığım doksan kadar ekmek, sıcak olduğu için birbirine yapışmış ve ezilmiştiler. Ama çocuklar yıllardan beri yoksun kaldıkları bu ekmeklere yapıştılar. Onların bu hali çok acıydı.

Ben 13 Mart 1918'den 3 Nisan 1918'e kadar İstanbul'da kaldım.

İSTANBUL 1918

Anadoluhisarı'nda, büyük binaları hastane yapmışlardı. Bu hastanelerde ayakta tedavi gören neferler geceleri sokaklara dökülüp ev ev dolaşarak ekmek dileniyorlardı. Çünkü bu erlere hem yeterli besin verilmiyor, hem de verileni başlarındaki çavuş, doktor, subay gibi görevlilerin çaldığı söyleniyordu. Birçok asker soğuktan, açlıktan, bakımsızlıktan ölüyormuş. Bu olaylar bütün memleketin gözleri önünde cereyan ediyordu. İstanbul'da birçok subay, memur, er, tüccar zengin olmuşlardı. Beş kuruşa aldıklarını beş yüz kuruşa satıyorlardı. Bir yanda derin bir sefalet, öte yanda büyük paralar; toplumda rezaleti, sefahatı, namussuzluğu artırmıştı. Bazı şehit aileleri iffetlerini satarak yaşamak zorunda kalmışlardı.

Levent Şahverdi Arşivi

Resmi adı Men-i İhtikâr, halk arasındaki adı Menba-ı İhtikâr Komisyonu olan kurulun başında Mebusan Meclisi İkinci Reisi Hüseyin Cahit vardı. Ağabeyimin anlattığına göre bu kurul, ölüler için kefen bezi dahi vermiyordu. Ölülerin çoğu kefensiz elbiseleriyle gömülmeye başlamıştı.

NAMUSSUZLUK

Koca şehirde temas ettiğim kimselerden öğrendim ki cephelerde su gibi kan akarken şehrin seçkinleri namussuzluğu meslek bellemiş. Cepheler, cephede ölenler, ölenlerin arkada bıraktıkları aileler kimsenin umurunda değil. Rum, Yahudi, Ermeni ve Almanlar, memleket ekonomisine tümüyle hâkim... Vur patlasın, çal oynasın gidiyor.

Okulda bir edebiyat öğretmenimiz vardı. Adı Vahyi idi. Çok dürüst ve temiz adamdı. Bir gün Hisarköprü vapurunda gördüm. O tarihte binbaşı olan hocam dedi ki:

- Selâhattin, aldığım parayla geçinmek imkânı kalmadı. Perişan duruma düştük. Satılacak ve paraya dönüştürülecek ne varsa zaten elden çıkarmıştık. En sonunda sınıf arkadaşım Harbiye Nezareti Müsteşarı Mahmut Kâmil Paşa'ya gittim. Küçüklüğümden beri beraber büyüdüğüm bu çok yetkili arkadaşa acıklı halimi anlatarak yardım etmesini söyledim. Bana:

- Sen ne söylüyorsun Vahyi, dedi, herkes dışardan benim durumumu parlak görüyor. Gel bir de bana sor! İki yüz lira maaşla üç Alman kadını getirttim. Bunlar karımın ve kızımın işlerine bakıyor. Mutfak masrafını ayda beş yüz liradan aşağıya indirmek imkânını bulamadım. Ayda iki bin liraya çıkan masraflarımı karşılamak için neredeyse çıldıracağım. Senin durumuna üzülüyorum ama, ne yapayım ki elimden bir şey gelmez.

Bu sözler yirmi kâğıtla aile geçindirmek zorunda olan bir çocukluk arkadaşına söyleniyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

O günlerde bir de Başkumandan Enver Paşa'yla görüştüm.

Yaveri olduğum Halil Paşa, Enver Paşa'nın amcasıydı. Fakat Halil Paşa, yeğeni olan başkumandandan üç sınıf aşağıda ve üç yaş küçüktü. Enver'in doğum tarihi 1789, bizim kumandanın doğum tarihi 1882'ydi. Birincisi 1899'da, ikincisi 1902'de subay çıkmışlardı. Her ikisi de kurmaydılar. Enver Paşa, 39 yaşında Osmanlı İmparatorluğu Başkumandanıydı. Halil Paşa 36 yaşında Altıncı Ordu Kumandanı ve Irak Genel Valisi'ydi.

ENVER PAŞA

Geldiğimin ikinci günü Başkumandanlık Karargâhı'na gittim (*).

Başyaveri Kurmay Yarbay Kâzım Bey'i (Orbay) görerek, "müsaade ederlerse Başkumandan Paşa Hazretleri'ni ziyaretle Halil Paşa'nın hürmet ve tazimlerini" sunacağımı söyledim.

Çok kibar ve nazik bir kimse olan Kâzım Bey, bana iltifat ederek cebinden çıkardığı bir deftere baktı ve üç gün sonra tam 12'de Enver Paşa tarafından kabul edileceğimi, o saatte burada bulunmamı söyledi.

Ben bundan sonra Başkumandanlık Karargâhı Birinci Şube Müdür Muavini olan Kurmay Binbaşı Saffet Bey'i gördüm. Durumu açıkladım. Saffet Bey:

- Başkumandanla dikkatli konuş, dedi, canını sıkacak bir şey söylersen sana hakaret eder ve kovar, müşkül duruma girersin. Ben Irak'tan gelerek işe başladığım zaman, Irak'taki fecaati anlatmaya kalktım. Sözlerimi kısa kesti ve beni yanından çıkardı, bir daha da beni aramadı.

Bana söylenen gün ve saatte Yaver Kâzım Bey'in yanında bulundum.

(*) Şimdi İstanbul Üniversitesi.

Levent Şahverdi Arşivi

Biraz sonra Enver Paşa'nın yanındaydım.

Güzel ve genç bir adamdı. O zaman Türkiye'ye "Enverland" deniyordu. Enverland, Enver'in ülkesi demekti.

Başkumandan beni ayakta kabul ve elimi sıkmakla "taltif" etti. Önünde küçük bir masa vardı. Beni masanın karşısındaki sandalyeye oturttu. Önce Halil Paşa ve ailesini sordu. Sonra kardeşi Nuri Paşa hakkında bilgi aldı... Kafkas durumunu dinledi. Ordunun iaşe vaziyetini ve Halep Valisi'yle görüşmemi sordu. Hepsi hakkında ne gerekirse söyledim. Yalnız konuşmanın sonunda, iaşe durumunun çok kötü olduğunu ve birçok Arap'ın insan eti yediğini anlattım.

Başkumandan ayağa kalktı.

Bu konuşmanın bittiğine işaretti.

Enver Paşa benimle tekrar görüşeceğini ve çağırtacağını söyledi.

Bir daha da çağırmadı.

İstanbul'da insanın vicdanını perişan eden birçok acıklı hikâye duyduktan sonra Musul'a hareket için hazırlanıyordum. İşte bu sıralarda benimle dönecek olan bizim karargâhın iaşe subayı Behçet bana geldi:

- Ağabeyin İhsan Bey kâr edeyim diye sabun almış, halbuki sabun ucuzlamış. Bunun üzerine zarar etmiş ve sıkılmış, bana rica etti: Eğer müsaade edersen bu sabunları Halep'e götüreyim kârıyla satayım.

Konuyu inceledim: Ağabeyim o tarihte yirmi yedi lira maaş alıyor. Gazın tenekesi otuz lira, şekerin kilosu üç lira, bir elbise altmış lira... Geçinmeye imkân yok. Ağabeyim derin bir sefalete düşmek tehlikesi karşısında her çareye başvurmuş. Sabun fiyatlarının yükseleceğini haber almış, bir miktar para bulmuş, Emine'den Feyziyap'tan da almış. Bunlarla sabun satın almış ki kârla satsın diye... Oysa fiyatlar yükseleceğine düşmüş. Öte yandan sabun kurumuş, kilosu azalmış, ağabeyim kâr yerine zarara düşmüş. Zaten parası az... O sırada Behçet, Halep'te sabunun çok para ettiğini söyleyince, aklına bu çare gelmiş.

Ben İhsan Ağabey'ime böyle bir şey yapamayacağımı, benim Ha-

Levent Şahverdi Arşivi

lep'te sabun sattığımı duyarlarsa çok kötü etkiler yaratacağını söyledim. Yalnız altın paranın İstanbul'da 400 kuruş, Musul'da 700 kuruş olduğunu, altın parası varsa, bunu bozduracabileceğimi söyledim. Çok sevindi. Ve 1300 kâğıt para karşılığı olan altın parayı bana verdi. Ben de bunları Musul'a gönderdim. Bu değişimden ağabeyim 500 lira kazandı. Emine ile Feyziyap da hisselerine düşeni aldılar. Emine ile Feyziyap'a Halil Paşa'nın isteği ve emri üzerine 100'er kâğıt lira vermiştim (*).

BİRAZ PARA

Halil Paşa bana sarfedilmek üzere 3000 lira vermişti. Bazı şeyler de ısmarlamıştı. Kumandanın siparişi 200-300 lira kadar tutuyordu. Bana 2700 lira kalıyordu. Emine'nin oturduğu ev o tarihte 600-700 lira ediyordu. Çevreden bir ev almamı öğütledikleri zaman Şehit Ahmet Bey'in eşi ablam Emine'ye bu evi almayı düşündüm. Ama gene düşündüm ki Halil Paşa'nın bana verdiği para devletin parasıdır ve kumandanın bu parayı bana vermeye hakkı yoktur. Bununla bir şey alırsam adeta hırsızlık etmiş olurum. 1908 inkılâbı ülkede bir erdem havası yaratmış, biz bu hava içinde eğitilmiştik.

İstanbul'daki izinli bulunduğum günler, beni evlendirmeyi de düşündüler. Bebek'te oturan bir akrabamız aracılığıyla bir kıza baktılar. Ben de o zamanın usullerine göre kızı bir kapının deliğinden görebildim, ama beğenmedim.

Ordu İkinci Şube Müdürü arkadaşım Yüzbaşı Şevket (**) bana adresini vermiş, evine kadar giderek ailesini görmemi rica etmişti. Aksaray civarında bulunan eve gittim. Harap bir binanın önünde yalınayak, çıban içinde birkaç çocuk oynuyordu. Kapıyı çaldım. Bir hanım

(*) Sonradan Halil Paşa'ya bunu söylediğim zaman kumandan, bu miktarları az bulmuş ve beni azarlamıştı.

(**) Sonradan Gümüşhane Milletvekili Şevket Öndersever.

Levent Şahverdi Arşivi

ne istediğimi sordu. Ben de Şevket Bey'in arkadaşı olduğumu, ailesinin bir şey isteyip istemediğini söyledim. Yüzünü görmediğim hanım, kapının ardından konuştu:

- Şevket Bey'in refikası benim, çocukların bazıları da kapının önünde oynuyor. Durumumuzu görüyorsunuz, bize biraz para göndersin. Ne kadar paraya ihtiyaçları olduğunu sordum.

- İhtiyaç çok... Üstte yok, başta yok, yiyecek yok, ayda bir veya iki defa yalnız un çorbası olarak sıcak yemek yiyoruz. Geri kalan günleri kuru ekmek... O ekmeğin içinden de sümüklü böceğe, toz toprağa kadar her şey çıkıyor.

Hanıma yüz lira vermek istedim. Almak istemedi:

- Şevket Bey bu kadar para yollayamaz, dedi.

- Ben bu işi Şevket Bey'le hallederim, dedim.

Teşekkür ederek aldı.

İşte cephedeki subayın ailesi böyle yaşıyordu.

1918 İstanbulu'nun havası böyleydi.

Sınırlarda su gibi kan akarken, hükümet kuvvetlerine dayanan birtakım sefiller milli ıstırapla alay eder gibi sefahat ve rezaletin en üst mertebesine tırmanmışlardı.

3 Nisan 1918 günü İstanbul'dan harekete karar verdim.

DÖNÜŞ

Hareket hazırlığını yaptım.

3 Nisan 1918 sabahı bir yük treniyle kırk kişilik bir grupla yola çıkacaktık.

O günün sabahı Haydarpaşa'da üç arkadaş, biri karargâh iaşe subayı Alaylı Teğmen Behçet, öteki İngilizce tercümanı yedeksubay Haydar(*) ve ben, bize ayrılan kırk kişilik vagona yerleştik. Ağabeyim de istasyona bizi uğurlamaya gelmişti.

(*) Haydar Şekip sonradan İş Bankası İstanbul Şubesi Müdürüyken 1925'te bir otomobil kazası sonunda öldü.

Levent Şahverdi Arşivi

Hava yağmurlu ve soğuktu.

Evden derin bir üzüntüyle ayrılmıştım. Belki artık kardeşlerimi ve çocukları hiç göremeyecektim.

Böylesine pis bir havada, üzüntüyle yola çıktım. Pendik'e geldiğimiz zaman iki subay İzmit'e kadar gideceklerini ve eğer bir sakınca yoksa bizim vagona binmek istediklerini söylediler.

- Buyurun, dedik.

Biraz sonra birisini tanıdım: Ben Edirne'de henüz çocukken bu adam Vali ve Kumandan Arif Paşa'nın akrabası süvari yarbayıydı. 1908 İnkılâbında elinden rütbeleri alınmış kâtip olmuştu. Kendimi tanıttım, çok sevindi, hele Altıncı Ordu yaveri olduğumu öğrenince çok memnun oldu. İzmit'e kadar beraber gittik. Bana söylediği sözler hatırımdan çıkmadı. Adamcağız:

- Selâhattin, demişti, senin bugünkü durumun büyük bir fırsattır. Para yap! Parası olmayan adamın hayatta değeri yoktur. Parası olmayan adamın, ne akrabası, hatta ne namusu, ne aklı vardır. Hayat su gibi akar, bu fırsat bir daha ele geçmez. Sana baba nasihatı olarak söylüyorum: Fırsatı iyi kullan ve zengin ol! Sonra çok ıstırap çekersin.

Adam böyle konuşurken ben içimden düşünüyordum:

- Zavallı adam! Aklı olan, enerjisi olan aç kalır mı? Para insana kıymet verir mi? insanı değerlerinden uzaklaştırır. Ben zengin ve değersiz bir adam olacağıma, fakir ama değerli bir adam olmayı tercih ederim.

Tren bizi Pozantı'ya ulaştırdı. Aynı yollardan geçerek dekoville Adana hattından Halep'e geldik. Öğrendik ki, Nusaybin - Musul arası yağmurlarla çamur deryası haline gelmiş, bu yüzden Altıncı Ordunun birçok subayı ve eri yolun açılmasını bekliyor.

Bunun üzerine Halil Paşa'ya bir şifre çekerek Halep'e geldiğimi ve yolların açılmasını beklediğimi bildirdim. Bir gün sonra aldığım cevapta durum gereği mümkün olduğu kadar kısa sürede Musul'da bulunmam isteniyor, bunun için Nusaybin'e gönderilecek uçakla Ordu Karargâhına gelmek için hareketim emrediliyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

Ben çok sevindim, çünkü ömrümde ilk defa uçağa binecektim.

Ertesi günü trenle Nusaybin'e vardım. Ve uçağın beni beklediğini sanıyordum. Ama Nusaybin'de uçak bulamadım. Telefonla Halil Paşa'yı aradım. Kumandan bana karısıyla çocuklarının otomobille İstanbul'a gitmek üzere Musul'dan yola çıktıklarını; onları trene yerleştirdikten sonra otomobille dönmemi söyledi.

Bir gün sonra Paşanın ailesi geldi. Trene binip İstanbul'a yöneldiler. Biz de Haydar'la ve neferlerle birlikte iki otomobil bir kamyondan meydana gelen konvoyla Musul'a gidecektik.

Nusaybin kumandanı bize artık akşam olduğunu, o gece Demirkapı'ya varmanın çok zor göründüğünü söyledi, hareketi ertelemek istedi.

Ben dinlemedim. Neferleri taşıyan bir otomobil ve bir kamyonu önce yola çıkardım. Bizim araba çok güçlüydü. Gideceğimiz yere bir saatte varacağımızı hesapladığımız için akşam olurken yola çıktık.

Arabada ben, Haydar, emir eri ve şoför vardı. Ağabeyimin değiştirmek üzere verdiği 300 küsur altın lira da otomobildeydi. Aradan bir saat geçmiş ve Demirkapı'ya çok az bir mesafe kalmıştı ki, otomobil birden sulara gömüldü. Bütün çabalarımıza rağmen çıkaramadık. En sonunda çevredeki aşiretlerden yardım isteyerek çalıştık, gene olmadı. Geceyi bu durumda geçirdik. Yalnız ben bu arada çok kaygılandım ve korktum. Çünkü yakınlarda çadırlarını bulduğumuz Arapları otomobilin yanına getirdiğimiz zaman, bizi soymalarından çekindim. Yirmi-otuz kişi çevremizi sarmıştı. Ben tehlikeyi atlatmak için kendimce bir kurnazlık buldum. Haydar'a otomobilden inmesini söyledim. Sonra onu:

- Halil Paşa... diye tanıttım. Araplara.

Halil Paşa'nın çölde büyük etkisi vardı. Bunun üzerine Araplar:

- Serseri, serseri... diye çığrışmaya başlamazlar mı!...

Kendi kendime:

- Eyvah, dedim, şimdi hapı yuttuk, herifler yalan söylediğimizi anladılar.

Levent Şahverdi Arşivi

Ve şimdi hücuma geçecekler.

Gecenin ortasında bu korkulu rüyada hep kardeşlerimin borç-harç bularak verdikleri paraları düşünüyordum. Benim bir hatam yüzünden zavallılar çok müşkül duruma düşeceklerdi.

Ne var ki, Araplar bize hücum etmediler, saygı gösterdiler, otomobili çamurdan kurtaramadılar, ama güçleri yetmediğinden. Sonradan anladım ki, Arapların "serseri" diye çağrışması, "başımızın üstünde yeri var" anlamına geliyormuş.

Her neyse... Sabahleyin Nusaybin'den yollanan süvarilerin yardımıyla araba çamurdan çıkarıldı ve biz de o gün akşama kadar yürüyerek geceleyin Musul'a vardık.

Musul'a vardığımın ertesi günü akşamı, Vali Memduh Bey'in evine gitmiştik. Poker oynanıyordu. Vali bana:

- Yahu, İstanbul'dan hiç haber getirmedin? dedi.

Zaten dolmuştum:

- Ne söyleyeyim beyefendi!.. Hırsızlık, namussuzluk... Memleketin yaşadığı şu acı günlerde, sefahat, rezalet, sefalet...

Bunun üzerine Halil Paşa:

- İstanbul'da hükümet yok mu?

- Var. Ama bütün ihtikârı yapan Bakkallar Cemiyetiymiş. Cemiyetin Reisi de Sadrazam Talât Paşa...

Cevabım bomba gibi patladı. Halil Paşa sert bir sesle:

- Bu kadarı da dedikodu...

Ve laf mecrasını değiştirdi.

KOŞULLAR

Gece valinin evinden çıkarken Memduh Bey beni bir kenara çekti:

- Selâhattin ne yapıyorsun? Hükümet İttihat ve Terakki hükümetidir. Kumandan ittihatçıdır. Enver'in amcası ve Talât'ın arkadaşıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

Senin böyle sözler söylemen yalnız istikbaline değil, hayatına da mal olur.

Bunları ben de biliyordum, ama hayatımdan kaygım yoktu. Ülkenin içinde bulunduğu koşullar, beni önümü, ardımı düşünemeyecek kadar etkilemişti. Zaten tek başıma yaşayan bir adamdım. Pervasızdım. "Viran olası hanede evlâd-ü iyal var" dizesiyle bir ilişkim yoktu.

Bu olaydan bir süre sonra merkezi Halep'te olan İkinci Ordu Kumandanı Nihat Paşa'dan bir şifre aldık. Bu şifrede şunları yazıyordu:

"Harbiye Nazırı Enver Paşa Hazretlerinin sahil sarayı hümayunları için bir senelik ihtiyacı olan on altı bin kilo yağı almak üzere mıntıkamdan mübayaa yapılacaktır. Halbuki yağ mıntıkası, ordularının iaşe mıntıkası dahilindedir. İcap edenlere emir buyrularak bu yağın mübayaasına müsaade edilmesinin teminini rica ederim."

Bu şifreyi Halil Paşa'ya verdiğim zaman, kumandan çok fena oldu. Enver Paşa Hazretleri'nin mutfağının günlük yağ ihtiyacı 43 kiloydu.

Yüz elli altın lira maaş alan bir Harbiye Nazırının bu parayı sarfetmesine imkân yoktu. Memleket inim inim inlerken ve Türkiye'nin en büyük vatanperveri olarak Enver Paşa tanınırken bu olay ders vericiydi.

Ben izne giderken bana verilen üç bin liradan iki yüz küsur lirasını Halil Paşa hesabına ve dört yüz küsur lirasını da kendi hesabıma sarfettim. Fakat kalan parayı İstanbul'da altın, Musul'da kâğıt paraya çevirince, sarfiyatım yüz liraya inmişti. Bunu kumandan bildirerek parayı kasaya koydum. Halil Paşa bu davranışıma çok kızdı:

- Ben o parayı şahsına vermiştim, niye geri getirdin? deyip tekrar almamı istedi ise de almadım.

SICAKLAR

Yaz gelmişti ve artık Irak'ta muharebeler durmuştu. Günlerimiz sıcakta erimekle geçiyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

26 Nisan 1918'de Türk Ordusu 1878'de Berlin Antlaşmasıyla Çarlık Rusyası'na verdiği toprakları tamamen işgal etmiş ve büyük Harpte kaybettiği bütün Doğu illerini geri almıştı.

Yalnız bu sırada bir şey oldu: 26 Mart 1918'de Gürcüler, Almanlarla bir anlaşma imzalayarak, Almanların himayesine girdiler. Bunun üzerine bir Alman tümeniyle evvelce Osmanlı Ordusunda çalışmış Fon Kres, Tiflis'e girdi ve bizim karşımıza bir hasım gibi çıktı. Hatta Kütayiş civarında Türk - Alman karakolları arasında bir çatışma da oldu. Durum gösteriyordu ki, Almanlar çıkarları söz konusu olunca müttefiki olan bizlere silah çevirmekten çekinmeyeceklerdi.

15 Mayıs 1918'de Gümrü (Leninakan), Türk Ordusunca işgal edildi.

28 Mayıs 1918'de Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa, Gence'de mahalli İslam Ordusunu kurmaya başladı. 8 Haziran 1918'de Beşinci Kafkas Tümeni de Nuri Paşa'nın emrine geçti.

31 Mayıs 1918'de Üçüncü Ordu kumandanı Vehip Paşa, Ermenilerle barış anlaşması imzaladı. Ve merkezi Erivan olmak üzere bir Ermenistan kuruldu.

1 Haziran 1918'de Kafkasya'da durum şöyleydi:

1- Batum - Gümrü ve bugünkü Türk sınırlarında Türk Ordusu...

2- Merkezi Erivan'da Ermeni hükümeti...

3- Merkezi Tiflis'te Gürcü hükümeti...

4- Merkezi Gence'de Türk hükümeti...

Aynı zamanda Bakû "İngiliz - Ermeni - Rus (Bolşevik olmayanlardan)" meydana gelen bir kuvvetin elindeydi. Gürcistan'da bir tümen Alman askeri, Gürcü hükümetini bize ve öteki Kafkas milletlerine karşı koruyordu.

EMİR

11 Haziran 1918'de emir aldık. Buna göre:

1- Merkezi Kars'ta bulunan Dokuzuncu Ordu kumandanı Yakup

Levent Şahverdi Arşivi

Şevki Paşa, bütün kuvvetlerini Tebriz'de toplayacaktı. Bu ordunun iki kolordusu vardı. Birisi Tebriz'de bulunan Birinci Kafkas Ordusu, Kumandanı Miralay (Albay) Kâzım Karabekir... Öteki Van'da Ali İhsan Paşa kumandasındaki kolordu...

2- Merkezi Musul'da bulunan Altıncı Ordu (ki bunun da iki kolordusu vardı: Birisi Tikrit dolayında 18'inci Kolordu, Kumandanı Miralay (Albay) Cafer Tayyar Bey... Öteki Süleymaniye'de 13'üncü Kolordu, Kumandanı Çolak Selâhattin Bey...) toplanacak ve toplantı bittiği zaman, Dokuzuncu Ordu İran içinden, altıncı Ordu Irak'tan İngilizlere taarruz edecek...

3- Bu iki ordunun kumandasını da o zamana kadar Şark Taarruzunu idare eden Üçüncü Ordu kumandanı Vehip Paşa eline alacak...

Bu emir herkeste bir heyecan ve coşkunluk yaratmıştı. Doğu illerimizi kurtarmıştık. Şimdi sıra İngilizleri kovmaya ve Irak'ı almaya gelmişti.

28 Haziran 1918'de Vehip Paşa'dan bir emir aldık. Paşa, görevden istifa ve İstanbul'a hareket ettiğini yazıyordu.

29 Haziran 1918'de Başkumandan Enver Paşa'dan gelen emirde Halil Paşa'nın "Şark Orduları Grubu Kumandanlığı"na Van'da bulunan Ali İhsan Paşa'nın Altıncı Ordu Kumandanlığına tayin edildikleri ve derhal görevleri başına hareket etmeleri bildiriliyordu.

Halil Paşa'ya, Kars'a gitmek üzere verilen yön: Musul - Diyarbakır - Erzurum - Kars'tı.

Halil Paşa dört senedir İstanbul'dan uzaktı. Başkumandanlığa Musul - İstanbul - Batum yoluyla hareketine müsaade edilmesi için başvurdu. Üç gün sonra gelen emir müsaadeyi veriyordu.

Biz de 5 Temmuz 1918 sabahı Musul'dan Nusaybin'e gitmek üzere hazırlığa başladık.

Ve o zaman benim aklıma bir fikir geldi:

Kasamda 70-80 bin liralık kâğıt ve gümüş, 15 bin lira da altın para vardı.

Bir yıl önce Kerkük'te yedi buçuk liraya altın bozdurmuş ve bu-

Levent Şahverdi Arşivi

nu Musul'da tekrar beş buçuk liraya altın yapmış, aradaki farkla Halil Paşa'ya Beşiktaş'ta dört bin lira karşılığında bir ev almıştık.

Daha önce anlattığım gibi İstanbul'da Kolordu Kumandanı Mehmet Ali Paşa için bin altın lirayı Musul'da yedi biraya bozdurarak üç bin liraya yakın bir para sağlamıştık. Mehmet Ali Paşa bu parayla karargâhındaki subay tabldotunu düzenlemişti.

En son defa ağabeyime ve ablalarıma ait altın parayı kâğıda tahvil ederek beş yüz lira sağlamış bunu kardeşlerime yollamıştım.

Şimdi elimdeki altın paradan bir kısmını kâğıda çevirerek doğacak farkla kendi hesabıma biraz para temin edemez miydim? Ağabeyimle aramızda kararlaştırdığımız üzere şifreyle ve telgrafla kendisine sordum: Beş bin altın lirayı İstanbul'da kaç günde ve kaça alabilirdik? Tanesi 405 kuruşa istediğimiz kadar altını bir günde satın almak mümkündür, cevabını aldım.

Bunun üzerine karargâh iaşe subayı Behçet'i çağırıp amacımı anlattım. Uygun buldu. Ve gidip öğrendi ki Musul'da bir altın lira, 7 kâğıt lira etmektedir. Karar verdik: Beş bin altını kâğıt yapacağız ve bunu İstanbul'da gene altına çevireceğiz, böylece kimseyi ilgilendirmeyen ve kimseye zarar vermeyen bir para oyunuyla beş günde 15 bin lira kazanacağız.

Behçet bana dedi ki:

- Sen yaver olduktan sonra bana çok yardım ettin, beni üç beş kere İstanbul'a yolladın. Ben bu sayede ticaret yaptım. Ve Fatih'te yedi bin liraya iki apartman aldım. Artık ömrümün sonuna kadar kimseye muhtaç olmam. Sana bunun için minnettarım ve sana bir hizmette bulunabilirsem ne mutlu...

Günler yaklaşıyordu. Behçet ısrar ediyordu.

Ama ben bu işi yapamadım.

O günlerdeki ruh halim böyle bir şey yapmamı engelliyordu. 5 Temmuz 1918'de inancım şuydu:

- Bir subay, dürüst, fedakâr ve kahraman olmak için fakir olmalıdır. Zengin adam, rahata, sefahata alışan adam, subay olamaz. Va-

Levent Şahverdi Arşivi

tanı için fedakâr olamaz. Temiz ve asil ruhunu koruyamaz. Bense vatanıma, dinime çok hizmet etmek ve hayatını tertemiz sona erdirmek isteyen bir adamım. Ben zengin olamam (*).

Musul'da son gecemin anıları:

Akşamdan başlayarak Behçet geldi, parayı değiştirmem için sürekli baskı yaptı. Ben de direndim, durdum. Böylece saatler geçti.

Ertesi sabah (5 Temmuz 1918 sabahı) küçük bir kumandanlık grubu (Halil Paşa, Kurmay Başkanı Paraküvin, İkinci Başkan Basri, ben ve bir emir subayı) otomobillerle İstanbul'a hareket ettik.

Karargâh arkamızdan gelecekti.

Mevsimin yaz olması nedeniyle sabah saat 3'te yola çıkıp sıcak basmadan trene yetişecektik.

Hareketimizin ertesi günü Halep'e geldik. Ordu Kumandanı Nihat Paşa'ya misafir olduk. Nihat Paşa'nın Kurmay Başkanı Yarbay İzzettin'le (İzzetin Çalışlar) çok içtenlikle görüştük. Bu kişi benim üzerimde bilgili ve gerçek vatansever etkisi bıraktı.

GENE İSTANBUL

10 Temmuz 1918 sabahı Pendik'e ve aynı gün saat 15'te Haydarpaşa'ya vardık. Bizi karşılamaya gelen zamanın Sadrazamı Talat Paşa, Başkumandan Enver Paşa, geciktiğimiz için bekleyememişler, geliş saatimiz belli olmadığı için gitmişler, yerlerine yaverlerini ve emrimize bir motor bırakmışlar.

Başkumandanlık Yaveri Yarbay Kazım (Orbay) bu durumu bize söyledi ve Başkumandanın bizi Harbiye Nezaretinde beklediğini de bildirdi.

Ağabeyim de istasyona gelmişti.

Hep beraber motora bindik, Dolmabahçe'de rıhtıma yanaştık.

(*) Süleyman Nazif, Enver Paşa için yazdığı bir şiirde "Enver Paşa, Enver Bey'i boğdu" demişti.

Levent Şahverdi Arşivi

Ağabeyimle orada ayrıldık. Biz otomobillerle Harbiye Nezaretine gittik. Halil Paşa Başkumandan Enver Paşa'yla görüştü. Ve bu görüşmeden öfkeli ayrıldı. Çünkü Enver, Halil Paşa'ya bizi Batum'a götürecek vapurun hazır olduğunu ve yarın sabah hareket etmemizi emretmişti. Oysa bizim Kumandan İstanbul'da birkaç gün kalmak istiyordu.

Bununla beraber birkaç gün İstanbul'da kalmamız sağlandı. Böylece 24 Temmuz 1918 sabahına kadar başkentte işlerimizle uğraştık.

O günlerden bende kalmış anılar:

Bir gün zamanın İaşe Nazırı Kemal Bey(*) ve Adana Valisi Cevdet Bey, Halil Paşa'ya gelmişler, Arnavutköy'de bir Hıristiyanın yalısının on dört bin liraya satıldığını bildirerek Halil Paşa'nın bunu almasını istemişler.

Bizim Kumandan:

- Param yok... demiş.

Sonunda beni çağırdılar ve Halil Paşa için benden 14 bin lira istediler. Aramızda şu konuşma geçti:

Kemal Bey - Halil Paşa'ya bir ev alacağız, on dört bin liraya ihtiyaç vardır, getiriniz.

Ben - Bende Halil Paşa'nın parası yoktur.

Kemal Bey - Mesture (örtülü ödenek) parası sizdeymiş.

Ben - Devlet, örtülü ödeneği Halil Paşa'ya ev alması için vermemiştir. Bu para milli hizmetlerin görülmesi içindir. Konuşmaya karışan Halil Paşa:

- Ben size param olmadığını ve yaverin örtülü ödenekten para vermeyeceğini söylemedim mi?

Buna rağmen bu evi Halil Paşa'ya aldılar. Kumandan bu evin bedelini ödemek için çok zorluk çekti. Üstelik "Halil Paşa bu parayı nereden buldu?" diye laf da çıkardılar.

İstanbul'da temaslar yaptık. Zamanın Padişahı Vahdettin, Halil Paşa'yı huzura kabul etti. Ben de Sultanın kapısında kendisini bekli-

---

(*) Milli Kurtuluş Savaşından sonra İstiklal Mahkemesine sevk edilmek üzere arandığı sırada yakalanacakken intihar etmiştir

Levent Şahverdi Arşivi

yordum. Bir saat kadar Vahdettin'in yanında kalan Kumandan çıkınca ellerini kaldırdı, yüzünü Padişahın odasına döndürüp:

"Ne utanmaz köpekleriz! Kimi görsek etekleriz..." diye Namık Kemal'in mısralarını mırıldandı.

Bana anlattığına göre Padişah, Kumandana birçok soru sormuş, bunlardan biri:

- Sen oğluna Cengiz adını koymuşsun. Cengiz'in Müslümanlara yaptığı zulmü bilmiyor musun?

Halil Paşa:

- Bu Cengiz Müslümandır, demiş.

Padişah, söylendiğine göre Enver Paşa'dan korkuyordu. Ve bir gün hanedanı yıkıp, yerine padişah olacağından endişe ediyordu.

Milli Şair Mehmet Emin, Halil Paşa'nın hocasıymış. Mehmet Emin Bey, bizim Kumandanın Serencebey'deki evine bitişik bir evde oturuyordu. Bir gece akşam yemeğine bizi davet etti. Yemekte hanımı, kızı ve bizimle beraber Irak muharebelerine girmiş yedek subay Halim (*) vardı. Hayatımda ikinci keredir ki, yabancı bir aile içinde hanımlarla yemek yiyordum. Birinci kere Halil Paşa'nın evinde bir yemekte bulunmuştum. Sofradan kalkınca Emin Bey bizi yukardaki çalışma odasına aldı ve son şiirlerini okudu. Bir süre sonra konuşma aktüel sorunlara geçti. Emin Bey o sıra Sivas Milletvekiliydi. Birçok kötülük ve hırsızlık hikâyesi anlattı. Rum, Ermeni ve soysuz bir Türk azınlığın zenginleştiğini, buna karşılık çoğunluğun akla sığmaz sefalet içinde yaşadığını acı örneklerle dile getirdi.

Halil Paşa:

- Peki, bunları Enver Paşa'ya söylemediniz mi?

Hepsini Enver'e anlattım. Beni dinledikten sonra dedi ki: "Emin Bey bunların hepsi dedikodudur. İttihat ve Terakki Hükümetini yıkmak isteyen fena fikirli, ihtiraslı kimselerin bu uydurmalarına sen de mi inandın? Sana teessüf ederim".

(*) 1940'ta Tekel Genel Müdürlüğü'nde Şube Müdür Muavini.

Levent Şahverdi Arşivi

Mehmet Emin'in anlattığı hikâyeler yanında benim İstanbul dönüşü Musul'da Halil Paşa'ya anlattıklarım hiç kaldı. Başkentte kaldığımız günler, Kumandan, hükümetin yolsuz ve yanlış davranışlarına değin çok şeyler dinledi.

Bir gün Boğaz'da motorla gezinti yapıyorduk. Kumandan dönüşte teknenin arkasına oturmuş, çevresini hüzünle seyrediyordu. Birden bana döndü:

- Selâhattin, dedi, şu memleket ne bahtsız. Abdülhamit'i kötü ve etrafı hırsız diye yıktık, yerine milletin, devletin saadetini ve yükselmesini isteyenler geçtiler. Kısa bir zaman sonra onlar Abdülhamit'ten fena oldular. Bu memleketi kurtarmak için ne yapmalı?

Biz bu soruyu zaman zaman ıstırapla birbirimize soruyorduk.

O sıralar Padişah her cuma günü namazı bir camide kılar ve sultanın gelip gitmesi törenle olurdu. İşte bu törene de selamlık denirdi. Halil Paşa'yla bir cuma selamlığa gittik. Vehip Paşa, Şark Ordular Grubunun Irak'ı almak üzere yeni Irak taarruzunu bir cinnet sayıyor ve diyordu ki:

- Artık bizim muharebe edecek davamız kalmamıştır. Biz elimizdeki orduyu dinlenmeye çekelim. Yarın olacaklara karşı hazır tutalım.

- Almanlar bizi Bakû'nün petrol kuyularından uzak tutmak için Irak'a sürüyorlar. Başkumandan bunların dolabına girmiştir. Sizden rica ederim, boş emeller uğruna Türk Ordusunu kırdırmayın.

BATUM'A DOĞRU

24 Temmuz 1918 günü yola çıkacaktık. Beş subay, on beş erden meydana gelen kafile için yolda yiyecek birçok şey aldık.

Vapur, Galata rıhtımına yanaşmıştı.

Gemiye girince beni bir Binbaşı karşıladı, kendisini "Seyr-i Se-

Levent Şahverdi Arşivi

fain Umum Müdürü Hüseyin Hâki" diye tanıttı. Vapurun emrimizde olduğunu, Başkumandan Paşanın emriyle vapurun büfesini Tokatlıyan'ın aldığını, yolda her çeşit ihtiyacımızın sağlanacağını, masrafın Başkumandana ait olduğunu söyledi.

Rıhtım çok kalabalıktı.

Bir süre sonra Başkumandan Enver Paşa, arkasından Sadrazam talat Paşa ve sırasıyla Nazırlar geldiler. daha sonra Padişah namına Yaveranı Hazreti Şehriyariden Ahmet İzzet Paşa göründü.

Asker, bando, halk rıhtımı doldurmuştu. beni uğurlamaya yalnız ağabeyim gelmişti. O zamanlar böyle törenlere kadınlar katılamazdı.

Vapur öğleden sonra saat ikide Galata'dan alkış ve mızıka sesleriyle ayrıldı.

Tokatlıyan hemen bize dondurmalar getirdi. Boğaz'dan çıkmamıştık daha... Temmuz sıcağında dondurmalarımızı yiyerek Boğaz'dan çıkıyorduk ki Alman Kurmay Başkanı Paraküvin ve Alman subayları hep bir ağızdan:

- Doyçland Doyçland über alles... marşını söylemeye başladılar.

Bizden de bir Türk marşı söylememizi rica ettiler.

Bizim bir milli marşımız yoktu. Ancak beraber olduğumuz Deniz Yarbayı İsmail Hakkı Bey adındaki subayın çok güzel sesi varmış. İsmail Hakkı Bey yanına beni ve emir subayını aldı. Hep beraber:

- Karadeniz, karadeniz gelen düşman değil, biziz... marşını söyledik.

Almanlara da marşın anlamını anlattık.

Karadeniz'in Ruslardan temizlenmesinin zevkini çıkarıyorduk.

Ertesi gün sabahı Zonguldak limanına girdik. Vapurumuz kömür alacaktı. Biz de kömür ocaklarını gezdik. Vaktiyle Ruslar Trabzon ve dolaylarına gelince, oralardaki Türk halkı Rus, Ermeni ve Rum zulmünden korkarak Zonguldak'a göçmüşler. Şimdi memleketleri geri alınınca Trabzon'a dönmek istiyorlar. Ama taşıt yok, olanak yok... Halk, vapuru görünce iskeleye koşmuş... Ne var ki vapurun özel olduğunu öğrenince ağlamaya ve feryada başlamış... Tam bu sırada biz

Levent Şahverdi Arşivi

iskeleye Zonguldak Mutasarrıfı ve ileri gelenleriyle varmıştık. Halil Paşa durumu görünce, emretti: Halk vapura bindirilecek ve hangi iskelelere çıkmak istiyorsa, oraya çıkarılacak... Bu emir bizleri çok sevindirdi. Halil Paşa, kendisini hiçbir zaman büyük görmeyen bir halk adamıydı.

Gemi Zonguldak'tan demir aldıktan sonra ben hastalandım. İki üç gün çok tehlike geçirdim. birinci Dünya Harbinin salgın hastalıklarından İspanyol nezlesine tutulmuştum.

Trabzon'a gelince biraz gözüm açıldı.

Biz Şark Ordular Grubu Kumandanlığını alınca Celal'i de Azerbeycan İslam Ordusu emrine verdirmiş ve Trabzon'da kalmasını yazmıştım.

Trabzon'da 27-28 Temmuz 1918 gecesi kaldık. Trabzon'dan Batum vapurla altı saatlik uzaklıktaydı.

HİKÂYELER

Genç Polis müdürü Refik Bey'den o gece tüyler ürpertici hikâyeler dinledik. Ruslar Trabzon ve dolaylarını işgal edince oralarda bulunan Rumlar, Türkler'i öldürmüş, mallarını yağma etmişlerdi. Yabancı orduların gelmesiyle kaçan Türklerin malları üzerine oturmuşlardı. Şimdi Türk ordusu tekrar gelince ne yapacaklarını şaşırmışlardı. Halil Paşa gece şu emri verdi:

- Gelen Türk muhacirleri kendi evlerine, kendi evleri kalmamışsa Rum evlerine yerleştirilecek. Yabancı işgali sırasında Rumların yaptıkları işlerin hesabı sorulacak ve suçlu olanlar derhal Divanıharbe teslim olunacak.

Emri alan Vali ve Polis Müdürü sevinçlerinden deli olmuşlardı.

Gece bu konuşmalar olurken Trabzon Metropoliti geldi. Kumandanı görmek istedi. Türklere karşı zulmün temsilcisi olarak gördüğümüz bu adamdan iğreniyorduk, ama görev zorunluğu bakımından Ha-

Levent Şahverdi Arşivi

lil Paşa'ya çıkardık. Metropolit Türk'ün zaferi için dua etti. Türklerin Rumlarla kardeş olduğunu söyledi. Rum evlatlarının Halil Paşa'ya saygılarını, güvenlerini iletti ve Türk hükümetinden adalet istedi.

KANUN

Yarım saate yakın süren bu nutuktan sonra Kumandan:

- Biz Rumların ne kadar sadık, temiz ve bize bağlı olduklarını biliyoruz. Adaletimizden korkmasınlar. Her millette kötüler vardır, bazı kötülükler olmuştur, kanun herkesin hakkını verecektir.

Metropolit bu fenalıklar için af dileyerek Kumandanın ayaklarına kapandı. Halil Paşa:

- Ben bu işte yetkili değilim. Kanunların yürütülmesinde en büyük makam validir. Kendisine dertlerinizi söylersiniz, o gereği gibi davranır, dedi.

Vakit gece yarısına gelmişti.

Biz sabahtan önce hareket edecektik. Yataklarımıza çekildik. Gözlerimizi açtığımız zaman Trabzon çoktan kaybolmuştu. Ve Batum'un meşhur altın kubbeli kilisesi dürbünle gözüküyordu. Gemide hazırlık başladı. Hepimizde derin bir heyecan vardı. Zaptettiğimiz bir şehre gidiyorduk.

Gün 28 Temmuz 1918'di. Hava sıcak, deniz sakin, biz neşeli... Umutlarımız, özellikle "Turan devleti" umutlarımız bize, hayallerimize sığmaz zevkler veriyordu.

Saat 2'de Batum tamamıyla gözüktü.

Biz ağır ağır limana giriyorduk.

Kale istihkâmları yirmi pare topla Halil Paşa'yı selamladılar.

Vapur rıhtıma yanaştı. Başta Üçüncü Ordu Kumandanı Esat Paşa, Halil Paşa'nın Harp Akademisinde hocasıymış. Bize Batum'da Çarın yazlık sarayı ayrılmış.

Üç gün kaldık Batum'da...

Levent Şahverdi Arşivi

Birçok arkadaş bulduk. Bunlardan biri evvelce Halil Paşa'nın yaveri olan Fuat Bey'di.

Şehir çok güzeldi. Bizim şimdiye kadar gördüğümüz kentlere benzemiyordu. Hele Çarın sarayı hayatımda görmediğim ve düşünemediğim ölçüleri kapsıyordu.

Her gün çalışıyordum. Bir yandan da cennetteymişcesine geziyordum. Batum ormanları bir masal gibiydi. Ruslar bu ormanları ne kadar güzel düzenlemişlerdi. Hele bize Ruslardan alınmış bir otomobil vermişlerdi ki, şıklığı tarif edilemez. Şoförü de tatlı bir Rustu. Şehirde ve ormanlarda gezdirirken yarım bir Türkçeyle konuşuyor, beni memnun etmeye çalışıyordu. Orman yolları tümüyle asfaltlı. Şehrin tüm sokakları deniz çakılıyla döşenmişti. Kent, binalarıyla, özetle bütün varlığıyla bir Avrupa kentiydi. Trabzon Batum'un yanında bir köydü.

Oysa Batum, bizden Ruslara geçeli ancak kırk yıl olmuştu.

İnsan bunu görünce Doğudan akan bir uygarlığın sınırlarımızı nasıl baskıya aldığını anlıyor ve son yüzyılların tarihinde Osmanlı'nın neden Rus istilâsı önünde adım adım çekildiğini anlıyordu.

Batum'da birçok Rus generali ve subayı vardı. Bunlar Bolşeviklerden kaçmışlar, sokaklarda dileniyorlardı. Bolşevik bölgelerinden kaçan aydın ve asılzade erkekler ve kadınlar şehir sokaklarında sefil durumdaydılar. Generallerden ve subaylardan meydana gelen bir grup, Halil Paşa'ya başvurarak ekmek istediler. Manzara dokunaklıydı. Çar İmparatorluğu'nun büyük subayları boğmak istedikleri milletin kumandanına ekmek için avuç açıyorlardı.

Halil Paşa, Batum Kumandanına emir verdi: Rus subayları Batum kışla ve evlerine yerleştirilerek iaşe edilecekler, rütbeleri karşılığında Türk subaylarına verilen maaş kadar para verilecek, Türk subayları gibi saygı görecekler ve Türk ordusu mensupları Rus subaylarına selâm verecekler.

Levent Şahverdi Arşivi

Ak sakallı bir Rus generali verilen emrin niteliğini öğrenince ayağa kalktı, gözlerinden akan yaşlarla Halil Paşa'nın ellerine sarıldı ve Rusça:

- Allah hiçbir orduyu ve ülkeyi bugünkü Rusya durumuna düşürmesin. Allah Türk milletine saadet ve ruhunun cömertliği kadar refah versin, dedi.

Buna karşılık başta Halil Paşa olduğu halde biz de gözlerimizden akan yaşları tutamadık.

31 Temmuz 1918 sabahı Batum'dan özel bir trenle o tarihte Gürcistan devletinin başkenti olan Tiflis'e doğru yola çıktık.

TİFLİS 1918

Paşa, ben, iki Alman kurmay subayı ve emir subayı vardık trende... Bir de Karargâhımızın Birinci Şubesine tayin olunarak bize Batum'da katılan Kurmay Binbaşı Salih (Omurtak) bulunuyordu.

Hareket ettikten sonra bize benzer bir genç subay daha gördüm. Fakat kim olduğunu bilmiyordum.

Demiryolu Batum'dan sonra Karadeniz kıyısını izleyerek 8-10 kilometre sonra Çürüksu istasyonuna varıyordu. Manzara cidden ömürdü. Tarlalar, yollar, bahçeler, adeta arazi üzerine yağlıboya ile yapılmış bir resim gibiydi. Biz alışmadığımız, görmediğimiz bu uygar tablolara hayran bakıyorduk. Ruslar bizim o günkü anlayışımızla kavrayamayacağımız bir çabayla topraklarını cennete çevirmişlerdi. Tren Çürüksu istasyonuna geldiği zaman, orada bulunan iki tümenin kumandanları ve birçok subay bizi karşıladılar ve hazırladıkları çaya davet ettiler.

Bizi karşılayanlar 10. Kafkas Tümen Kumandanı Yarbay Kemalettin Sami (*) ve 36. Tümen Kumandanı Albay Kâzım'dı (**). Kısa

(*) Sonradan Berlin Sefiri.

(**) Millî Savunma Bakanı Kâzım Özalp.

Levent Şahverdi Arşivi

bir yürüyüşle deniz kenarında güzel bir binaya vardık. Hazırlanmış çaylarımızı içtik. Bu sırada ihtiyar bir Rus Mareşali, Halil Paşa'yı görmek istedi. Mareşal emekli olmuş ve orada bulunan çiftliğine gelmiş, çalışıyormuş. Bizden bir şeyler istemiyor, sadece kendisine dokunulmamasını diliyor. Ömrünün son günlerini köyünde, çiftliğinde yaşamak için izin istiyor.

Kumandan, kendisine her türlü serbestliğin tanınmasını ve bir mareşal gibi saygı görmesini emrettiği zaman, ihtiyar, Türklere ve Halil Paşa'ya dualar etti.

Trene döndüğümüz zaman Kumandan, bizimle birlikte seyahat eden tanımadığımız subayın kim olduğunu sordu. Bilmediğimi söyledim. Öğrenmemi emretti.

Tren hareket ettikten sonra çocuğa kim olduğunu sordum.

Anlattı: Tiflisli Türklerden Müftüzade Mehmet'miş. Ruslar askere almışlar, Çarlık ordusu bozulunca, o da bize kaçmış. Üç aydan beri Batum'da Üçüncü Ordu Kumandanı Esat Paşa'nın karargâhındaymış. Halil Paşa, Esat Paşa'dan Rusça bilen bir subay isteyince, Müftüzade Mehmet bu işe atanmış, şimdi bizim karargâhta tercümanlık yapacakmış.

Bu bilgiyi Halil Paşa'ya söyledim. Gerçekten Kumandan böyle bir adam istemiş.

Tiflis'e varıncaya kadar bu çocukla uzun uzun konuştuk. Bana Kafkas Türklerine değin hikâyeler anlattı, Ruslar hakkında bilgi verdi. Ben de Turan'dan gelen bir ses gibi dinledim onu... Dört yıl her cephede çarpışmış, milyona varan şehit vermiştik. Ama şimdi asıl Türk yurduna giden yolu açmıştık. Büyük Turan devletinin kurulması yolunda Doğuya gidiyorduk. Galiptik. "Yüz sene var ki -Moskofun derdi- Türk'ün bağrını deldi" marşını yaratan intikamı alınış, Rus'un bağrını delmiştik.

31 Temmuz 1918 gece yarısından sonra Tiflis İstasyonuna geldiğimiz zaman muazzam bir gara girdik.

Gar, Türk ve Gürcü bayraklarıyla donanmıştı.

Levent Şahverdi Arşivi

Gürcü Cumhurbaşkanı, Hükümet üyeleri, bando-mızıka, asker ve büyük bir halk kalabalığı bizi karşılıyordu. Karşılıklı nutuklar söylendi. Asker denetlendi. Bando, Türk ve Gürcü marşlarını çaldı. Bundan sonra bize ayrılan Hotel Noya'ya indik. Konforlu bir otel... O vakte kadar gördüğümüz Tokatlıyan, Pera Palas gibi oteller bunun yanında köy evi etkisi yaratıyordu.

On gün kadar Tiflis'te kaldık. Tiflis Hükümetiyle birçok konuşma yapıldı. Gürcülerden bazı teklifler aldık. Gürcüler ordumuzun işgal ettiği bazı köylerin geri verilmesini istiyorlardı. Bu köylerin içinde Tiflis'in adeta sayfiyesi gibi olanlar da vardı.

Gürcü Hükümeti bulunduğumuz otele Türk bayrağını çekmiş, kapıya bir manga askerle bir subayı tören birliği olarak koymuştu. Emrimize çeşitli otomobiller vermişti. Biz bir yandan resmî konuşmalarla bir yandan ziyafet ve gezmeyle vakit geçiriyorduk.

Bir gece Cumhurbaşkanı biz eski Kafkas Rus Orduları Başkumandanı ve Çarın amcası General Nikola Nikolayeviç'in sarayında ziyafete davet etti.

GENÇLER

Ziyafet sarayın bahçesinde veriliyordu. Tiflis iki dağın arasına sıkışmış olduğundan sıcaktı. Gündüzün gölgede sıcaklığın 50'yi bulduğu görülürdü. Biz Irak'tan geldiğimiz halde sıcaktan şikâyetçiydik. Sarayın elektriklerle süslenmiş bahçesinde verilen ziyafet dört yüz kişilikti. Bu dört yüz kişi içinde biz; Halil Paşa, üç Türk, iki Alman subayı idik. Sofraya adeta birer benek gibi dağılmıştık. Yanımda bir Gürcü albayı vardı. Bana durmadan içki ikram ediyordu. O vakte kadar ağzıma içki koymadığım için içmiyordum. Sarhoşluğa bayılan Gürcü subayları buna inanmıyorlar, salt durumumu korumak ve ağzımdan bir şey kaçırmamak için içmediğimi sanıyorlardı.

Yemeğin ortasında, beyaz elbise giymiş binden fazla Gürcü yük-

Levent Şahverdi Arşivi

sek öğretim genci tabur halinde bahçeye girdi. Çevremizi sarıp bir ağızdan millî marşlarını söylediler. Manzara cidden haşmetliydi. Hepimiz hayran hayran seyrederken, içlerinden bir kız öne çıktı Halil Paşa'ya hitap ederek, küçük Gürcistan'a ait bulunan ufak arazi parçalarının geri verilmesini istedi ve bağırdı:

- Büyük Türk milleti, küçük Gürcü kardaşlarından bunu esirgeme sen... Ey Türk, sen her vakit büyüktün, her vakit büyük kalacaksın.

Kumandan buna karşılık, Türk'ün kimsenin vatanında gözü olmadığını, eğer ordusunun bazı yerleri yanlışlıkla işgal ettiği anlaşılırsa, bu toprakların Gürcülere geri verileceğini söyledi. Ve devam etti:

- Büyük Türk Turan İmparatorluğunun ortasında küçük bir adacık gibi kalan Gürcü vatanını, Türkler bir evlât vatan gibi sevecekler ve Gürcüleri evlâtları gibi bağırlarına basacaklardır.

Su sözler müthiş bir sevinç tufanı meydana getirdi. Vatanperver ve milliyetperver Gürcü milleti gençliğinin bu sözler karşısındaki sevinç çığlıkları hepimizi titretti.

Eğlence sabaha kadar devam etti. Ve biz büyük bir törenle otelimize geldik.

AYŞE HANIM

Bir gün odamda yatıyordum. Çok sıcaktı. Kapı vuruldu. İçeri birisi girdi ve bizimle gelen Tiflisli Mehmet Bey'in hemşiresi Ayşe Hanım'ın beni görmek istediğini söyledi.

Salona hemen ineceğimi bildirdim.

Aşağıya indim. Çarşaflı bir kadın arıyordum. Ortada böyle biri yoktu. Otelin gazinosuna baktım. Beni çağıran adamla şapkalı bir kadın oturuyordu. Şapkalı kadının Ayşe Hanım olduğunu düşünmeden, adama Ayşe Hanım'ın nerede olduğunu sormak için, oturdukları masaya doğru yürüdüm.

Beni görünce ikisi de ayağa kalktılar.

Levent Şahverdi Arşivi

Adam yanındaki kadını tanıttı:

- Refikam ve Mehmet Bey'in hemşiresi Ayşe Hanım.

Şapkalı Müslüman Türk kadını...

Ben doğduğumdan beri ve özellikle 1908 İnkılâbından beri hep aynı ruh ve propagandayla yoğrulmuştum:

- Gâvur gelecek, Müslümanlığımızı elimizden alacak.

İşte gâvur, Müslüman kardeşlerimizin Müslümanlığını ellerinden almış, başına da şapka giydirerek gâvur yapmıştı.

Manzara benim o zamanki Türk ve Müslüman ruhumu bir anda altüst etti. Bu etkiyle rengim atmış olacak ki, Ayşe Hanım'ın ilk sözü:

- Beni bu kıyafetle ve şapkalı görmekten müteessir oldunuz değil mi?

Ben şaşkınlıkla:

- Hayır, hayır, aksine Türk kadınının hayata karışmasını isteyenlerdenim, deyip lafı değiştirdim.

Bir süre görüştükten sonra kadın bana şu ricada bulundu:

- Kafkas Türklerinin altmış yıldır gizledikleri bir Türk bayrağı vardır. Bu bayrağı Kafkas kızları işlemişlerdir. Biz Halil Paşa'ya Tiflis Türk gençleri adına bir çay ziyafeti vermek istiyoruz. Dileğimiz Kumandanın bu ziyafeti kabul etmesi ve geldiği zaman binanın üstüne bu bayrağın çekilmesine müsaade etmesidir.

Ben bu dileği Kumandana ileteceğimi ve sonucu kendilerine bildireceğimi söyledim.

Kumandan, durumu kendisine anlattığım zaman çok duygulandı.

- Yarın akşam gidelim, sen de gidip Cumhurbaşkanına söyle, bu bayrağın asılmasına müsaade etsinler... dedi...

Ben Cumhurbaşkanına gittim.

Hükümet sosyalist olduğu için bu konuda hiçbir formalite yoktu.

Durum şöyle gelişti:

Ben otelin metrdotelini çağırdım, Cumhurbaşkanı özel kalemine telefon edilerek, görüşmek için bir zaman verilmesini rica ettiğimin duyurulmasını istedim.

Levent Şahverdi Arşivi

Adam yanımızda duran telefonu açtı ve doğruca Cumhurbaşkanına benim kendisini görmek istediğimi söyledi.

Cumhurbaşkanı hemen cevap vererek beni beklediğini söyledi.

Ben bu konuşma önünde donakaldım.

Başgarsonla bir Cumhrubaşkanının hiçbir merasime tabi olmaksızın görüşmesine hayran oldum.

Otomobile bindim, doğru Cumhurbaşkanlığı binasına gittim. Kapıda ne bir nöbetçi vardı, ne de bir başka kimse... Yukarı çıktım, Cumhurbaşkanının kapısında duran odacıya dileğimi söyledim ve haber vermesini istedim.

Bana:

- Sormaya lüzum yok, giriniz, dedi.

Anlıyordum ki, burada Cumhurbaşkanının yanına girmek için hiçbir külfet ve törene gerek yoktur.

Durumu anlattım.

Cumhurbaşkanı:

- Siz evin adresini ve Paşanın gideceği saati söyleyin, üst tarafını biz yaparız.

Ertesi sabah gideceğimiz yerin adresini ve saatini Cumhurbaşkanına bildirdim.

Saat beşe on kala, iki otomobilde, Halil Paşa, ben, kurmay Binbaşı Salih ve Emir Subayı Hamdi yola çıktık.

TÜRK BAYRAĞI

Davetli olduğumuz evin sokağına girdiğimiz zaman bir Gürcü mızıka takımı gördük, bir bölük asker bizi selâmlamak için bekliyordu. Ve gireceğimiz binanın üstündeki bayrak direğine bir Türk bayrağı çekiliyordu. Esasen burası Türk mahallesi olduğu için Türkler çevremizi doldurmuş bizi alkışlıyorlardı.

Eve girdik. Bizi Tiflisli kadın-erkek Türkler alkışlarla karşıladı-

Levent Şahverdi Arşivi

lar. Önce tanıtma töreni yapıldı. Ben bu durumu da hayretle izledim. Çaylar içilirken birçok şey, özellikle Rus zulmü ve Rusların elinden kurtulmak için gösterilen çaba ve çalışmalar anlatılıyordu. Bazı küçük çocuklar ezberledikleri şiirleri okuyorlardı. Bunları seyreder ve dinlerken gözlerimden akan yaşları tutamıyordum. Bir kadın anlatıyordu. Petersburg (Leningrad) Üniversitesi Felsefe mezunuymuş. Mükemmel Rusça bildiği halde çocuğuna bir tek kelime öğretmemiş. Tersine çocuklarına Ruslara karşı kin aşılamış.

Kadınların bir kısmı bir grup yaptılar, piyanoyla beraber millî emelleri dile getiren marşlar okudular. Artık hepimiz duygularımızın son aşamasına varmıştık. Hepimizin gözlerinde büyük Turan İmparatorluğu canlanmıştı.

Bu olayın bende bıraktığı etkili fikir şu olmuştu:

O güne kadar bizden ayrılmak isteyen unsurların bu davranışlarını vatansızlık sayıyor ve bunları yok etmeyi millî görev biliyordum. Alınacak sert tedbirlerle Türk olmayanları ve gayrimüslimleri yola getireceğimizi sanıyordum. Oysa şimdi anlıyordum ki Rusya'da kalmış Türk, servet refah, sükûn bakımında rahat ve mutludur. Ama millî duygular onun ruhunda bu rahatı ve bu huzuru hiçe indirmiştir. Türk kendi bayrağını, kendi hükümetini istiyor. Bu uğurda her şeyi fedaya hazır ve biz bu davranışları bir kahramanlık bir erdem diye alkışlıyoruz.

Öyleyse Osmanlı mülkündeki Türk'ten gayri olanların da aynı haklara sahip olması ve aynı ülküleri taşıması bir haktı. Demek ki doğru olan, her milletin kendi topraklarında kendi hükümetini kurmasıydı.

Biz Tiflis'te konuşmalarımıza ve temaslarımıza devam ediyorduk. Bir sabah Gürcü gazeteleri bir ağızdan feryatla sokakları doldurdular:

- Türkler Bakû'ya hücum ettiler, yenildiler, geri kaçıyorlar.

Bu haber Gence'de bulunan Nuri Paşa'nın Bakû'ya yaptığı taarruzda başarıya ulaşamadığını gösteriyordu. O akşam Halil Paşa, Tiflis'e sekiz saat uzaklıkta ve kurmaya uğraştığımız Azerbaycan Türk devletinin o zamanki merkezi olan (Elizabetpul) Gence'ye gitti. Ben

Levent Şahverdi Arşivi

Tiflis'te kaldım. İki gün sonra Kumandan Gence'den döndüğü zaman aldığımız bilgi şu oldu:

- Nuri Paşa Bakû'ya taarruz etmiş, eldeki kuvvetlerle Bakû'nun varoşlarına kadar gitmişler. Ancak Rus-İngiliz-Ermenilerden meydana gelen ve bir İngiliz kumandanının emrindeki Bakû savunma kuvvetleri tarafından geri püskürtülmüşler. Nuri Paşa Bakû'ya girmeyi başaramamış.

Biz Tiflis'te, aynı zamanda Kuzey Kafkasya'da kurulacak hükümet işleriyle de uğraşıyorduk. Kurmay Binbaşı Berkuk, Kuzey Kafkas kıyısında Derbent'te karargâh kurmuş, bir Dağıstan devleti kurmak için çalışıyordu. Oradan bir kurul gelmişti. Başlarında Cumhurbaşkanları olduğu halde bizimle konuştular. Anlaşma:

"Biz önce Bakû'yu alıp, Azerbaycan devletini kurduktan sonra kendilerine gereği kadar kuvvet göndererek, o civarda bulunan Rus ordusunun kalıntılarını kovacağız ve Kuzey Kafkas devletini kuracağız."

ÇİZGİLER

Gürcülerle yaptığımız konuşmalarda onlara bazı köyler vererek anlaştık. Halil Paşa'nın siyasetinin çizgileri:

Güney Kafkasya'da bir Gürcü, bir Ermeni hükümeti kurulmuştu. Bu iki hükümetin arasına girmiş, onları ayırmıştık. Halil Paşa aradan çekildiği zaman birbirlerine hasım olan bu iki milletin bir sınır üstüne gelmeleriyle birbirleriyle boğuşacaklarını ve iki tarafın da zayıflayacağını ve her ikisinin de Türklerden yardım isteyeceğini sanıyorduk. Bu tıpkı İngilizlerin, öteki devletler ve sömürge halkı üstüne uyguladığı politikaydı.

Oysa Halil Paşa'dan önce Vehip Paşa bu politikanın tamamen tersini düşünmüş, bu iki devlet bir sınırda birleşirse beraber bize hücum ederler diye birbirinden ayırmıştı.

Bu iki fikrin hangisi doğruydu?

Levent Şahverdi Arşivi

İlerde zaman gösterecekti.

Halil Paşa, bu durumda ilk yapılacak işin Azerbaycan hükümeti elindeki orduları takviye ederek Bakû'ya taarruz olduğuna karar verdi. Bu hazırlığı yapmak üzere karargâh olarak seçtiğimiz Gümrü'ye (Leninakan) hareket ettik. Ağustos 1918 ortalarına doğru Gümrü'den Kars'a geçtik. İlk hedef olarak Azerbaycan'a asker yollamaya çalışıyorduk. Bir tümen daha gönderildi. Böylece Azerbaycan'da birçok mahalli birlikler, Beşinci ve Onuncu Kafkas Tümenleri toplandı. Silâh ve cephaneleri de yollanıyordu. Gümrü'de bu hazırlıklar yüzünden bir ay kadar kaldık.

BAŞKAN

Gümrü'de (Leninakan) bizi ziyarete gelecek elçilik kurullarını kabul etmek için bir ev düzenlemek ve bunun çeşitli eşyası için belediyeye başvurmak gerekti. Belediye Başkanına gittim. Sakalı göbeğine kadar uzamış yetmişlik bir ihtiyardı. Paris'te öğretimini yapmış bir üniversite profesörü imiş. Halk bu Başkana tapıyordu. Durumu anlattım. Adam beni dinledikten sonra dedi ki:

- Böyle bir evi hazırlamak belediyenin görevidir. İstediğinizden mükemmelini yaparız. Yalnız şimdiye kadar sizin için döşediğimiz evlerin mobilyalarını sizin kumandanlar ve subaylar alıp götürdüler bize iade etmediler. Siz galip bir ordusunuz. İsterseniz şehri yağma da edebilirsiniz. Ama biz belediye olarak yağmacılığa araç olmayız. Sizden rica ediyorum, bu verdiklerimizi gene götürecek misiniz? Biz de halktan ona göre alalım.

Önce Rus belediye Başkanının pervasız konuşmasına saygı duydum; sonra da milletim adına derin bir acı... Birkaç soysuzun birkaç parça eşya almak için orduya sürdüğü leke, namussuzlara karşı mücadele fikrini bende güçlendirdi. O sıralar yoğunlaşan yolsuzluk ve hırsızlıklara karşı herkeste tepki vardı. Kars'a 9'uncu Ordu Karargâ-

Levent Şahverdi Arşivi

hına gitmiştik. Bir iş için ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa'nın yanına girdim. Yakup şevki, binbaşıyken Harbiye'de tabye hocamız, yarbayken Balkan Savaşı'nda Kolordu kurmay Başkanımızdı. Beni tanır ve severdi.

Görev bakımından söylediklerimi dinledikten ve gereken cevapları verdikten sonra dedi ki:

- Ben seni namuslu bir adam tanırdım, sende mi namussuz oldun?

Bu sorunun nedenini sorduğum zaman:

- Başındaki kalpak yüz liralıktır, dedi, belki de yüz liradan da fazla... Ben bir ordu kumandanıyım, üç liralık kalpak giyiyorum. Sen bu parayı nereden buluyorsun?

Kalpağın Halil Paşa'ya Afganlılar tarafından hediye edilmiş üç kalpaktan biri olduğunu ve para ile alınmış olmadığını söyledim. O vakit Yakup Şevki Paşa:

- Oh, diye bir nefes aldı, sana bunu ilk gördüğüm günden beri soracaktım. Senin namussuz olman kuşkusu ve Halil Paşa'nın yanında namussuz bir subayın bulunması ihtimali beni çok üzüyordu. Buna çok sevindim. Yalnız bir kere daha söyleyeyim: Vatanına hizmet etmek için ilk şart namuslu olmaktır ve bu milletin bir tek kuruşunu haksız olarak almamaktır.

GENERAL ALİ

Çarlık ordusunda, imparatorluğa bağlı her milletten adam bulunurdu. Bunlardan Topçu Kumandanı General Ali Şihlinski, bize hizmet etmek üzere Gümrü'ye Halil Paşa'ya başvurdu. General Ali, Şihli köyündendi. Bakû bölgesinde kurulmakta olan Azerbaycan İslâm ordusunda veya kendi memleketi olan Kuzey Kafkas devleti ordusunda görev istiyordu. Halil Paşa bu adama çok saygı gösterdi. Bize geldiği zaman General Ali hâlâ Rus üniformasını ve Rus nişanlarını taşıyordu. Kumandan, kendisine büyük bir nişan sundu ve Rus ordu-

Levent Şahverdi Arşivi

sundaki rütbesine eşit "Tümgeneral" Türk üniforması giymesi yetkisini verdi. Ayrıca atlarından birini hediye etti.

General Ali, bir hafta kadar Gümrü'de kaldı. Vaktiyle kumandanlık ettiği şehri gezdi. Kendisine bazen ben refakat ettim. Bir gün Gümrü kışlalarının yanındaki askeri kiliseyi gezerken bana dedi ki:

- Siz bu kilisede gezerken ne hissedersiniz?

- Hiçbir şey...

- Ben hayatımda iki defa Rus Çarı Hazretleriyle bu kilisede ayinde bulundum. Büyük Rus imparatorluğunun varlığını, debdebesini o merasimde görmek ne zevkliydi! İşte şimdi gene o günleri yaşıyor gibi derin haz içindeyim. Çar Hazretleri çok büyük bir insandı, ona yazık oldu.

Altmış yaşını geçmiş bu adamın lafları karşısında kendimi zor tuttum. Ama durumu Halil Paşa'ya anlattım. Bu adama hiçbir görev vermeden tekrar köyüne yolladık.

Ruslar, Kars'ta koca bir heykel yapmışlardı. Bu heykelin kaidesi 7-8 metrelik bir sütun... Bu sütunun üstü bir Türk bayrağıyla örtülü... Bir Rus neferi ayağıyla bayrağın ay-yıldızına basıyor. Yüzünü de Erzurum'a çevirmiş.

Bizim ordu buraya girince, ilk giren birlik kumandanı Karabekir, heykeli kırdırmış, Kars kilisesini de cami yapmış.

Bizim Alman Kurmay Başkanı bu kilise işini duyunca küplere bindi. Yirminci yüzyılda bir kilisenin cami olmasına, hayret ve teessüf etti. Ordudaki Alman subaylar aynı zamanda doğrudan doğruya Osmanlı İmparatorluğu Başkumandanlık Kurmay Başkanı Alman Generali Bronzart'la muhabere ediyorlardı. Paraküvin herhalde oraya yazmış olacak ki bir gün Başkumandan Enver Paşa'dan bir emir aldık:

"Kars kilisesinin cami yapıldığı hayretle haber alınmıştır. Bu ne demektir? Bu vaziyetin tahsisi ile, müsebbiplerinin isimlerinin bildirilmesi."

Biz bu emri aynen 9'uncu Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa'ya yazdık. Yakup Şevki Paşa'dan şu cevap geldi:

Levent Şahverdi Arşivi

"Ben Kars'a geldiğim zaman şehirde bir tek Hıristiyan kalmamıştı. Ve bugün de yoktur. Buraya gelen Müslümanlar için de bir tek cami yoktu (Kars'taki camilerin düşmanca tahrip edildiğini söylemek istiyor) Müslümanlara bir ibadet yeri lâzımdı. Bu yer en münasip olarak bu maksatla yapılmış olan Hıristiyan ibadet yeriydi. Ben böyle yapmakla kilisenin dini mevkiini muhafaza ettim. Arzu ederseniz, hayvan koyar ahır yaparım."

TEHDİT

Bu cevapta üstü kapalı bir tehdit vardı. Yalnız bu olay Almanlarla aramızdaki uçurumu gösteriyordu. Tam o sırada Başkumandanlık Birinci Şube Müdür Muavini Binbaşı Saffet Bey Enver Paşa'dan gizli bir emir getirdi.

Bu emirde diyordu ki:

"Almanlar bizim, Doğuya Bakû'ya ve Rusya içerlerine yayılmamızı doğru görmüyorlar. Almanlar 3 Mart 1918'de Ruslarla imzaladıkları Brest Litovsk barış anlaşmasının gereğince Bakû'yu Ruslara bırakmışlardı. Fakat petrolünü kendileri almak şartıyle... Siz, bir an önce mahallî kuvvetler teşkil ederek Bakû'yu almaya çalışınız. Ancak bu işte şahsen tarafsız kalınız. Muharebeyi Azerbaycan'ın mahallî kuvvetleri yapsın."

Biz durumu düzenlemek üzere eylülün birinci haftası Tiflis'e hareket ettik. Oradan Bakû'ya gidecektik. Tiflis'teki Gürcü hükümetiyle bazı konuşmalar yapıldı. Fakat konuşmaların esası, Gürcü Ordusu Başkumandanı ve Alman Ordusu Askerî ve Siyasî Temsilcisi durumunda bulunan Alman Generali Fon Kres ile oldu.

Fon Kres'in kendi devletinden aldığı talimatla bize söylediği şey kesindi: Azerbaycan devletinin sınırları içinde Bakû olmasın, Bakû Ruslara bırakılsın...

Bunda başarı gösteremeyeceğini anlayınca, taktiğini değiştirdi:

Levent Şahverdi Arşivi

Eğer Azerbaycanlılar Bakû'ya taarruz ederlerse başarı gösteremeyeceklerdir. Bir başarısızlığa meydan vermemek için bu taarruza bir Alman Birliği de katılsın.

BAKÛ'YA...

Halil Paşa ile Fon Kres bu işte uyuştular. Kres bir Alman süvari alayı hazırlayacak ve biz kendisinden ister istemez, bu birliği Azerbaycan devleti emrine verecek.

Fon Kres'in, bizim Azerbaycan'a hatta Kurmay Başkanımız Paraküvin'den de gizlice yolladığımız kuvvetlerden haberi yoktu. Biz 15. Kafkas Tümeninden başka 5'inci Kafkas Tümenini ve birçok süvari ve topçu birliklerini geçirmiş ve birçok subay yollamış, orada mahallî kuvvetler meydana getirmiştik.

Tiflis'teki karardan sonra Bakû'yu çeviren Ordu Karargâhında bulunmak üzere Azerbaycan sınırlarına girdik. İlk istasyon, Ahıstafa idi. Burada bizi Enver Paşa'nın küçük kardeşi, Halil Paşa'nın yeğeni ve İslâm Ordusu Başkumandanı 29 yaşındaki Nuri Paşa karşıladı. Gece yarısından bir saat sonra Gence'ye vardık. İstasyonda bizim şerefimize çay hazırlanmıştı. Çaylarımızı içerken bir saz şairi bize saz çaldı. Sınırlar ötesindeki bu Türk sesi hepimizi duygulandırıyordu.

Turan yolunda Türklerle karşılaşıyorduk.

Saz şairi yüzyıllardan beri süregelen Türk ıstıraplarını öyle güzel anlatıyordu ki, gözlerimiz yaşlanıyordu.

Saz şairi:

"Trenler koşun (*) taşır Bakû'ya / Bunda bir iş var /
Söyle Halil Paşa Allah aşkına / Bunda bir iş var..."

diyordu.

(*) Koşun: Asker.

Levent Şahverdi Arşivi

Zaten herkesin heyecanı son haddindeydi. Çay bitmişti. Biz ayağa kalkarken şair bağırıyordu:

"Söyle Halil Paşa Alah aşkına / Bunda ne iş var."

Kumandan dayanamadı ve bağırdı:

- Bugün Bakû, yarın Merey, öbür gün Karakurum, ne olacak Turan var... dedi.

Bir alkış, bir hıçkırık, bir ürperiş sardı her yanı...

Tren hareket ederken saz şairi söylüyordu:

"Allah yolunu açsın Turan'a / Seni verdim Yaradana /
Senden isterim Bakû'yu / Türk Halil Paşa."

Tren Gence istasyonundan kalktıktan sonra tepeleri karlı Kafkas dağlarını seyrederek ve şairin heyecanlı sesinden aldığımız ilhamla cepheye gidiyorduk.

Ertesi günü öğleyin 10 Eylül 1918 günü Bakû'nun karşısında bir köyde bulunan İslâm ordusu karargâhına geldik. Trenden sonra bir saat otomobille ilerledik.

Vardığımız yerden Bakû'nun güzel manzarasını ve Hazer denizini görüyorduk.

TAARRUZ

Bakû şehrinin savunması İngiliz Generali Tomson'a verilmişti. Kentte İngiliz, Rus, Ermeni birlikleri vardı.

Taarruzu nasıl düzenleyecektik?

Başta Alman Kurmay Başkanı Paraküvin olmak üzere Alman grubu şu fikri savunuyorlardı:

- Büyük savaşın muharebeleri göstermiştir ki, bir düşman sahra mevzii topçu ateşiyle ezilmedikçe oraya süngü hücumuyla taarruz edilemez. Şu halde önce düşman siperlerini top ateşiyle ezelim, hücumu sonra yapalım.

Levent Şahverdi Arşivi

Türk Kurmayı ise Yarbay Basri (*), Binbaşı Salih (**), Binbaşı Nazım (***), Binbaşı Saffet (****), Yüzbaşı Tevfik (*****) olmak üzere şu fikri savunuyorlardı:

- Elde lüzumu kadar top mermisi olmadığından, böyle bir topçu ateşi hazırlığı düşmanı uyandıracaktır. Düşmanı ezecek bir topçu ateşi olmadığı için bu uyanık düşmana gündüz gözüyle yapılacak bir taarruz başarı kazanamayacaktır. Bunun için topçu ateşine girişmeden gece süngü hücumuyla düşman siperlerine girmek doğru olacaktır. Bu iki zıt fikrin sonucunu Halil Paşa'nın verdiği karar tayin edecekti.

İki gün süren tartışmadan sonra Halil Paşa yanına yalnız beni alarak bütün cepheyi gezdi. Düşündü. Cephedeki askerle, subayla, kumandanla görüştü.

Düşmanla aramızda, çeşitli koşullar altında, 600 metreden iki kilometreye kadar mesafe vardı.

Güneşin batmasına yakın Karargâha geldik.

Kumandan bana şu emri verdi:

- Basri'ye söyle, bu gece yarısından sonra saat 2'de birlikler süngü hücumuyla düşman siperlerine girecektir. Bu emir en geç saat 9'da (yirmi birde) birliklere tebliğ edilmiş olmalıdır. Basri bunu sağlasın. Sen saat tam 24'te sevk ve idareyi ele almak üzere yerimde bulunacağım. Bu emrimi aynen Alman Kurmay Başkanına da söyleyin Tiflis'e Fon Kres'e süvari alayını hemen trenle Bakû'ya göndermesi için yazsın.

Gürcü-Azerbaycan sınırı üzerindeki şimendifer köprüsünü tahrip etmesi için orada hazır bulunan tahrip müfrezesine Basri şimdi telefonla emir versin. Bunu kimse duymasın. Sonradan bunun bir hata olarak yapıldığı ilan edilecektir.

Halil Paşa'nın amacı Alman birliklerinin Bakû'ya gelmesine olanak bırakmamaktı.

(*) 1934'te ölen Korgeneral Basri, (**) Salih Omurtak (***), 1920'de Kütahya Muharebelerinde şehit olan Albay Tophaneli Nazım, (****) Saffet Arıkan, (*****) sonradan Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri.

Levent Şahverdi Arşivi

Kumandanın emrini Basri'ye tebliğ ettiğim zaman yanında bulunan Türk kurmayları büyük bir sevince kapıldılar. Alman Kurmay Başkanı ise hemen Paşanın yanına giderek bu karara katılmadığını ve bu kararın sorumunu üzerine almadığını, Türk birliklerinin Bakû'ya giremeyeceğini, tarihin Halil Paşa'yı bu davranışı sebebiyle sorumlu bulacağını söyledi.

Gece saat on iki. Emredilen tepeye gelmiştik. Heyecanımız en yüksek sınırına dayanmıştı. Muharebe zamanına daha iki saat vardı.

Ayaz müthişti.

Gündüzün cehennemî sıcağına karşılık gece dondurucu bir soğuk ortalığı kaplıyordu. Halil Paşa otomobilin içinde yattı. Herkes bir köşeye sığınıp biraz uyumaya çabalıyordu. Saffet, Salih ve ben bir hendek kenarına uzandık. Altımıza bir battaniye serdik, üstümüze bir battaniye çektik.

Ama uyumak ne mümkün...

Hem soğuktan hem heyecandan dişlerimiz birbirine çarpıyordu.

Saat tam iki oldu.

Hep kalktık. Bir kenarda kaynattığımız çayı içerek kendimize gelmeye ve ısınmaya çalışıyorduk

Saat iki buçuk...

Üç...

Hâlâ ortalıkta ses seda yok.

Alman Kurmay Başkanı geziniyor, sinirli ve heyecanlı... İki şey bekliyor:

Alman süvarisini taşıyan trenin Azerbaycan'a girdiğini bildirir telgraf...

Ve Türklerin düşman siperlerine girmeden düşmanca farkına varılarak başarısızlığa uğratılması...

Saat üç buçuğa doğru birkaç el silah ve birkaç tenvir tabancası atıldı. Biraz sürekli makineli tüfek ateşi işitildi. Demek iki taraf temasa başlamıştı. Kurmay Başkanı bu işaretleri düşman siperlerine girmeden yakalandığımıza kanıt sayarak:

Levent Şahverdi Arşivi

- İşte demedim mi! Düşman hareketimizin farkına vardı. Başarıya gidilemez... diyordu.

Tam bu sırada telefondan bir rapor geldi. Okudum. Düşmanın birinci hattına girilmiş, düşman geriye doğru kaçıyor, takip ediliyor.

Bu haber hepimizi sevinçten çıldırttı.

Alman:

- Olamaz, bu keşif kolu temasıdır, diyordu.

Raporlar devam ediyordu. Her yandan Türklerin düşman siperlerine girdiği ve düşanın kaçmakta olduğu haber veriliyordu.

Hava yavaş yavaş ışıyordu.

14 Eylül 1918 sabahı yoğun bir sisle geldi.

Ama ateş ve boğuşma sis arasında sürüyordu.

Saat 9'a doğru sis açılmaya başlayınca manzarayı gördük. Birçok vapur Bakû'dan açılıyor, kentin bazı yerlerinde yangınlar gözüküyor, düşman son mevziinde direnmeye uğraşıyordu. Özellikle düşman mevzilerinin tam ortasına gelen Salyan Kışlası mukavemet ediyor ve Türk birliklerinin ilerlemesini engelliyordu.

Bu manzara karşısında hepimiz sevinç içindeyken Kurmay Binbaşı Salih, Kurmay Başkanı Paraküvin'e Almanca:

- İşte vapurların açılması düşmanın kaçtığına ve bizim başarımıza işarettir.

Denizde elliye yakın irili ufaklı tekne vardı.

Kurmay Başkanı buna cevap verdi:

- Kaçan düşman değil, sizin zulmünüzü hesaplayan Ermenilerdir. Yazık ki, siz dünyanın en namuslu ve çalışkan milleti olan Ermenilere bu zulmü yapmakla tarihin en kötü damgasını yediniz.

Salih Bey:

- Onlara acımak bize düşmez... dedi.

Alman üzerine gitti:

- Bunu Türk'ün yağmacı ve vahşi ruhu yaptı.

Salih:

- Eğer vahşet söz konusuysa, bunu bize siz öğrettiniz. Yüzyıllardan beri Türk kanı içen, Hıristiyan dünyasıdır...

Levent Şahverdi Arşivi

Ve devam etti:

- Şu anda üstün olduğumuz için size bir şey söyleyemeyeceğim. Ancak ben Türk ordusunda binbaşıyım, siz Alman ordusunda... İkimiz de eşit şartlar altındayız. Namuslu bir subaysanız, sizi bugünkü görevinizden ayrıldığınız gün düelloya davet ediyorum. Ve şu andan itibaren sizi üst olarak tanımıyorum.

TESLİM

Tartışma ciddî bir nitelik almıştı. Müttefiklerimiz, Alman özçıkarları söz konusu olunca içyüzlerini meydana çıkarmışlardı (*).

Gün ilerliyor. Salyan kışlası direnmesini sürdürüyordu.

Halil Paşa birkaç defa bu kışlayı 15'lik obüsle dövdürmek istediyse de Alman Kurmay Başkanı, içinde belki muhacir Ermeniler vardır diye engelledi.

Fakat öğleye doğru Kumandan bana şu emri verdi:

- Git, Batarya kumandanına söyle, Salyan kışlasını tahrip etsinler.

Bu emirden yarım saat sonra, kışlaya düşen ilk mermi bir yığınla beraber, kol, bacak, kelleyi havaya püskürttü. Birkaç grup ateşinden sonra da kışla beyaz bayrak çekerek, teslim işaretini verdi.

Bir mütareke kurulu geldi. Konuşuldu.

Muharebeyle şehre girilirse çok kanlı olacak şehir harabeye dönecekti. Buna meydan vermemek için, bu gece kente girilmeyecek, yarın sabah şehirden verilecek Türk kılavuzlarla ordu, düzenle Bakû'ya girecekti. Bu mütareke kurulan mahalli Türk hükümetiyle yapıldı.

(*) Unutmayın, bir milletin çıkarlarını, ancak o millet bizzat düşünür. Dün böyleydi, bugün böyle, yarın da böyle olacak. Hiçbir yabancı millet ve hükümet Türk'e, Türk olduğu için ve Türklüğü himaye için yardım etmez. Bu yardım, ancak yabancının çıkarına uygun olursa olur. İşte içinde yaşadığımız dünya. Dün bizimle olanlar bugün bize düşman, dünkü düşmanlar bugün bize dost. Dostlar düşman, düşmanlar dost olabilir. Bize, bizim vatanımıza gerçek dost yalnız biziz.

Levent Şahverdi Arşivi

O gece Bakû ışıklarını yakmış, adeta bizi bekliyordu.

15 Eylül 1918 sabahı birlikler düzenli şekilde girerek Bakû'yu işgal etti.

Bizler de bir gün dinlenmek ve bir gün sonra Bakû'ya girmek için gerideki köye geldik.

Yol tahrip edildiği için Alman süvarileri gelememiş, Bakû da alınmıştı. Durum Başkumandanlığa bildirildi. Gece yarısı Başkumandan'dan şu emri aldık:

"Bakû Ruslara verilecek, petrolünü Almanlar alacaktı. Neden oraya taarruza lüzum gördünüz? Neye bunu Başkumandanlığa haber vermediniz? Sizin yeriniz Kars'tır. Bakû'da ne işiniz vardır? Derhal Kars'a dönünüz ve bir daha Başkumandanlıktan izin almadan böyle işlere karışmayın."

Bu emir Harbiye Nezareti telgrafhanesinden geliyordu.

Aradan üç saat geçtikten sonra Enver Paşa kendi evindeki telgrafhaneden şu telgrafı çekiyordu:

"Büyük Turan İmparatorluğu'nun Hazer kenarındaki zengin bir konak yeri olan Bakû şehrinin zaptı haberini en büyük meserretle karşılarım. Türk ve İslâm tarihi sizin bu hizmetinizi unutmayacaktır. Gazilerimizin gözlerinden öper, şehitlerimize fatihalar ithaf ederim."

Görülüyor ki, birinci şifre Almanya İmparatorluğu müttefiki Osmanlı İmparatorluğu'nun Başkumandanlığı tarafından, ikincisi Türk Enver Paşa'dan geliyordu.

O gün hepimiz hayatımızın en mutlu günlerinden birini yaşadık.

Ve ertesi günü sabahı Bakû'ya gireceğimiz hülyasıyla yataklarımıza uzandık.

Biz Fuat ile bir odada yatıyorduk. Çok temiz ve kibar bu Türk çocuğuyla o gece (15-16 Eylül 1918) neler ve neler konuştuk.

Benim Türk ruhumun sevinçle çıldırdığı günlerden biridir o gün...

16 Eylül 1918 sabahı trenle Bakû'ya geldiğimiz zaman ortalık

Levent Şahverdi Arşivi

bir mahşerdi. Gösterişli bir karşılamayla bize ayrılan Metropoliten Oteli'ne geldik. Güzel bir çay ziyafeti verildi. Otelimizde iğne atsanız yere düşmeyecekti.

Bakûlu Türkler Halil Paşa'dan Allah gibi söz açıyorlardı.

Ermeniler ve Ruslar da kendilerini güven altına almak için yaklaşıyorlardı. Bu sırada bir grup geldi. İçinde Rus, Alman, Ermeni her milletten vardı. Bunların hali perişandı. Kimi yaralanmış, kimi korkmuş... Kılık kıyafetlerinden okumuş ve zengin oldukları anlaşılan bu adamların büyük bir heyecan geçirdikleri anlaşılıyordu. Evlerinin yağma ve ailelerinin saldırıya uğradıklarını söylüyorlardı. Şehirde sürekli tüfek sesleri duyuluyordu. Sokak muharebelerinin devam ettiği anlaşılıyordu. Alman Kurmay Başkanı doğruca Halil Paşa'ya geldi ve durumu anlattı. Kumandan:

- Ben bu işlere karışmam ve karışamam, burada Azerbaycan hükümeti ve Azerbaycan Ordusu Kumandanı Nuri Paşa var. Bu işlere o bakar... deyince Paraküvin:

- O çocuktur, diye itiraz etti. Ordu Kumandanı değildir. Enver Paşa'nın kardeşi olduğu için buraya gelmiştir. Bir memleketin yönetimi bu kişilikte adamlara bırakılamaz.

Bu, Nuri Paşa'ya hakaretti.

Halil Paşa:

- Bir Türk ordusu kumandanına saygı göstermekte kusur ettiğiniz için sizi görevden alıyorum. Şimdi memleketinize hareket ederek Türk sınırları dışına çıkacaksınız. Size daha ağır muamele etmiyorsam, bunu Türk'ün yabancı misafirine karşı daima gösterdiği hoşgörüye bağlayınız.

Çok şey yapacağını sanan Kurmay Başkanı bir anda sıfır olunca şaşırdı, dondu. Odasına kapandı. Halil Paşa, karargâha tüm Alman subaylarının Paraküvin'le birlikte gitmesini emretti. Aynı zamanda bana, Nuri Paşa'nın yaveri Asaf'a (Kılıç Ali) ve Bakû Millî Halk Komitesi Reisi Aşir Bekof'a birlikte şehri gezerek güvenliği sağlamamızı, halkı yatıştırmamızı ve sonucu kendisine bildirmemizi emretti.

Levent Şahverdi Arşivi

Biz üç saat kenti gezdik. Gördüğümüz manzaralar feciydi. Bunlara engel olmaya çalıştık.

Üç gün kadar Bakû'da kaldıktan sonra bir kuvve-i seferiye ile Hazer denizini geçerek Türkistan'a çıkması için Nuri Paşa'ya Kuzey Kafkas istilâsını tamamlayarak orada bir devlet kurması için Tümgeneral Yusuf İzzet Paşa'ya emir verdikten sonra Gümrü'ye döndük.

Alman Kurmay Başkanı ve subayları bize veda ederek doğruca Batum'a gittiler.

Böylece Karargâhtaki Almanlardan kurtulmuştuk.

19 Eylül 1918'de Gümrü'ye vardık. Bir iki gün sonra Ermenilerle müzakere için Erivan'a gittik. Oradan Tebriz'e geçerek İranlılarla konuştuk. İran topraklarına girdikten sonra ilk istasyonda bizi merkezi Tebriz'de bulunan Birinci Kafkas Kolordusu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa karşılamaya gelmişti. İki kumandan burada öpüştüler. Irak'tan beri kırgın dargın iki adamın barışmasıydı bu...

Üç gün kadar Tebriz'de İran hükümetinin misafiri olduk. İran Veliahtı, Tebriz Valisi sıfatıyla bize sarayında muazzam bir ziyafet verdi. Bu ziyafetin düzenlendiği bahçe şaşılacak bir biçimde aydınlatılmıştı. Havaya atılan fişekler, "Yaşasın Halil Paşa" ve "Yaşasın Türk Ordusu" diye dökülüyorlardı. Tam ziyafetin orta yerinde İran Veliahtı ayağa kalktı:

- Aziz Halil Paşa, sizi ve ordunuzu İran hükümdarı Ahmet Şah namına selâmlamakla mutluyum. Bende bir Türk sülâlesinden gelmeyim. Sizden halis bir Türk'üm. Sizi bu topraklarda görmekten duyduğum zevki tarif edemem. İnşallah büyük Turan İmparatorluğu'nu yarın hep beraber kuracağız.

Halil Paşa:

- Sizi bir komşu devletin veliahtı gibi değil, emrine girdiğim İran Şahı Ahmet Şah'ın vekili ve kendi metbuum gibi selâmlarım. Türk Ordusu için Osmanlı, İranlı, Kafkaslı devletler yoktur. Bir tek devlet vardır: Asya Türk ve Müslüman devleti... Ben buraya galip bir ordunun kumandanı olarak değil, Osmanlı Padişahı Vahdettin kadar tabi

Levent Şahverdi Arşivi

...öpmek ve saygı göstermek için gel-
ı. Onun yerine, temsilcisi Veliaht Hazretleri'ne bu bağlılığımı ar-
nek isterim.
Sürekli alkışlarla devam eden bu gece yemeği sabaha kadar eğ-
:elerle bitti.
İki gün Tebriz'i gezdik.

DURUM

Biz Tebriz'e gittiğimiz zaman İngiliz birlikleri de Tahran'daydı.
İran'ın batısında Türkler, doğusunda İngilizler, karşı karşıyaydık.
Halil Paşa, Tahran'a yürüyerek ve İngilizleri daha doğuya atarak
tamamen ele geçirmenin uygun olacağını Karabekir'e söyledi.
Karabekir; muharebenin genel durumunun aleyhimizde olduğu-
zaferin İngilizlerce elde edilmiş bulunduğunu, böyle bir durum-
ıdi birliklerimizi uzak mecralara atmanın tehlikeli olduğunu
irdü. Halil Paşa da Karabekir'in fikirlerini kabul ederek bu dü-
inden vazgeçti.
Ekim 1918'de Tebriz'de söylenenlerin kısa bir süre sonra ger-
luğu görüldü.
r gece yarısı Tebriz'den hareket ettik. Türk topraklarına girdi-
lakikadan başlayarak aldığımız haberler felaketleri haber ve-

istin'deki ordumuz yenilmiş, Şam'ı bırakmış, Halep'e doğru
r. Bu çekiliş çöküntü niteliğinde bir kaçışa benzemiş... Çok
nişiz.
garlar, müttefikler ordusunun Selânik civarındaki taarruzu-
ıamamış 29 Eylül 1918'de mütareke imzalamış...
ıanlar, müttefikler taarruzu karşısında yenilmişler, geri çeki-
ış ve mütareke teklifinde bulunmuşlar...
in bu haberler şanlı ve umutlu günlerin bittiğini ve felâket-
adığını haber veriyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

Gümrü'ye geldik.

Ordu'da durum tartışılıyordu.

Bu konuda bir olayı anlatmadan geçemeyeceğim:

Bir gün yemekte oturuyorduk. Basri, Salih, Saffet, içinde bulunduğumuz savaş nasıl bitecek, sorusunu cevaplandırmaya çalışıyorlardı. Söz alanlar durumun iyi olmadığını, son başarısız taarruzlarından sonra Alman ordusunun artık yapacağı bir şey kalmadığını söylüyorlardı. 9 Mart 1917'de Rusya'da ihtilâl çıkması bizim yararımızaydı, ama 6 Nisan 1917'de Amerika'nın Almanya'ya harp ilan etmesi durumu değiştirmişti.

Başarı umudumuz kalmamıştı.

Konuşanlar, Büyük Savaş'ın bazı cephelerinde çalışmış kumandanların durumu idare edemediklerini büyük kayıplara sebep olduklarını ileri sürüyorlar, kumandanları suçluyorlardı.

Tartışmalara seyirci kalan Halil Paşa, uzun süre dinledikten sonra dedi ki:

- Çocuklar, ben size bir hikâye anlatayım...

Ve anlattı:

"1905'te Rusya'da Nihilistler ihtilâl için çalışıyorlar. Ama halk Çar'a ve Çar ailesine o kadar bağlı ki, halka bir şey anlatmak zor.

İşte bu sırada Pop Gabon adında bir papaz Moskova dolaylarında bir kasabaya gitmiş ve orada bir kaynaşma görmüş. Ahaliden bazıları haksızlıklardan yakınıyorlarmış. Tedbir olarak da bütün fenalıkları Moskova Valisi'ne anlatmayı düşünmüşler.

Papaz demiş ki:

- Bu kötülükler elbette sadece sizin taraflarda olmuyor, Rusya'nın her yanında var. Biz her yana haber verelim, toplanalım, Çar babamıza gidelim, bütün fenalıkları durdursun.

Fikir uygun gelmiş. Mümkün olduğunca her yana haber salınmış. Belli bir zamanda yüz binlerce insanın başkentte toplanması sağlanmış.

Ama bu işler yürürken, Papaz Gabon, on binlerce adamın baş-

Levent Şahverdi Arşivi

kentte toplandığını, sarayı basıp Çar ailesini öldüreceklerini ve Çar'ı tahttan indireceklerini gerekli resmi makamlara bildirmiş.

Bunun üzerine harekete geçen kazak alayları, Papaz Gabon'un bildirdiği üzere toplanan erkek, kadın, ihtiyar, çocuk, kalabalığını basmışlar; binlercesini öldürmüşler, kılıçtan geçirmişler, dağıtmışlar, yakaladıklarını hapsetmişler.

Bir kısmı da kaçabilmiş.

Kaçanlar, bir süre sonra papazı yakalayıp:

- Bu ne iştir? diye sormuşlar.

Papaz Gabon:

- Ne yapayım ben, fenalıkları yüksek memurlar yapıyor, bunu Çar'a söylersek emir verir durdurur sanmıştım. Meğer bütün fenalıkların başı Çar'mış... diye cevap vermiş.

- Ve karar almışlar:

Fenalıkların başı Çar'dır, Çar yıkılmalıdır.

Halil Paşa'nın hikâyesini şöyle yorumladık:

Neden o kumandanı, bu kumandanı suçluyorsunuz, suç İttihat ve Terakki hükümetinde ve savaşı yöneten Enver Paşa'dadır.

Artık başka felâketleri bekliyorduk.

Hükümet 30 Ekim 1918'de İngilizlerle Mondros Mütarekesi'nin imzalandığını ve kabinenin istifasıyla İzzet Paşa kabinesinin kurulacağını bildiriyordu.

Bu sırada Enver Paşa'dan Halil Paşa'ya bir şifreli telgraf geldi. Enver Paşa kendisinin Kafkasya'ya geleceğini, Asya Türklüğü içinde çalışacağını ve emelinden vazgeçmediğini bildiriyor, Halil Paşa'nın fikrini soruyordu.

Gene bu günlerde Kurmay Binbaşı Basri'yle aramızda çok şiddetli bir tartışma geçti. Basri'nin ortaya attığı bir fikri ben kendime hakaret saydım. Bu durum karşısında Halil Paşa beni İstanbul'a izinli göndermek istedi, kabul etmedim. Azerbaycan'a Nuri Paşa'nın yanına göndermeyi teklif etti. "Peki" dedim.

Karargâhtan ayrılacağım gün bütün bir savaş süresince çok se-

Levent Şahverdi Arşivi

viştiğimiz Basri'ye Allahaısmarladık. dedim. Basri'nin 1918 Ekimi'nde bana verdiği öğüt şu oldu:

- Selâhattin, dört uzun harp yılında seninle arkadaşlık ettik. Acı-tatlı çok olayla karşılaştık. Hayatta bir daha ne senin için, ne benim için böyle bir arkadaşlık nasip olacağını sanmam. Seni senden fazla tanıdığıma inanıyorum. Onun için sana şu öğütleri vermek isterim: Zekisin, çalışkansın, dürüstsün. Memleketini çok seversin. Çok kuvvetli bir karakterin var. Bunların hepsi iyi... Tek kusurun düşünmeden yapman, yani hislerinle hareket etmen ve hayatta her şeyi kendi kafan ve kudretinle yapacağına inanmış olmandır. Oysa hayatta başarı kazanmak için insanın kendinden kuvvetli adamların bilgisini ve yardımını sağlamaya ihtiyacı vardır. Sen, seni böylece tutmak isteyenleri kırarsan, başarı kazanamazsın demem, çok zorluk çekersin. Sonra kafanı kullanmayıp da salt hislerini kullanırsan bu da bulacağın güzel yollardan seni alıkoyar.

Karargâhtan ayrılırken elimdeki örtülü ödenek parasını Fuat Bey'e teslim ettim. Para hesabında dört bin lira bir fazlalık vardı. Ermeni hükümeti İstanbul'da bulunan sefaretlerine para göndermek için bizden yardım istemişlerdi. Biz de kabul etmiştik. O zaman Güney Kafkasya hükümetleri ortak bir para basmışlardı, adına "Kafkas Manat" diyorlardı. Erivan'da 25 Manat bir Türk Lirası, bizde 20 Manat bir Türk lirasıydı. Ermenilerden İstanbul'a yollanmak üzere 25 Manat bir Türk lirası üzerinden hesap almıştım. Ve İstanbul'a 20 hesabıyla gönderdim. Dört bin liralık fazlalık buydu. Bunu Fuat'a anlattım. Fuat, Paşaya söylemiş. Paşa bu parayı bana vermesini söylemiş. Fuat ısrar etti. Ben almadım. Kumandan bunun üzerine:

- Selâhattin'e 200 altın verin, demiş.

Onu da almadım. En sonunda 200 kâğıt liraya sulh olduk. Ekimin son günlerinde Tiflis'e hareket ettim.

Trenim önce Tiflis'e uğrayacaktı. Tiflis'te iki gün kaldıktan sonra Bakû'ya hareket ettim. İstasyonda beni Ordu Yaveri Asaf (Kılıç Ali) karşıladı. Kendisi için ayırdığı apartmanı bana tahsis ettiğini söyle-

Levent Şahverdi Arşivi

yerek beni aldı. Bakû'nun en güzel caddesinde güzel bir apartmana geldik. Asaf, Paşa'yı yarın göreceğimi ve yemeğin Paşanın evinden gönderileceğini haber verdi.

Ertesi günü Nuri Paşa'yı gördüm. Bana çok iltifat etti.

Bakû-Batum Hat Komiseri olan Hasan'ın hastalandığını ve tebdil hava istediğini, benim şimdi Hasan'a vekalet edeceğimi ve o ayrıldıktan sonra da yerine Hat Komiseri olacağımı Paşa'dan öğrendim.

Ben bir hafta kadar muavinlik ettikten sonra Bakû-Batum Hat Komiseri oldum. 1.11.1918'den 1.2.1919'a kadar sürdü bu görevim...

Süvari Celâl de o sırada Hazer Denizi Sahil Muhafazasına Memur Süvari Birliğindeydi. Bakû'dan doğuya Türkistan'a yollanacak kuvvetler gönderilmemiş, ancak Hasan İzzetin Paşa'nın kumanda ettiği birlikler Hazer kıyısında Petrovski'yi işgal etmişlerdi.

Tam o sırada Mondros Mütarekesi şartları bize tebliğ edilerek Kafkasya'nın tahliyesi emri geldi. Bu tahliye için İngilizler bize iki ay süre vermişlerdi. Bu zaman içinde biz Kafkasya'da bulunan bütün birliklerimizi 1889 Berlin Anlaşmasıyla çizilen Türk-Rus sınırının batısına çekmiş olacaktık.

Önce bu emre itaat etmeyip Kafkasya'da kalarak bağımsız bir hükümet kurmayı düşünenler oldu. Ancak bu iş bir yola konamadı. Sonunda tahliye hareketi başladı.

53 trenle iki ayda 9 bin er ve subay, 13 hayvanı Batum'a naklettik. Demek ki Kafkas işgal kuvvetleri bu kadardı.

Ben Bakû'da hummalı bir şekilde çalışıyordum. Bakû-Batum hattı bin kilometredir. Bu demiryolunun diğer parçalarıyla beraber idare merkezi Bakû'dadır. Ama o sırada bu hattın bir bölümü Azerbaycan, bir bölümü Gürcistan ve Batum'da Osmanlı sınırları içinde kalmıştı. Bolşeviklerin yarattığı anarşi de hattı işlemez hale getirmişti. Vagon yok, lokomotif yok, bunları işletecek adam yok. Ama biz bunları bulamazsak, bu sefer de burada bulunan Türk birlikleri yaya yürüyecekler, daha da feci durumlara düşecektik. Bu bakımdan taşımayı düzenlemek için çabalıyorduk.

Levent Şahverdi Arşivi

Bakû-Batum demiryoluna paralel bir metre çapında bir akaryakıt borusu da döşenmişti. Hazer Denizi sıfır rakımındaydı. Bu boru 400-450 rakımına kadar çıkan araziden geçerek Batum'a kadar Karadeniz'e akıtılıyordu. Türk ordusu Kafkaslara yürüyünce bu ordunu her çeşit ihtiyacı Batum'a gelen vapurlarla karşılanmış ve gene Türkiye'nin petrol ihtiyacı da Bakû'dan Batum'a ve Batum'dan vapurlarla memlekete yollanmaya başlanmıştı.

En son aldığımız emirde Bakû'nun 10.12.1918 günü tahliye edileceği ve 11.12.1918 günü sabah saat 10'da denizden gelecek olan General Tomson birliklerinin Bakû'yu işgal edecekleri yazılıydı. Bu saatte Türk ordusuna mensup kimse şehirde kalmayacaktı. Eğer kalırsa harp esiri sayılacaktı.

Son Türk birliğinden sonra Ordu Karargâhı yola çıkacak, gece yarısından sonra saat 3'te benim trenim Bakû'dan ayrılacak ve şehrin 8 kilometre kuzeyinde, Kuzey Kafkas-Güney Kafkas hatlarının birleştiği noktaya gidecekti.

UMUTSUZLUK

Her şeyi yaptık. Ordu kumandanının treni de hareket edince kendimi mutsuzluğa büsbütün kaptırdım. Tarihin yürüyüşü durmuş, Turan emelleri gömülmüştü. Yeis ve ıstırapla kendimi attığım İstasyon Kumandanlığı odasında oturduğum yerde uyuya kalmışım.

Gözümü açtığım zaman istasyonun zifiri karanlık olduğunu gördüm.

Benim trenim de gitmişti.

Biraz sonra gün doğacak ben ya İngilizlere esir olacak veya Ermeniler elinde parçalanacaktım.

Üzüntüden boğuluyorum. İstasyon Müdürüne yaptığım şiddetli baskıyla bir lokomotif yola çıkardım ve kendi trenimin durduğu istasyona vardım.

Levent Şahverdi Arşivi

Artık bundan sonra hummalı bir çalışma dönemiydi.

Türkiye'ye ait her malzemeye mütareke şartları gereğince galipler el koymuşlardı. Güney Kafkasya'yı Batum'dan ve Bakû'dan gelen İngiliz birlikleri işgal ediyordu. Batum'dan çıkanlar Tiflis'e varmışlar, Gürcistan'ı işgal etmişlerdi. Bakû'dan gelenler bizi adım adım takip ediyorlardı. Türk ordusu Kafkaslarda yürüyünce birliklerin her çeşit ihtiyacı gönderilmişti. Şimdi birdenbire değişen durum yüzünden Bakû-Batum hattı üzerinde Türk devletine ait elbise, cephane, silah ve petrol vagonları vardı.

Merkezi Erzurum'a çekilmiş bulunan 9'uncu Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa, devlete ait bu malzemenin memlekete nakledilmesi için her Türk'ün elinden geleni yapmasını emrediyordu.

İstanbul'un itilaf devletlerince işgal edildiği, Enver, Talat ve Cemal Paşaların İstanbul'dan kaçtığı ve bütün Anadolu'da bir hercümerç başladığı yolunda her gün acı haberler alıyorduk.

Perişan, bitkin, umutsuz, görevlerimizi yaparak vatana dönmeye çabalıyorduk.

Herkes şaşkındı.

Ben de Batum-Bakû hattı üzerinde çırpınıp duruyordum.

Azerbaycan'ın son istasyonu Ahıstafa'ya geldiğim zaman bu bölgenin kumandanı olan Cemal Bey'le karşılaştık. Onunla baş başa vererek dertlerimizi konuşuyorduk. Artık ne devlet, ne ordu kalmıştı. Cemal bana dedi ki:

- Senin emrinde burada yüzden fazla benzin ve petrol vagonu var. Bunları Batum'a taşımaya uğraşıyorsun. Götüremezsin, gel şunları burada sat. Komisyon verecekler... Ne olacağımızı bilmiyoruz. Üç-beş kuruşumuz olursa kendimize bir yol buluruz.

- Ama bu hırsızlık olur. Hırsızlığa karar verdikten sonra komisyona ne hacet, bu vagonların hepsini satar, parasını cebime koyarım. O da milyonu bulur.

Cemal yüzüme hazin hazin baktı:

- Belki sana hırsız derler, ama çocukların asil olur.

Levent Şahverdi Arşivi

Tabii böyle bir şeyi yapmadık. Gene bugünlerde Bakû İstasyon Kumandanı Enver'le Ahıstafa İstasyon Kumandanı Teğmen Fehmi bir teklifte bulundular. Biz bütün sivil ulaştırmayı kestiğimiz için Azerbaycan'la Gürcistan arasında her çeşit sivil tren gidiş gelişi durmuştu. Oysa Gürcistan için Bakû'nun benzini, mazotu, gazı hayattı. Aydınlatma, ısıtma, taşıma için bu yakıtlar kullanılıyordu.

Azerbaycan'la Gürcistan arasındaki ilişki kesilince Bakû'daki akaryakıt fiyatları çok düşmüş, Gürcistan'da çok yükselmişti. Söz gelişi Bakû'da bir lira eden benzin tenekesi, Tiflis'te kırk liraya çıkmıştı. Arkadaşlar diyorlardı ki: Ahıstafa istasyonunda Gürcistan'a gitmek üzere yığılı akaryakıt vagonları vardı. Tiflis'e giden askeri trenlere bu vagonlardan birer adet takacak ve Tiflis'te satarak kazançları taksim edeceklerdir. O tarihte yirmi iki yaşında bulunan Enver anlatıyordu:

- Ben Amerikan Kolejinin son sınıfındayken askere alındım. Ve cepheye sevkolundum. Askerdeyken babam öldü. Bir annem ve benden küçük bir kız kardeşim var. Şimdi memleketin ne olacağı belli değil. Ben nasıl iş bulacağım? Bu da meçhul. Param yok. Eğer elimize geçen bu fırsattan yararlanmama imkân verirseniz, hem bir aileyi kurtarırsınız, hem de bu parayla yarım kalan tahsilimi ikmal eder ve yıllardan beri sefil olan bir aileyi kurtarırım.

Teğmen Fehmi de:

- Ben bu teklifleri kabul ettim. O gece Batum'a gidecek bir askeri trene iki benzin vagonu taktılar ve ertesi gece geldiler. İki vagondan kazandıkları 12 bin küsur lirayı üçe taksim etmemizi rica ettiler.

Kabul etmedim.

O zaman kafamda şu fikir yatıyordu.

- Ben gerekirse bazı arkadaşlarıma yardım edebilirim, ama elimdeki yetkiyi kendi hesabıma kullanırsam yolsuzluk olur.

Bu olayın üstünden bir gün geçmişti ki o tarihte Gürcü hükümeti nezdinde siyasi ve askeri murahhas olan Abdülkerim Paşa'nın Mülhakı ve okulda benim Fransızca ve matematik hocam olan Yüzbaşı

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Remzi geldi. O da bir vagon kendisi ve iki vagon Abdülkerim Paşa namına istedi.

Ona da verdim.

Azerbaycan'dan ayrılmadan önce subaylara erzak dağıttılar. Biz Celâl'le birlikte bu erzakı sattırdık. Bana 950 lira bir para getirdiler.

Ve Azerbaycan'da bulunduğum üç ay içinde dört yüz lira maaş aldım.

PEK AZI

Azerbaycan'da Gence ve Bakû illerinde beş milyon nüfus vardı. Bu nüfusun 4,5 milyonu Türk; yarım milyonu Rus ve Ermeni'ydi. Ruslar ve Ermeniler Türk Ordusunun Azerbaycan'a gelerek orada bir devlet kurmasını istemiyorlardı. Ama orada bulunduğum kısa sürede anladım ki 4,5 milyon Türk'ten pek azı bizi istiyordu.

Bunlar millî duyguları uyanmış çevrelerdi. Üst yanı bizimle Rus yönetimi arasında bir ayırım yapmıyorlar, hatta Rusları daha kuvvetli, zengin ve medenî tanıttıkları için, bu büyük efendiyi tercih ediyorlardı.

Birtakım Türkler de vardı ki bunlar Rus kültürü almışlar ve Çarlık yönetimi altında rütbe, maaş ve refaha sahip olmuşlardı. Onlar bize düşman gözüyle bakıyorlardı. Biz çekilmeye yönelince bunlar canlanmışlardı. Bu konuda başımdan şöyle bir olay geçmişti: Biz Azerbaycan'dan ayrılmaya başlayınca Azerbaycan Ordusu Komutanlığı eski Rus ordusu generallerinden ve Azerbaycanlı bir Türk olan Mihmandorof'a; Genelkurmay Başkanlığı da Habip Selimof adında bir kurmay albaya verilmişti. Ben Gence'deyken bir gece bir subay geldi ve Mihmandorof'un yarın Bakû'ya gideceğini bir lokomotif istediğini söyledi.

- Vagon var mı? diye sordum.

Özel vagonu var dediler. Bunun üzerine ben de emir verdim.

Levent Şahverdi Arşivi

Ertesi gün şehre inmiştim. İstasyona döndüğüm zaman alışılagelmişin dışında bir kalabalık gördüm. Habip Selimof da bizim istasyon kumandanına bağırarak bir şeyler söylüyordu. Tam istasyonun ortasına geldiğimde beni gördü. Bana doğru geldi. Ve herkesin duyacağı biçimde:

- Siz ne utanmaz adamlarsınız! Memleketimize geldiniz, yapmadığınız kepazelik kalmadı. Şimdi bir müşir (mareşal) seyahat edecek, ona kırk kişilik bir hayvan vagonu veriyorsunuz. Kendi kumandan ve subaylarınıza da Ruslardan ve bizden apardığınız (çaldığınız) en iyi vagonları vermekten utanmıyor musunuz.

Ben hiç beklemediğim bu hitap karşısında şaşkınlıktan donakaldım. Sonra gayet saygılı bir dille durumu açıklamaya ve bir Türk müşirine karşı her çeşit saygıyı göstereceğimizi, durumu anlamaksızın kendilerinin lüzumsuz heyecana kapıldıklarını söyledim.

Bu mütevazı davranışım üstüne büsbütün öfkelenen Selimof:

- Bak, bir de utanmadan yalan söylüyor, bu hayasızlıktır.... diye bağırdı.

Sabrımı taşıran bu bağırış oldu. Selimof'a:

- Ulan Rus köpeği, sana bir Türk'sün diye hürmet ettim... dedim ve arkamdaki subaya:

- Al bu herifi, neferlerin yanına hapset, laf söylerse vur! diye emrettim.

Müşir için hazırlanan treni lokomotiften ayırttım, yanındaki subaya da dedim ki:

- Git müşirine söyle, milleti kan dökmemiş, subayı dövüşmemiş bir müşire bizim yapacağımız muamele budur. Nereye istiyorsa oraya yaya gitsin!

Üç saat sonra, olayın tanığı olan ve o tarihte bizim adımıza Bakû Valiliği yapmış bulunan Kurmay Yarbay Fethi Bey geldi. Benden rica etti. Selimof'u tahliye ettim ve Mihmandorof'a bir tren vererek gönderdim.

İşte bizim Turan macerasındaki emellerimizin sonunda karşılaştığımız Azerbaycan aydını buydu.

Levent Şahverdi Arşivi

...değişiklikler içinde Tiflis'e geldik.

Orada birçok tren yolun açılmasını bekliyordu. Ben Batum'a giden trenlere birer subay koyuyordum. Bu subaylar Batum'da treni boşalttıktan sonra geri getiriyorlardı. Böyle yapmazsak Batum'a giden treni bir daha ele geçirmeye imkân yoktu. Bu subayların getirdiği haberlere göre Batum, İngilizlerce işgal edilmişti. İngiliz birlikleri peyderpey Kafkas hattını işgal ediyordu.

Zaten biz Tiflis'e geldiğimiz zaman, bir süvari, bir piyade alayından meydana gelen bir İngiliz birliği Tiflis'e varmıştı.

Batum'a varan trenler istasyonda İngiliz kordonuna alınıyor, 894, 1895, 1896 doğumlu erat, asker durumunda bu subaylarına teslim ediliyor, üst yanının silahları alınıyor, bu silahlar orada bulunan rmenilere teslim edilerek derhal Ermeni birlikleri düzenleniyor.

Silahlı askerlerimiz karayoluyla Türkiye'ye, silahsızlar da vapurla memleketlerine ve İstanbul'a sevkediliyor.

Asker kalanların da her birine 150'şer fişek bırakılıyor, fazla cephane Ermenilere aktarılıyor.

Gene Batum'dan alınan haberlere göre İstanbul'a İngilizler girşler ve yavaş yavaş Türkiye'nin her tarafını işgal ediyorlarmış.

Ve daha bunlara benzer bir sürü ıstırap verici haber...

Biz, günlük çalışmalarımıza devam ediyorduk.

TARTIŞMA

Bir sabah Tiflis'te bulunan Kumandan Vekili Mürsel Paşa beni dı. Karargâha gittim. Dedi ki:

- Bugün öğleden sonra Tiflis'te bulunan Azerbaycan Elçiliğinde ı tahliye ettiğimiz Batum, Ardahan, Kars bölgesi Türkleri toplaeleceklerini tartışacaklar. Beni de davet ettiler. Sen de gel. Bebulunalım.

Belirli saatte tartışma yerine gittik. Yüzden fazla adam vardı. Bi-

Levent Şahverdi Arşivi

ze en saygılı yeri verdiler. Biraz sonra toplantı açıldı. Her hatip bir şey söylüyordu. Kimi bu bölgenin bağımsızlığını, kimi Türk devleti yönetiminde bir özerkliği, kimi İngiliz veya Amerikan mandası altında bir hükümeti...

Nihayet sözü bizim generale verdiler. O, şöyle konuştu:

- Ortada galip devletler var. Onların kararlarını bilmiyoruz. Bizim kendi kendimize vereceğimiz kararlar hükümsüzdür. Bekleyelim. Önce onların maksadı meydana çıksın. Sonra birlik olarak kendiniz için en iyi bulacağınız çareyi devletlere kabul ettirmeye çalışın.

Bu sözlerden sonra oradan ayrıldık.

Vakitsiz Turan emellerinin sonu böyle bitiyordu.

Tiflis istasyonunda kalmış iki tren cephanemiz vardı.

Bunlar Bakû'ya yollanacakken mütareke imzalanınca burada kalmıştı.

Gürcüler seferberlik ilan edince bu cephaneleri bizden parayla istediler.

Her mermiye 50 kuruş vermeyi teklif ettiler.

Ben Batum'un durumunu bildiğim için bu teklifi yerinde buldum.

Fakat Mürsel Paşa'ya laf anlatmak kabil değildi.

Paşa bunların ne olursa olsun Batum'a gönderilmesini söylüyordu. Tiflis'ten ayrılacağı gün durumu kendisine bir daha açıklamaya çalıştım. Bunları Gürcülerin bize bırakmayacaklarını, çünkü ellerinde bulunan silahların Büyük Harbin başlangıcında Rusların bizden Sarıkamış'ta aldıkları silahlar olduğunu, ama cephaneleri bulunmadığını; oysa şimdi Ermeni saldırılarına karşı bu silahları kullanmak zorunda bulunduklarını anlattım. Eğer biz cephaneyi Batum'a götürürsek İngilizler vasıtasıyla Ermeniler eline geçecekti ve vatanımız aleyhine kullanılacaktı.

Paşa gene:

Olmaz, dedi.

Beraberce Gürcistan Harbiye Nazırına gittik.

Nazır cephanelerin derhal Batum'a gönderileceğini söyledi. Bizim yanımızda telefonu açtı, biriyle Gürcü dilinde bir şeyler konuştu.

Levent Şahverdi Arşivi

Biz de teşekkürle ayrıldık.

Dışarı çıkınca Paşa bana mağrur bir edayla:

- Hani göndermezler diyordun, biz yenildik ama, herkesin yüreğinde korku yatıyor...

Dedim ki:

- Nazırın kime ne söylediğini bilmiyoruz. Söylediği doğru olsa bile biraz sonra aksini söyleyebilir. Ben inanıyorum ki bunlar cephaneyi bize bırakmayacaklar.

Mürsel Paşa beni baştan aşağı süzdü:

- Sen hükümet işlerini çocuk oyuncağı mı sanıyorsun, Nazır yalan söyler mi?

Bu saf bir cevaptı.

Akşam istasyona geldik. Cephane trenleri yerinde duruyor.

İstasyon Müdürü böyle bir emir almıştı.

Paşa kızdı, İstasyon Müdürüne:

- Bana Harbiye Nazırını bul, görüşeceğim, dedi.

Müdür:

- Buradan görüşülmez, istiyorsan git, bul, görüş... diye sırtını çeviriverdi.

Paşanın yersiz çıkışı hepimizi bir İstasyon Müdürü önünde maskara etmişti.

Ama İstasyon Müdürüne emir veremeyen Paşa Hazretleri bana:

- Her ne pahasına olursa olsun bunlar Batum'a gidecek. Aksi halde sizi sorumlu tutarım... diye emir vererek azametini tatmine uğraştı.

Paşa o gece Batum'a hareket etti.

FON KRES'İN DÜŞKÜNLÜĞÜ

Ertesi sabah Fon Kres'in yaveri bana başvurdu. Fon Kres, Almanya'dan Gürcü Hükümeti adına gelen Alman Birliklerinin Kumandanı'ydı. Yaver yardım isteyerek şunları söyledi:

Levent Şahverdi Arşivi

- Biliyorsunuz, Gürcistan'da bulunan Alman tümeni de Bolşevik oldu. Bazı subayları öldürdüler, bazılarını kovdular, silahlarını sattılar. Kimi burda kaldı subayların, kimi memlekete döndü. Generalle ben iki aydır dışarı çıkamaz olduk. Her işimizi kendimiz yapıyoruz. Bugün İngilizler Almanya'ya dönmemize izin verdiler. Gürcü Hükümeti bize kırk kişilik bir yük vagonu veriyor ve bizi bir hayvan gibi göndermek istiyor. Sizden rica ediyorum, eski müttefikiniz sıfatıyla bizi lâyık olduğumuz biçimde göndermelerini sağlayınız. Ve evden istasyona kadar her türlü saldırıdan bizleri koruyunuz.

Tarihin garip cilvesiydi.

Bu Almanlar çok kısa bir süre önce bizim Kafkas harekâtımızın önüne çıkmak istemişlerdi. Hatta bu yolda bize karşı silah kullanmaya yönelmişlerdi.

Daha üç ay önce ben bu subayla görüşürken sıra Türk ve Alman ordularını kıyaslamaya gelince:

- Sizin ordu başıbozuk ordusu... demişti.

Buna rağmen Fon Kres'e mükellef salonlu bir vagon hazırlattım, o akşam evine giderek kendisini aldım ve istasyona bir Türk bölüğünü selâm için çıkararak törenle Batum'a uğurladım.

YAĞMA

Ertesi akşam ben de Tiflis'ten ayrılacaktım.

Fakat sabah erkenden birdenbire benim yattığım tren oynadı. Ben sürekli olarak bir vagonda yatıp kalkıyordum. Bunun üzerine uyandım. Katar subayı İstihkâm Teğmen Şükrü geldi. Gürcülerin bizim cephane trenlerini yağma etmek istediklerini, hatta bizim trene bağlı birliğimizin cephanelerini de almak istediklerini söyledi. Durum bizim için ağırdı. Silah ve cephanesini teslim eden asker durumuna düşüyorduk. Hemen elimdeki taburla istasyonu işgal ve cephane trenlerine giden Gürcü askerlerini dipçik-sille istasyon dışına atmak em-

Levent Şahverdi Arşivi

rini verdim. Bu hareketi yönetebilecek birkaç arkadaşla atıldık. Celâl yanımdaydı. Biraz sonra durum değişti. Demiryolları Genel Müdürü Abelof geldi. Önce cephaneyi vermemizi rica etti. Kendilerine iki gün önce bunları Batum'a göndermek için Harbiye Nazırları'nın söz verdiğini söyledim.

Konuşmalar boşa çıktı.

Üç saat sonra Harbiye Nazırı Müsteşarı yaşlı bir general geldi, benimle görüştü. O da beni kandırmaya çalışıyordu. En sonunda şu teklifi yaptım:

- Siz gün kararmadan bu cephaneyi Batum yönüne yola çıkarırsınız. Gece olunca vagonları kör bir istasyona çekersiniz. Zaten biz buradan kalkıp Kütayiş istasyonuna ve orada birkaç gün kaldıktan sonra Batum'a gideceğiz. Siz bu trenlerden cephaneyi alırsınız. Ben Batum'da bunu hükümete bildiririm. O da sizi protesto eder. Trenlere koyacağım neferlere size direnmemeleri için emir veririm.

HEDİYE

Müsteşar çok memnun oldu. Gitti kardeşi olan Harbiye Nazırı'na durumu anlattı. Akşama doğru adam tekrar geldi. Nazırın teşekkürleriyle birlikte, bana bir hediye vereceklerini bunu kabul etmemi rica etti. Ben çok şık bir nişan olan Gürcü nişanını vereceklerini sandım. Müsteşar biraz sonra hediyeyi açıkladı:

İstediğim bir bankadan almak üzere bir milyon rublelik bir çek... Yani yüz bin lira...

Müsteşarın bu teklifinden çok etkilendim ve üzüldüm, dedim ki:

- Ben size bu cephaneyi Ermenilerle dövüşeceksiniz ve bu dövüş bizim için yararlı olacak düşüncesiyle verdim. Bu davranışımda bir vatanseverlik duygusu ve bir hizmet umudu vardır. Fakat sizin vereceğiniz parayı aldığım dakikada ben devlet malını satan bir hırsız olurum. Siz bunu nasıl bana kıyıp söylediniz ve ben size bunu söyleyebilmeniz için ne gibi cesaret verdim!

Levent Şahverdi Arşivi

Bu sözleri çok sert söylemiştim ve kimbilir yüzüm ne renk almıştı ki Harbiye Nezareti Müsteşarı ihtiyarı ayağa kalktı, boynuma sarıldı, gözlerinden damlayan yaşla beni öptü:

- Senin kadar genç bir subayın, devletin siyasetini düşünerek hareket edebilmesi ve bu kadar büyük bir parayı bu kadar asil bir fikirle reddetmesi beni çok duygulandırdı. Size battı diyorlar. Hayır. Elbette ki bu kafada ve karakterde sen yalnız değilsin. Senin gibilerin olduğu devlet batmaz.

Beni öptü, sevdi, benden ayrıldı.

Cephane, konuştuğumuz gibi sonuca bağlandı.

HABERLER

O gece hareket ederek Kütayiş'e geldik.

Artık oradaki trenleri de Batum'a gönderecek ve biz de Batum'a gidecektik.

Gelen haberler çok fenaydı. İstanbul gazeteleri de gelmişti. Halil Paşa ve daha birçok paşa tevkif edilmiş ve hapsedilmiş. Kaçan bütün Ermeniler ve Rumlar dönüyorlarmış. İstanbul'u İngiliz, Fransız, İtalyan kuvvetleri işgal etmiş... Türkiye çeşitli devletler arasında parçalanıyor, pay ediliyormuş... Akla ne kadar feci şey geliyorsa oluyormuş ve olacakmış...

1 Şubat 1919 günü Batum'a geldim.

Önce elimdeki bütün parayı Mürsel Paşa karargâhına teslim ettim.

Bütün subaylar Erzurum'a gidiyordu.

ÇAĞRI

Benim için gelen kişisel emirde, Harbiye Nezareti beni İstanbul'a çağırıyordu.

Bir İngiliz vapuruyla gidecektim.

Levent Şahverdi Arşivi

Silahlarımı ve atımı Celâl'e bıraktım. Celâl karadan Trabzon'a gidecekti.

Yirmi yaşında İstanbul'dan ayrılmıştım.

Teğmendim.

Tam beş yıl çarpıştıktan sonra yirmi beş yaşında yüzbaşı olarak savaşı bitirmiştim.

Beş buçuk yıl savaş kıdem zammı almıştım bunun için...

Harp Madalyası...

Gümüş Harp Liyakat Madalyası.

Beşinci rütbeden Kılıçlı Mecidî nişanı aldım.

Yirmi yaşından yirmi beş yaşına kadar bu yaşlarımın idraki ve takatiyle bana yüklenen görevleri yapmaya çalıştım.

Bütün sosyal çevremde benim için temiz adam derlerdi.

Halil Paşa benim için:

"- Aklına geleni söyleyen, hiçbir şey önünde eğilmeyen adam."

Basri:

"- Mağrur, fakat vatanseverliği, dürüstlüğü şayanı hürmettir."

Saffet:

"- Küstah, fakat cesur, temiz, vatansever, zeki."

Hüseyin Rahmi:

"- Her duyduğuna inanan, fakat çok cesur adam."

Karabekir:

"- Kaba. Düşündüğünü olduğu gibi söyleyen vatanperver, dürüst adam."

Bekir Sami:

"- Vatanseverlikte, erkek ruhlulukta ve cesarette örnek adam" demişlerdi.

Basri sicilime:

"- Çok mağrur, orta zekâlı, fakat verilen vazifeyi -men edilmezse- ölüm derecesinde bir çalışma ile yapar. Çok genç olmasına rağmen tabur kumandanlığı yapmaya kadirdir" diye yazmıştı.

Saffet sicilime:

Levent Şahverdi Arşivi

"- Daima mafevklerinin (üstlerinin) selâhiyetini kullanır. Kendisine verilen her vazifenin selâhiyetini yukarı atlar. Dürüst, çalışkan, zeki, vatansever, dindar bir zabittir" diye yazmıştı.

BEŞ MİLYON

İşte yirmi beş yıllik tarihim ve bu hayatım sonunda çevrenin bana verdiği notlar:

- Eğer ben savaşın verdiği imkânlardan yararlanarak maddi olanaklar sağlasaydım, büyük harp sonunda mütevazı bir hesapla ayda iki yüz lira getiren emlâk sahibi olacaktım. Yani o günkü durumda yirmi yüzbaşının maddi kuvvetine sahip olacaktım.

Harple geçen yıllarımı şöyle bir düşündüm.

4 Ağustos 1914'te başlamıştı mücadele...

Aynı gün Osmanlı İmparatorluğu seferberliğini ilan etti.

Sırp, Rus, İngiliz, Fransız, Belçika bir yanda; Alman ve Avusturya karşı yandaydılar.

29 Ekim 1914'te biz de Almanlar tarafında harbe katıldık.

Bizi Bulgarlar izlediler.

Daha sonra Romanya, Yunanistan, İtalya, Amerika, İspanya, İran, Japonya, İngilizlerden yana savaşa girdiler.

Kanlı muharebeler sürdü.

29 Eylül 1918'de Bulgarlar...

30 Ekim 1918'de Osmanlılar...

11 Kasım 1918'de Alman ve Avusturyalılar... düşmanlarıyla mütareke imzaladılar.

Bizim için savaş 29 Ekim 1914'ten 30 Ekim 1918 tarihine dek dört yıl bir gün devam etti.

Bu savaşta bizim Kafkas cephesine gönderdiğimiz asker 800 bin kişidir. 240 bin kişi ölmüş, 160 bin kişi sakatlanmıştır.

Demek ki oran yüzde 50'dir.

Levent Şahverdi Arşivi

Gene bu savaşta Ruslar, Kafkasya'ya 2 milyon; İngilizler, Suriye ve Irak'a 1.5 milyon; İngiliz ve Fransızlar Çanakkale'ye 1 milyon asker göndermişlerdir.

Demek büyük savaşta 5 milyon düşman askeriyle boğuşmuş ve yenilmiştik.

Yenilginin üstüne Mütareke İstanbulu'na gidiyordum.

3 Şubat 1919 günü Batum'dan İngiliz askerini taşıyan "Şantung" gemisiyle İstanbul'a doğru yola çıktım.

(BİRİNCİ KİTABIN SONU)

Levent Şahverdi Arşivi

Selâhattin, Mülâzım üniformasıyla.

Levent Şahverdi Arşivi

Yüzbaşı Selâhattin'in Romanı yalnız kendisinin değil, bir kuşağın romanıdır. Bu romanda değer yargılarıyle birlikte çöken Osmanlı İmparatorluğu yerine yeni bir imparatorluk kurmak isteyenlerin dramı ve Devletin çöküşünü durdurmak isteyen bir asker kuşağının fedakârlık destanı yer alır. Bu roman yakın tarihimizin gerçeklerini dile getirmekte, pek çok yönü aydınlanmamış bir devreye ışık tutmaktadır.

İtalyan Harbini Çanakkale'de yaşayan Selâhattin, Balkan Harbinde de bulunmuş, Birinci Dünya Savaşında İran, Irak, Kafkas Muharebelerinde dövüşmüştür. Mütarekeden sonra İstanbul'a dönen Yüzbaşı Selâhattin 21 mayıs 1919'da Anadolu'ya geçerek Millî Kurtuluş Savaşına katılmıştır.

Bu kitapta Yüzbaşı Selâhattin'in İstiklâl Harbi'ne ve Kurtuluş'tan sonraki yaşamına değgin anılarını bulacaksınız.

Fiyatı 25 Lira

Levent Şahverdi Arşivi